

ЛЬВІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

НАУКОВИЙ ВІСНИК

ЛЬВІВСЬКОГО
ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Серія економічна

Випуск 2

ЛЬВІВ
2012

УДК 330.3:351.748.1
ББК 65.011.3+65.9(4Укр).98
Н 34

Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ.
Серія економічна: збірник наукових праць / головний редактор М.М. Цимбалюк. –
Львів: ЛьвДУВС, 2012. – Вип. 2. – 436 с.

Виходить двічі на рік.

Засновник – Львівський державний університет внутрішніх справ.

Включено до переліку наукових фахових видань України (постанова президії
ВАК України № 1-05/6 від 16 грудня 2009 р.).

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

М.М. Цимбалюк, доктор юридичних наук, професор (*головний редактор*);
Р.І. Тринько, доктор економічних наук, професор, академік УААН,
заслужений діяч науки і техніки України (*заступник головного редактора*);
І.О. Ревак, кандидат економічних наук, доцент (*відповідальний секретар*).

Члени редколегії:

Г.Я. Аніловська, доктор економічних наук, професор; **Я.А. Гончарук**,
доктор економічних наук, професор; **С.В. Васильчак**, доктор економічних
наук, професор; **С.М. Лобозинська**, доктор економічних наук, доцент;
І.П. Мойсєнко, доктор економічних наук, професор; **Є.М. Палига**, доктор
економічних наук, професор; **М.І. Флейчук**, доктор економічних наук,
доцент; **В.І. Франчук**, доктор економічних наук, професор; **І.Г. Бабець**,
кандидат економічних наук, доцент; **І.Ю. Сковронська**, кандидат
філологічних наук, доцент.

Рекомендовано до друку Вченою радою Львівського державного університету
внутрішніх справ (протокол № 4 від 28 листопада 2012 р.).

Свідоцтво про державну реєстрацію серія КВ № 12093-964Р від 14.12.2006 р.

*Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції серія ДК № 2541 від
26.06.2006 р.*

Адреса редакції: Україна, 79007 м. Львів, вул. Городоцька, 26.
Тел.: 233-61-95.

У публікаціях висловлено позицію авторів, яка не завжди поділяється редакційною
колегією. Відповідальність за достовірність фактів, статистичних даних, точність викла-
деного матеріалу покладається на авторів та рецензентів.

При передруку матеріалів посилання на Науковий вісник обов'язкове. Рукописи
не повертаються.

© Львівський державний університет
внутрішніх справ, 2012

Розділ I

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

УДК 330.43

Г.І. Башнянин, А.А. Сельський,
Ю.І. Турянський, О.О. Кундицький

ЛІБЕРАЛІЗАЦІЯ ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ У КОНТЕКСТІ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

Розглянуто сутність лібералізації та її вплив на економічний розвиток та економічну безпеку суспільства. Простежено функціональну залежність економічної ефективності та безпеки функціонування господарських систем від масштабів лібералізації. Обґрунтовано необхідність типологізації лібералізації за формаційно-системною, функціонально-економічною, функціонально-системною і масштабною ознаками.

Ключові слова: лібералізація, функція лібералізації, принципи типологізації, економічні системи, ефективність, економічна безпека.

Постановка проблеми. Необхідною умовою розвитку капіталізаційних процесів у суспільстві, зростання їх продуктивної сили є лібералізація. В той же час вона певною мірою сприяє підвищенню ефективності функціонування національної економіки, підвищенню рівня її безпеки, що й представляє певний інтерес для наукового економічного аналізу. Адже лібералізація створює умови для нормального і широкого розвитку капіталізаційних процесів, в яких себе матеріалізує. Ця особливість впливу лібералізації на національну економіку має дуже принциповий характер, у зв'язку з чим вона виступає як невидима продуктивна сила, яка свій ефект проявляє чи формує латентно. А тому створюється ілюзія, що лібералізація не має ніякої економічної ціни, що вона є процесом з нульовим економічним ефектом.

Мета статті полягає у дослідженні природи лібералізації як специфічного економічного процесу, що формується і розвивається в такт розвитку капіталізаційних процесів у суспільстві, тій чи іншій за характером чи типом національній економіці.

Стан дослідження. Вплив лібералізації на економічний (чи соціально-економічний, соціально-духовний) розвиток може бути

різним – від негативного до позитивного, що і послужило практичною (емпіричною) основою для виділення в науковій літературі трьох інтерпретацій лібералізаційних процесів. У марксистській літературі лібералізація оцінюється негативно і вважається, що вона загалом не сприяє підвищенню продуктивності національної економіки [1; 2; 3], порушує її безпеку. У ліберальній літературі (класичних чи сучасних неокласичних школах політичної економії) вона, навпаки, оцінюється позитивно і розглядається як такий економічний процес, що призводить до формування нової продуктивної сили, підвищує ефективність функціонування певних господарських систем [4; 5; 6; 7; 8], посилює її могутність та стійкість. А в сучасній неокейнсіанській літературі лібералізація розглядається, як такий економічний процес, котрий як позитивно, так і негативно впливає на економічну діяльність [9; 10; 11].

Виклад основних положень. Лібералізація в її економічній частині може бути зведена до процесу часткового або повного зниження адміністративного (адміністративно-економічного) тиску з боку держави на суб'єктів певної економічної діяльності. Зауважимо, що до початку становлення та формування капіталістичних економічних систем практика господарювання за характером її здійснення, управління чи регулювання була тоталітарною чи, принаймні, авторитарною, тобто неліберальною. Докапіталістичні економічні системи були за своєю суттю антиліберальними. Їх трансформація в ліберальні економічні системи відбувалась упродовж значної історичної епохи шляхом поступового зменшення адміністративного тиску на економічну діяльність. Отже, всі економічні системи можна умовно поділити на кілька типів, а саме: неліберальні, квазіліберальні, власне ліберальні, гіперліберальні (чи навіть метагіперліберальні) економічні системи. В країнах «старого» капіталізму національні економічні системи є переважно ліберальні (чи навіть у деяких випадках гіперліберальні), в країнах «нового» капіталізму – квазіліберальні, а в більшості країн з перехідною економікою – неліберальні чи гіполіберальні (слаболіберальні). Національна економічна система України на сьогоднішньому етапі ринкового реформування економіки є швидше неліберальною чи навіть гіполіберальною. Такі гіполіберальні економічні системи вже не є авторитарними чи тоталітарними, однак вони ще не повністю ліберальні. Це переважно такі економічні системи, які поступово еволюціонували з антиліберальних у ліберальні. У них лібералізація ще не стала окремою і самостійною продуктивною силою. Цією обставиною пояснюється факт низької ефективності приватизаційних процесів. Віддача від неї (приватизації) є значно нижчою, ніж могла би бути, якщо б ліберальні передумови економічного розвитку були достатньо сформовані.

Кількісну (функціональну) залежність економічної ефективності функціонування господарських систем від масштабів лібералізації відображає загальна функція лібералізації:

$$E^e = \Phi(L),$$

де E^e – економічна ефективність функціонування національної економіки; L – масштаби лібералізації (чи інтенсивність її розвитку).

Щоправда, слід зробити тут одне принципове зауваження. Лібералізація може виступати як окрема продуктивна сила лише за певної умови, а саме: коли вона відбувається в умовах капіталізації. В інших економічних умовах (наприклад, коли економічна система посилено соціалізується чи взагалі виступає як соціалістична економічна система) лібералізація може призвести до негативних економічних наслідків, вона не сприятиме і не супроводжуватиметься зростанням продуктивності національної економіки, а навпаки, знижуватиме останню, підриватиме її безпеку. Розглянуте вище дає підстави перейти до розв'язання наступної важливої проблеми, яка також має досить значне теоретико-методологічне значення для подальшого дослідження проблем лібералізації економічних систем, а саме: типологізація лібералізації чи лібералізаційних процесів. На основі детального вивчення і узагальнення практики лібералізації у розвиненій і перехідній економіці держави, вважаємо за доцільне здійснювати типологізацію цієї практики в розрізі певних принципів, що зображені на рисунку. Це типологізація лібералізації за формаційно-системною, функціонально-економічною, функціонально-системною і масштабною ознаками.

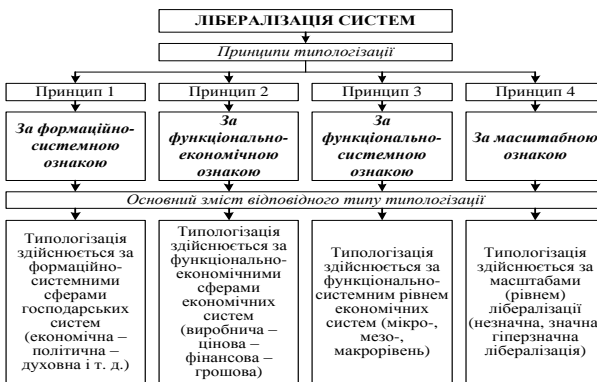

Рис. Основні принципи типологізації лібералізаційних економічних систем

З позицій формаційно-системних рівнів функціонування та розвитку господарських систем можна виділити такі типи лібералізації.

По-перше, це економічна лібералізація, яка полягає у зниженні адміністративного економічного тиску на суб'єктів економічної діяльності. Дослідження цієї економічної лібералізації – один із предметів вивчення в економічній теорії і економічній науці загалом.

По-друге, це так звана політична лібералізація, яка вже полягає в зниженні адміністративного (державного) тиску на суб'єктів політичної діяльності та в принципі повинна бути предметом дослідження в політичних науках. Однак у зв'язку з тим, що економічна діяльність формується в певному політичному середовищі, і це середовище є одним із факторів економічного розвитку та економічної безпеки, ми змушені навіть у чисто економічному аналізі входити у сферу вивчення політичної лібералізації і її впливу на економічну лібералізацію.

По-третє, це духовно-інтелектуальна лібералізація, що зводиться до зниження адміністративного тиску на суб'єктів духовно-інтелектуальної діяльності, а тому вона може бути безпосереднім (оскільки опосередковано вона може досліджуватися чи вивчатися і в економічних науках) предметом вивчення в соціологічних та інших надполітичних науках.

У приватних (тобто капіталістичних) економічних системах як політична, так і духовно-інтелектуальна лібералізація можуть виступати як окрема чи спеціальна продуктивна сила, вони мають певну економічну ціну чи економічну цінність з вираженим позитивним (плюсовим) змістом. Не досліджуючи даної проблеми спеціально, зазначимо, що з історичним розвитком капіталістичних (точніше, змішаних, але таких, де домінуючим є приватний, а не державний) економічних систем продуктивна сила надекономічної лібералізації зростає. Однак цей позитивний вплив надекономічної лібералізації на економічний розвиток та економічну безпеку капіталістичних систем не безпосередній. Він опосередкований і проявляється через посилений розвиток капіталізації в її функціональному значенні. У державних економічних системах (тобто в таких, де домінує державний, а не приватний сектор економіки) вплив надекономічної лібералізації на економічний розвиток та економічну безпеку є найчастіше негативним, а тому в таких економіках останні два формаційні типи лібералізації мають негативну економічну ціну. Вони найчастіше виступають не як нова (додаткова) продуктивна сила, а як фактор гальмування економічного розвитку, чинник послаблення економічної безпеки держави. Саме цією обставиною і пояснюється, на нашу думку, невдалий хід початкового етапу ринкового реформування вітчизняної економіки. В умовах, коли

в економіці панував ще державний сектор, політична і духовно-інтелектуальна лібералізація суспільства призводить лише до зниження продуктивності національної економіки, до формування від'ємних продуктивних сил у суспільстві, послаблення індикаторів економічної безпеки.

В економічному аналізі проблем ефективності лібералізаційних процесів значно більше методологічне навантаження має типологізація лібералізації з позицій функціонально-системної структури господарських (економічних) систем. У даному контексті можна виділити кілька типів лібералізації:

1) виробничо-технологічна лібералізація, яка полягає у зниженні адміністративного тиску на виробничо-технологічну сферу економіки;

2) соціально-економічна лібералізація, за якої знижується адміністративний тиск на соціально-економічну сферу економічної діяльності;

3) цінова лібералізація, яка полягає в лібералізації цін на ресурсному і продуктовому ринках;

4) грошова лібералізація, яка, відповідно, проявляється на грошовому ринку, особливо в сфері формування державної політики щодо грошової пропозиції і регулювання нею;

5) фінансова лібералізація, коли держава створює відповідні ліберальні умови для функціонування та розвитку фінансового і фондового ринку;

6) споживча лібералізація, що найбільше проявляється на споживчому ринку (чи в споживчій сфері економіки).

З позицій основних функціонально-системних рівнів економіки можна виділити наступні типи лібералізації:

1) мікроекономічна, в умовах якої створюються відповідні сприятливі умови на основі зниження адміністративно-економічного тиску з боку держави для фінансування та розвитку мікроекономічних систем (фірм, концернів, комбінатів, консорціумів і т. д.) того чи іншого галузевого типу, посилення рівня їх безпеки;

2) мезоекономічна лібералізація, за якої окремі галузі національної економіки «звільняються» від адміністративно-економічного тиску з боку держави, чим створюються умови для їх «вільного» розвитку;

3) макроекономічна лібералізація, яка має відношення вже до національної економіки загалом і полягає в загальному зниженні адміністративно-економічного тиску на неї з боку політичних і економічних структур держави.

Слід зазначити, що «вільний» розвиток окремих галузей національної мікроекономічної системи не завжди відбуватиметься в прогресивному напрямку. Часто виникають такі економічні ситуації, коли «звільнення» галузей відповідного типу спричиняє не їх прогрес, а посилює чи поглиблює їх розвиток у регресивному напрямку. Відзначимо, що мезоекономічну лібералізацію слід здійснювати із урахуванням того, в якій сфері (за соціально-економічною чи, інакше, формаційною ознакою) національної економіки перебуває та галузь, яка лібералізується. Якщо галузь належить до суспільного (державного) сектора національної економіки, то лібералізація швидше спричинятиме її занепад, регрес, зниження продуктивності, послаблення рівня економічної безпеки. Навпаки, лібералізація галузей, що належать до приватного сектора економіки, найчастіше супроводжується їх подальшим прогресивним розвитком. Цієї важливої особливості в здійсненні мезоекономічної лібералізації дуже часто не беруть до уваги як економісти-політики (економісти-практики), так і економісти-теоретики.

У сучасній ліберальній економічній літературі помилково вважається, що будь-яка лібералізація тільки позитивно впливає на економічний розвиток та економічну безпеку суспільства. Таку точку зору можна було б умовно кваліфікувати як формаційний (системно-формаційний) дальтонізм, коли дослідник чи практик-ідеолог не поділяє на сектори національну економічну систему і помилково вважає, що вплив лібералізації на їх розвиток є гомогенним (тобто однорідним чи однотипним). Емпіричний і теоретичний факт різного впливу лібералізації на розвиток різних секторів (сфер) національної економіки повинен неодмінно враховуватись при формуванні відповідної лібералізаційної політики держави. Вона повинна бути різною щодо різних сфер національної економіки (якщо їх розглядати з формаційно-системних позицій). Слаба диференціація цієї політики, а тим більше її однорідність може призвести до негативних економічних чи навіть соціально-економічних наслідків, втрати економічної незалежності. Тож, якщо обидві сфери національної економіки – приватну і державну – однаково лібералізувати, то ми в одній частині економіки (приватній) отримаємо позитивні ефекти, а в іншій (державній) – негативні. А загалом результативність лібералізації буде нульовою або навіть від'ємною, негативною.

З позицій кількісного рівня лібералізації можна виділити кілька її метрологічних типів. По-перше, це гіполібералізація або дуже слабка лібералізація, вона найпродуктивніша щодо суспільних (державних) систем. Хоча, звичайно, може мати місце і в будь-якому іншому секторі національної економіки. По-друге, це квазіпомірна лібералізація, в

умовах практичної реалізації якої адміністративний тиск на економіку знижується слабо. Квазіпомірна лібералізація у деяких випадках може бути ефективною в суспільному і квазісуспільному секторах, але найдоцільніше її здійснювати у власне приватному чи квазіприватному секторах. По-третє, це помірна лібералізація, в умовах якої адміністративно-економічний тиск на суб'єктів економічної діяльності вже значно знижується, але ще не надто сильно. Ця помірна лібералізація допустима (і необхідна) в приватному і квазіприватному секторах, але її недоцільно і неефективно здійснювати в суспільному і квазісуспільному секторах. По-четверте, це гіперлібералізація, яка полягає у дуже значному зниженні адміністративного тиску на суб'єктів економічної діяльності. Найефективнішою вона може бути у власне приватному секторі економіки і абсолютно недопустима в суспільному і квазісуспільному секторах.

Щоправда, слід зазначити, що політика лібералізації мікроекономічних систем будь-якої національної економіки повинна також диференціюватися залежно від ступеня монополізації (концентрованості) приватного сектора економіки (чи ступеня його конкурентності). Вона має бути різною стосовно чистого конкурентного, конкурентного монополістичного, олігополістичного і чистого монополістичного секторів економіки. Гіперлібералізація не повинна заходити в сферу чистого монополістичного сектора, бо вона в ньому буде неефективною (неефективною з позицій її макроекономічних ефектів). Чисті монополії дуже добре розвиватимуться в умовах гіперлібералізації, але за рахунок іншої частини суспільства і економіки. На нашу думку, гіполібералізація, квазілібералізація, помірна лібералізація і гіперлібералізація найефективніші, відповідно, в чистому монополістичному, олігополістичному, конкурентно-монополістичному і чистому конкурентному секторах економіки. Якщо держава відповідно не диференціює свою лібералізаційну політику, то тим самим вона занижуватиме результативність лібералізаційних процесів, що призведе до втрати економічної безпеки. Лібералізація у відповідному секторі економіки повинна відбуватись доти, доки макроекономічний ефект від неї не почне знижуватися. А тоді, коли він стає від'ємним, будь-яка лібералізація (за її метрологічним рівнем) у певному секторі економіки вже недопустима. Тобто вибір масштабу лібералізації повинен визначатися характером співвідношення мікроекономічного і макроекономічного лібералізаційного ефектів.

Висновки. Отже, лібералізація – це часткове або повне зниження адміністративно-економічного тиску на суб'єктів певної економічної діяльності. Її вплив на економіку опосередкований через капіталі-

зацію і проявляється в підвищенні (або в окремих випадках – зниженні) економічної ефективності функціонування господарських систем та посилення рівня її безпеки.

У зв'язку з цим загальна функція лібералізації відображає функціональний зв'язок між лібералізацією і економічною ефективністю чи лібералізаційним ефектом. Лібералізація є не тільки економічною силою, має певну економічну цінність (ціну), але це також соціальна і духовна сила, тобто має певну соціальну і духовну цінність. Тому аналіз лібералізаційних процесів слід здійснювати з позицій її впливу на економічну, соціальну і духовну сфери певних господарських систем чи економіку загалом.

Типологізація лібералізаційних процесів здійснена за формаційною, функціонально-економічною, функціонально-системною і масштабною ознаками.

За формаційною ознакою можна виділити економічну, політичну і духовно-інтелектуальну лібералізацію, які полягають у зниженні адміністративного тиску на відповідні сфери певних господарських систем чи економіки загалом.

За функціонально-економічною ознакою виділено такі типи лібералізації: виробничо-технологічна, соціально-економічна, цінова, фінансова, грошова і споживча.

За функціонально-системною ознакою – мікроекономічна, мезоекономічна і макроекономічна лібералізація, що полягають у зниженні адміністративно-економічного тиску на відповідну сферу економіки. Оцінка ефективності лібералізаційних процесів повинна здійснюватися з позицій макроекономічного рівня, тобто їх впливу на економіку загалом.

За масштабною ознакою можна виділити гіполібералізацію, квазіпомірну лібералізацію, помірну лібералізацію і гіперлібералізацію. Кожен із вказаних типів лібералізації по-різному впливає на результативність функціонування економіки та рівень економічної безпеки держави.

Для правильного визначення оптимальних масштабів лібералізації мікроекономічних систем слід співставляти мікроекономічний і макроекономічний лібералізаційні ефекти.

1. Мочерний С.В. Основи економічних знань / С.В. Мочерний. – К.: Феміна, 1995. – 352 с.

2. Хошимура Ш. Теория воспроизводства и накопления капитала / Ш. Хошимура. – М.: Прогресс, 1978. – 254 с.

3. Шухов Н.С. Русская политическая экономия / Н.С. Шухов, В.Н. Щербиков. – М., 1998. – 585 с.
4. Маршалл А. Принципы экономической науки: в 3 т. / А. Маршалл. – Т. 1. – М.: Прогресс-Универс, 1993. – 415 с.
5. Маршалл А. Принципы экономической науки: в 3 т. / А. Маршалл. – Т. 2. – М.: Прогресс-Универс, 1993. – 310 с.
6. Маршалл А. Принципы экономической науки: в 3 т. / А. Маршалл. – Т. 3. – М.: Прогресс-Универс, 1993. – 351 с.
7. Смит А. Исследования о природе и причинах богатства народов: в 2 т. / А. Смит. – Т. 1. – М.: Эконом, 1993. – С. 79–396.
8. Миль Дж.С. Основы политической экономии: в 3 т. / Дж.С. Миль. – Т. 1. – М.: Прогресс, 1980. – 495 с.
9. Фишер С. Экономика / С. Фишер, Р. Дорнбуш, Р. Шмалензи. – М.: Дело ЛТД, 1995. – 864 с.
10. Самуельсон П. Економіка / П. Самуельсон. – Львів: Світ, 1993. – 494 с.
11. Економічні системи / за ред. Г.І. Башнянина. – Т. 2. – Львів: Вид-во ЛКА, 2011. – 496 с.

Башнянин Г.И., Сельский А.А., Турянский Ю.И., Кундицкий А.А.
Либерализация экономических систем в контексте экономической безопасности.

Рассмотрены сущность либерализации, а также её влияние на экономическое развитие и экономическую безопасность общества. Прослежена функциональная зависимость экономической эффективности функционирования хозяйственных систем от масштабов либерализации. Обоснована необходимость типологизации либерализации по формационно-системной, функционально-экономической, функционально-системной и масштабной признаках.

Ключевые слова: либерализация, функция либерализации, принципы типологизации, экономические системы, эффективность, экономическая безопасность.

Bashnyanyn G.I., Selsky A.A., Turiansky Y.I., Kundytskyu O.O.
Liberalization of economic systems in the context of economic security.

The essence of liberalization and its impact on the economic development of society and economic security has been considered in the article. Investigates the functional dependence of economic efficiency and security of economic systems on the scale of liberalization. The necessity of liberalization typology according to the informational and systemic, functional and economic, functional and systematic and scale features has been proved.

Key words: liberalization, liberalization function, principles of typology, economic systems, efficiency, economic security.

Стаття надійшла 18 вересня 2012 р.

ЕКОЛОГІЧНИЙ СТАН ВОДНИХ РЕСУРСІВ І ШЛЯХИ ВИРІШЕННЯ ПРІСНОВОДНОЇ БЕЗПЕКИ

Розглядаються екологічні аспекти стану водних ресурсів, а також шляхи їх раціонального та функціонального використання у контексті вирішення проблем прісноводної безпеки України.

Ключові слова: водні ресурси, якість води, прісноводна безпека.

Постановка проблеми. Водні ресурси є без перебільшення неоціненним багатством кожного краю. Вони характеризуються специфічними особливостями, що відрізняють їх від інших природних ресурсів – землі, надр, лісів, лук і пасовищ. Усім видам запасів води притаманна висока динамічність і взаємозв'язок, що пояснюється об'єктивними процесами кругообігу води в природних екосистемах. Завдяки цим властивостям існує можливість багаторазового й багатофункціонального використання певних обсягів водних ресурсів, що повинно зобов'язувати світову спільноту раціонально їх використовувати.

Враховуючи особливо виняткове значення водних ресурсів для життя населення будь-якої країни світу, їх можна розглядати у вигляді водогосподарської інфраструктури, що обслуговує виробничу і соціальну сфери суспільної діяльності кожної територіальної громади.

Стан дослідження. Головна функція водних ресурсів як виробничої інфраструктури полягає в тому, що в результаті надання послуг специфічного виду, вона забезпечує безперервність обороту всіх форм і частин суспільного продукту, охоплюючи всі стадії, починаючи від стадії виробництва до споживання, сприяє нормальному функціонуванню промисловості, будівництва, сільського господарства, переробних галузей й інших видів діяльності. Водні ресурси створюють сприятливі умови для розвитку матеріального виробництва. Праця, що реалізується в таких умовах, є продуктивною і має суспільно необхідний характер, а діяльність, що пов'язана з виробничим обслуговуванням галузей народного господарства, збільшує вартісне значення сукупного продукту і національного доходу.

Функціональне призначення водних ресурсів як соціальної інфраструктури пов'язано зі створенням соціальних умов для життєдіяльності людей в результаті задоволення потреб у воді з метою

підвищення рівня життя. Як соціальна інфраструктура водні ресурси побічно впливають на процес матеріального виробництва, створюють важливі умови для розширеного відтворення, зростання продуктивності праці.

З іншого боку, надмірна інтенсифікація виробництва призвела до погіршення водних запасів на планеті Земля. Вода стала, без перебільшення, першою жертвою розвитку технічного прогресу. Питної води не вистачає для 1,4 млрд людей світового співтовариства, а близько 5 млн. населення щорічно помирає через те, що споживає воду непридатну для пиття. Якщо людина й надалі черпатиме воду з природних джерел, не замислюючись над їх поповненням й очищенням, то ситуація різко погіршуватиметься, що матиме щораз трагічніші наслідки. Аналітичні прогнози ООН, НАТО, низки провідних спецслужб світу сходяться в одному: нафта, газ, земля, вода – ось чотири причини для зіткнень у найближчі десятиліття [4].

Враховуючи той факт, що запаси води на планеті щораз зменшуються, то проблема водного забезпечення буде проблемою усіх країн світової спільноти, не омине вона й Україну.

Справедливість цього висновку можна переконливо проілюструвати на прикладі України, оскільки за висновками економічної комісії ЮНЕСКО нашу державу віднесено до країн з обмеженими запасами питної води з розрахунку на душу населення. Особливо потерпають у цьому відношенні центральні й південні райони України. За оприлюдненими даними РНБОУ, 80% поверхневих водойм країни вже непридатні для постачання питної води. Щорічна нестача питної води України становить 400 000 000 кубічних метрів прісної води. Якісна питна вода вже стала проблемою не тільки великих міст, але й малих населених пунктів. Уже значна частина українських сіл постійно постачається питною водою, і, їхня кількість зростає внаслідок локальних катастроф, порушення рослинного покриву, видобування корисних копалин та інтенсивного ведення сільського господарства тощо. Щороку у водойми України скидають приблизно 3,5 млрд м³ стоків, а 30% води витрачається у застарілих водопровідних мережах. У 1228 сільських населених пунктах 814 тис. людей використовують привізну воду, часто низької якості [6].

Сьогодні структура української економіки зайшла у непримиренну суперечність з водними ресурсами нашої країни, які витрачаються значно швидше, ніж відновлюються, що може обернутися для українського суспільства непередбачуваними наслідками.

Виклад основних положень. Львівщина в цьому плані виглядає дещо краще, але ситуація із водопостачанням далеко не відповідає

державним стандартам. Хоч за скидами недостатньо очищених і неочищених стоків у відкриті водойми вона посідає дев'яте місце в Україні. Основним джерелом водопостачання в області є підземні води. Поверхневі води використовуються в обмеженій кількості, в основному для рибоводних ставів, технічного водопостачання підприємств та в гірських районах – для господарського й питного водопостачання. Поверхневі води на даний час продовжують належати до найбільш забруднених елементів навколишнього середовища. Результати здійснення заходів державного контролю за станом водних ресурсів свідчать про те, що, незважаючи на спад виробництва та зупинку багатьох підприємств, не спостерігається суттєвого покращення якості стічних вод та зменшення скиду неочищених або недостатньо очищених стічних вод. Це насамперед пов'язане з погіршенням технічного стану діючих очисних споруд і відсутністю коштів на їх реконструкцію та зведення нових – більш екологічно безпечних. На екологічний стан поверхневих та підземних вод області впливають різноманітні чинники, які тісно взаємопов'язані. Це забруднення ґрунтів, атмосфери, скидання у водойми побутових і промислових відходів, зміна ландшафтної структури та техногенне перевантаження території. Територією Львівщини проходить Головний Європейський вододіл, внаслідок чого область не отримує забруднень поверхневих вод ззовні. Але з верхів'їв рік у басейни Дністра, Дніпра, Західного Бугу, Сяну можуть потрапляти побутові та промислові відходи.

Головні види забруднень водного середовища представлені нами на рис. 1.

Хімічне забруднення води відбувається внаслідок потрапляння у водні джерела різних шкідливих речовин і їхніх сполук неорганічного (кислоти, мінеральні солі, луги тощо) й органічного (нафта і нафтопродукти, органічні сполуки, миючі засоби, пестициди та ін.) походження. Більшість з них є шкідливими для фауни і флори. Ці шкідливі хімічні елементи та синтезовані за їх участю сполуки поглинаються живими організмами і нагромаджуються в них, а відтак можуть поступати до організму людини у разі недотримання нею санітарно-гігієнічних вимог.

Необхідно зауважити, що кількість хімічних забруднювачів питної води постійно зростає. Зокрема, на початку третього тисячоліття вже є зареєстрованими понад 950 їх різновидів. У сільській місцевості небезпеку становлять хлоровані вуглеводні та фосфорорганічні сполуки – штучно створені речовини, що застосовуються з метою боротьби зі шкідниками й хворобами рослин і тварин та контролювання чисельності бур'янів у польових агрофітоценозах.

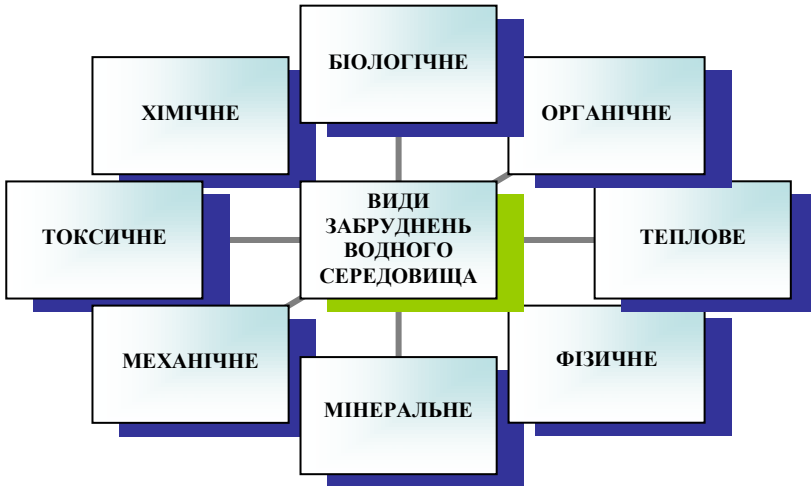

Рис. 1. Забруднення водного середовища

Поверхнево активні речовини миючих і пральних засобів при зіткненні зі шкірою відносно легко переносяться на її поверхню та швидко всмоктуються всередину, починаючи свій руйнівний шлях до організму. Крім цього, потрапляючи після прання у водоймища, фосфати сприяють інтенсивному розвитку водоростей. Водорості, своєю чергою, забирають із водоймищ кисень, розкладаючись вони виділяють у великих кількостях аміак, сірководень, які знищують усе живе у воді. Це призводить до руйнування водних екосистем, погіршення кисневого обміну в гідросфері й ускладнює забезпечення населення питною водою [3].

Дія хімічних забруднювачів, як правило, простежується у наступних поколіннях організмів і полягає у появі шкідливих мутацій та генетичних порушень, що вкрай негативно позначається на здоров'ї нації.

До біологічних забруднень відносять різні мікроорганізми: дріжджові і цвільові гриби, дрібні водорості і бактерії, у т.ч. хвороботворні (патогенні) бактерії – збудники черевного тифу, паратифу, дизентерії, яйця гельмінтів (глистів), здатні викликати масові епідемічні захворювання.

Органічне забруднення буває рослинного і тваринного походження. Забруднення рослинного походження відбувається внаслідок викидів у водойми залишків рослин, сміття, плодів та овочів, паперу,

рослинної олії та ін. Тваринного походження обумовлене через фізіологічні виділення людей і тварин, залишки мускульних і жирових тканин тварин, клейові речовини та ін. Вони містять значну кількість азоту, фосфору, сірки і водню.

Теплове забруднення водних джерел обумовлюється викидами у них вод із підвищеною температурою тепловими електростанціями та іншими промисловими виробництвами країни. У водоймах, у які скидається відпрацьована вода, погіршуються умови для нересту риби, гине зоопланктон, риба уражається хворобами та небезпечними для здоров'я людини паразитами.

Фізичне забруднення води пов'язане зі зміною її фізичних властивостей: прозорості, вмісту суспензій та інших нерозчинних домішок, радіоактивних речовин і температури. Особливо небезпечним є потрапляння у водойми відпрацьованих акумуляторних батарей та ін. Необхідно зауважити, що тільки одна батарейка, яка використовується у приладах дистанційного зв'язку, містить такі важкі метали як цинк, марганець, кадмій, нікель, свинець, луги і кислоти, і може забруднити близько 20 квадратних метрів землі та 400 літрів підземних вод.

Механічне забруднення, як правило, тверді частинки або предмети побутового і виробничого походження, що викинуті у водойми як непотрібні для вжитку, відпрацьовані чи невикористані. При цьому ці тверді частки, особливо побутового походження, різко знижують прозорість води, перешкоджають процесам фотосинтезу водних рослин, погіршують смакові якості води та надають їй неприємного запаху тощо.

Мінеральне забруднення обумовлене наявністю у воді піску, глинистих частинок, часток руди, шлаку, розчинів мінеральних солей, кислот і лугів, мінеральної олії, заліза, кальцію, магнію, кремнію, калію та ін.

Токсичне забруднення можна розглядати як підвищення концентрації токсичних речовин, що позначається на видовому різноманітті та структурі гідробіоценозів. За критичних ситуацій життя водойм може зупинитися повністю або на короткий період. Вживають і процвітають види, які найбільш пристосовані до нових умов водного середовища, а в складніших – навіть з'являються мутантні раси. До токсикантів окремі вчені відносять ксенобіотики – речовини, створені людиною, які ніколи в природі не існували. Разом з тим, у водній токсикології ще не створена система, яка б давала змогу оцінювати рівень токсичного забруднення вод та невстановлені гранично допустимі параметри за впливом їх на фауну і флору [5].

Серед важких металів у питній воді можуть бути поширені ртуть, свинець, кадмій, цинк, мідь, залізо, хром, алюміній та ін., що є наслідком порушення технологій промислового виробництва, які у промислових стічних водах, незважаючи на очисні заходи, містять сполуки важких металів.

Особливе занепокоєння у зв'язку з хімічним та бактеріальним забрудненням викликає стан водопостачання сільського населення. На превеликий жаль, лише незначна частина сіл України користується послугами централізованого господарсько-питного водопостачання. Джерельна вода не хлорується, не озонується, в неї не додають різні присадки і добавки. Природна фільтрація шарами ґрунту дозволяє їй повністю зберегти свої природні властивості. Джерельну воду не треба піддавати кип'ятінню, вона за своєю природою є «живою». Як приклад, можна навести такий факт: понад 65% населення Жовківщини споживають воду з криниць, природних підземних джерел, вода яких не завжди піддається санітарно-гігієнічному аналізу [1].

Але хоч і вода з цих джерел має цілющі властивості, гарантувати якість й екологічну чистоту джерельних вод не завжди можна, причому залежить це не тільки від життєдіяльності людини в районі місцезнаходження джерела, але й від сезонності погодних умов. Джерельні води під час весняних паводків або осінніх проливних дощів роблять воду цих джерел непридатною для пиття упродовж деякого часу, що вимагає ретельного їх моніторингу тощо.

Окрім цього, забруднення джерел водопостачання веде до зменшення біорозмаїття, зниження продуктивності польових і природних фітоценозів, при напуванні худоби забрудненою водою на 40–70% зменшується продуктивність у тваринництві, зазнає збитків і рибне господарство – погіршується товарна якість риби, гине фауна і флора водойм [7].

Такий стан згубно позначається на здоров'ї населення країни, особливо тоді, коли воду використовують для харчових цілей. Якість води, що подається населенню, за показниками повинна відповідати вимогам ДСанПіН 2.2.4 – 171-10 «Гігієнічні вимоги до води питної, призначеної для споживання населенням». Суха та блякла шкіра, часті головні болі, підвищена втомливість, нестабільний тиск – все це нерідко наслідки дефіциту якісної води в організмі.

Населення, що мешкає на забруднених й екологічно небезпечних територіях, слід застерегти, що джерельна вода теж може забруднюватися внаслідок проникнення у водоносні шари токсичних речовин зі звалищ, складів отрутохімікатів, тваринницьких ферм та отруйних виробництв, а також побутовими та промисловими відходами тощо.

Таким чином, прісноводну безпеку на сьогодні ми розглядаємо як важливу складову продовольчої безпеки та водночас складову ресурсної безпеки. Якість питної води, що використовується харчовою індустрією країни для створення продуктів харчування та різних видів напоїв (горілки, пива, безалкогольних напоїв, чаю, кави тощо), визначається багатьма чинниками (рис. 2).

Рис. 2. Чинники прісноводної безпеки і якість води

У зв'язку з цим державні та місцеві органи влади повинні докорінно змінити підходи і методи щодо управління водними ресурсами на усіх рівнях господарювання. При цьому владним структурам необхідно комплексно підійти до розв'язання даної проблеми шляхом упровадження відповідного законодавчого поля та нормативних засад ринково-орієнтованих соціально-економічних відносин у суспільстві.

Зауважимо, що на законодавчому рівні прийнято Закон України «Про питну воду та питне водопостачання», яким передбачено право громадян на якісну питну воду з урахуванням екологічних, соціальних та економічних потреб, а також належне обслуговування населення питною водою.

Вже зараз, на державному і місцевому рівнях розроблена низка програм, які передбачають впровадження цілеспрямованої й ефективної діяльності щодо задоволення потреб населення і галузей економіки у водних ресурсах, збереження, раціонального використання охорони водного фонду, запобігання шкідливій дії води і ліквідації її наслідків.

Для забезпечення збалансованого використання та охорони вод на державному рівні потрібно: здійснити розробку комплексних програм моніторингу охорони та використання джерел водопостачання населення та якості питної води в регіонах України, впровадити маловодні та водозберігальні технології, нові сучасні засоби обробки та знезаражування води в технологіях, що використовуються на об'єктах водопостачання, та посилення управлінської підтримки зусиль підприємців щодо створення вітчизняного водоочисного обладнання.

На місцевому рівні передусім необхідно впровадити заходи з вдосконалення діючих та проектування сучасних очищувальних систем у межах кожної територіальної громади, скласти кадастр «джерел нецентралізованого питного постачання» та забезпечити їх охорону. Важливо для кожного сільського, селищного чи міського органу самоврядування розробити програму «Екологічно чиста вода – здорова нація», «Вода рідних місць – свята вода, рідна земля – золото» та ін.

Разом з тим, на державному рівні необхідно розпочати роботу з паспортизації джерел водного постачання. Такі паспорти повинні мати кожна територіальна громада. На думку вчених НАНУ [2], у цьому паспорті повинні бути як загальні відомості про водний об'єкт, так і його кількісні та якісні характеристики. У заключній частині паспорта мають бути вміщені відомості про виконавця екологічного обстеження, дату складання й термін дії паспорта. Особливу увагу слід приділити рівню забруднення водної товщі й донних відкладень, джерелам забруднень (походження, рівень небезпеки, стійкість) і вказати цілі подальшого використання.

Висновки. Визнаючи пріоритет раціонального використання води, необхідно започаткувати ринкові механізми її використання, економічно обґрунтувати й запровадити дієвий механізм стимулювання різних категорій споживачів водних ресурсів. Екологічна вартість

споживання води та її забруднення має стати зрозумілою для всіх верств населення. В цьому контексті потрібно проводити широку роз'яснювальну роботу, залучати до цих процесів засоби масової інформації, освітянські інституції та громадські організації екологічного спрямування, оскільки ставлення населення до природних багатств визначає рівень культури і розвитку нації.

1. Бомба М.Я. Сучасні підходи щодо створення екологічно безпечних продуктів харчування / М.Я. Бомба // Зб. статей: Новітні тенденції у харчових технологіях та якість і безпечність продуктів. – Львів: ЛІЕТ, 2011. – С. 17–22.

2. Гончарук В. Національна екологічна безпека та екологічна паспортизація водних об'єктів / [В. Гончарук, Г. Білявський, М. Ковальов, Г. Рубцов] // Вісник національної академії наук України. – 2009. – № 5. – С. 22–29.

3. Горяна Л.Г. Ще раз про побутову небезпеку для здоров'я / Л.Г. Горяна, О.Ф. Калугіна // Безпека життєдіяльності. – 2007. – № 10. – С. 34–35.

4. Мостова Ю. Дзеркало тижня. Україна / Ю. Мостова. – 2012. – № 20. – 1–8 червня.

5. Романенко В.Д. Основи гідроекології: підручник для студентів вузів / В.Д. Романенко. – К.: Обереги, 2001. – 728 с.

6. Тимочко Т.В. Роль громадянського суспільства у формуванні збалансованого розвитку України / Т.В. Тимочко // Екологічний вісник. – 2007. – № 9–10. – С. 7–9.

7. Хоружий П.Д. Шляхи збалансованого водокористування та водовідтворення в Україні / П.Д. Хоружий, Т.П. Хомуцька, А.Л. Котельчук // Екологічний вісник. – 2007. – № 11–12. – С. 7–8.

Бомба М.Я. Экологическое состояние водных ресурсов и пути решения пресноводной безопасности.

Рассматриваются экологические аспекты состояния водных ресурсов, а также пути их рационального и функционального использования в контексте решения проблем пресноводной безопасности Украины.

Ключевые слова: водные ресурсы, качество воды, пресноводная безопасность.

Bomba M.J. The ecological status of water resources and freshwater security solutions.

The article considers ecological aspects of the state of water resources as well as ways of their rational and functional using in the context of solving the problems of freshwater security of Ukraine.

Key words: water resources, quality of water, freshwater security.

Стаття надійшла 17 жовтня 2012 р.

ОЦІНКА РОЗВИТКУ АГРАРНОЇ СФЕРИ В СИСТЕМІ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

Висвітлено сучасний стан розвитку аграрної сфери, зокрема забезпечення продовольчої безпеки як одного зі стратегічних пріоритетів розвитку держави у контексті економічної безпеки. Здійснено аналіз ключових показників та складових економічної безпеки України через призму оцінки рівня забезпечення раціональних норм споживання продуктів харчування.

Ключові слова: національна безпека, економічна безпека держави, продовольча безпека, споживання, розвиток, аграрна сфера.

Постановка проблеми. Сучасний економічний стан України переконливо свідчить, що проблема економічної безпеки держави набуває актуальності і виняткового значення.

Поступовий перехід економіки України на ринкові відносини істотно ускладнює проблему економічної безпеки держави, яка є важливою характеристикою якості життя та стану економіки. Тому на порядок денний стає проблема забезпечення економічної безпеки держави в ринкових умовах шляхом підвищення рівня забезпечення її продовольчої складової.

Стан дослідження. Проблема економічної безпеки є недостатньо дослідженою в економічній науці. Дослідження таких категорій, як «безпека», «економічна безпека», «економічна безпека підприємств аграрного сектора», дозволяє стверджувати, що не існує єдиного підходу до визначення цих понять. Можна навіть сказати, що дослідження проблеми економічної безпеки на рівні галузей в українському суспільстві нині перебувають лише на початковій стадії у зв'язку з появою низки загроз для економічної безпеки України, її регіонів та окремих галузей господарювання. Але вже сьогодні існує значний доробок вітчизняних та зарубіжних науковців з питань забезпечення економічної безпеки, які знайшли відображення у працях вітчизняних науковців А. Барановського, І. Бінька, В. Гейця, Я. Жаліла, Б. Кваснюка, В. Мунтіяна, І. Недіна, Н. Реверчука, П. Саблука, А. Сухорукова, В. Точиліна, В. Шлемка та ін.

Також проблема продовольчої безпеки у контексті ринкової трансформації економіки АПК та формування активної аграрної політики значною мірою висвітлюється в наукових працях Ю. Білика, В. Богачова, П. Борщевського, Л. Дейнеко, В. Зіновчука, О. Кочеткова,

І. Лукінова, Л. Малиновського, О. Нижника, В. Тіллака, В. Ткаченко, В. Точиліна, В. Трегобчука, В. Юрчишина, В. Якобчука ін. За кордоном, зокрема, в країнах СНД, питанням продовольчої безпеки приділяють увагу Е. Борисенко, В. Гусаков, А. Курлипо, Е. Румянцева, І. Фурс.

Метою дослідження є аналіз стану продовольчої безпеки і її ролі в забезпеченні економічної безпеки держави.

Виклад основних положень. Поняття економічної безпеки є похідним від поняття національної безпеки та категорії безпеки загалом. За даними М. Жук (2003), термін «безпека» почав вживатися із 1990 року і означав спокійний стан духу людини, яка вважала себе захищеною від будь-якої небезпеки [6, с. 6]. Як бачимо, вже у цьому визначенні наголошувалося на таких аспектах категорії безпеки, як суб'єктивність та захищеність.

Окрім автори пропонують розглядати економічну безпеку як науку (систему наукових знань) [1]. Водночас, відповідно до такого підходу, економічній безпеці відводиться центральне місце у системі національної безпеки, а головними її ознаками виділяються самодостатність, стійкість і розвиток.

Незважаючи на те, що однією з найвагоміших функцій держави є забезпечення економічної безпеки, поняття «економічна безпека» є досить новою економіко-правовою та інформаційною категорією для національних органів управління економікою [7, с. 11]. У науковій літературі є кілька підходів щодо визначення економічної безпеки держави.

Відомий український вчений З.С. Варналій вважає, що економічна безпека держави – складна інтегральна категорія. Особливості її стану в транзитивній економіці виявляються у суперечностях, що діють у національній господарській системі у вигляді системної сукупності негативних чинників, вирішення яких потребує використання комплексу дій нормативно-правового, інституційного та організаційно-економічного характеру, заходів, спрямованих на збалансоване і стабільне зростання економіки держави, що підвищує конкурентоспроможність національної економіки та містить механізм протидії внутрішнім та зовнішнім загрозам з метою реалізації національних економічних інтересів [5, с. 27].

На думку А. Сухорукова і О. Ладюк, економічна безпека держави в умовах глобалізації – це здатність країни генерувати позитивні зрушення в національній економіці, протистояти зовнішнім економічним загрозам і гідно презентувати себе на зовнішньому ринку [7, с. 14]. Вітчизняні фахівці в галузі економічної безпеки В. Шлемко та І. Бінько визначають безпеку держави як стан національної еконо-

міки, який дає змогу зберігати стійкість до внутрішніх та зовнішніх загроз [4, с. 8].

Поняття економічної безпеки є достатньо новим для національної економічної науки, і його визначення значною мірою залежить від підходів до розуміння цього поняття та системи цінностей, характерних для певної країни на конкретному етапі історичного розвитку.

Значна кількість визначень економічної безпеки характеризується декларативністю, без урахування того, що семантично термін «безпека» означає відсутність небезпеки, інакше кажучи, захищеність когось (чогось) від когось (чогось) [1, с. 40]. Водночас, серед усіх наявних підходів до трактування економічної безпеки важко виділити якийсь один, що повністю розкривав би сутність вказаного поняття.

Економічну безпеку держави можна визначити як стан національної економічної системи, який характеризується стійкістю до зовнішніх і внутрішніх загроз, пристосованістю до мінливих зовнішніх та внутрішніх умов, здатністю ефективно захищати національні інтереси шляхом проведення самостійної економічної політики, яка б забезпечувала повноцінне використання та розвиток національного економічного потенціалу.

У науковій літературі виділяють низку складових економічної безпеки, головними з яких є енергетична, виробнича, транспортна, продовольча, зовнішньоекономічна, фінансова та інвестиційна безпеки (рис.).

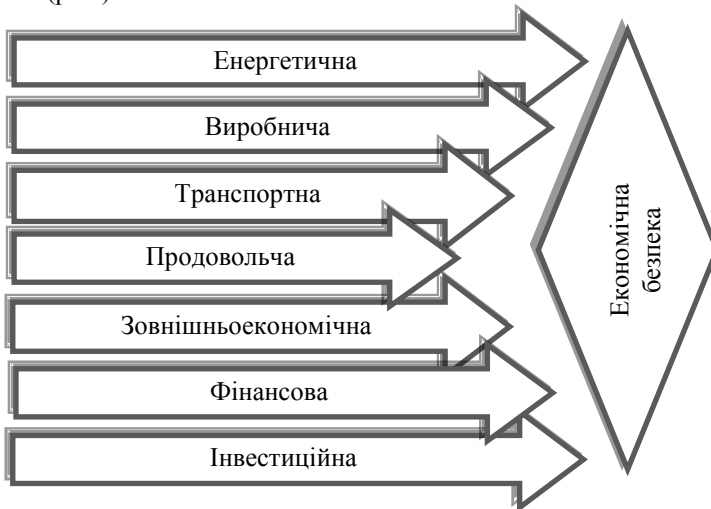

Рис. Структура економічної безпеки держави

Для уточнення деяких аспектів сучасного стану економічної безпеки України необхідно відібрати ключові показники складових економічної безпеки, а також одного макроекономічного показника. Для кожного з показників шляхом аналізу сучасних підходів у фахових наукових дослідженнях було визначено порогові та оптимальні значення (табл. 1).

Таблиця 1

**Ключові показники
складових економічної безпеки України у 2010 році**

Показники	Порогове значення	Оптимальне значення	Фактичне значення
ВВП у розрахунку на одну особу, тис. дол. США	10,0	20,0	6,7
Імпорт енергоносіїв, у % до потреби	70	30	42,6
Виробництво продуктів харчування, у % до 2000 року	100	110	109
Прямі іноземні інвестиції, млрд дол. США	2	10	6,0
Інфляція, % до попереднього року	110	100	111,1
Індекс промислової продукції, у % до 2002 року	100	120	118,2
Перевезення вантажів трубо-провідним транспортом, у % до 2000 року	100	110	88,5
Сальдо зовнішньої торгівлі, млрд дол. США	0	2	-3,03

Джерело: складено та розраховано на основі статистичних даних.

Чотири з восьми аналізованих показників перебувають нижче порогових значень, а оптимального рівня не досягнув жоден. Відповідно загальний рівень економічної безпеки України перебуває на низькому рівні. Потрібно зазначити, що ключовою загрозою як економічній, так і національній безпеці України загалом є недостатнє державне фінансування пріоритетних напрямків економічної діяльності, до яких насамперед слід віднести науково-технічну діяльність.

Обсяг бюджетного фінансування науково-технічних робіт в Україні у 2010 р. був нижчим від законодавчо встановлених норм

(1,7% ВВП) і становив менше 0,5% ВВП [3]. Для порівняння в Європейському Союзі нормативним є фінансування науки в обсязі не менш як 3% національного доходу.

У період 1991–2001 рр. видатки на фінансування науки з держбюджету в Україні не перевищували 0,5–0,7% ВВП (ще 0,7–0,9% ВВП надходило за рахунок позабюджетних коштів). В останнє десятиліття бюджетне фінансування науки не перевищувало 0,4–0,5% ВВП (позабюджетне – до 1% ВВП) [2].

Окремо варто зупинитися на аналізі сучасного стану забезпечення продовольчої безпеки України як одного зі стратегічних пріоритетів розвитку держави.

Постановою Кабінету Міністрів України від 5 грудня 2007 року було затверджено методику визначення основних індикаторів продовольчої безпеки держави, до яких включено:

1) добову енергетичну цінність раціону людини (сума добутоків одиниці маси окремих видів продуктів, які споживаються людиною протягом доби, та їх енергетичної цінності);

2) забезпечення раціону людини основними видами продуктів (співвідношення між фактичним споживанням окремого продукту та його раціональною нормою);

3) достатність запасів зерна у державних ресурсах (співвідношення між обсягами продовольчого зерна у державному продовольчому резерві та обсягами внутрішнього споживання населенням хліба і хлібопродуктів у перерахунок на зерно);

4) економічна доступність продуктів (частка сукупних витрат на харчування у загальному підсумку сукупних витрат домогосподарств);

5) диференціація вартості харчування за соціальними групами (співвідношення між вартістю харчування 20% домогосподарств з найбільшими доходами та вартістю харчування 20% домогосподарств з найменшими доходами);

6) ємність внутрішнього ринку окремих продуктів (добуток споживання певного продукту та середньорічної чисельності населення);

7) продовольча незалежність за окремим продуктом (співвідношення між обсягом імпорту окремого продукту в натуральному виразі та ємністю його внутрішнього ринку).

Здійснені розрахунки (табл. 2) засвідчують значний дефіцит продовольчого споживання в Україні навіть за усередненими величинами, не кажучи вже про їх варіацію стосовно соціальних груп.

Взаємозв'язок економічної та продовольчої безпеки в Україні

Основні продукти харчування	Фактичне споживання на душу населення у 2011 році			Рціональні норми здорового харчування в рік на людину		Рівень забезпечення рціональних норм харчування, %	Дефіцит продовольчого споживання
	кг	споживчі ціни, грн. за 1 кг	запрати, грн.	кг	запрати, кг		
М'ясо і м'ясопродукти	51,2	43,9	2247,68	83	3643,7	61,7	-38,3
Молоко і молокопродукти	204,9	3,04	622,9	380	1155,2	53,9	-46,1
Риба і рибопродукти	13,4	27	361,8	20	540	67	-33
Яйця (шт.)	310	0,52	161,2	290	150,8	106,9	+6,9
Продукти тваринного походження	×	×	3393,6	×	5489,7	61,8	-38,2
Хліб і хлібопродукти	110,4	2,6	287,04	101	262,6	109,3	+9,3
Картопля	139,3	2,03	282,8	124	251,7	112,6	+12,6
Овочі й баштанні	162,8	2,14	348,4	161	344,5	101,1	+1,1
Плоди, ягоди, виноград	52,6	3,18	167,3	90	286,2	58,5	-41,5
Цукор	38,5	6,25	240,6	38	237,5	101,3	+1,3
Олія	13,7	14,76	202,2	13	191,9	105,4	+5,4
Продукти рослинного походження	×	×	1528,34	×	1574,4	97,1	-2,9
Разом	×	×	4921,94	×	7064,1	69,7	30,3

Джерело: розраховано на основі статистичних даних.

У цілому відносно всього набору харчових продуктів, необхідних для здорового харчування, цей дефіцит (недоїдання) сягає майже 30%, у тому числі щодо продуктів тваринного походження він становить близько 38%, продуктів рослинного походження – близько 3%.

Такі цифри свідчать про неблагополучний і навіть тривожний стан продовольчої безпеки у країні, особливо щодо продуктів тваринного походження. В умовах, що склалися, зростання продовольчого споживання лімітується не виробничими потужностями вітчизняного АПК, а купівельною спроможністю населення і, отже, місткістю продовольчого ринку визначається не розмірами пропозиції, а ціною доступністю продуктів харчування.

У 2011 році середньодобова поживність раціону українця становила 2951 ккал, що на 18% перевищує граничний критерій (2500 ккал). Порівняно із 2010 роком споживання калорій населенням України зросло на 0,6%. Однак, як і у попередні роки, основну частину калорій українці споживали разом із продукцією рослинного походження. Натомість лише 27,3% середньодобового раціону забезпечується за рахунок споживання продукції тваринного походження, що удвічі нижче за встановлений пороговий критерій (55%).

Оптимальною вважається ситуація, коли фактичне споживання продуктів харчування особою впродовж року відповідає раціональній нормі, тобто коефіцієнт співвідношення між фактичним і раціональним споживанням дорівнює одиниці.

У 2011 році в Україні за більшістю основних видів продовольства фактичне споживання знаходилося вище раціональних норм. Найбільше зросло порівняно з попереднім роком споживання населенням овоче-баштанної продукції (на 13,4 відсотка), яке досягло свого раціонального рівня. В основному, це пов'язано з високим минулорічним врожаєм цих культур (зібрано 10,6 млн. т, що на 19% вище проти 2010 року); яєць (на 6,9%).

Як і в попередні роки зберігається відставання фактичного споживання від раціональної норми: молока і молокопродуктів – на 46%, плодів, ягід і винограду – на 42%, м'яса і м'ясопродуктів – на 36%, риби та рибопродуктів – на 33%.

До негативних моментів минулого року можна віднести зменшення середньодушового споживання населенням молока і молокопродуктів з 206,4 кг у 2010 році до 204,9 кг у 2011 році, яке відбулося на фоні довготривалого скорочення поголів'я корів у всіх категоріях господарств. Погіршення показника споживання населенням риби та рибопродуктів до 13,4 кг на особу (на 7,6% менше порівняно з 2010 роком) внаслідок скорочення вилову риби та добування інших водних живих ресурсів у внутрішніх водоймах на 3,4% та імпорту – на 14,2%.

Фактичне споживання за продовольчими групами «хліб і хлібопродукти», «картопля», «олія рослинна всіх видів» перевищує раціональну норму, що є свідченням незбалансованості харчування

населення, яке намагається забезпечити власні енергетичні потреби за рахунок більш економічно доступних продуктів.

У загальній структурі витрат на продукти харчування найвищу питому вагу займали витрати на: м'ясо і м'ясопродукти – 23%, хліб і хлібопродукти, молоко і молочні продукти – по 13% кожна група, овочі – 10%.

Індикатор ємності внутрішнього ринку розраховується як добуток річного середньодушового споживання певного продукту та середньорічної чисельності населення, і є важливою складовою для складання балансів попиту і пропозиції та визначення продовольчої незалежності за окремим продуктом.

Порівняно з попереднім роком у 2011 році відбулося збільшення ємності внутрішнього ринку за п'ятьма групами продовольства: «овочі та баштанні» – на 13%, «плоди, ягоди та виноград» – на 9,2%, «картопля» – на 7,7%, «яйця» – на 6,7%, та «щукор» – на 3,2%.

Разом з тим, зниження середньодушового споживання призвело до скорочення ємності внутрішнього ринку за такими групами продовольства, як «хліб і хлібопродукти», «м'ясо і м'ясопродукти», «молоко і молокопродукти», «риба і рибопродукти», «олія рослинна». Негативною тенденцією минулого року є зменшення в раціоні українців тих видів продовольства, споживання яких найбільше відстає від раціональних норм (м'ясні, молочні та рибні продукти).

Найбільш уразливими позиціями, з точки зору імпортозалежності залишаються «риба та рибопродукти», «плоди, ягоди та виноград», «олія рослинна всіх видів», частка імпорту за цими групами у загальному споживанні відповідно становить 66,7; 48,3 та 39,8% при 30-ти відсотковому пороговому критерії цього індикатора.

Поряд із досі не вирішеною проблемою низької доступності багатьох продуктів харчування для населення низки країн, що розвиваються, однією із найважливіших проблем продовольчої безпеки багатьох країн світу в сучасних умовах є безпечність для здоров'я продуктів харчування навіть в умовах достатньої забезпеченості ними.

В Україні забезпечення продовольчої безпеки вимагає суттєвих зрушень у різних сферах державної політики.

Рівень продовольчої безпеки країни залежить від стану і темпів розвитку всього агропромислового комплексу, адже забезпечення аграрної сфери безпосередньо залежить від розвитку підприємств і організацій, що займаються виробництвом сільськогосподарської продукції.

Забезпечення економічної безпеки аграрної сфери залежить також і від безпечного розвитку галузей і підприємств, що забезпечують

заготівлю, переробку сільськогосподарської продукції і доведення її до споживача. Мета безпечного розвитку даної сфери АПК – забезпечити первинну промислову переробку сільськогосподарської сировини, її заготівлю і переробку та доведення її до готовності для реалізації населенню. На цьому рівні здійснюється доставка готової продукції до місць збереження і реалізації.

Таким чином, економічна безпека підприємств аграрної сфери – це такий сталий стан розвитку аграрної економіки, за якого задовольняється необхідний мінімум потреби суспільства у відповідній продукції сільського господарства, сировині для інших сфер економіки, включаючи потреби соціального, продовольчого забезпечення та формування страхових запасів на випадок форс-мажорних ситуацій та під час дії внутрішніх і зовнішніх загроз. Головною складовою частиною економічної безпеки аграрного сектора є безпечний розвиток безпосередньо сільськогосподарського виробництва. Головною метою заходів щодо забезпечення економічної безпеки підприємств аграрної сфери повинні стати досягнення реального економічного зростання. Для цього необхідно проводити таку економічну політику, яка б створила сприятливі умови для зростання виробничих інвестицій, розширення виробництва, збільшення доходів від трудової діяльності, стимулювання інноваційної активності й технологічного прогресу.

Висновки. Отже, велику роль у забезпеченні економічної безпеки держави відіграє одна із її складових – продовольча безпека. Хоча у 2011 році відбулося покращення щодо більшості індикаторів, які характеризують стан продовольчої безпеки України, а саме: зросла середньодобова калорійність раціону населення країни, поліпшився рівень доступності продуктів харчування для населення країни, задоволення потреб населення у продовольстві, у межах його купівельної спроможності, що здійснювалося у переважній більшості продовольчих груп за рахунок продукції вітчизняного виробництва, проте загальний рівень економічної безпеки України, загалом, перебуває на низькому рівні.

1. Власюк О. С. Теорія і практика економічної безпеки в системі науки про економіку / О.С. Власюк. – К.: Нац. ін-т пробл. міжнар. безпеки при Раді нац. безпеки і оборони України, 2008. – С. 40.

2. Бажал А. Статистика / А. Бажал // Дзеркало тижня. № 49, 30 грудня 2010 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dt.ua/articles/61800>

3. Державний комітет статистики України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrstat.gov.ua/>

4. Економічна безпека України: сутність і напрямки забезпечення: монографія / В.Т. Шлемко, І.Ф. Бінько. – К.: Вид-во НІСД, 1997. – Вип. 2. – 144 с. – Серія: Національна безпека.

5. Економічна безпека: навч. посібник / за ред. З.С. Варналія. – К.: Вид-во «Знання», 2009. – 647 с.

6. Криминалистические аспекты экономической безопасности государства: монография / М.Г. Жук [под ред. Г.А. Зорина]. – Гродно: ГрГУ, 2003. – 115 с.

7. Сухоруков А.І. Фінансова безпека держави: навч. посібник / А.І. Сухоруков, О.Д. Ладюк. – К.: Центр навч. літ-ри, 2007. – 192 с.

Васильчак С.В., Жидяк О.Р., Дубина М.П. Оценка развития аграрной сферы в системе экономической безопасности государства.

Освещено современное состояние развития аграрной сферы, включая обеспечение продовольственной безопасности как одного из стратегических приоритетов развития государства в контексте экономической безопасности. Осуществлен анализ ключевых показателей и составляющих экономической безопасности Украины через призму оценки уровня обеспечения рациональных норм потребления продуктов питания.

Ключевые слова: национальная безопасность, экономическая безопасность государства, продовольственная безопасность, потребление, развитие, аграрная сфера.

Vasylichak S.V., Zhydyak O.R., Dubina N.P. The assessment development of agriculture in the economic security of the state.

The article deals with the modern state of development of agriculture, particularly food security as one of the strategic priorities of the state in the context of the economic security. The analysis of the key factors and components of the economic security of Ukraine through the level of assessing of the rational norms of the food consumption.

Key words: national security, economic security, food security, consumption, development, agriculture.

Стаття надійшла 18 вересня 2012 р.

УДК 336.012. 23 (477)

І.Б. Висоцька

**ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
СТАБІЛЬНОСТІ ТА СТІЙКОСТІ
ФІНАНСОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ**

Розглядається суть дефініції «стабільність фінансової системи». Визначено проблеми функціонування фінансової системи України на сучасному етапі, окреслено шляхи подолання існуючих диспропорцій.

Ключові слова: фінансова система, стабільність фінансової системи, фінансова стабільність, макроекономічна стабільність.

Постановка проблеми. В період соціально-економічних перетворень, пов'язаних з необхідністю проведення комплексної модернізації, завдання забезпечення стійкого та безпечного розвитку фінансової системи набуває особливої актуальності. При цьому береться до уваги той факт, що функціонування фінансової системи України на сучасному етапі супроводжується появою негативних явищ, небезпечних для різноманітних сфер фінансової діяльності.

Слабкість системи забезпечення стійкого та безпечного розвитку, відсутність дієвих методів захисту фінансової діяльності від зовнішніх та внутрішніх загроз визначають нестабільність та незахищеність фінансової системи. Саме тому дослідження питань суті та умов забезпечення стабільності фінансової системи України є на сьогодні нагальним.

Стан дослідження. Дослідженню суті стабільності фінансової системи присвячено значна кількість наукових праць. Теоретичне обґрунтування та практичні реалізації означених питань висвітлено в численних наукових розробках українських вчених, зокрема З. Ватаманюка, Я. Жаліла, С. Будаговської, О. Кілієвича, І. Луніної, О.О. Беляєва. Проблематиці фінансової стабільності присвячено роботи зарубіжних вчених – Г. Шинази, П.В. Каллаура, Г. Хереро, Н. Симона, Т. Падо-Шіопа, М. Фута, Е. Крокета.

Проте, необхідно зауважити, що в зазначених працях не вирішуються всі аспекти даної проблеми через її складність та різноманітність поглядів.

Метою статті є узагальнення існуючих підходів до визначення стабільності та стійкості фінансової системи та вивчення існуючого механізму їх оцінки.

Виклад основних положень. Основною умовою сталого економічного розвитку України є забезпечення стійкості та стабільності функціонування її фінансової системи.

Відомо, що фінансова система є знаряддям провадження державної політики, спрямованої на забезпечення економічного зростання, покращення добробуту населення країни, шляхом розподілу та перерозподілу валового внутрішнього продукту між різними верствами населення, окремими господарськими структурами та територіями. Міцна і стійка фінансова система сприяє підвищенню економічної активності та добробуту в країні.

Разом з тим, фінансова система підпадає під вплив нестабільностей та криз, що можуть призводити до порушення фінансової діяльності та здатні нанести економіці значних збитків у різних галузях. Сьогодні фінансова система виступає одним із основних елементів

і невід'ємним атрибутом соціально-економічної формації макрорівня. Фінансова система розглядається одночасно з погляду інституційного та ресурсного підходів.

З одного боку, фінансова система представлена фінансовими інституціями, до яких належать усі установи, які мають вплив на формування доходів та видатків бюджету, та органи державних відомств (податкових, наглядових, контролюючих, банківських тощо). До фінансових інститутів також належать банківські установи, інститути фондового ринку і страхові організації, фондові біржі. Їх взаємодія відбувається в межах фінансового ринку.

З іншого боку, об'єктивна складова фінансової системи представлена фінансовими потоками та грошовими фондами. Сукупність фінансових потоків охоплює бюджетні потоки, ресурси позабюджетних територіальних фондів, потоки фінансово-кредитної системи, фондового ринку тощо, а також фінансові ресурси підприємств та організацій реальної сфери економіки, бюджетних установ, домашніх господарств. У сукупності вони являють собою фінансовий ресурс і формують фінансовий потенціал соціально-економічної системи.

Функціонування фінансової системи країни нерозривно пов'язано з динамікою розвитку і поточним станом економіки. Практика останніх років свідчить, що проблемам, які виникають у фінансовій системі, досить часто передують макроекономічні зрушення. Тому оцінка стабільності фінансової системи повинна проводитись з урахуванням макроекономічних зрушень.

Стабільність фінансової системи є досить складним явищем та охоплює оцінку різних сегментів фінансової системи (грошово-кредитний ринок, ринок іноземної валюти, фондовий ринок, ринок нерухомості) та реального сектора економіки (економічне зростання та інфляція, корпоративний сектор, сектори домашніх господарств та державних фінансів, зовнішній сектор).

Під стабільністю фінансової системи варто розуміти збалансований стан, який визначається певним трендом упродовж тривалого інтервалу часу, який розглядається. Основними ознаками стабільності фінансової системи є наступні:

- наявність впорядкованості функціонування і розвитку елементів фінансової системи; наявність зворотного зв'язку між окремими елементами, як один з одним, так і з фінансовою системою в цілому;
- наявність фінансових інструментів державного регулювання; наявність якісного нормативно-правового та інформаційного забезпечення; керованість, як фінансової системи в цілому, так і окремих її елементів; наявність саморегулюючих властивостей фінансової системи;

- спроможність фінансової системи протидіяти збуренням та повертатись до рівноваги у разі відхилень;
- спроможність фінансової системи зберігати параметри у чітко визначених межах протягом тривалого часу [1].

Поняття «стабільність фінансової системи» нерідко ототожнюється з поняттям «фінансової стабільності». Фінансова стабільність в науковій літературі розглядається за декількома підходами. За першим підходом фінансова стабільність розглядається як здатність фінансової системи ефективно виконувати свої фінансові функції у довгостроковому періоді та в умовах невизначеності. Так, В.В. Козюк вважає, що «під глобальною фінансовою стабільністю розуміємо такий розвиток фінансового сектора, який би сприяв довгостроковому зростанню глобальної економіки в цілому, забезпечив безперешкодне фінансування дефіцитів платіжних балансів із приватних джерел...» [2].

За другим підходом фінансова стабільність розглядається як певний стан фінансової системи. Так, на думку П.В. Каллаура, фінансова стабільність виступає характеристикою системи, що дозволяє їй довгостроково функціонувати не змінюючи свою структуру та зберігаючи рівновагу. Він пропонує до складу «фінансової стабільності» включати стабільність банків і небанківських фінансових посередників, фінансових ринків і платіжної інфраструктури, тобто всієї фінансової системи країни [3]. Т. Падо-Шіопа розглядає фінансову стабільність як комплексне поняття, як «стан, за якого фінансова система спроможна витримувати порушення, при цьому не допускаючи кумулятивних процесів, які зможуть завдати шкоду заощадженням для інвестування й обробки платежів в економіці» [4].

На думку М. Фута, фінансова стабільність – це стан, при якому: існує монетарна стабільність; близький до природного рівень зайнятості населення; довіра до діяльності більшості фінансових інститутів та ринків; в економіці відсутні різкі зміни цін реальних фінансових активів [5].

За третім підходом, фінансову стабільність пропонується розглядати як відсутність нестабільності. Е. Крокет вважає, що фінансова нестабільність – це ситуація, в якій функціонування економіки погіршується під впливом коливань цін на фінансові активи або неспроможністю фінансових інститутів виконувати свої обов'язки, а фінансову стабільність він визначає як відсутність даної ситуації [6].

Проте необхідно розмежовувати «фінансову стабільність» та «стабільність фінансової системи». Вважаємо, що фінансова стабільність є наслідком злагодженого функціонування стабільної фінансової системи. Фінансова стабільність невіддільна від характеристик фінан-

сової системи. Оскільки фінансова система є складним системним утворенням і складається з таких елементів, як фінансові установи та організації, інфраструктурні інститути та зв'язки між ними, охоплені поняттям фінансових ринків, фінансова стабільність передбачає стабільність кожного елемента цієї системи. На нашу думку, під фінансовою стабільністю розуміється спроможність фінансової системи ефективно виконувати свої функції, передусім забезпечувати ефективний розподіл ресурсів та нормальний перебіг економічних та фінансових процесів.

Фінансова система є стабільною у разі виконання нею трьох функцій [7]:

- фінансова система сприяє ефективному міжчасовому розподілу та перерозподілу ресурсів;
- фінансові ризики на перспективу оцінюються з великою точністю, а також підвладні управлінню;
- стан фінансової системи, що дозволяє постійно абсорбувати фінансові та реальні економічні несподівані події та шоки.

Проте невинний розвиток фінансової системи означає неможливість зафіксувати стан фінансової стабільності та потребує наявності механізмів самоуправління, спроможних виявляти ризики, нейтралізувати їх, усувати диспропорції до того моменту, як вони призведуть до розбалансування фінансової системи. Здатність фінансової системи виконувати свої функції навіть під впливом негативних шоків характеризує її стійкість.

За останній період спостерігається поступова макроекономічна стабілізація у країні, що проявляється у відновленні довіри вкладників до банківської системи, уповільненні темпів інфляції, стабілізації у фіскальній сфері. Однак залишається низка ризиків у фінансовій стабілізації. Серед внутрішніх ризиків можна зазначити ресурсні обмеження економіки, різкі стрибки цін на окремі групи товарів, висока ймовірність розгортання кризи державних фінансів за провадження політики боргового фінансування державних видатків. Окрім того, зберігається висока ймовірність прискорення інфляційних процесів. Викликають стурбованість темпи та структура зростання цін. Невизначеність на світових ринках створює загрозу курсовій стабільності. Посиллює негативний вплив і той факт, що валютні ризики в Україні нерозривно переплетені з торговими.

На сьогодні зберігається низка загроз і ризиків порушення фінансової стабілізації в Україні, пов'язаних із потужними негативними зовнішніми впливами. Зовнішні ризики насамперед пов'язані з уповільненням темпів відновлення світової економіки, різким коливання

цін на світових ринках на продукцію вітчизняних товаровиробників, запровадження протекціоністських заходів щодо української продукції, нарощування зовнішньої заборгованості України, а також зменшення припливу іноземного капіталу [8].

Підсумовуючи вищесказане, можна виокремити чотири джерела фінансової дестабілізації. І перше з них – зовнішнє, світове джерело фінансової дестабілізації, з якого виходять інфляційні небезпеки, що з часом лише наростатимуть. Це джерело стосується цін на експорт та імпорт, адже абсолютно неможливо прогнозувати тенденції цін на світовому ринку.

Друге джерело – бюджетне. Зростання дефіциту бюджету, загального сумарного і гарантованого державного боргу, а також сум на його обслуговування свідчить, що звідси також можуть надходити виклики фінансовій стабільності.

Третє джерело – банківська система. Першою ознакою фінансової дестабілізації банківської системи, без сумніву, є якість кредитного портфеля. За незначних темпів його зростання і з проблемами нарощення це джерело дестабілізації стає ключовим.

Наступне джерело дестабілізації – зовнішньоторговельне. Зростання негативного сальдо торгівельного балансу за умов дестабілізації на світових ринках, що є нині, виступає значним дестабілізуючим чинником [8].

Отже, як бачимо, світова криза ще раз наочно продемонструвала структурну вразливість економіки України та нестійкість її фінансової системи. Без усунення структурних диспропорцій у галузевій структурі економічної системи та розривів у рівнях розвитку окремих сегментів фінансової системи найімовірнішим сценарієм розвитку України стане уповільнення економічної динаміки та поглиблення дисбалансів фінансової системи. Саме тому необхідно розробити заходи щодо забезпечення фінансової стабільності шляхом структурної модернізації економічної та фінансової систем.

Задля оновлення фінансової системи та підвищення рівня її стабільності необхідно задіяти заходи, що забезпечать використання нових можливостей для економічного прориву.

З метою усунення диспропорцій, що притаманні фінансовій системі, необхідно реалізувати низку заходів, серед яких, зокрема, приведення у відповідність:

- потреб економіки у фінансових ресурсах і можливостей фінансової системи їх забезпечення;
- обсягів фінансування інвестицій та споживчого попиту для усунення диспропорцій між сукупним попитом і пропозицією;

- обсягів фінансування секторів економіки та рівня ефективності використання залучених ними ресурсів;
- обсягів грошової й товарної маси через підтримання збалансованого платіжного балансу, недопущення притоку спекулятивного капіталу;
- інфляційної, процентної та курсової динаміки для уникнення перекосів у структурі економічної системи й платіжного балансу [8].

Здатність фінансової системи долати негативні наслідки та бути стабільною значною мірою залежить від керованості її елементів та системи в цілому. Комплексний аналіз фінансової системи та її окремих складових можливий на основі визначення певних індикаторів, які відображають внутрішні та зовнішні взаємозв'язки фінансової системи. Вони необхідні для проведення оцінки фінансової системи з метою посилення її стабільності та обмеження ймовірності виникнення криз. Активна робота з розбудови систем оцінки стабільності фінансової системи країни розпочалася на початку 90-х років минулого століття розвинутими країнами після посилення інтенсивності виникнення фінансових криз. На міждержавному рівні проблемою побудови системи оцінки стійкості фінансової системи займається Міжнародний валютний фонд. Основними завданнями є побудова системи дієвого аналізу фінансової системи та моніторингу її стійкості [9]. В Україні відсутній системний підхід до оцінки стабільності фінансової системи в апараті державного управління. Національним банком України було розроблено та запропоновано методичні підходи до оцінки стійкості фінансової системи, її інтеграції у систему державного регулювання.

Ще однією перешкодою забезпеченню фінансової стабільності у сучасному періоді перешкоджає суттєва сегментація економічної та фінансової систем, що утруднює управління нею як єдиним цілим. З цих причин забезпечення фінансової стабільності потребує відновлення цілісності економічної та фінансової систем шляхом інституційної реформи – послідовної та цілеспрямованої адаптації розвинених фінансових інституцій, що ефективно функціонують у країнах із високорозвинутою економікою, до особливостей інституційного середовища України. Модернізаційні заходи у цій сфері мають бути насамперед спрямовані на:

- усунення структурних диспропорцій;
- цілеспрямоване формування майбутніх структурних характеристик економічної та фінансової систем на основі врахування майбутніх ризиків, оцінок адекватності поточним умовам антикризових заходів, розроблення та застосування модернізаційних заходів на основі оцінок очікуваних наслідків;

- формування захисних і стабілізаційних механізмів та дієвих важелів управління фінансовою системою, що дозволить зберігати її стійкість і збалансованість та посилити її роль як інструмента підтримки стимулювання економічного зростання.

Таким чином, модернізація фінансової системи України неможлива лише на основі вирішення традиційної суперечності: або стимулювання макроекономічного зростання, або забезпечення стабільності фінансової системи в період її переходу до розширеного фінансування економічного зростання. Відповідно, перед Україною, як і перед більшістю країн, стоїть дилема: або бюджетна консолідація та гальмування темпів інфляції, або продовження антикризових заходів. Якщо спочатку досягти стабільності – економіка може різко загальмувати.

Висновки. На нашу думку, стратегічними напрямками забезпечення фінансової стабільності має бути передусім побудова адекватної потребам вітчизняної економіки та стійкої фінансової системи на основі синхронного розвитку усіх її секторів, що забезпечить досягнення синергетичного ефекту завдяки відновленню цілісності фінансової системи. Важливого значення набуває формування захисних і стабілізаційних механізмів та дієвих важелів управління фінансовою системою.

1. Варваренко Г. До питання визначення поняття «фінансова стабільність» / Г.О. Варваренко, В.В. Сінельник // Збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України. – 2009. – № 1. – С. 52–61.

2. Козюк В. Монетарні аспекти розвитку поглядів на проблему забезпечення глобальної фінансової стабільності / В.В. Козюк // Вісник НБУ. – 2007. – № 4 (134). – С. 34–39.

3. Каллаур П. Формирование системы мониторинга и оценки финансовой стабильности Республики Беларусь / П.В. Каллаур // Банкаускій веснік. – 2008. – № 6. – С. 4–8.

4. Padoa-Schioppa T. Central banks and financial stability: exploring a land in between: Paper presented at the Second ECB Central Banking Conference «The transformation of European financial system» / T. Padoa-Schioppa. – Frankfurt on Main. – October, 2002.

5. Foot, M. What is financial stability and how do we get it? [Текст] / M. Foot // Speech on Meeting of the Financial Services Authority and ACI (UK). – 2007. – 122 p.

6. Crockett, A. The Theory and Practice of Financial Stability / A. Crockett // GEI Newsletter Issue. Global Economic Institutions. 1997. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cepr.org/gei/6rep2.htm>

7. Попов І. Методичні підходи до визначення стабільності фінансової системи / І.В. Попов. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.economy.nauka.com.ua/index>.

8. Забезпечення фінансової стабільності в Україні в умовах посткризової економіки / [Я.В. Белінська, Д.С. Покришка, О.О. Молдован та ін.]. – К.: НІСД, 2001. – 88 с.

9. Evans O. Macroprudential indicators of Financial system soundness / Owen Evans, Alfredo M. Leone, Mahinder Gill, and Paul Hilbers. – IMF Washington DC. – April 2000. – 54 p. <http://www.imf.org/external/pubs/ft/op/192/op192.pdf>.

Высоцкая И.Б. Проблемы обеспечения стабильности и устойчивости финансовой системы Украины.

Рассматривается суть понятия «стабильность финансовой системы». Определены проблемы функционирования финансовой системы Украины на современном этапе, очерчены пути устранения существующих диспропорций.

Ключевые слова: финансовая система, стабильность финансовой системы, финансовая стабильность, макроэкономическая стабильность.

Vysotska I.B. The problems of the providing of the stability and the firmness of the financial system of Ukraine.

The article deals with the essence of the definition «stability of the financial system». It is defined the problems of the functioning of the financial system of Ukraine on the modern stage. The ways of overcoming of the existent disproportions are outlined.

Key words: financial system, stability of the financial system, financial stability, macroeconomic stability.

УДК 65.012.8:33 (477)

М.В. Вінічук

БІДНІСТЬ В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ ОЦІНКИ ТА МЕТОДИ ПОДОЛАННЯ

Розглянуто різні підходи до трактування поняття «бідність». Визначено основні форми бідності в Україні. Запропоновано методи боротьби з бідністю.

Ключові слова: бідність, соціальна безпека, прожитковий мінімум.

Постановка проблеми. В умовах інтеграційних та глобалізаційних процесів недосконалі реформи та трансформаційні зрушення, що здійснювалися в економіці України, обумовили виникнення такої великої проблеми як бідність населення. Політичні, економічні та соціальні перетворення, що відбуваються в Україні, актуалізують проблему розвитку соціальної сфери і провокують підвищення економіч-

них та соціальних стандартів рівня життя населення. Складні завдання посттрансформаційної перебудови суспільства, які спрямовані на стійкий розвиток країни, вимагають розроблення стратегії соціально-економічного зростання держави через впровадження низки реформ і дієвої соціальної політики, яка б дозволила мінімізувати рівень бідності та безробіття населення, а також підвищити рівень життя широких його верств. У даному контексті надзвичайно актуальним виявляється визначення поняття «бідність» та окреслення шляхів її подолання.

Стан дослідження. Причинам бідності та способам її подолання присвятили свої праці такі провідні науковці, як Ю. Архангельський, Т. Васильців, М. Вебер, В. Геєць, Л. Гордон, М. Діба, Я. Жаліло, О. Іляш, Е. Лібанова, О. Новікова, Г. Пастернак-Таранушенко, Б. Роунтрі, В. Сенчагов та інші [1–10]. Проте, в існуючих наукових доробках недостатньо широко висвітлюються аспекти впливу соціальних факторів на безпечний суспільний розвиток і досить обмежене дослідження теорії та методології подолання бідності в Україні.

Мета дослідження. Аналіз основних підходів до трактування поняття «бідність» та методів його оцінки.

Виклад основних положень. На сучасному етапі розвитку української держави поступово загострюються суперечності та диспропорції у питаннях реформування економіки та соціальної сфери, виникає потреба у формуванні дієвого механізму соціальної безпеки [1].

Сьогодні серед основних внутрішніх соціальних небезпек виділяють: неефективність державної політики щодо підвищення трудових доходів громадян, подолання бідності та збалансування продуктивної зайнятості працездатного населення; кризу системи охорони здоров'я і соціального захисту населення і, як наслідок, – небезпечне погіршення стану здоров'я населення; поширення наркоманії, алкоголізму, соціальних хвороб; загострення демографічної кризи; зниження можливостей здобуття якісної освіти представниками бідних прошарків суспільства; прояви моральної та духовної деградації суспільства; загострення проблем соціального сирітства і безпритульності [2].

Основна відмінність бідності від інших проблем сучасного суспільства полягає в тому, що вона тісно пов'язана з різними аспектами життя населення, зокрема з низькою очікуваною тривалістю життя, низьким освітньо-професійним рівнем і, відповідно, з низькими можливостями ефективного реалізації своєї трудової активності, з позбавленням чистої питної води, медичних послуг, якісного харчування, а також з обмеженням участі в суспільному житті [3, с. 377].

За даними Рахункової палати з виконання державного бюджету за 9 місяців 2010 року, рівень бідності в Україні в січні–вересні

2010 року збільшився на 0,4% до 26,4%. Порогове значення даного показника, визначене Методикою розрахунку рівня економічної безпеки України, затвердженої Наказом Міністерства економіки 02.03.2007 р. № 60 [4], становить не більше 25%. Як бачимо, рівень бідності в Україні перетнув критично можливу межу і на 1,4% більший допустимого значення. Отже, можна стверджувати, що за межею бідності в Україні перебувало 12,5 млн. українців. При цьому, рівень безробіття, визначений за методологією Міжнародної організації праці, склав 8,5%, що перевищив показник 8,1%, який був передбачений антикризовою програмою на 0,4%. Критичне значення даного індикатора (за методологією МОП) становить 10% [4]. Розмір прожиткового мінімуму за цей період номінально збільшився тільки на 2,2%, проте якщо врахувати ріст індексу споживчих цін (інфляцію), то він не тільки не зріс, а навпаки знизився на 4,8% [5].

Така ситуація становить загрозу національній безпеці держави, зокрема її соціальній складові, та створює перешкоду подальшому стабільному розвитку суспільства.

Необхідно активізувати та інтенсифікувати вплив соціальних факторів на безпечний суспільний розвиток, виділяючи ті чи інші аспекти формування соціальної безпеки через інструменти соціальної політики держави, такі як: фінансова допомога, безготівкові трансферти (житлові субсидії, часткове зменшення вартості товарів та послуг), введення податкових пільг (для малозабезпечених сімей; для молодого подружжя при народженні дитини; для сімей, які усиновлюють, беруть на утримання дитину або людину похилого віку; для безробітних, що починають власний бізнес); здобуття нової кваліфікації [6].

Безумовно, усі вищезазначені проблеми не з'явилися одночасно. На нашу думку, основною з причин появи усіх цих проблем є скорочення доходів більшості населення, його розшарування за рівнем доходів, що спричиняє зuboжіння.

Варто зазначити, що боротьба з бідністю сьогодні є невід'ємною компонентою соціальної політики в усіх цивілізованих суспільствах. Вона особливо гостро стоїть на порядку денному у країнах з перехідною економікою.

Загроза зuboжіння на даний момент є глобальною соціальною небезпекою, оскільки інтенсифікує процес маргіналізації населення та провокує такі проблеми, як безробіття, економічну і соціальну нестабільність, підвищення рівня злочинності, масовий міграційний відплив населення за кордон з метою заробітків, недотримання прав індивіда на охорону здоров'я, освіту, тому що дані послуги здебільшого стають платними та недоступними для більшості населення [7].

Статистичним показником, який відображає рівень реальної економічної нерівності в країні і характеризує нерівномірність розподілу доходів у суспільстві, як відомо, виступає коефіцієнт Джині (або ж коефіцієнт концентрації доходів) [7;8].

Коефіцієнт Джині (G) розраховується за формулою Брауна [8]:

$$G = \left| 1 - \sum_{k=2}^n (X_k - X_{k-1})(Y_k + Y_{k-1}) \right|, \quad (1)$$

а також за формулою Джині [7]:

$$G = \frac{\sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^n |y_i - y_j|}{2n^2 \bar{y}}, \quad (2)$$

де G – коефіцієнт Джині; X_k – частка населення, попередньо розподілена за зростанням доходів); Y_k – частка доходу, яку в сукупності отримує X_k ; n – кількість домогосподарств; \bar{Y}_k – частка доходу домогосподарства в загальному доході; \bar{y} – середнє арифметичне часток доходів домогосподарств.

Значення даного показника може коливатися від 0 до 1. У випадку повної рівності населення $G = 0$, а при повній нерівності $G = 1$. Іноді зустрічається поняття індекс Джині, що є відсотковим аналогом коефіцієнта.

Насправді бідність – це соціальні відносини, що характеризуються відсутністю необхідних матеріальних засобів для того, щоб вести «нормальне» (відповідно до норм, прийнятих суспільством) життя [7].

Безумовно, що поняття «бідності» та критеріїв її визначення не можуть мати єдиного уніфікованого трактування, оскільки відбуваються постійні зміни політичних поглядів, орієнтацій суспільства та економічних процесів. На думку Е. Лібанової, бідність – це неможливість внаслідок нестачі коштів підтримувати спосіб життя, притаманний конкретному суспільству в конкретний період часу [3, с. 377].

Систематичне дослідження проблеми бідності уперше провів Б.С. Роунтрі. Йому належить перше формальне означення бідності та запровадження концепції кошика базових продуктів, так званий споживчий кошик. Кожен, хто не міг дозволити собі придбати цей кошик продуктів, вважався бідним. Кошик, запропонований Б.С. Роунтрі, був ідентичним раціону, що його давали бідним у робітничих будинках, проте продукти, включені до нього, важко було назвати делікатесами [7].

Крім того, Б. Роунтрі розрізняв «первинну» та «вторинну» бідність. «Первинна» бідність – це нездатність придбати базовий кошик продуктів, тому що людина недостатньо заробляє та не в змозі знайти роботу через хворобу, травму чи погану економічну ситуацію. «Вторинна» бідність – це витрати, що не є необхідними (наприклад, алкогольні напої, предмети розкошу тощо). Зібрані Б.С. Роунтрі статистичні дані встановили залежність між рівнем бідності та його зменшенням при збільшенні зайнятості, зростанні зарплати та наявності громадського медичного обслуговування та соціальних служб [7].

На сучасному етапі за різними ознаками прийнято розрізнити шість форм бідності: об'єктивну та суб'єктивну; абсолютну та відносну; тимчасову та хронічну. Об'єктивна бідність визначається за прийнятими в країні критеріями доходу та доступом до тих чи інших матеріальних і духовних благ. Суб'єктивна бідність визначається за самооцінюванням – людина є тоді бідною, коли вона сама так себе ідентифікує [3, с. 377].

Абсолютна бідність визначається шляхом порівняння загального доходу індивідуума чи сім'ї із загальною вартістю деякого кошика товарів та послуг, що складають базові потреби у суспільстві. Люди, чий дохід менший від базових потреб, перерахованих у кошику, живуть в абсолютній бідності.

Л. Гордон виділяє три ступені абсолютної бідності [9, с. 258]:

– злиденність – найбільш глибока бідність; стан, що не дозволяє індивіду забезпечити фізіологічні потреби (недоїдання чи навіть голод);

– нужденність – середній рівень бідності; охоплює ту частину населення, що може задовольнити лише найпростіші фізіологічні потреби, але при цьому найпростіші соціальні потреби залишаються незадоволеними;

– незабезпеченість – такий рівень життя, при якому задовольняються основні фізіологічні та соціальні потреби, проте на низькому рівні (є можливість ситно харчуватися, оновлювати гардероб, лікуватися і навіть відпочивати, але якість благ, що задовольняють ці потреби, є невисокою).

На нашу думку, ступені абсолютної бідності відповідають ієрархічним сходинкам піраміди потреб Абрахама Маслоу. Тобто, найнижчу сходинку займає злиденність, яка передбачає дохід нижче фізіологічного мінімуму.

Наступну ланку займає нужденність, що відповідає безпеці здоров'я, майна та майбутнього. Нужденність – це дохід вище фізіологічного, але нижче прожиткового мінімуму.

Ще вищою позицією є незабезпеченість, яка пов'язана з доходом вищим за прожитковий мінімум, що знаходиться приблизно на рівні середньої заробітної плати або двох прожиткових мінімумів [9, с. 258].

Наступними сходинками виступає задоволення потреб у дружбі, сім'ї, самоповазі, впевненості, у досягненні творчості, моральності та спроможності вирішувати проблеми.

Визначаючи відносну бідність, порівнюють загальний дохід особи чи сім'ї та структуру витрат у суспільстві в цілому. Люди із нижчим рівнем доходу, що витрачають більшу частку своїх доходів на кошик товарів та послуг порівняно з деякими пороговими значеннями, встановленими на підставі середнього в суспільстві розміру цієї частки, вважаються відносно бідними. Спільним параметром у обох означеннях є те, що дохід та відповідно рівень споживання даної особи або сім'ї є недостатніми для задоволення деяких мінімальних потреб [7].

Якщо абсолютний підхід характеризує бідність за встановленими та науково обґрунтованими фізіологічними або соціальними нормативами, без урахування фактичних рівнів споживання населення, то відносний критерій дає інформацію про те, яка частина населення не може забезпечити собі той рівень споживання, що фактично сформувався як стандарт у конкретній країні на цей період часу і є характерним для більшої частини населення [10, с. 54].

Тимчасова бідність виникає під впливом суцільного падіння рівня добробуту, як наслідок форс-мажорних обставин; сезонних коливань цін, істотного майнового розшарування, а також може бути наслідком тривалої заборгованості з виплат заробітної плати, пенсій, стипендій.

Хронічна бідність, як правило, призводить до більш тяжких наслідків і часто є результатом одночасної дії цілої низки факторів і потребує втручання суспільства в особі державних або добровільних організацій [3, с. 379].

Стверджувати про проблеми бідності в Україні можна на основі аналізу межі бідності. Бідними прийнято вважати людей, чиї доходи або споживання нижчі за певний законодавчо встановлений рівень, що і є межею бідності.

Для визначення межі бідності необхідно орієнтуватись на прожитковий мінімум, який ще називають мінімальним споживчим бюджетом або мінімальним споживчим кошиком. Він включає вартість споживання продуктів харчування, непродовольчих товарів і платних послуг, достатніх для підтримання особою, сім'єю всіх соціальних зв'язків, притаманних цьому соціальному прошарку. Природно, що

споживчий кошик буде неоднаковий для людей, які різняться віком, станом здоров'я, сімейним станом та місцем проживання.

Згідно з Законом України «Про прожитковий мінімум» від 15.07.99 р. № 966-XIV, прожитковий мінімум – це вартісна величина достатнього для забезпечення нормального функціонування організму людини, збереження її здоров'я набору продуктів харчування, а також мінімального набору непродовольчих товарів та мінімального набору послуг, необхідних для задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості [11].

Вважається доцільним прослідкувати зміну в Україні розміру прожиткового мінімуму на одну особу в розрахунку на місяць за період з 2009 по 2011 рр. станом на кінець року.

Як бачимо (рис. 1), розмір прожиткового мінімуму має чітку тенденцію до збільшення. Так, у 2010 р. порівняно з 2009 р. його розмір збільшився на 174 грн., або ж на 24,84%. У 2011 р. порівняно з 2010 р. збільшення відбулося на 78 грн. (8,91%), порівнюючи 2011 р. з 2009 р. – на 252 грн. (35,95%).

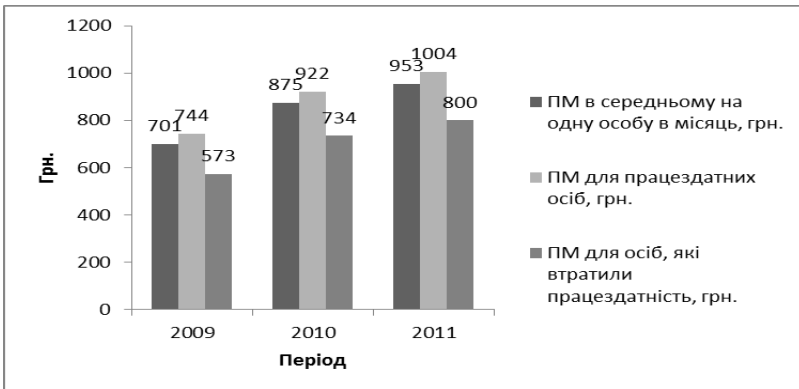

Рис. 1. Динаміка розміру прожиткового мінімуму різних категорій осіб в Україні за 2009–2011 рр., грн.

Складено за: [16–18].

Також для глибшого аналізу стану бідності в Україні варто проаналізувати зміни обсягу мінімальної заробітної плати, середньої зарплати в розрахунку на одного штатного працівника та мінімальної пенсії за віком по Україні (рис. 2).

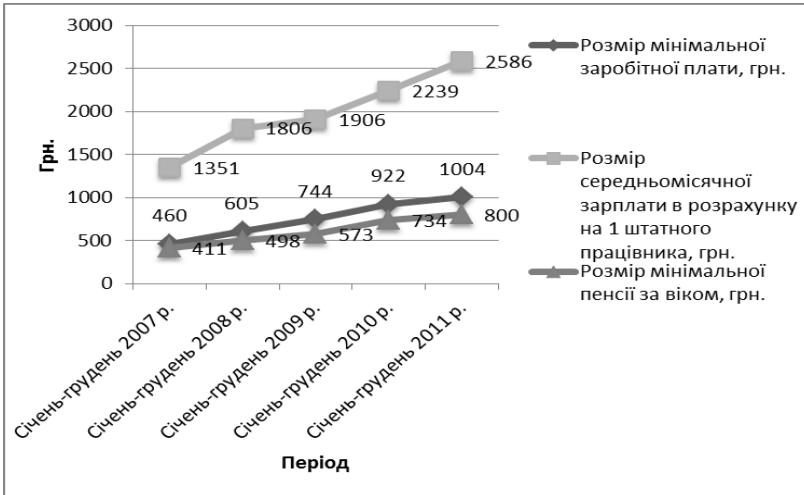

Рис. 2. Динаміка розміру мінімальної заробітної плати, середньомісячної зарплати в розрахунку на одного штатного працівника та мінімальної пенсії за віком у 2007–2011 рр., грн.

Складено за: [12–19].

За результатами аналізу ми бачимо, що відбувається поступове збільшення як розмірів мінімальної заробітної плати, розмірів середньомісячної заробітної плати в розрахунку на одного штатного працівника, так і мінімальної пенсії за віком.

Розмір мінімальної зарплати у 2010 р. (табл. 1) зріс порівняно з 2009 р. на 178 грн., або ж на 23,92%; у 2011 р. порівняно з 2010 р. – на 82 грн. (8,89%) та на 260 грн. (34,95%) порівняно з 2009 р.

Розмір середньомісячної зарплати в розрахунку на одного штатного працівника також має стійку тенденцію до зростання. Так, у 2010 р. порівняно з 2009 р. він збільшився на 17,47%, а у 2011 порівняно з 2010 – на 17,6%.

Загалом за три роки розмір середньомісячної зарплати в розрахунку на одного штатного працівника збільшився на 38,14%, що свідчить про певні позитивні зміни в економіці й про ріст соціальних стандартів.

Варто зазначити, що найвищими темпами відбувалося зростання розміру мінімальної пенсії за віком, а саме на 28,1% у 2010 році та на 8,99% в 2011 році.

Темп росту мінімальної, середньомісячної заробітної плати та мінімальної пенсії за віком у 2009–2011 рр.

№ з/п	Показник	Січень-грудень 2009 р.	Січень-грудень 2010 р.	Січень-грудень 2011 р.	2010 р. у порівнянні з 2009 р., %	2011 р. у порівнянні з 2009 р., %	2011 р. у порівнянні з 2010 р., %
1.	Розмір мінімальної заробітної плати, грн.*	744	922	1004	123,92	134,95	108,89
2.	Розмір середньомісячної зарплати в розрахунку на одного штатного працівника, грн. **	1906	2239	2633	117,47	138,14	117,60
3.	Розмір мінімальної пенсії за віком, грн.*	573	734	800	128,10	139,62	108,99

* – інформація наведена за даними [16–18].

** – інформація наведена за даними [19].

Вважається доцільним також провести порівняльний аналіз між темпами зростання реальної та номінальної заробітної плати (рис. 3), оскільки номінальна заробітна плата характеризує рівень заробітної плати незалежно від зміни цін на товари і послуги. Проте, розміри номінальної заробітної плати не дають реального уявлення про життєвий рівень працівника, тому що ціни на товари та послуги не є постійними, а, як правило, зростають. На це вказує реальна заробітна плата – та кількість товарів і послуг, яку працівник може придбати на свою номінальну заробітну плату після сплати усіх податків.

Номінальна і реальна заробітна плата не змінюються в одному напрямку, а навпаки, номінальна заробітна плата може зростати, а реальна – знижуватись або залишатись незмінною. Інколи номінальна заробітна плата зростає меншими темпами, ніж знижуються ціни.

У нашому випадку темп росту номінальної заробітної плати за аналізований період є значно вищим, ніж темп росту реальної зарплати. Тобто, ми спостерігаємо загальне підвищення розмірів заробітної плати населення, проте водночас відбувається зниження їх купівельної спроможності. Різниця між темпом росту номінальної і реальної зарплати становить: 17,2% у 2007 р.; 27,4% у 2008 р.; 14,7% у 2009 р.; 9,8% у 2010 р. та 8,9% у 2011 р. Це свідчить про значне зростання цін у 2007–2009 рр. і, знову ж таки, пов'язано зі світовою фінансовою кризою.

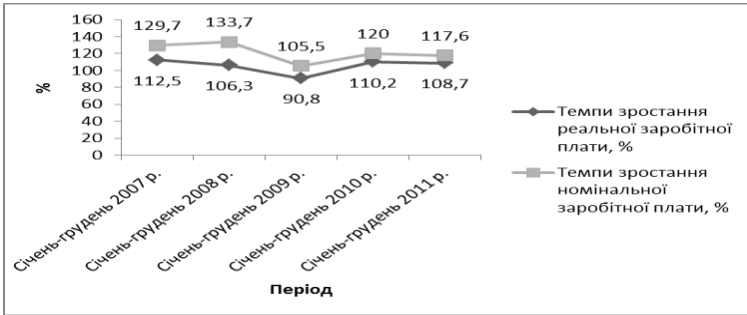

Рис. 3. Темпи зростання номінальної та реальної зарплати у 2007–2011 рр., %

Складено за: [19].

Крім того, показником, який безпосередньо впливає на рівень життя населення, є рівень інфляції (індекс споживчих цін). Динаміка індексу споживчих цін протягом 2004–2011 років коливається в межах від 108% до 125,2%. Як бачимо, не спостерігається стійкої тенденції до зменшення рівня інфляції (рис. 4), що свідчить про неоднозначну макроекономічну ситуацію в Україні. З аналізу можна зробити висновок, що значне зростання інфляції спостерігалось у 2007–2009 рр., що пояснюється сплеском світової фінансової кризи, яка внесла свої корективи у купівельну спроможність населення, на формування та виплату соціальних стандартів і вплинула на рівень життя населення вцілому.

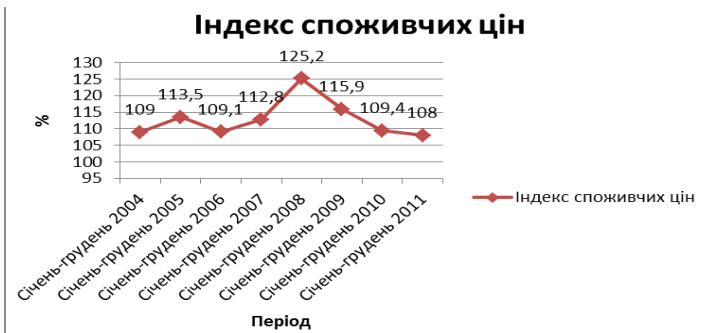

Рис. 4. Динаміка індексу споживчих цін за 2004–2011 рр., % до попереднього року

Складено за: [19].

Доцільно зазначити, що порогове значення даного показника становить не більше 10%. Як бачимо, протягом восьми років у країні рівень інфляції наближений до критичної межі і становить загрозу національним інтересам, що вимагає негайного прийняття відповідних заходів зі сторони держави. Таким чином, видається за доцільне систематизувати основні показники рівня життя населення за 2009–2011 рр. і подати їх у вигляді таблиці 2.

Як бачимо, за аналізований період усі показники мають позитивну динаміку. Проте відчутних змін не відбулося. Населення не отримало покращення свого матеріального становища, навпаки, сміливо можна стверджувати про існуючу небезпеку у соціальній сфері.

Таблиця 2

**Основні показники рівня життя населення,
2009–2011 рр.**

№ з/п	Показник	Роки			Зміна показника, %		
		2009	2010	2011	у 2010 р. порівняно з 2009 р.	у 2011 р. порівняно з 2009 р.	у 2011 р. порівняно з 2010 р.
1.	Індекс споживчих цін (у % до попереднього року)	115,9	109,4	108,0	-5,61	-6,82	-1,28
2.	Розмір середньомісячної зарплати в розрахунку на одного штатного працівника, грн.	1906	2239	2586	117,47	135,68	115,5
3.	Мінімальна заробітна плата, грн.	744	922	1004	123,92	134,95	108,89
4.	Розмір мінімальної пенсії за віком	573	734	800	128,10	139,62	108,99
5.	Прожитковий мінімум (ПМ) в середньому на одну особу в місяць, грн., у тому числі:	701	875	953	124,82	135,95	108,91
6.	ПМ для працездатних осіб, грн.	744	922	1004	123,92	134,95	108,89
7.	ПМ для осіб, які втратили працездатність, грн.	573	734	800	128,1	139,62	108,99

Складено за: [12–19].

Для підтвердження вищезазначеного необхідно проаналізувати окремі індикатори стану соціальної безпеки, які пов'язані з прожитковим мінімумом та розмірами виплат населенню (табл. 3).

**Аналіз окремих індикаторів та порогових значення
індикаторів стану соціальної безпеки України**

№ з/п	Індикатор, одиниця виміру	Порогове значення (X_{opt})	Роки		
			2009	2010	2011
1.	Відношення середньої зарплати до прожиткового мінімуму, разів	не менше 3	2,7	2,6	2,8
2.	Відношення мінімального розміру пенсії до прожиткового мінімуму, разів	1,5–2	0,82	0,84	0,84

Складено за: [4; 16–19].

З отриманих результатів, можна зробити висновок, що відношення як середньої зарплати, так і мінімального розміру пенсії далеко не досягають граничних значень. Якщо значення показників протягом 2009–2011 рр. поступово зростають, то, все-таки, вони залишаються надто низькими порівняно з пороговими.

А низький рівень матеріального забезпечення населення провокує низьку якість раціону харчування, високу захворюваність і смертність, незадоволення широких верств суспільства загальноекономічною ситуацією і своїм матеріальним становищем, що доповнюється збільшенням рівня безробіття й нелегальної зайнятості, погіршенням криміногенної ситуації, появами актів громадянської непокори.

Основна складність аналізу бідності полягає у відсутності точного її визначення, яке б надавало можливість проведення кількісної оцінки цього явища [10, с. 54], тому важливим питанням при дослідженні є методика кількісного оцінювання. Існує низка показників, розрахунок яких базується на рівні і структурі доходів та витрат населення. Ними виступають: 1) середній дохід, що розраховується як відношення загальної суми доходів усіх членів суспільства до їх сукупної чисельності; 2) модальний дохід – рівень доходу домогосподарств (у розрахунку на одну особу), який найчастіше отримують члени суспільства; 3) медіанний дохід – дохід домогосподарств (у розрахунку на одну особу), що стоять усередині ранжованого за рівнем доходу ряду розподілу (тобто порівняно з ними 50% населення мають доходи рівні або нижчі, а інші 50% – рівні або вищі); 4) квартильний (верхній або нижній) дохід – сумарний дохід 25% найбільш багатих або найбільш незаможних членів суспільства; 5) квинтильний (верхній або нижній) дохід – сумарний дохід 20% найбільш багатих або найбільш незаможних членів суспільства; 6) децильний (верхній або нижній) дохід –

сумарний дохід 10% найбільш багатих або найбільш незаможних членів суспільства; 7) медіанні витрати – витрати домогосподарств (у розрахунку на одну особу), що стоять всередині ранжованого за рівнем витрат ряду розподілу [21, с. 58–59].

В Україні Наказом Міністерства праці та соціальної політики, Міністерством фінансів, Міністерством економіки та з питань європейської інтеграції, Державною службою статистики та Національною академією наук № 171/238/100/149/2нд від 05.04.2002 р. затверджено Методику комплексної оцінки бідності, яка дозволяє розрахувати основні показники рівня життя населення (табл. 4) [22].

Таблиця 4

Основні показники розрахунку рівня життя населення в Україні

№ з/п	Група показників	Основні показники	Формула для розрахунку
1	2	3	4
1.	Показники визначення масштабів бідності в країні	- межа бідності	Межа бідності визначається на підставі відносного критерію зарахування різних верств населення до категорії бідних, який розраховується за фіксованою часткою середнього доходу на одну особу (витрат) – 75% медіанного рівня сукупних доходів (витрат) у розрахунку на умовного дорослого.
		- рівень бідності	$P_0 = \frac{Q}{n} * 100 \%$ де (P ₀) – рівень бідності; Q – чисельність населення, що визнається бідним відповідно до прийнятої межі бідності; n – загальна чисельність населення.
		- сукупний дефіцит доходів бідного населення	$A = \sum_{i=1}^Q (Z - Y_i)$ де A – сукупний дефіцит доходу бідного населення; Z – встановлена величина межі бідності; Y _i – дохід (витрати) i-ї бідної особи; Q – чисельність населення, що визнається бідним відповідно до прийнятої межі бідності.

Продовження таблиці 4

1	2	3	4
		- середній дефіцит доходів бідного населення	$D = \frac{A}{Q},$ <p>де D – середній дефіцит доходу бідного населення; A – сукупний дефіцит доходу бідного населення; Q – чисельність населення, що визнається бідним відповідно до прийнятої межі бідності.</p>
		- глибина бідності	$P_1 = \frac{z-w}{z} * 100 \%,$ <p>де P_1 – коефіцієнт глибини бідності; Z – установлена величина межі бідності; W – середні доходи (витрати) бідного населення в розрахунку на одного умовного дорослого.</p>
2.	Показники розшарування серед бідного населення	- межа крайньої форми бідності	
		- рівень крайньої форми бідності	$P_{oz} = \frac{Q_z}{n} * 100 \%,$ <p>де P_{oz} – рівень крайньої форми бідності; Q_z – чисельність населення, доходи (витрати) якого є нижчими за межу крайньої форми бідності; n – загальна чисельність населення України.</p>
		- питома вага вкрай бідних серед бідного населення	$R = \frac{Q_z}{Q} * 100 \%,$ <p>де R – питома вага вкрай бідних серед бідного населення; Q_z – чисельність у край бідного населення; Q – чисельність бідного населення.</p>
		- коефіцієнт диференціації бідності	$P_d = \frac{W_{10} - W_1}{z},$ <p>де P_d – коефіцієнт диференціації бідності; W_{10} і W_1 – середні доходи (витрати) відповідно десятого і першого децилю при розподілі бідного населення; Z – установлена межа бідності.</p>

Продовження таблиці 4

1	2	3	4
3.	Показники бідності в регіоні	- межа бідності для регіону, розрахована, виходячи з рівня регіональних цін	Межа бідності для регіону визначається на підставі відносного критерію зарахування різних верств населення до категорії бідних, який розраховується за фіксованою часткою середньодушового доходу (витрат) – 75% медіанного рівня сукупних доходів (витрат) у розрахунку на умовного дорослого.
		- рівень бідності в регіоні	$P_0 = \frac{Q}{n} * 100 \%$ де P_0 – рівень бідності в регіоні; Q – чисельність населення, що визнається бідним відповідно до прийнятої межі бідності в регіоні; n – загальна чисельність населення регіону.
		- глибина бідності в регіоні	$P_2 = \frac{z_n - Y_n}{z_n} * 100 \%$ де P_2 – коефіцієнт глибини бідності; z_n – межа бідності для n-го регіону; Y_n – середнє значення доходів (витрат) бідного населення n-го регіону.

Складено за: [22].

На нашу думку, доцільно було б розширити перелік показників визначення бідності, доповнивши їх індексом Джині. Це дало би змогу оцінювати нерівномірність розподілу доходів серед населення, дозволило б виокреслити їх майнове розшарування та допомогло б сформуванати групи населення за доходами, виокремивши так званий «середній клас».

Відповідно, обчисливши усі показники і систематизувавши отримані дані, а також поділивши населення на групи за доходами, можна пропонувати способи подолання бідності окремо в кожній групі. Ми вважаємо, що потрібно аналізувати розшарування населення не лише на макрорівні, а й на мезорівні, тобто за регіонами, оскільки не в усіх областях України зафіксований однаковий рівень бідності. Наприклад, за даними Рахункової палати з виконання державного бюджету за 9 місяців 2010 року [24] найвищий рівень бідності зафіксовано у Волинській (44,0%), Житомирській (41,7%), Кіровоградській

(40,8%), Херсонській (40,5%), Тернопільській (39,4%), Рівненській (31,8%) областях, а найсприятливішою за рівнем бідності ситуація склалася в м. Києві, де значення показника становить 9,2%, у Черкаській (14,0%), Київській (18,9%), Запорізькій та Харківській (19,1%), Чернігівській (19,3%) та Миколаївській (20%) областях. Це пов'язано із зростанням економічної самостійності регіонів та ступеня їх насичення і повноти використання ресурсів.

Таким чином, розпочати боротьбу з бідністю необхідно в кожному регіоні, одночасно заручившись підтримкою держави. Для порівняння, вважається доцільним розглянути основні показники визначення рівня життя населення, які використовуються провідними науковцями, зокрема: у Росії, США, Франції та методика, запропоновану ООН (таблиця 5). Для цього укрупнемо світові показники і подамо їх у розрізі окремих груп.

Таблиця 5

Основні показники розрахунку рівня життя населення в окремих країнах світу

№ з/п	Країна	Основні показники
1	2	3
1.	Росія	1) середня оплата праці працівників; 2) купівельна спроможність населення із середніми заробітною платою й пенсією; 3) мінімальний споживчий бюджет за основними соціально-демографічними групами населення; 4) прожитковий мінімум за основними соціально-демографічними групами населення; 5) чисельність і частка населення, що має доходи на одну особу нижче мінімального споживчого бюджету й прожиткового (фізіологічного) мінімуму; 6) споживання продуктів харчування в домашніх господарствах з різним рівнем доходу на одну особу; 7) грошові доходи й витрати певних соціально-демографічних груп населення; 8) показники диференціації населення; 9) співвідношення середньодушових доходів 10% найбільш й 10% найменш забезпеченого населення; 10) індекс концентрації доходів населення (коефіцієнт Джині); 11) структура споживчих витрат різних соціально-демографічних груп населення; 12) розподіл населення за обсягом доходу на одну особу

1	2	3
2.	ООН	1) народжуваність, смертність та інші демографічні характеристики населення; 2) санітарно-гігієнічні умови життя; 3) споживання продовольчих товарів; 4) житлові умови; 5) освіта і культура; 6) умови праці й зайнятість; 7) доходи й витрати населення; 8) вартість життя й споживчі ціни; 9) транспортні засоби; 10) організація відпочинку; 11) соціальне забезпечення; 12) свобода особи
3.	США	1) навколишнє середовище; 2) демографічна ситуація; 3) зайнятість; 4) умови праці; 5) рівень життя; 6) соціальне забезпечення; 7) охорона здоров'я; 8) освіта; 9) житлові умови; 10) культура, відпочинок, розваги; 11) транспортне забезпечення; 12) національна оборона; 13) правовий захист громадян
4.	Франція	1) чисельність і склад населення, трудові ресурси й умови праці: демографічні показники, чисельність і структура економічно активного населення, показники зайнятості й безробіття, тривалості й ритму роботи, а також страйків; 2) розподіл, перерозподіл і використання доходів: первинні доходи, доходи від власності, заробітна плата, її мінімальна ставка, мінімум пенсії й соціального забезпечення, купівельна спроможність валюти, дохід від ренти, благодійна допомога й ін. ; 3) умови життєдіяльності: обсяг споживання, житлові умови, вільний час і культурні розваги, нагромадження майна й цінностей; 4) соціальні сторони рівня життя населення: показники освіти, охорони здоров'я, формування домашнього господарства, соціальної мобільності, а також правопорушень і охорони порядку

Складено за: [23, с. 127–129].

Отже, в Російській Федерації статистичними відомствами розроблено декілька систем статистичних показників при визначенні рівня життя населення. Найбільш повною є система «Основні показники рівня життя населення в умовах ринкової економіки», яка підготовлена Центром економічної кон'юнктури і прогнозування при Міністерстві економіки РФ і Держкомстатом Росії в 1992 році і погоджена із зацікавленими міністерствами й відомствами, адміністраціями регіонів та запроваджена з 1993 р. Вона передбачає 7 розділів та охоплює 39 показників. Серед усієї сукупності виокремлено 12 найбільш важливих показників [23, с. 127–129].

Вперше створити систему показників рівня життя на міжнародному рівні спробувала робоча група ООН у 1960 р. До цього часу рівень життя оцінювався індексом реальної заробітної плати (індексом номінальної заробітної плати, поділеним на індекс цін), а потім індексами прожиткового мінімуму й вартості життя (індексом споживчих цін на товари й послуги певного набору). Останній варіант системи показників рівня життя в міжнародній статистиці ООН був розроблений в 1978 р. Вона містить 12 основних груп показників. Розрахунки ООН базуються на рівні видатків на добу. І в розвинутих країнах бідними вважаються ті люди, які витрачають менше, ніж 14 доларів у день.

У США система показників рівня життя складається з 13 розділів (табл. 4). Досить своєрідною є система показників соціальної статистики Франції, яку розробив Національний інститут статистики й економічних досліджень. У ній виділено чотири групи показників.

Спільним в усіх методиках можна назвати розрахунок демографічних, показників, показників розподілу, перерозподілу та використання доходів, показників освіти, культури й охорони здоров'я. Саме ці показники є основними і визначальними при розрахунку рівня життя населення в усіх країнах світу і свідчать про рівень бідності.

Висновки. Невизначеність поняття бідності та інформації щодо неї в Україні призводить до того, що неможливо розробити та законодавчо закріпити шляхи її подолання. Така ситуація вимагає проведення аудиту реального стану соціальної сфери. Після того, на основі отриманих даних, можна буде приступати до розробки реального механізму боротьби з бідністю, орієнтуючись на довгострокову стратегію.

З метою створення дієвої системи боротьби з бідністю, виявлення та подолання її соціальних передумов і наслідків пропонується:

1. Окреслити чітку стратегію подолання бідності.
2. Прийняти ЗУ «Про обов'язкове обґрунтування джерел отримання грошових коштів, спрямованих на купівлю товарів, вартість яких перевищує певну заздалегідь визначену суму (насамперед

це стосується об'єктів нерухомості, транспортних засобів та предметів розкошу)».

3. Для подолання бідності в Україні необхідно зменшити податковий тиск, спростити дозвільну систему й створити конкурентоздатні умови для ведення бізнесу.

4. Усунути диспропорції у міжпосадових та міжгалузевих співвідношеннях оплати праці працівників бюджетної сфери з поступовим підвищенням її розмірів.

5. Доцільно легалізувати доходи населення, отримані за кордоном.

6. Розширити поле легальної економіки, переміщення робочих місць з тіньової до офіційної сфери, створення нових робочих місць лише на легальних умовах, з унеможливленням виплати незаконної зарплати.

7. Перейти від використання дешевої праці до висококваліфікованої із належною оплатою, зафіксувавши на законодавчому рівні мінімальну ставку погодинної оплати праці в якості соціального стандарту; зменшивши навантаження на фонд оплати праці через перерозподіл між власниками та працівниками платежів та зборів і розширення бази оподаткування.

8. Розробити та узаконити державну програму боротьби з корупцією.

Для того, щоб боротьба з бідністю була ефективною, необхідно дотримуватись основних принципів програми боротьби з нею, якими може бути лише її прозорість та зрозумілість, насамперед для тих, на кого вона розрахована, дотримання постійного зворотного зв'язку та встановлення контролю над виконанням положень програми, корекція запланованих кроків за підсумками кожного періоду і внесення необхідних змін.

1. Соціальна безпека / Ю.Б. Порохнявий, О.О. Давидюк, Л.І. Ільчук. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.cpsr.org.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=13:2010-06-10-20-38-03&catid=16:2010-0.

2. Соціальна безпека як пріоритетна складова національної безпеки України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/32_PWMN_2009/Economics/55211.doc.htm.

3. Перехідна економіка: підручник / [В.М. Геєць, Є.Г. Панченко, Е.М. Лібанова та ін.]; за ред. В.М. Гейця. – К.: Вища школа, 2003. – 591 с.

4. Методика розрахунку рівня економічної безпеки України, затверджена Наказом Міністерства економіки 02.03.2007 р. № 60. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://me.kmu.gov.ua>.

5. Что лучше: бороться с бедностью или повышать благосостояние? Юрий Гаврилечко. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.golosua.com/main/article/ekonomika/20101127_chto-luchshe-borotsya-s-bedno-styu-ili-povyshat-bla.
6. Адаптаційні моделі та методи оцінювання соціальної безпеки на регіональному рівні. О.І. Ляш. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Dtr_ep/2011_4/files/EC411_04.pdf.
7. Вікіпедія – вільна енциклопедія. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki/Бідність>.
8. Распределение доходов семьи (индекс Джини) в странах мира. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.yestravel.ru/world/rating/economy/distribution_of_family_income_gini_index/.
9. Добреньков В.И. Социология: Социальная структура и стратификация / В.И. Добреньков. – М.: ИНФРА-М, 2000. – 536 с.
10. Демографічні чинники бідності: монографія / за ред. Е.М. Лібанової. – К.: Ін-т демографії та соціальних досліджень НАН України, 2009. – 184 с.
11. Про прожитковий мінімум: Закон України від 15.07.1999 р. № 966-XIV). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua>.
12. Про Державний бюджет України на 2007 рік: Закон України № 489-16 від 09.07.2007 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/489-16/page>.
13. Про Державний бюджет України на 2008 рік та про внесення змін до деяких законодавчих актів України: Закон України № 107-17 від 18.12.2008 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/107-17/page>.
14. Про державний бюджет на 2009 рік: Закон України № 835-17 від 23.12.2009 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua>.
15. Про внесення змін до Закону України «Про Державний бюджет України на 2009 рік»: Закон України № 1715-VI від 06.11.2009 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua>.
16. Про встановлення прожиткового мінімуму та мінімальної заробітної плати: Закон України № 1646-VI від 20.10.2009 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua>.
17. Про державний бюджет на 2010 рік: Закон України № 2154-VI від 27.04.2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua>.
18. Про державний бюджет на 2011 рік: Закон України № 2857-17 від 10.12.2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua>.
19. Офіційна веб-сторінка Державної служби статистики України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua.
20. Україна у цифрах у 2011 році. Статистичний збірник / за ред. О.Г. Осауленка. – К., 2012. – 251 с.

21. Чуприна О.О. Соціальна нерівність і бідність в Україні / О.О. Чуприна // Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого. – 2011. – № 2 (5).

22. Методика комплексної оцінки бідності № 171/238/100/149/2нд від 05.04.2002 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua>.

23. Добреньков В.И. Социология: в 3 т. – Т. 2: Социальная структура и стратификация / В.И. Добреньков, А.И. Кравченко. – М.: ИНФРА-М, 2000. – 303 с.

24. Звіт Рахункової палати про виконання державного бюджету за 2010 рік. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ac-rada.gov.ua>.

Виничук М.В. Бедность в Украине: проблемы оценки и методы преодоления.

Освещены различные подходы к трактовке понятия «бедность». Определены основные формы бедности в Украине. Предложены методы борьбы с бедностью.

Ключевые слова: бедность, социальная безопасность, прожиточный минимум.

Vinichuk M.V. The poverty in Ukraine: the problem of measurement and the methods of the counteraction.

The article deals with the different approaches to the interpretation of the concept of «poverty». The main forms of the poverty in Ukraine are measured. The methods of the combating the poverty are offered.

Key words: poverty, social security, living wage.

Стаття надійшла 23 листопада 2012 р.

УДК 338.2

Н.В. Галайко

ЗНАЧЕННЯ ДЕРЖАВНИХ ТА РЕГІОНАЛЬНИХ ЦІЛЬОВИХ ПРОГРАМ ДЛЯ ЗМІЦНЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

Аналізується сучасний стан реалізації державних та регіональних цільових програм; розглядаються основні аспекти бюджетних правопорушень та неефективного використання коштів; пропонуються головні напрямки вдосконалення процесу економічного програмування.

Ключові слова: державні цільові програми, регіональні цільові програми, реалізація цільових програм, фінансування цільових програм, ефективність цільових програм.

Постановка проблеми. Формування державних цільових програм на сьогодні є найбільш актуальним і перспективним напрямком програмно-цільового планування в нашій країні. Порівняно з кошторисним методом планування програмно-цільовий має низку переваг, зокрема, він підвищує наукову і практичну обґрунтованість соціально-економічних та організаційних заходів, значно розширює коло учасників програми, повніше враховує їхні інтереси та потреби[1]; є прозорішим для всіх суб'єктів господарювання, створює можливості для досягнення загальних цілей; дозволяє представникам органів державної влади цілеспрямовано вирішувати невідкладні економічні проблеми, активно впливати на стабілізацію ситуації у соціально-економічній та суспільно-політичній сферах.

Поряд з цим слід зауважити, що існуючі нині методи організації та виконання державних цільових програм лише формально можна характеризувати як методи програмно-цільового управління. Це своєю чергою проявляється у тому, що розробляється велика кількість державних цільових програм частина з яких не реалізована зовсім, а значна частина – реалізовується частково. А це призводить до проблеми, пов'язаної з невиконання програмних цілей, яку можна розглядати як одну із загроз економічній та національній безпеці країни.

Стан дослідження. У західній науці дослідження у сфері програмно-цільового планування та програмування проводяться вже понад 70 років. Найкращими теоретичними розробками та результатами досліджень можна назвати праці останніх років таких науковців, як П. Браун, К. Вайс, Д. Веймер, Е. Вайнінг, Л. Пал, Г. Саймон, Д. Стоун. Серед українських вчених, які присвятили низку своїх наукових робіт даній тематиці, слід відзначити: І. Артима, О. Бобровську, В. Геєця, Л. Гринів, М. Лесечка, Ц. Огоня, В. Пилу, Р. Рудницьку, В. Савченка, А. Чемериса та ін. Проте залишаються деякі проблеми, зокрема, питання щодо своєчасного виконання програмних цілей, які потребують подальшого дослідження.

Метою та завданнями даного дослідження є проведення детального аналізу стану виконання цільових програм для визначення низки проблем, які не дозволяють повною мірою реалізовувати застосування програмно-цільового методу планування, і перейти від експериментальних проектів до їх реального та практичного впровадження.

Виклад основних положень. В Україні протягом останнього десятиліття кожного року розроблялися і затверджувалися нові програми, фінансування яких вимагало значних бюджетних коштів. Відбувалося це з різних підстав: за ініціативи Кабінету Міністрів України, на виконання доручень Верховної Ради України, Президента України,

Ради національної безпеки та оборони України та ін. Однак проблеми, зокрема, економічного, соціального та екологічного характеру, для вирішення яких розроблялися програми, залишалися не вирішеними або вирішеними частково.

У зв'язку з цим у процесі економічного програмування постає таке питання як неефективне використання залучених коштів. З проведеного нами аналізу можна сказати, що існує велика кількість державних цільових програм, які після завершення терміну їх дії не досягли своєї мети. Однак, на виконання цих програм держава тривалий час спрямовувала бюджетні гроші, а це значить, що дані ресурси були використано нераціонально, тобто неефективно [2]. Таким чином, невиконання державних та регіональних цільових програм, нераціональне використання бюджетних коштів, виділених на них, тощо, несуть загрозу національній безпеці держави.

Упродовж 2009 року характерним стало незабезпечення повного фінансування заходів при здійсненні більшості державних цільових програм Кабінетом Міністрів України і при плануванні показників соціально-економічного розвитку держави та проектів державного бюджету за відповідний рік, за умов недостатнього фінансування програм, пропорційного розподілу державних коштів на їх виконання Міністерства економіки та Мініфіном. Все це призводило до відставання темпів реалізації державних програм від затверджених графіків, створювало реальні ризики подальшого відставання у досягненні запланованих результатів та ставило під загрозу досягнення основної мети програм. І як результат, більшість проблем, які планувалося реалізувати в рамках виконання тієї чи іншої державної цільової програми, і досі є не вирішені [2; 3].

Тому ми погоджуємося з думкою Д.В. Олексіча, який зазначає, що головною економічною складовою реалізації проектів та програм, пов'язаних із використанням національних ресурсів, є вчасне одержання та використання наданих ресурсів [4].

Досить часто ми також стикаємося з такою проблемою, як непередумане використання бюджетних коштів. Це насамперед проявляється в тому, що програмні цілі неузгоджені з проблемами тієї сфери національного господарства, куди вони спрямовані. Прикладом цього є програма, скерована на державну підтримку АПК. Так, протягом 2000–2008 років держпідтримка сільського господарства зросла у 35 разів, а обсяги його виробництва – лише в 1,3 раза. За період 2006–2008 років при наявності 16-ти бюджетних програм використано майже 15 млрд грн., обсяг таких видатків збільшився в чотири рази, а приріст сільськогосподарської продукції становив лише 13–14. Основними причина-

ми неефективного використання коштів державного бюджету, які виділялися на підтримку АПК, були недосконалість механізмів отримання і розподілу бюджетних коштів і порушення бюджетної дисципліни при їх використанні [3].

Проаналізувавши державні програми у сфері енергозбереження та енергоефективності (Комплексна державна програма енергозбереження та Програма державної підтримки розвитку нетрадиційних та відновлювальних джерел енергії та малої гідро- і теплоенергетики), можемо сказати, що вони мають лише описовий характер, не розроблялись та не затверджувались конкретні заходи щодо забезпечення енергозбереження та енергоефективності, не визначались їх виконавці і терміни виконання на 2005–2010 роки.

У 2008–2009 роках Кабінетом Міністрів України та Національним агентством України з питань забезпечення ефективного використання енергетичних ресурсів (НАЕР) як уповноваженим у цій сфері центральним органом виконавчої влади не вживалося заходів, спрямованих на вдосконалення чинного законодавства з питань енергозбереження та енергоефективності, внаслідок чого воно залишається неповним та недосконалим, що не сприяє реалізації державної політики у цій сфері.

Крім того, не забезпечено проведення своєчасного та об'єктивного моніторингу стану енергозбереження у державі, збору повної та об'єктивної інформації щодо виконання Комплексної державної програми енергозбереження. Підготовка і надання Уряду щорічних аналітичних даних щодо зазначених питань здійснювалися на підставі неповних і неперевірених матеріалів, а пропозиції Рахункової палати щодо покращення стану енергозбереження та підвищення рівня енергоефективності у державі були враховані лише частково [5].

Не досягнуто мети Державної програми розвитку вітчизняного машинобудування для агропромислового комплексу на 2007–2010 роки. Рівень виконання заходів Державної програми за рахунок бюджетних коштів становить лише 18,2% від передбаченого нею обсягу. При цьому з бюджету фінансувався тільки один із трьох передбачених нею напрямів – дослідно-конструкторські роботи, інші напрями – компенсація кредитних ставок банків за кредитами на технічне переоснащення підприємств АПК та удосконалення нормативно-правової бази з питань машинобудування для АПК – не фінансувалися взагалі [5].

Результати аналізу звітів Рахункової палати України за період 2008–2010 років засвідчили зростання обсягів бюджетних правопорушень та неефективного використання коштів Державного бюджету в системі державного цільового програмування України [3; 5; 6].

До таких порушень можна зарахувати:

а) відсутність конкретики в плануванні і у зв'язку з цим – в очікуваних результатах. Щодо планування, то йдеться про те, що державні цільові програми носять, як правило, довгостроковий характер, тому в цьому контексті постає питання упровадження дієвого середньострокового та перспективного бюджетного планування. Законом України «Про державні цільові програми» було започатковано законодавче використання програмно-цільового методу під час формування державної політики. Проте практичне використання цього методу обмежується нерозвиненістю середньострокового бюджетування при плануванні бюджету [7]. Чинне законодавство передбачає розроблення прогнозу основних бюджетних показників на три роки, наступних за плановим. Проте, враховуючи практику ухвалення бюджету, коли між першим і третім читанням відбуваються суттєві зміни планових показників на наступний рік, середньостроковий прогноз бюджетних показників одразу ж втрачає властивість орієнтира для фінансового забезпечення загальнодержавної, регіональної та галузевої політики.

Внаслідок відсутності належної системи стратегічних і програмних документів бюджетні програми не узгоджені з пріоритетами розвитку, що, своєю чергою, створює перешкоди для визначення пріоритетів соціально-економічного розвитку в Україні. Тому з року в рік спостерігаються факти непослідовності політики, яку проводить Уряд, постійно змінюються пріоритети соціально-економічного розвитку;

б) всупереч Закону України «Про державні цільові програми», який передбачає, що контроль за її виконанням програми здійснює Кабінет Міністрів України шляхом розгляду проміжних, щорічних, заключного звітів про результати її виконання та узагальненого висновку про кінцеві підсумки програми, внаслідок ненадання достовірної та повної інформації безпосередніми виконавцями, не забезпечується належний контроль з боку Уряду;

в) непрозоре та несвоєчасне фінансування лише за принципом щорічного освоєння бюджету, а не за принципом виділення коштів для усунення певної проблеми;

г) низький рівень інвестиційної та інноваційної складових державних цільових програм;

д) безвідповідальність та безкарність як державних замовників (у частині належного контролю), так і визначених виконавців (у частині безпосереднього виконання програм).

Поряд з цим варто звернути увагу і на те, що у нашій державі не було контролю і не встановлено обмеження стосовно кількості розроблених програм. У зв'язку з цим виникає низка проблем, зокрема

є велика кількість програм, які не отримали кошти на реалізацію, або були профінансовані частково. Першим кроком з урегулювання цього процесу є прийняття Урядом України у 2011 р. рішення про оптимізацію державних цільових програм (Розпорядження Кабінету Міністрів України від 23.03.2011 р. № 223-р) [8] та про скорочення їх кількості та укрупнення (Постанова Кабінету Міністрів України відвід 22.06.2011 р. № 704) [9]. Так, Постановою Кабінету Міністрів України «Про скорочення кількості та укрупнення державних цільових програм» було ліквідовано 21 державну цільову програму, серед них три державні цільові економічні програми (Державна цільова економічна програма підтримки розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів на період до 2015 року, Державна цільова економічна програма розвитку поштового зв'язку на 2009–2013 роки, Державна цільова економічна програма модернізації комунальної теплоенергетики на 2010–2014 роки) та дві державні цільові соціальні програми (Державна цільова соціальна програма протимінної діяльності Міністерства з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи на 2009–2014 роки, Державна цільова соціальна програма зменшення шкідливого впливу тютюну на здоров'я населення на період до 2012 року). До 57 державних цільових програм було запропоновано внести зміни [9].

Важливе місце в процесі економічного програмування займають регіональні цільові програми, оскільки їх формування на сьогодні є найбільш актуальним і перспективним напрямком програмно-цільового планування у нашій країні [10]. Ми можемо констатувати, що підтримка необхідних територіальних пропорцій в економіці, недопущення надмірної диференціації регіонів за рівнем соціально-економічного розвитку, забезпечення ефективного функціонування українського ринку є найважливішим етапом модернізації нашої економіки та її сталого розвитку [11]. Проте в процесі економічного програмування на регіональному рівні, так само як і на державному, існують проблеми, зокрема, недофінансування програмних заходів та значна кількість розроблених програм.

Якщо ж взяти до уваги Львівщину, то станом на 1 січня 2012 року в області було затверджено 87 програм, з яких 17 державні та 70 обласних (цей показник для 2010 року становив – 98 затверджених програм, з них: 32 державних та 66 обласних, а для 2009 року – 85 затверджених програм, з них: 26 державних та 59 обласних). Фінансування програм здійснювалось за рахунок коштів державного, обласного і місцевих бюджетів, Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття та Фонду

соцстраху, а також залучених коштів підприємств, установ, релігійних громад та населення.

Усього на виконання заходів програм за звітний період передбачалось виділити 9574,8 млн. грн., з яких профінансовано біля 8117,0 млн. грн. або на 84,8% до річних обсягів (за 2010 рік цей показник становив 65,2%).

Середній рівень фінансування державних програм за 2011 рік становив 91,2%, а обласних – 83,7% (за 2010 рік зазначені показники склали 102,0% і 61,3% відповідно).

Протягом 2011 року здійснювалося фінансування 76 програм (з них 64 обласних) або 87,4% їх загальної кількості, у тому числі профінансовані до річних обсягів: 6 програм (4 обласних) – більше, ніж на 100%, 19 програм (17 обласних) – на 100%, 36 програм (31 обласна) – від 81,6% до 99,9%, 8 програм (6 обласних) – від 64,3% до 79,9%, 7 програм (6 обласних) – від 35,4% до 59,0%.

Водночас не фінансувались заходи однієї обласної програми (у 2010 році не фінансувались 7 програм, у тому числі 6 обласних).

Ще 10 програм (5 обласних) не передбачалися до фінансування (цей показник для 2010 року – 15 програм (6 обласних)). Слід також звернути увагу на те, що основне навантаження на виконання програмних цілей лягає на обласний та державний бюджети (рис.).

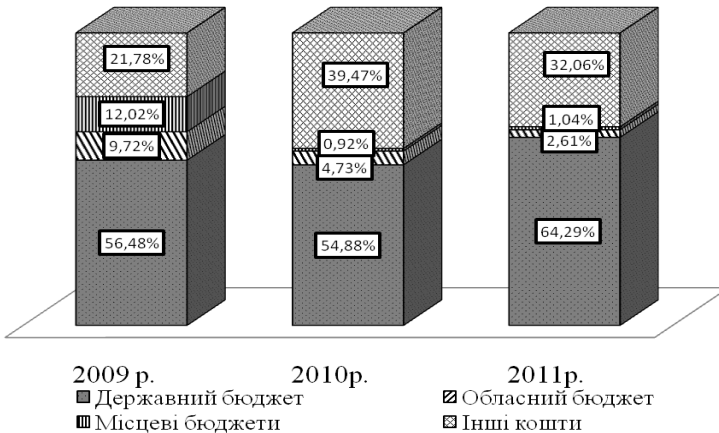

Рис. Обсяг фінансування державних цільових програм Львівської області за 2009–2011 рр. *

* Розраховано автором за: [12; 13; 14].

З рисунка можемо спостерігати, що у 2009 році частка позабюджетних коштів на реалізацію регіональних цільових програм становила 21,78% (297,62 млн. грн.), у 2010 р. – 39,47% (1929,91 млн. грн.), а у 2011 р. – 32,06% (2602,57 млн. грн.) від усіх залучених коштів. Як бачимо, що з кожним роком збільшується обсяг позабюджетного фінансування.

Цю тенденцію можна розглядати як свідчення довіри з боку підприємницьких та фінансових кіл до політики регіону. У зв'язку з цим, як зазначає І.А. Малярчук, щоб збільшувати залучення позабюджетних коштів до реалізації державних цільових програм (зокрема, коштів суб'єктів підприємництва всіх форм власності: споживачів продукції, робіт і послуг, що отримані в результаті реалізації програми; коштів громадських організацій та позабюджетних фондів, фізичних та юридичних осіб; банківських кредитів, кредитів міжнародних фінансових організацій та інвесторів) необхідно для цієї категорії учасників програм встановлювати пільговий режим оподаткування, кредитування, ціноутворення тощо, відповідно до вимог чинного законодавства України [15, с. 34].

Це, своєю чергою, створить сприятливі умови для реалізації державних цільових програм.

На нашу думку, основними напрямками вдосконалення процесу формування і реалізації цільових програм є:

- створення системи планування і моніторингу соціально-економічної ефективності бюджетних витрат на основі якісних і кількісних індикаторів [16, с. 64];

- запровадження процедур оцінювання процесів та результатів програми за системою показників, які тісно пов'язані з конкретними цілями та заходами програми [17];

- підвищення контролю за реалізацією програмних заходів державних та регіональних цільових програм і насамперед за цільовим та ефективним використанням коштів, що залучаються за рахунок усіх джерел;

- забезпечення регулярного проведення щорічних експертних перевірок реалізації цільових програм, за результатами яких необхідно негайне вирішення питання щодо доцільності продовження робіт за програмами, їх фінансування або припинення;

- підвищення вимог до державних замовників щодо вчасного забезпечення фінансування цільових програм за рахунок коштів бюджетів і позабюджетних джерел у затверджених обсягах.

Висновки. Практика формування державних та цільових програм свідчить про те, що існує недостатньо дієвий механізм

та процедура прийняття рішень щодо розробки державних та регіональних цільових програм.

У зв'язку з цим слід підвищити значущість вибору цілей, для досягнення яких потрібне застосування програмно-цільових методів планування на державному та регіональному рівнях. А також необхідно ввести так зване правонаступництво, щоб не створювати нові програми, а продовжувати реалізовувати вже затверджені з внесенням певних корективів.

Принципово важливим для динамічного розвитку держави та забезпечення її безпеки питанням є вибір пріоритетів для вирішення програмними засобами. Тому, на нашу думку, за умови вироблення послідовної, чітко структурованої за пріоритетами державної політики, усунення законодавчих суперечностей, розроблення ефективного механізму формування і реалізації державних цільових програм та контролю за їх виконанням, ці програми зможуть стати дієвим інструментом якісних зрушень в економіці та суспільному житті України.

1. Пила В. Програмно-цільовий метод управління соціально-економічним розвитком регіонів / В. Пила, В. Абрамов // Економіка України. – 1998. – № 9. – С. 32–39.

2. Жирна Ж.А. Удосконалення методики аудиту ефективності державних програм і проєктів / Ж.А. Жирна // Аспекти соціально-економічного розвитку транзитивної економіки: монографія / під. ред. проф. О.О. Непочатенко. – Умань: вид. «Сочинський», 2011. – Ч. 1. – С. 83–90.

3. Звіт Рахункової палати за 2009 рік: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.acrada.gov.ua>

4. Олексіч Д.В. Удосконалення методичного забезпечення процедури аудиту ефективності використання національних ресурсів / Д.В. Олексіч, Ж.А. Олексіч // Ефективна економіка. – 2012. – № 4. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://economy.nauka.com.ua>

5. Звіт Рахункової палати за 2010 рік. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.acrada.gov.ua>

6. Звіт Рахункової палати за 2008 рік: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.acrada.gov.ua>

7. Про державні цільові програми: Закон України від 18.03.2004 р. № 1621-IV. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>

8. Про скорочення кількості та укрупнення державних цільових програм: Постанова Кабінету Міністрів України від 22.06.2011 р. № 704. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>

9. Деякі питання оптимізації державних цільових програм: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 23.03.2011 р. № 223-р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>

10. Гринів Л.С. Регіональні цільові програми: навч. посібник / Л.С. Гринів. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2010. – 152 с.

11. Державні цільові програми та упорядкування програмного процесу в бюджетній сфері / [В.М. Геєць, В.П. Александрова, О.І. Амоша та ін.]; за ред.: В.М. Геєця; Нац. акад. наук України, Ін-т економіки та прогнозування. – К.: Наукова думка, 2008. – 383 с.

12. Звіт Львівської обласної державної адміністрації за 2009 рік. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.loda.gov.ua/>

13. Звіт Львівської обласної державної адміністрації за 2010 рік. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.loda.gov.ua/>

14. Звіт Львівської обласної державної адміністрації за 2011 рік. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.loda.gov.ua/>

15. Малярчук І.А. Проблеми формування та реалізації державних цільових програм / І.А. Малярчук // Стратегічна панорама. – 2004. – № 3. – С. 31–37.

16. Плєскач В.Л. Сучасні підходи щодо фінансового регулювання механізму реалізації регіональних цільових програм / В.Л. Плєскач, Ю.Г. Жељобовський // Фінанси України. – 2009. – № 1. – С. 58–72.

17. Чемерис О.М. Обліково-аналітичне забезпечення оцінювання ефективності державних цільових програм / О.М. Чемерис // Публічне адміністрування: теорія та практика. – Електронний збірник наукових праць. Вип. 2 (2). – 2009. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/e-journals/Patp/2009_2/index.html.

Галайко Н.В. Значение государственных и региональных целевых программ по укреплению национальной безопасности государства.

Анализируется современное состояние реализации государственных и региональных целевых программ; рассматриваются основные аспекты бюджетных правонарушений и неэффективного использования средств; предлагаются основные направления совершенствования процесса экономического программирования.

Ключевые слова: *государственные целевые программы, региональные целевые программы, реализация целевых программ, финансирование целевых программ, эффективность целевых программ.*

Halaiko N.V. The Value of State and Regional Target Programs for the National Security Strengthening.

The current state of national and regional target programs is analyzed, the main aspects of budget violations and inefficient use of funds are examined, and the main directions of improving economic programming are offered.

Key words: *state target programs, regional target programs, implementation of target programs, target programs funding, the effectiveness of target programs.*

Стаття надійшла 17 жовтня 2012 р.

ВЗАЄМОДІЯ ДЕРЖАВИ З ТРАНСНАЦІОНАЛЬНИМИ КОРПОРАЦІЯМИ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ КРИЗИ

Висвітлено сутність сучасної глобальної кризи економіки та проблему взаємодії держави з транснаціональними корпораціями (ТНК). Обґрунтовано необхідність удосконалення стратегії антикризового менеджменту й окреслено низку безпекових заходів.

Ключові слова: держава, транснаціональна корпорація, євроінтеграція, глобальна економіка.

Постановка проблеми. Політико-економічні процеси в Євро-союзі, виклики сучасних глобалізаційних процесів надають особливої актуальності пошукові механізмів реалізації об'єктивних за своїм змістом інтеграційних процесів як на глобальному, так і регіональному рівнях. У цьому плані зростає роль ТНК як світового центру суспільних інновацій та одночасно їхні політичні впливи на політику держави. Основною метою транснаціональних корпорацій є отримання фінансового прибутку. Близько півсотні тисяч ТНК виробляють половину світового валового національного продукту, контролюють більш ніж половину зовнішньоторговельного обороту, переважною більшістю торгівлі продуктами високих технологій, майже усіма потоками світових капіталів тощо. П'ятірка ТНК контролюють більш ніж половину світового виробництва товарів довгострокового користування, літаків, електронного обладнання, автомобілів та іншої продукції. Декілька ТНК є власниками глобальних телекомунікаційних мереж. Ізоляція економіки України від участі у процесі транснаціоналізації може призвести до значних втрат. Водночас для забезпечення належного рівня економічної безпеки держави необхідно оцінити реальну готовність включення української економіки до глобалізаційних процесів з огляду на спроможність як національних підприємницьких структур, так і всієї національної економічної системи протистояти зовнішнім загрозам з боку ТНК. Функціонування ТНК як ланки системи глобального економічного управління обумовлює необхідність дослідження взаємовідносин їхньої діяльності з державою.

Стан дослідження. Вивченню процесів транснаціоналізації економіки та впливу цих процесів на економічний розвиток країни останнім часом приділяється дедалі більше уваги. Теоретичні розробки щодо ролі та значення ТНК в сучасному економіко-глобалізаційному

просторі, визначення проблем та пріоритетів їх функціонування, які проводили такі провідні вітчизняні та зарубіжні вчені в галузі економіки, як І. Довгаль, І. Карамбович, Є. Терехова, Я. Шабліна, О. Грицок та ін., міжнародного державного стратегічного управління (Є. Авдокушин, Д. Белл, О. Братимов, І. Валлерстайн, І. Василенко, А. Козьменко, І. Лукашук, В.І. Максименко та ін.). Інформаційному впливу глобалізованих структур, зокрема корпорацій, присвячені праці М. Беста, А. Брю, Дж. Даннинга, Е. Дж. Долана, О. Зернецької, М. Хансена. Діяльність ТНК в Україні та їхній вплив на економічний розвиток країни аналізували сучасні автори: В. Головка, О. Грицок, В.В.Крижанівська, О.Олейніков, Л. Руденко, Н. Рябець, А.А.Семенов, Я.Шабліна та ін. Загалом дослідники розглядають дану проблему в різних аспектах, тому виникла необхідність цілісного її аналізу.

Мета статті – розкрити сутність сучасної глобальної кризи економіки та в контексті проблеми взаємодії держави з транснаціональними корпораціями. Завданнями статті є обґрунтування необхідності удосконалення стратегії антикризового менеджменту й визначення низки економічних безпекових заходів для послаблення впливу ТНК на українську державу.

Виклад основних положень. Великі трансформації світової економіки відбулися в другій половині ХХ ст., в період зростання ваги транснаціональних корпорацій та світових фінансових центрів (СФЦ). Підґрунтям цього була тривала історія зовнішньої торгівлі та посилення іноземних інвестицій.

Важливим чинником формування ТНК з 70-х років минулого століття була політика лібералізації. Це дозволило потужним компаніям і банкам вийти з-під національно-державного контролю та набути значної самостійності. Транснаціональні корпорації – це великі фінансово-промислові об'єднання, національні або інтернаціональні за капіталом, побудовані за принципом централізованого планування та управління у світовому масштабі, що беруть участь у міжнародному поділі праці й використовують переваги від інтернаціоналізації господарського життя для максимізації прибутку [1]. Всі великі компанії, завдяки своєму залученню до міжнародної торгівлі, є потенційними транснаціональними політичними акторами. Натомість ті, що діють у більш, ніж одній країні, є транснаціональними корпораціями.

Сучасна економічна криза є наслідком глобальних і довготривалих процесів. Головні з них – структурні дисбаланси нееквівалентного світового поділу праці, віртуалізація світових фінансів, різке збільшення невідповідності між загальною вартістю цінних паперів і світо-

вої валюти та реальних обсягів товарів та послуг, які вони обслуговують. Тобто на долар, забезпечений товарним покриттям, припадає десять віртуальних доларів, а за вторинними цінними паперами це співвідношення сягає – 1 : 100 [1, с. 2]. Відтак, без злагоджених міждержавних антикризових дій послаблення кризи не можна досягнути. Існує кілька завдань, які стоять перед бізнес- і політичними елітами. Головне з них – забезпечити економічну ефективність при високих соціальних стандартах і високому рівні споживання.

Сутність економічного аспекту сучасної світової економічної кризи в глобалізації полягає в тому, що остання створила вільний ринок у світовому масштабі, коли дії кожної окремо взятої держави або транснаціональної компанії практично нічим не обмежені, а СОТ не може ефективно їх координувати. Глобальний ринок і відповідно національні економіки піддаються циклічності криз. На рівні національних економік ці дисбаланси компенсуються державою (в рамках антициклічної політики), а на глобальному рівні – ніким. На думку окремих аналітиків, глобальні кризи будуть постійно охоплювати світову економіку, поки немає світового уряду, який буде здійснювати антикризову діяльність [1, с. 1].

Цілком очевидно, що система антикризових заходів не може зводитися тільки до дій на рівні тих країн, куди націлений той чи інший проект ТНК. Світова економічна ситуація є дуже складною і переплетеною. Вирішальне значення на розвиток якоїсь конкретної комбінації можуть мати контакти з третіми країнами. Раніше основними гравцями європейського ринку були західні компанії, а в останні десятиліття кількість гравців різко збільшилася. Це країни так званого BRIKSy. Це група країн, які володіють економічним потенціалом, щоб певною мірою протистояти економічній кризі (Бразилія, Росія, Індія, Китай, Південна Африка), а також азійських нових індустріальних країн (Сінгапур, Малайзія, Тайвань) [2, с. 3]. Йде пошук балансу між різними країнами на ринку. Це також є однією з причин кризи. Іншими словами, глобальна криза пов'язана з перерозподілом економічного потенціалу між розвиненими країнами й країнами, що розвиваються. Постійна циклічність криз є передумовою для створення якогось глобального уряду, який може заїгнати, зменшити роль ООН. Саме такий глобальний уряд регулюватиме відносини між великими економічними і політичними гравцями. Такою економічною радою чи союзом з широкими повноваженнями, ймовірно, можуть бути як Євросоюз, так і Північна Америка, Південна Америка. Можливо Китай запросить до себе своїх сателітів, а можливо, такий уряд намагатиметься створити Росія й опинитися на чолі пострадянського простору.

Проблема можливої федералізації ЄС, яку зауважують українські науковці [3, с. 2], кореспондується з цим процесом. Дослідники вбачають втрату державою своєї традиційної визначальної функції – функції економічного зростання. Це означає, що поки йде формування світового, глобального уряду, то більш ефективним суб'єктом економічного зростання стають ТНК, які часто перебувають у непростих взаєминах з державою. Зрозуміло, що міжнародні інституції, зокрема Євросоюз, мають об'єктивні можливості системніше, ніж держава, взаємодіяти з відповідними корпораціями у питаннях економіки.

Посилення ролі держави у світовій економіці є актуальною проблемою сучасності. Наприклад, у 90-х роках наголошувалося, що в країнах з розвинутою економікою роль держави повинна бути обмеженою. Натомість, у 2008–2009 рр. держава, не будучи ефективним власником, брала на себе проблемні банки. Посилення ролі держави, можливо, призведе до створення у майбутньому світового уряду [1, с. 2]. Нині ТНК тісно співпрацюють з державою, й більше того, ТНК стає провідником політичних інтересів. Прикладом може слугувати Газпром, який представляє політичні інтереси Росії. На цьому прикладі очевидно є тенденція до зміцнення стратегічної ролі держави на рівні міжнародної економіки.

Посилення впливу ТНК створює особливі проблеми в царині державного менеджменту в Україні. З одного боку, країні ніби необхідна ліберальна економіка як умова для демократичного і поступального розвитку, а з іншого – опора на ліберальній моделі економіки створює складнощі конкуренції з державними компаніями інших країн. У ситуації ринкової економіки українській компанії важко конкурувати з компанією, що діє на основі дешевих ресурсів, які надає держава [4, с. 34]. Замість того, щоб розвивати свої ТНК, Україна збирається допустити на терени України газові компанії «Shell» і «Chevron». Адже українські запаси сланцевого газу займають четверте місце в Європі після Польщі, Франції та Норвегії. Це є доволі непростим для вирішення викликом для України. Раніше пошук вирішення цієї проблеми був завданням для олігархічних груп, яким доводилося впливати на державу. Саме тут необхідні пошуки інноваційних рішень у діалозі між політикою та бізнесом. Йдеться про те, аби відокремивши бізнес від політики, від держави, зберегти підтримку держави для власних ТНК.

Сьогодні, коли процес транснаціоналізації російських корпорацій пішов вельми активно, стає очевидним, що державна підтримка російських ТНК владою вже не обмежується дипломатичним підкріпленням лише вибіркового проекту. Ця підтримка стає складовою

частиною цілісної зовнішньоекономічної стратегії Росії. Робляться спроби вписати її в загальну зовнішньополітичну доктрину держави. Наприклад, з цією метою осмислюється створення окремого агентства, завданням якого став би зовнішньополітичний аналіз, систематизація, а почасти і перспективне прогнозування зарубіжних проектів ТНК. Такий функціональний підрозділ, що працює у постійному контакті з ТНК, мав би розробити єдину систему заходів державної підтримки зовнішньої експансії російського бізнесу.

Україна сьогодні стоїть на роздоріжжі кількох інтеграційних проектів. Інтеграція в ЄС є непростою, оскільки всередині країни немає необхідної однаковості перспектив розвитку. Крім цього існують економічні проблеми в ЄС. Щодо вступу до Митного Союзу, то тут є чимало довгострокових ризиків. Поки в Україні буде черговий перерозподіл в економіці, складно говорити про геополітичне місце країни. Зараз йде серйозний процес освоєння української економіки російськими ТНК.

Інші закордонні інвестиції ТНК майже відсутні. Це означає, що Україна буде щобільше вбудовуватися в систему розподілу праці на основі пріоритетів, які розроблятимуться в сусідній країні. Відтак країна не може довго не робити вибір, перебуваючи між двома серйозними економічними системами Росії та ЄС.

Натомість ЄС і Митний союз зближуються і освоюють український ринок. На думку експертів, російські корпорації, загалом капітал впевнено розмістилися на українському ринку, на відміну від західних ТНК. Щоб послабити цю тенденцію, потрібна чимала політична воля [2, с. 2].

На сучасному прикладі держав БРІКСу (англ. BRICS), ми бачимо, що держава може бути повноцінним гравцем, який вибудовує комерційні компанії, підтримує їх дешевими ресурсами і політичним лобюванням, а також сприяє їхній транснаціоналізації. П'ять держав: Бразилія, Росія, Індія, Китай, Південно-Африканська Республіка сьогодні можуть перевизначати силу та напрямок економічної кризи. У 2011 році на них припадало 25% світового ВВП, а темпи росту цих країн перебільшили показник Німеччини. Європейська економічна криза ніби вказує на значну роль в її перебігу країн БРІКСу [5, с. 90].

Національна економіка в тому сенсі, в якому вона була незалежною у ХІХ сторіччі, вже не може і не повинна бути. Автаркічність економіки підриває конкурентну спроможність. Світовий досвід економічного розвитку з усією очевидністю довів неефективність закритої або обмеженої у зовнішньоекономічному відношенні, автаркічної

моделі економіки. Однією з найважливіших рис, які стримують економічне зростання обмеженою для іноземної участі країни, є недостатня можливість обміну новими технологіями. Можна сміливо стверджувати, що Росія розвинула сектор телекомунікацій, комп'ютерних чи аудиторських послуг, не спираючись виключно на національні ресурси. Вона активно використовувала ресурси (наприклад, України) та одночасно допустила іноземних постачальників на свій ринок. Це дозволило зробити зиск на дешевих українських ресурсах та одночасно від західних інвесторів перейняти новітні світові досягнення в цих сферах.

В Україні, натомість, є чимало прикладів, коли держава стимулює монополізм, коли під гаслом захисту національного виробника заробляються величезні гроші на неякісних товарах і блокуванні конкурента. Існує необхідність створення цілісного народногосподарського комплексу, який би самостійно виробляв той обсяг товарів і послуг, котрий гарантував би економічну безпеку держави. Насправді такої оптимальної структури економіки немає і близько, а за умови наростання світової кризи необхідність у ній, а також у мобілізації внутрішніх антикризових ресурсів країни лише актуалізуватиметься. Об'єктивними рисами сучасного економічного розвитку є подальша лібералізація національних економік і глобалізація світової спільноти, що передбачає істотне розширення міжнародних економічних і науково-технічних зв'язків, прискорену міжнародну дифузію передових технологій, ноу-хау навичок менеджменту та маркетингу.

Чи має Україна свої транснаціональні корпорації, чи лише допустила іноземні корпорації на свої терени? Західних компаній у нас не більше десятка («Макдональдс», «Білла», «Метро», ще декілька), а їхня частка в загальних інвестиціях незначна. Україна має власні корпорації, але називаються вони асоціаціями, консорціумами тощо. Навіть офіційна статистика України розмежовує окремо корпорації, асоціації, консорціуми, підприємства з акціонерним капіталом. Відтак українські корпорації отримали достатній розвиток. Вітчизняні компанії («Нафтогаз України», ДТЕК, «Медінвест», «Філіп Моріс Україна») займають в податковому рейтингу 2012 року місця навіть вище, ніж деякі представники транснаціонального капіталу. Узагальнюючи позиції окремих фахівців [6; 7], можна сказати, що найважливішими сферами швидкого інституційного розвитку в Україні є корпоративне управління, реструктуризація, конкуренція та зростання й розширення діяльності корпорацій та об'єднань підприємств.

Перспективними напрямками подальшого дослідження вважаємо концентрацію уваги на державній політиці соціального розвитку вітчизняних корпоративних структур в Україні. Будь-яка держава зацікав-

лена в тому, щоб якомога більше її компаній ставало транснаціональними. Крім того, існує специфічна межа розширення діяльності українських ТНК. Активи українських громадян за кордоном є чималі, але в цілому дохід на цей капітал набагато нижчий середнього. Натомість одним з альтернативних способів амністії вивезених капіталів (поряд з необхідністю такого закону) може стати залучення українських інвесторів у зарубіжні проекти наших ТНК, у тому числі шляхом придбання акцій на світових фондових біржах. Це питання потребує додаткового політичного аналізу та рішень.

Необхідно також перевести наукові контакти з компаніями на новий рівень. Міжнародні компанії, які працюють в Україні, не мають міцних зв'язків з місцевими університетами та науково-дослідними установами.

Останні спеціалізуються недостатньо глибоко у виробничих галузях, до яких мають стосунок міжнародні компанії. Відтак академічні програми мають бути модифіковані відповідно до вимог економіки, яка повсякчас змінюється.

Компанії можуть використати ці глибші спеціалізації шляхом вкладання коштів у дослідні проекти, пов'язані зі специфічними технологіями.

Зрозуміло, що така співпраця в дослідженнях між українськими університетами та міжнародними компаніями є взаємовигідною.

Висновки. Об'єктивними рисами сучасного економічного розвитку є подальша лібералізація національних економік і глобалізація світової економічної спільноти.

ТНК є глобалізованими провідниками інтересів іноземного капіталу в країнах їхнього розташування. На зовнішніх ринках відсутні потужні вітчизняні ТНК та існує слабкий ефект від діяльності закордонних інвесторів.

Вплив ТНК на українську державу (політику, культуру, економіку, екологію) зменшує роль держави та її можливості щодо провадження ефективної економічної політики на зростання добробуту народу.

Для зменшення негативних процесів діяльності ТНК варто було б переглянути політику приймаючих країн у сферах екології, реінвестування прибутків, націоналізації природних ресурсів, стабілізацію внутрішніх ринків, викорінення небажаних спроб втручання в діяльність держави ТНК.

Це зовсім не перешкоджає орієнтації зовнішньої та внутрішньої політики держави на істотне розширення міжнародних економічних і науково-технічних зв'язків, прискорення між народ-

ної дифузії передових технологій, ноу-хау навичок менеджменту та маркетингу.

1. Головкин В. Вторая волна кризиса: что делать, пока нет мирового правительства? / В. Головкин // ugmk.info: бизнес портал. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.ugmk.info/>
2. Грицюк О. Держава – корпорація: хто кого? / О. Грицюк. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dialogs.org.ua/ua>.
3. Семенов А.А. Діяльність ТНК в Україні та їх вплив на економічний розвиток країни / А.А. Семенов, В.В. Крижанівська // Економічні науки. Зовнішньоекономічна діяльність. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rusnauka.com>
4. Шабліна Я.В. Вплив ТНК на конкурентоспроможність економіки України / Я.В. Шабліна // Формування ринкових відносин в Україні. – 2011. – № 2. – С. 33–37.
5. Василиця О.Б. Вплив іноземного капіталу на економічну безпеку посттрансформаційних країн: приклад України / О.Б. Василиця // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2011. – № 2. – С. 88–98.
6. Руденко Л.В. Управління потоками капіталів у сучасній бізнес-моделі функціонування транснаціональних корпорацій / Л.В. Руденко // Журнал Європейської економіки. – 2009. – Т. 8. – № 2. – С. 232–233.
7. Рябець Н. Роль ТНК країн, що розвиваються, в умовах посилення диспропорцій економічного розвитку країн / Н.М. Рябець // Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. – 2010. – № 2. – С. 39–45.

Дубняк М.А. Взаимодействие государства с транснациональными корпорациями в условиях глобального экономического кризиса.

Раскрыта сущность современного глобального кризиса экономики и рассмотрена проблема взаимодействия государства с транснациональными корпорациями. Обоснована необходимость усовершенствования стратегии антикризисного менеджмента и определен ряд мероприятий безопасности.

Ключевые слова: государство, транснациональная корпорация, евроинтеграция, глобальная экономика.

Dubniak M.O. Co-operating of the State with TNCs in the Conditions of Global Economic Crisis.

The essence of global economic crisis and the problem of co-operating of the state with TNCs are disclosed. The necessity of anti-crisis management strategy improvement is grounded and the row of safety measures is outlined.

Key words: state, TNC, European integration, the global economy.

Стаття надійшла 16 жовтня 2012 р.

ЕФЕКТИВНЕ ДЕРЖАВНО-ПРИВАТНЕ ПАРТНЕРСТВО ПРИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРОГРАМ СОЦІАЛЬНОЇ СПРЯМОВАНІСТІ ЯК ЗАПОРУКА ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Проаналізовано чинники та фактори, що перешкоджають впровадженню та розвитку державно-приватного партнерства в Україні. Розглянуто інститут державно-приватного партнерства з позиції економічної безпеки країни. Запропоновано модель взаємодії суб'єктів господарювання і держави при реалізації програм державно-приватного партнерства.

Ключові слова: державно-приватне партнерство, програми соціальної спрямованості, приватні інвестиції, інвестиційний ефект, інтереси інвестора.

Постановка проблеми. Для України, порівняно досвідом західноєвропейських країн, інститут державно-приватного партнерства є новим явищем. Його дослідження для науковців є цікавим як з економічної точки зору, так і з точки зору соціального аналізу, оскільки впливає на значну кількість аспектів життя суспільства.

В Україні важливими інструментами реалізації економічних і соціальних функцій держави є пріоритетні національні проекти і цільові програми у формі загальнодержавних, регіональних і муніципальних довгострокових і відомчих цільових програм. Характерною особливістю впровадження регіональних соціально-економічних програм у нашій країні є невиправдано затягнений процес їх формування та підготовки до реалізації. Більшість фахівців мотивують це відсутністю дієвої законодавчої бази як на загальнодержавному, так і на регіональному рівні, нестачею необхідної кількості кваліфікованих фахівців, браком фінансування і низкою інших системних причин, пов'язаних з неготовністю місцевого самоврядування до роботи на конкретний, заздалегідь запланований результат [1, с. 25].

Стан дослідження. Значний внесок у розробку питань теорії і практики функціонування державно-приватного партнерства здійснили вітчизняні та зарубіжні вчені: А.П. Абрамов, С.П. Арсеньєв, О.О. Бакаєв, М.Н. Бідняк, Д.П. Веліканов, Є.М. Воеводський, В.А. Галабурда, В.М. Гурнак, А.Г. Денисенко, В.А. Дудін, Л.В. Канторович, В.Г. Коба, М.І. Котлубай, М.В. Макаренко, В.В. Мова, А.А. Союзов, Є.М. Сич, В.Г. Шинкаренко, Ю.М. Цветов та ін. Аспекти державно-приватного партнерства при реалізації програм у соціальній сфері досліджували: В.Г. Бульба, Н.Л. Гавкалова, Н.В. Кисла,

Л.І. Кодлубай, О.В. Кулініч, А.В.Меляков, Я.Ф. Рогалин, Ю.А. Сапронов та ін.

Мета дослідження – висвітлити основні способи реалізації державно-приватного партнерства в Україні на сучасному етапі розвитку, з'ясувати основні передумови покращення ефективності державно-приватного партнерства при реалізації соціальних програм.

Виклад основних положень. У процесі реалізації соціальних програм упродовж 2009–2011 рр., спостерігалось неефективне використання державних коштів і недосягнення запланованих соціальних цілей (табл. 1). Основними причинами, котрі зумовили зазначені проблеми, є низька фінансова дисципліна, що є наслідком неефективного державного управління при їх формуванні.

Таблиця 1

Фінансування бюджетних програм соціальної спрямованості у 2009–2011рр., млн. грн. [9]

Видатки в розрізі програмної класифікації	2009 р.			2010 р.			2011 р.		
	план	факт	% виконання	план	факт	% виконання	план	факт	% виконання
Міністерство освіти, науки, молоді та спорту	21431	19859,1	92,7	23105,8	21958,5	95,0	21514,6	20118,1	93,5
Міністерство охорони здоров'я	7133,1	6331,0	88,8	7578,1	7034,7	92,8	9023,9	8280	91,8
Міністерство соціальної політики	48881	47480,4	97,1	69409,2	68435,0	98,6	63550,7	63338	99,7
Міністерство регіонального розвитку будівництва та ЖКГ України	4020,5	3493,2	86,9	4495,8	1514,5	33,7	6120,1	4484,4	73,3

Таким чином, процес формування та реалізації програм соціального спрямування є недосконалим і потребує залучення додаткових фінансових ресурсів. Одним із механізмів залучення інвестицій для державних (муніципальних) потреб або способів спільного фінансування державою і бізнесом конкретних проектів є державно-приватне партнерство (ДПП).

Законодавчо визначено, що державно-приватне партнерство – це співробітництво, що здійснюється на основі договору відповідно

до законодавчих та нормативно-правових актів України, міждержавними партнерами, які представлені державою Україна, Автономною Республікою Крим, територіальними громадами в особі відповідних органів державної влади та органів місцевого самоврядування та (приватними партнерами) в особі юридичних осіб, відповідно, окрім державних та комунальних підприємств, або фізичних осіб – підприємців [2; 10].

Основною метою реалізації ПДП є життєзабезпечення населення на регіональному рівні. Чинники, що перешкоджають розвитку державно-приватного партнерства в Україні можна умовно поділити на три групи: інституційні, економічні та політичні. Інституційні чинники є найістотнішими, оскільки перешкоджають ефективній взаємодії влади та бізнесу. З економічної точки зору найбільш поширеними чинниками, що перешкоджають впровадженню проектів державно-приватного партнерства, є:

1. Відсутність необхідних гарантій отримання компенсації у повному обсязі інвестиційних та поточних витрат приватного інвестора. Це зумовлює незбалансованість бюджетів всіх рівнів та обмежує доходи населення;

2. Влада часто розглядає партнерство з бізнесом як вид спільної економічної діяльності, який забезпечує учасникам певний різновид доходів: для суб'єктів господарювання – прибуток, для бюджетів усіх рівнів – платежі до бюджету.

3. Остання група чинників, що стримують інститут державно-приватного партнерства, – політична. Цю групу чинників можна поділити на дві підгрупи. Перша – відсутність наступності в органах виконавчої влади у зв'язку із частою зміною керівництва. Друга – стійка недовіра бізнесу і населення до всіх інститутів влади, що базується на негативних прикладах функціонування держави протягом всього періоду незалежності України. Це підтверджується численними дослідженнями громадської думки, а також як державними, так і незалежними експертами.

Зазначені обставини обумовлюють розгляд проблеми з позиції забезпечення економічної безпеки країни. Економічну безпеку можна трактувати, як забезпеченість ресурсами (природними, людськими, економічними, фінансовими, виробничими та іншими), що дозволяють забезпечити відносну незалежність економіки, її стабільність і стійкість, здатність до постійного відновлення і самовдосконалення, що сприяє максимальній реалізації потенціалу країни та здійсненню протидії зовнішнім і внутрішнім загрозам. У внутрішній структурі економічної безпеки можна виокремити три основних групи [3], а саме:

1. Економічна незалежність, яка означає можливість контролю влади за ресурсами та досягнення такого рівня виробництва, ефективності і якості продукції, що забезпечить її конкурентоздатність і дозволить на рівних брати участь у міжнародній торгівлі, коопераційних зв'язках та обміні науково-технічними досягненнями.

2. Стабільність і стійкість економіки, що припускає можливість захисту власності у всіх її формах, створення надійних умов і гарантій для підприємницької активності, стримування чинників, здатних дестабілізувати ситуацію (боротьба з кримінальними структурами в економіці, недопущення серйозних розривів у розподілі доходів тощо).

3. Здатність до саморозвитку і прогресу: створення сприятливого клімату для інвестицій і інновацій, постійна модернізація виробництва, підвищення професійного, освітнього і культурного рівня працівників тощо.

У зазначеному контексті державно-приватне партнерство – це об'єднання матеріальних і нематеріальних ресурсів держави та приватного сектора на довготривалій основі для створення суспільних благ (благоустрій та розвиток територій, інфраструктури) при дотриманні інтересів держави, отриманні оптимальної прибутковості та забезпеченні інтересів бізнесу, що слугує одним з ключових факторів, що забезпечують економічну безпеку.

Роль держави для забезпечення економічної безпеки у контексті державно-приватного партнерства полягає в тому, щоб збалансувати інтереси бізнесу з загальнонаціональними пріоритетами, короткостроковими тактичними пріоритетами та стратегічними довгостроковими перспективами, підтримати інновації в ринковому секторі, сформувати сприятливий інноваційний клімат, підтримати малий та середній бізнес, розвинути науково-технічну, інноваційну та соціальну інфраструктуру. З економічної точки зору державно-приватне партнерство цікавить владу як один із механізмів реалізації не лише пріоритетних інвестиційних проектів, але й розвитку інфраструктури, а також вдосконалення соціальної сфери регіону.

Суб'єкти господарювання та населення сприймають ініціативи держави або її структур позитивно тільки в тому випадку, якщо ці ініціативи реально створюють більш комфортні умови ведення їх господарської діяльності і, як наслідок, – більш комфортні умови існування. В іншому випадку виникає або безпосередній супротив цим ініціативам, або мовчазний саботаж їх реалізації.

Як правило, ключовим завданням реалізації стратегічних пріоритетів розвитку будь-якого територіального утворення є забезпечення його конкурентоспроможності в регіональному, міжрегіональному та

міжнародному поділі праці. Аналогічну мету ставить перед собою і будь-який суб'єкт господарювання. Безумовно, це завдання вирішується легше при наявності в достатній кількості матеріальних і природних ресурсів, а також за наявності якісного людського, фінансового та економічного потенціалу. Це ідеальна модель, яка буває далеко не завжди. Порівнюючи характеристики ресурсних потенціалів, суб'єкти господарювання насамперед віддають перевагу тим територіям, які задовольняють як мінімум одну з двох умов. По-перше, перевага надається регіонам, що сформували таку систему взаємодії суб'єктів господарювання і влади, яка забезпечує мінімізацію всіх типів ризиків ведення бізнесу. А, по-друге, перевага надається регіонам, де забезпечується мінімізація фіскальних і організаційних витрат. Одним з найважливіших критеріїв, яким керуються суб'єкти господарювання у процесі прийняття рішення про свою участь у реалізації програм соціально-економічного розвитку територій, розміщення і розвитку бізнесу, є рівень ризиків. У літературі розрізняють кілька видів ризиків: політичні, законодавчі, економічні, фінансові, соціальні, кримінальні, екологічні та управлінські ризики [7; 8].

На рисунку наведена ідеальна модель взаємодії суб'єкта господарювання і держави. В основу її побудови покладено не максимізацію фіскального навантаження на бізнес, а її оптимізацію і максимізацію сукупного економічного ефекту.

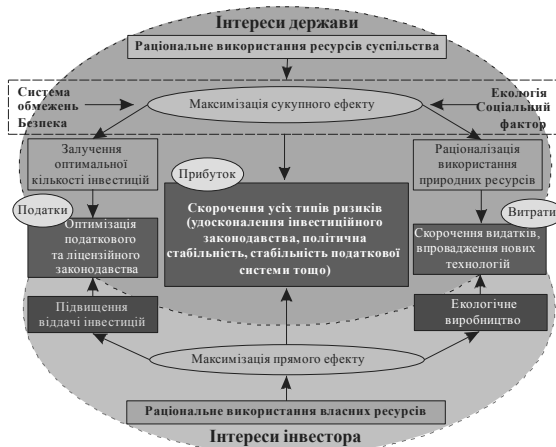

Рис. Модель взаємодії інтересів суб'єкта господарювання і держави

Очевидно, що дана ідеальна модель буде ефективно діяти лише за умови економічної, соціальної та політичної стабільності та високої відповідальності влади за прийняті рішення, тобто за умови мінімізації всіх типів ризиків.

У реальному житті для успішної реалізації комплексних програм соціально-економічного розвитку регіону необхідно ще на стадії передпланових і планових робіт розподілити і формалізувати між державним і приватним секторами на рівні угод обсяги фінансування програмних заходів, а також виявити притаманні їм соціальні та фінансові ризики.

Для суб'єктів господарювання це передбачає необхідність точного визначення та узгодження з владними структурами балансу між ризиками, які несуть суб'єкти господарювання, і очікуваною прибутковістю інвестицій. Чим більше ризиків супроводжує реалізація бізнес проекту, тим більше очікування прибутковості від його реалізації у приватного інвестора.

Для забезпечення економічної безпеки при формування реалізації програм соціальної спрямованості на принципах партнерства держави і приватного капіталу доцільно використати досвід розвинених країн і сформулювати наступні пріоритети такого забезпечення:

1. Орієнтація на ефективну і сучасну модель соціально-економічного зростання, в основі якої державно-приватне партнерство.

2. Фінансування інвестиційних програм, у т.ч. і соціального спрямування з боку держави при збереженні пріоритету управління програмами сферою бізнесу.

3. Децентралізація державної підтримки та інституційне реформування з метою підтримки інвестиційної активності у соціальні програми.

4. Формування довіри до нових інститутів, виходячи з особистих якостей і репутації керівників цих структур.

5. Реалізація функцій підтримки інвестиційних соціальних програм та проектів через незалежних бізнес – посередників.

6. Підтримка кооперації, взаємного співробітництва й навчання, оскільки малий та середній бізнес є тим середовищем, де активно можна випробувувати інновації, які потім впроваджуватимуться великими підприємствами вітчизняної економіки з корпоративною стратегією приватного бізнесу

Висновки. Отже, якщо взаємодію державного і приватного секторів у зарубіжних країнах можна охарактеризувати як соціальний інститут, який успішно виконує свої функції на практиці, то український досвід, незважаючи на просування в теорії та практиці, говорить

лише про процес інституалізації, який супроводжується складанням системи регулювання і контролю проектів. Практика закріплення відносин, спрямованих на задоволення потреб обох сторін, полягає у створенні жорстко закріпленої системи регулюючої взаємодії, узгодженні з партнерами певних правил, а також у визначенні системи санкцій для того, щоб домогтися неухильного їх виконання. Проте процес його становлення у нашій країні ще триває, і через певний час українське державно-приватне партнерство також можна буде назвати соціальним інститутом, який слугує одним з ключових факторів, що забезпечують економічну безпеку.

1. Державні цільові програми та упорядкування програмного процесу в бюджетній сфері / [В.М. Геєць, О.І. Амоша, Т.І. Приходько, В.П. Александрова, В.В. Близнюк]; Ін-т економіки та прогнозування НАН України. – К.: Наук. думка, 2008. – 384 с.

2. Про державно-приватне партнерство: Закон України від 1 липня 2010 року № 2404-VI. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/>.

3. Титов Б. Экономическая безопасность области / Б. Титов // Проблемы и решения. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://bre.ru/security/14615.html>

4. Надолішній П.І. Інститут публічно-приватного партнерства в Україні: роль публічної влади і умови становлення / П.І. Надолішній // Сучасна регіональна політика: освіта, наука, практика: матеріали підсумк. наук.-практ. конф. за міжнар. участю (28 жовтня 2011 р.): у 2 т. – Т. 2. – Одеса: ОРІДУ НАДУ, 2011. – С. 70–72.

5. The national council for public-private partnerships / types of public-private partnerships. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ncppr.org/howpart/ppptypes.shtml>

6. Кашин А.В. Особенности формирования системного взаимодействия властных структур и доминирующей фирмы как основы стратегического развития территориального хозяйственного комплекса / А.В. Кашин // Сибирская финансовая школа. – 2007. – № 4/65. – С. 31–34.

7. Тэпман Л.Н. Риски в экономике: учеб. пособ. для вузов / Л.Н. Тэпман; под ред. проф. В.А. Швандара. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2002. – 380 с.

8. Горбулін В.П. Засади національної безпеки України: підручник / В.П. Горбулін, А.Б. Качинський. – К.: Інтертехнологія, 2009. – 272 с.

9. Бюджетний моніторинг: аналіз виконання бюджету за 2011 рік / [І.Ф. Щербина, А.Ю. Рудик, В.В. Зубенко, І.В. Самчинська]; ІБСЕД, Проект «Зміцнення місцевої фінансової ініціативи», USAID. – К., 2011. – 97 с.

10. Консалтингове агентство з публічно-приватного партнерства в інфраструктурі (The Public – Private Infrastructure Facility, PPIAF). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ppiaf.org>

Киржецкий Ю.И. Эффективное государственно-частное партнерство при реализации программ социальной направленности как залог экономической безопасности Украины.

Проанализированы обстоятельства и факторы, препятствующие внедрению и развитию государственно-частного партнерства в Украине. Рассмотрен институт государственно-частного партнерства с позиции экономической безопасности страны. Предложена модель взаимодействия субъектов хозяйствования и государства при реализации программ государственно-частного партнерства.

Ключевые слова: *государственно-частное партнерство, программы социально-экономического развития, частные инвестиции, инвестиционный эффект, интересы инвестора.*

Kirzhets'kyi Y.I. The Effective Public-private Partnership during the Realization of Social Programs as a Guarantee of Economic Security of Ukraine.

The article deals with the reasons and factors that prevent the implementation and development of public-private partnership in Ukraine. The public-private partnership institute from the position of economic security is considered. The model of interaction between businesses and state during the realization of the state-private partnerships programs is proposed.

Key words: *public-private partnership, program of social and economic development, private investment, the investment outcome, the interests of investors.*

Стаття надійшла 27 листопада 2012 р.

УДК 338.001.25(477)

Н.І. Кордюк

ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Розглянуто питання енергетичної, технологічної, продовольчої та інших видів безпеки України, роль держави у забезпеченні глобальної економічної політики.

Ключові слова: *безпека, глобалізація, економічна політика, енергетика, технології, конкуренція.*

Постановка проблеми. У сучасних умовах без урахування впливу світових господарських зв'язків неможливо адекватно обґрунтувати закономірності економічного розвитку. Інтеграція національних економік у світовий економічний простір зумовлюється загальновідомими факторами участі держав у міжнародному поділі праці. Невід'ємним закономірним явищем при цьому є глобалізація. В силу

різноманітних факторів зовнішні явища і процеси об'єктивно впливають на національні економіки по-різному. Тому теоретичне осмислення стратегічних орієнтирів національного розвитку із урахуванням зовнішніх викликів, що привносить глобалізація, є важливим завданням з огляду на економічну вразливість національних економік та зниження рівня економічної безпеки в умовах поглиблення кризових явищ у світовому економічному просторі.

Стан дослідження. Вагомий внесок у розробку механізмів зміцнення економічної безпеки в умовах глобалізації здійснений такими вченими, як В. Базилевич, О. Белов, І. Бінько, О. Власюк, Я. Жаліло, Т. Ковальчук, І. Мазур, Ю. Макогон, О. Мандибуря, А. Мокій, В. Мунтян, Г. Пастернак-Таранушенко, А. Сухоруков, В. Шлемко.

Метою статті є дослідження змісту і характеристик понять «безпека» та «економічна безпека» в їх взаємозв'язку крізь призму глобалізаційних викликів сучасності, а також визначення основних напрямів стратегічного розвитку держави в умовах глобальних викликів.

Виклад основних положень. В умовах невизначеності в українсько-російських газових стосунках найбільш важливою слід вважати енергетичну безпеку. Адже вона відображає захищеність держави від дефіциту енергії та її ціни. Енергетична безпека залежить від кількості імпортованих енергоносіїв та країн-експортерів, енергоємності виробництва, розвитку національного паливно-енергетичного комплексу, його технічного та технологічного рівня і, відповідно, собівартості енергії. На даному етапі, зокрема через напруженість в українсько-російських відносинах, питання енергетичної безпеки загострюється, що негативно впливає на економічне становище України. Паралельно з енергетичною виділяють також технічну та технологічну безпеку як здатність держави забезпечити розробку та впровадження новітніх технологій для випуску конкурентоспроможної продукції. Її рівень залежить від державної підтримки фундаментальної та галузевої науки, орієнтованості на ресурсота енергоощадні технології, вихід на закордонні ринки. Від техніко-технологічної безпеки залежить військово-економічна безпека. Вона зумовлена рівнем розвитку військово-промислового комплексу, який повинен задовольняти потреби армії на рівні раціональної оборонної достатності і забезпечити експорт продукції військового призначення в інші країни світу. І, звичайно, важливою є продовольча безпека, яка передбачає забезпечення населення країни високоякісними продуктами харчування, гарантоване достатнє харчування у разі стихійного лиха, війни, блокади з боку інших держав. Вона залежить від стану національного агропромислового комплексу та його підтримки державою, земельного законодавства, форм власності.

Потенційними загрозами економічному суверенітету України слід вважати структурні диспропорції. Адже Україна отримала у спадщину надзвичайно енергоємний промисловий сектор, суттєво змінити структуру якого за роки незалежності виявилось неможливим. Тим паче, що в умовах глобалізації втручання і регулювальна функція міжнародних організацій набуває вирішального значення. Звужується сфера державного контролю через впровадження новітніх технологій та систем електронного зв'язку, розвиток світових комунікаційних мереж. За цих умов держава повинна залишатися саморегулювальним менеджером поступового переходу від адміністративного до економічного регулювання, інтегрування у світові економічні системи. Це потребує відповідних змін у напрямках і засобах економічної політики, підтримки розвитку потенційно пріоритетних високотехнологічних галузей промисловості, посилення ролі транснаціональних корпорацій в інтегрованій системі міжнародного виробництва. Нині склалася така система світоустрою, за якої транснаціональні корпорації контролюють до половини світового промислового виробництва, більше половини світової зовнішньої торгівлі, а також патентів та ліцензій на нову техніку, технологію і, насамперед, енергозберігальну.

Економічний розвиток виступає одним з найважливіших показників стану економічної безпеки країни, а економічна політика держави є наступним важливим чинником, що впливає на темпи економічного зростання і визначає стан зовнішньоекономічної безпеки. Глобалізація слугує знаряддям поділу світу і посилення конфронтації, зокрема в економіці, де розвиток глобалізаційних процесів тісно пов'язаний з посиленням на світовому ринку конкурентної боротьби за контроль над природними ресурсами та інформаційним простором через використання найновіших технологій, техніки. В кінцевому підсумку процеси глобалізації в економічній, інформаційній, культурній сферах відбуваються паралельно з процесами національної ідентифікації. Адже відродження національної свідомості є захисною реакцією суспільства проти руйнівного впливу відцентрових сил, пов'язаних з глобалізацією, таких як розрив традиційних зв'язків усередині країни, деградація неконкурентоспроможних виробництв, загострення проблеми безробіття тощо.

Отже, опираючись на власні ресурси та сили, на ефект об'єднаної праці народу, Україна повинна реалізувати свій шанс стати великою конкурентоспроможною політичною нацією з європейським рівнем економіки, як і безпеки вцілому.

Проте поки що державні структури в Україні не досягнули економічної рівноваги. Так, зокрема, постійно підтримуються на держав-

ному рівні поставки газу, замість того, щоб замінити його використанням електроенергії та іншими видами енергоносіїв. Це – принциповий структурний момент рівноваги, яку Україна прагне досягти.

При формуванні механізмів регулювання світової економіки в умовах глобалізації повинна йти мова про добровільні угоди, згідно з якими держави зобов'язуються дотримуватись багатосторонніх договорів, визначених правил у сфері торгівлі, від виконання яких очікують певних переваг. За таких умов економічна безпека, насамперед, підприємництва України має можливість одержати такі права і переваги у світовій організації торгівлі, які сприятимуть забезпеченню стабільного і довгострокового економічного зростання: розширений і недискримінаційний доступ українського експорту товарів і послуг на ринки країн-членів цієї організації; забезпечення контролю за необ'єктивним ставленням до оцінки українських товарів і послуг на ринках більшості країн світу; встановлення контролю за недопущенням необґрунтованих обмежень щодо ввезення в Україну товарів з інших країн; створення сприятливих умов для українських виробників товарів щодо розвитку конкурентоспроможних у світовому масштабі товарів і постачальників послуг тощо.

Стосовно економічної безпеки як підприємництва, так і держави в цілому, йдеться про конкуренцію між секторами світової економіки, які випускають взаємозамінну продукцію. Тому стає неможливим застосування до них законодавства певної країни. Тут потрібні спільні правила конкуренції і юридичної відповідальності, які б поширювались на велике коло країн. Отже, в міру глобалізації істотно зростає роль регулювання питань конкуренції на міжнародному рівні. Сьогодні потрібні нетрадиційні заходи, нові спільні законодавчі документи, спеціальні організаційні структури, що сконцентрують свою увагу на поки що не вирішених проблемах багатюрисдикційного застосування конкурентного законодавства. Конкурентні законодавства окремих країн є внутрішньодержавними, а процеси виробництва дедалі більше набувають міждержавного, глобалізованого характеру. Без взаємної відповідності процесів розвитку виробництва і засобів його регулювання негативні наслідки можуть бути такими самими глобальними, як саме виробництво. Тому світова громадськість у другій половині минулого століття звернула увагу на необхідність розробки і втілення у життя спільних принципів регулювання конкуренції у світі. З цією метою у рамках міжнародних організацій дані питання активно обговорюються, розробляються загальні для всіх учасників вимоги й правила здійснення конкурентної політики. В результаті вже сьогодні конкуренція на міжнародних ринках регулюється не тільки двосторонніми

угодами, а й цілою низкою різноманітних багатосторонніх міжнародно-правових інституцій та установ.

Нинішня неузгодженість дій державних структур України використовується тіньовими структурами, які одержують простір до зростання, до розкрадання державного і колективного майна, ухилення від сплати податків, шахрайства з фінансовими ресурсами і зростанням фіктивного підприємництва. За таких умов підприємництво у сфері матеріального виробництва зменшується, а частка підприємств, які займаються готовою та роздрібною торгівлею, посередництвом, зростає. Саме тому ситуація, що нині склалася, передусім потребує регулювання підприємництва. Впевненість у глобальній грі може бути забезпечена тільки завдяки власному компетентному управлінню, розробці ефективних стратегій, оволодінню комплексними структурами, оптимізації транснаціональних процесів і підготовці кваліфікованого міжнародного персоналу. Оскільки міжнародна конкуренція повсякчас зростає, з'являється більше можливостей дроблення виробничих процесів та перенесення окремих ступенів виробництва в інші місця.

Державне регулювання економіки залишається основою економічної безпеки країни. Проте на мікрорівні вона повинна уступати місце дерегуляції, котра є корисною, якщо не дає державі гальмувати розвиток виробництва. Однак, сподіватись, що дерегуляція дасть змогу створити потужну економіку, коли держава не допомагатиме розвивати економіку і забезпечувати безпеку країни віцілому, – це нонсенс [1]. Економічний механізм країни треба ретельно спроектувати, за планом скласти й відрегулювати. І тільки після цього запустити в самостійну «ліберальну» автоматичну роботу. А в умовах зростаючої глобалізації, на думку багатьох аналітиків [2], головна проблема – нестача належного регулювання руху капіталів, які тепер повинні бути навіть жорсткими, замість тривалої «політики дерегуляції». У сучасних умовах чинник глобалізації набув першорядного значення, і жодний уряд будь-якої країни не може не враховувати його, якщо він турбується про безпеку своєї країни. Сьогодні глобалізація вже сягнула тієї точки, коли уряди неспроможні чинити опір швидким коливанням міжнародних потоків самостійно. Втручання і регулювальна функція міжнародних організацій набуває в умовах такої глобалізації вирішального значення. Тому одним із наслідків глобалізації може стати деяке послаблення ролі національної держави. Адже багато параметрів і напрямів розвитку задані ззовні, зі світового співтовариства. Проте зростає значення як наднаціонального рівня з різноманітними новими центрами влади і впливу, так і нижчих, локальних рівнів. Отже, розвиток ін-формаційних технологій, вільне поширення інформації, яке сприяє

культурному обміну, зближенню народів, універсалізації гуманітарних цінностей, тягне за собою цілий ланцюг негативних наслідків, таких як «масовізація» культури, нав'язування інтернаціональних моделей поведінки, маргіналізацію високих культурних зв'язків, з якими пов'язана історична пам'ять. Усе це послаблює соціокультурні основи національної ідентичності, створює умови для конфлікту з національними традиціями. І тому основою розвитку економіки нового тисячоліття є, насамперед, система корпоративно-економічного глобалізму, глобального менеджменту, поява глобальних корпорацій, які матимуть ознаки суверенних держав: екстериторіальність, членство в міжнародних організаціях. Держава в умовах глобалізації стає менш придатною виконувати свої функції. Проте функцію обороноздатності, економічної безпеки країни держава повинна забезпечувати у всіх ситуаціях, які складаються нині, та на подальшу перспективу.

Україна прагне підвищення рівня міжнародної безпеки та бере участь у боротьбі з міжнародним тероризмом. Оборонна реформа та реформа структур безпеки посідає перше місце у співпраці між Україною і НАТО [3]. Йдеться, насамперед, про сприяння розвитку діалогу та обміну досвідом між експертами в галузі взаємозв'язку між економікою та безпекою, зокрема, укладання оборонних бюджетів та управління оборонними ресурсами у контексті макроекономіки й реструктуризації оборонного сектора.

Висновки. В Україні триває складний історичний період державного становлення. Сьогодні ми повинні визнати, що переважна більшість важливих рішень, які закладали основи стратегічного економічного розвитку української держави після набуття нею незалежності, часто приймалися спонтанно, без належного наукового обґрунтування і врахування національних інтересів. Тому перші роки існування української держави позначені руйнуванням значного економічного потенціалу, що дістався їй у спадок.

Як наслідок, економічний потенціал України, котрий є матеріальною основою національної безпеки, сьогодні надто ослаблений. Не можна також забувати, що Україна, як незалежна держава, існує у взаємопов'язаному та взаємозалежному світі, де все яскравіше проявляється домінанта міжнародного співробітництва, інтеграції господарської діяльності, економічної та соціальної політики.

Тому сьогодні Україна повинна збалансувати необхідність інтеграції до світової економіки, з одного боку, та захист свого внутрішнього ринку, власного товаровиробника і національних інтересів, з іншого. Тому, лише створення власної системи економічної безпеки дасть можливість уникнути можливих руйнівних наслідків швидкої

інтеграції національної економіки, забезпечити її конкурентоспроможність, захистити вітчизняного товаровиробника й ефективно взаємодіяти з міжнародними фінансовими та економічними структурами.

1. Шульман Л. Економічні байки доморощених монетаристів / Л. Шульман // Віче. – 1999. – № 3. – С. 37.

2. Єрмошенко В. Світовий досвід політики антикризового регулювання в умовах глобалізації / В. Єрмошенко // Дослідження світової політики. – 2000. – Вип. 10. – С. 24.

3. Михасюк І. Україна – НАТО / І. Михасюк. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. – С. 12.

Кордюк Н.И. Экономическая безопасность Украины в условиях глобализации.

Рассмотрен вопрос энергетической, технологической, продовольственной и других видов безопасности Украины, роль государства в обеспечении глобальной экономической политики.

Ключевые слова: *безопасность, глобализация, экономическая политика, энергетика, технологии, конкуренция.*

Kordyuk N.I. The economic security of Ukraine in the context of globalization.

The question of power engineering, technological, food (and other) safety of Ukraine and role of the state in providing of global economic policy are considered.

Key words: *safety, globalization, economic policy, energy, technologies, competition.*

Стаття надійшла 17 жовтня 2012 р.

УДК 338.58:355.58(477)

М.А. Куценко

ВПЛИВ НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЙ НА ЕКОНОМІЧНУ БЕЗПЕКУ УКРАЇНИ

Проаналізовано стан з надзвичайними ситуаціями в Україні та їх вплив на економічну безпеку. Доведено, що невід’ємною складовою системи забезпечення національної безпеки України, і у тому числі як її складової – економічної безпеки держави, є захист населення, об’єктів економіки, національного надбання від згубного впливу надзвичайних ситуацій. Визначені індикатори стану цивільної безпеки та розраховані їх вагові коефіцієнти.

Ключові слова: *економічна безпека, надзвичайні ситуації, збитки, національна економіка, індикатори стану цивільної безпеки, інтегрований показник стану цивільної безпеки.*

Постановка проблеми. Головним національним інтересом України є сталий розвиток економіки, добробут та безпека її громадян. Забезпечення національних інтересів та економічної безпеки є найважливішою функцією держави, адже національна безпека України як стан захищеності життєво важливих інтересів особистості, суспільства та держави від внутрішніх і зовнішніх загроз – необхідна умова збереження та примноження духовних і матеріальних цінностей [1]. Останнім часом на економічну сферу держави та розвиток суспільства в цілому істотно впливають природні катастрофи, негативні техногенні фактори. Економіка України, з огляду на наявність застарілих технологій та комунікацій, недосконалу транспортну та енергетичну інфраструктуру, прорахунки в будівельній галузі, є вкрай уразливою для різноманітних надзвичайних ситуацій. Зазначена проблема обумовлює необхідність вивчення та наукового обґрунтування впливу надзвичайних ситуацій на економічну безпеку нашої держави.

Стан дослідження. Важливими у цьому напрямі є дослідження таких провідних закордонних та вітчизняних вчених: В.О. Акімова, М.М. Брушлинського, М.П. Вавринчука, Ю.Л. Воробйова, О.С. Власюка, В.М. Гейця, Ю.М. Глуховенка, Б.М. Данилишина, О.В. Матюшина, А.К. Мікєєва, В.І. Мунтіяна, В.М. Олуйко, Г.П. Ситника, А.Г. Чубенка, М.Г. Чумаченка та інших. При цьому низка питань взаємозв'язку надзвичайних ситуацій та економічної безпеки держави залишаються ще недостатньо вивченими.

Метою статті є встановлення взаємозв'язку надзвичайних ситуацій і економічної безпеки України та визначення індикаторів стану цивільної безпеки України.

Виклад основних положень. Стійкість і стабільність національної економіки передбачає міцність та надійність усіх елементів економічної системи. В сучасних умовах, з урахуванням розширення діяльності людини, агресивного впливу виробництва на навколишнє середовище, появою нових технологій, все актуальнішим стає завдання забезпечення безпеки життєдіяльності, як елемента концепції сталого економічного розвитку держави. Складність та масштабність проблеми забезпечення безпеки населення і природного середовища обумовлюється тим, що в Україні спостерігаються надмірні техногенні навантаження на природне середовище, функціонування великих промислових комплексів, більшість з яких є потенційно небезпечними, розвинута мережа транспортних комунікацій, велика кількість об'єктів енергетики, використання у виробництві багатьох потенційно небезпечних речовин. Так, в Україні функціонують понад 22,5 тис. потенційно небезпечних об'єктів, аварії на 5% з яких можуть призвести до виникнення надзвичайної ситуації

державного або регіонального рівня [2]. Основний негативний вплив на безпеку життєдіяльності українського суспільства мають [3, п. 1]: підвищення рівня ризику стихійних природних явищ, а також наслідки техногенної діяльності людини для навколишнього природного середовища; значна кількість небезпечних техногенних об'єктів на території України; підвищення рівня ризику техногенних аварій і катастроф, обумовлених критичним ступенем зношеності (60–80%) основних виробничих фондів та особливо систем захисту, у провідних галузях; послаблення державного контролю та неефективність механізмів державного регулювання техногенної та природної безпеки тощо.

Надзвичайні ситуації НС спричиняють наслідки, які залежно від їх масштабу можуть виявлятися в різних сферах життєдіяльності особи, суспільства і держави в цілому. Вони об'єднують всі види змін у соціально-економічній, політичній, науково-технічній та інших сферах життєдіяльності людей, суспільства і держави. Наслідки можуть виявитися як безпосередньо після надзвичайної ситуації, так і протягом відносно тривалого періоду часу. Експертний аналіз проблем надзвичайних ситуацій вказує, що значна їх кількість, загибель та травмування людей та дія на них небезпечних факторів НС негативно впливають на економічний розвиток держави [4, с. 47].

Зауважимо, що прямий збиток лише від пожеж у світі становить 0,25–0,3% валового продукту світової економіки [5]. За даними українських вчених [6, с. 61; 7, с. 49], загальний економічний збиток від надзвичайних ситуацій різниться і складає 3–4% ВВП та 2,5% ВВП. За статистичними даними, які надані Міністерством надзвичайних ситуацій та Державною службою статистики України, визначаємо, що такий показник складає $\approx 0,2\%$ ВВП за останні 12 років. Розрахунки подані у табл. 1.

Таблиця 1

**Частка збитків від надзвичайних ситуацій в Україні до ВВП,
2000–2011 рр.***

Роки	Показник			
	всього НС, од.	матеріальні збитки від НС, млрд грн.	ВВП, млрд грн.	доля збитків від НС до ВВП, %
1	2	3	4	5
2000	400	1,62	170	0,95
2001	375	0,69	204	0,34
2002	362	0,12	225	0,05

<i>Продовження таблиці 1</i>				
1	2	3	4	5
2003	313	0,52	267	0,19
2004	286	0,33	345	0,10
2005	368	0,31	441	0,07
2006	364	0,43	544	0,08
2007	368	0,83	720	0,12
2008	312	4,76	948	0,50
2009	264	0,50	913	0,05
2010	254	0,98	1082	0,09
2011	221	0,10	1316	0,008

* Статистичні дані [8–16].

Таку велику дисперсію показників можна пояснити стохастичним характером виникнення НС. До того ж на сьогоднішній день не склався єдиний підхід до змістовної сторони поняття «економічні наслідки надзвичайних ситуацій» (рис.).

Сучасна система оцінки наслідків надзвичайних ситуацій часто обмежується з'ясуванням двох основних показників: кількості постраждалих та загальної суми прямих матеріальних збитків. При цьому не враховуються такі важливі показники як зниження здоров'я населення і збільшення навантаження на заклади охорони здоров'я, еміграція населення та відповідне навантаження та транспорт і житлове будівництво, рівень використання основних фондів.

До негативних наслідків НС можна віднести також непрямі збитки: зменшення обсягів промислового виробництва важливих продуктів та ефективності їх випуску; масштаби втрат територій, у тому числі сільськогосподарських та лісових угідь; динаміка сільськогосподарського виробництва та зміни його ефективності, зміни планів капітального будівництва. Таким чином, поняття наслідків має узагальнений, неекономічний характер, тоді як поняття збитку – економічна кількісна величина, яка представляється у вартісному виразі. Іншими словами, збиток – це оцінені наслідки. Як правило, такі збитки можна оцінити лише приблизно. Оцінка збитку полягає у визначенні його величини в натуральному або грошовому виразі (економічна оцінка збитку). Можна стверджувати, що збиток від надзвичайних ситуацій дорівнює витратам на відновлення становища, що існувало до їх настання.

ЕКОНОМІЧНІ НАСЛІДКИ НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЙ

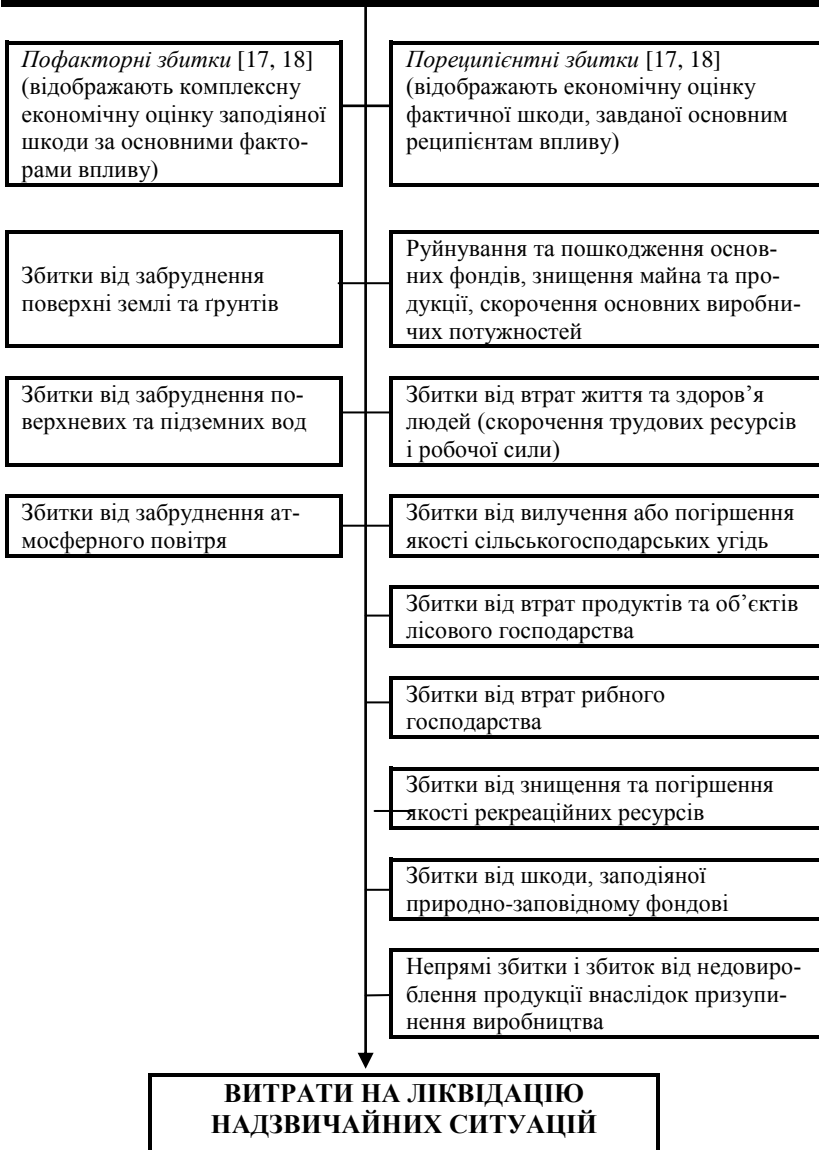

Рис. Економічні наслідки надзвичайних ситуацій

Крім того, різноманітність та багатофакторність впливів надзвичайних ситуацій на економіку визначають, що достовірність їх оцінки багато в чому залежить від об'єкта (населення, підприємства, регіону). Якщо для населення та підприємств вона розраховується на основі прямих економічних збитків та витрат на відновлення, то для регіону така оцінка повинна оперувати більшою кількістю факторів. Це насамперед пов'язано з необхідністю врахування тимчасово розірваних зв'язків між підприємствами (галузями) різних регіонів та стресового стану населення. Отже, необхідно виділити ряд факторів, які призводять до розбалансування економічних механізмів національної економіки.

По-перше, це фактори, які безпосередньо призводять до втрат національного багатства та знищення виробничих потужностей.

По-друге, в результаті надзвичайної ситуації порушується нормальний ритм роботи значної кількості підприємств, частина яких безпосередньо не постраждала від надзвичайної ситуації.

По-третє, для проведення робіт з ліквідації надзвичайних ситуацій, компенсації збитків необхідно відволікати від нормальної виробничої діяльності значні фінансові, трудові та матеріальні ресурси.

По-четверте, постійна загроза виникнення надзвичайних ситуацій потребує постійного потужного резерву різних ресурсів, які повинні будуть забезпечувати стійкість економіки в екстремальних ситуаціях.

Більшість надзвичайних ситуацій супроводжується наслідками, врахувати які в ціновому виразі важко. Так, землетрус у Японії 2011 року, за даними японського агентства Kyodo News, завдав збитків на 198–309 млрд доларів США. У загальні збитки не включені показники падіння промислового росту, ВВП і обсягів торгівлі, викликані стихійним лихом. За оцінкою збитків Всесвітнім банком сума складала від 122 до 235 млрд доларів [19]. Крім того, у ці показники не включені дані щодо інших держав, які постраждали від наслідків землетрусу в Японії. Отже, надзвичайна ситуація в одному регіоні може призвести до дисбалансу в іншому регіоні, державі, світі. Треба зазначити, що ймовірність виникнення надзвичайних ситуацій обернено пропорційна масштабам: чим більші збитки від надзвичайної ситуації, тим рідше вона трапляється [20, с. 15]. Наприклад, у 2003 році у США прямі збитки від пожеж склали 13 млрд доларів, а загальні збитки від цих пожеж оцінюються в 165 млрд доларів. Таким чином, збитки від НС в розмірі 0,2% ВВП для України, що надаються в статистичних даних, відображають в основному прямі збитки. Фактичні ж збитки можуть бути більшими в десять разів – 2–2,5% і суттєво впливати на

ВВП. Отже, забезпечення захисту від надзвичайних ситуацій доцільно розглядати як одну зі складових економічної безпеки.

Для оцінки економічної безпеки України наказом Мінекономіки від 02.03.2007 р. № 60 затверджена «Методика розрахунку рівня економічної безпеки України» [21]. Згідно з нею економічна безпека оцінюється для окремих сфер за певними критеріями – показниками-індикаторами.

Найважливішими з них є:

- для макроекономічної сфери – рівень «гінізації» економіки, відсоток до ВВП та відношення обсягу ВВП на одну особу до середнього значення у країнах ЄС;
- для інвестиційної безпеки – ступінь зносу основних засобів та відношення обсягу інвестицій до вартості основних фондів;
- для науково-технологічної безпеки України – питома вага видатків державного бюджету на науку у ВВП.

Серед складових сфер економічної безпеки немає безпеки у сфері цивільного захисту.

Стратегія економічної безпеки України повинна, зокрема, містити:

- засадничі положення формування та підтримки функціонування системи гарантування економічної безпеки України;
- характеристики внутрішніх і зовнішніх загроз економічній безпеці та моніторинг факторів, що підривають стійкість соціально-економічної системи держави;
- критерії та індикатори економічної безпеки;
- характеристики національних економічних інтересів;
- заходи та механізми державної політики щодо гарантування економічної безпеки на національному, регіональному і глобальному рівнях;
- і що дуже важливо – заходи та механізми державної політики щодо гарантування безпеки від НС на національному, регіональному і глобальному рівнях.

Індикатори стану цивільної безпеки України від НС розроблені на основі порівняння показників стану безпеки в Україні з аналогічними значеннями для країн ЄС та США. Так, питома вага видатків державного бюджету на цивільну безпеку у ВВП для країн ЄС складає 1,5–1,6%, в той час як в Україні – 0,3%.

Кількість рятувальників на 1000 чоловік населення для США становить 3,67, а в Україні – 1,15. На основі цього дані для включення в інтегрований показник економічної безпеки повинні бути наступними (табл. 2):

Критеріальні значення індикаторів стану цивільної безпеки

№ з/п	Індикатор, одиниця виміру	Порогове значення ($x_{пор}$)	Оптимальне значення ($x_{опт}$)
1.	Питома вага видатків державного бюджету на цивільну безпеку у ВВП, %	не менше 0,3	не менше 1,5
2.	Кількість рятувальників, осіб на 1000 чол. населення	не менше 1,15	не менше 3,5
3.	Частка, яку складають прямі збитки від пожеж та НС від ВВП, %	не більше 0,08	не більше 0,06
4.	Ступінь зносу основних засобів попередження та захисту від НС, %	не більше 50	не більше 35
5.	Відношення кількості загиблих у НС на одну особу до середнього значення у країнах ЄС, %	не більше 200	не більше 100
6.	Амплітуда коливань бюджетних видатків на одну особу між регіонами України, %	не більше 25	не більше 10

Порогові та оптимальні значення показників індикаторів визначені експертним шляхом на підґрунті вітчизняного та закордонного досвіду. Для оцінки стану цивільної безпеки України доцільно нормувати індикатори у трьох діапазонах:

- при значеннях індикаторів стимуляторів (показники 1,2), менших порогового значення та індикаторів дестимуляторів (показники 3–6), більших порогового значення нормативний показник дорівнює 0;
- при значеннях індикаторів, що потрапляють у діапазон від порогового значення до оптимального (діапазон II), нормативний показник розраховується за формулою:

$$z = \frac{|x - x_{opt}|}{|x_{por} - x_{opt}|},$$

де z – нормалізоване значення показника індикатора; x – значення показника індикатора; x_{por} – порогове значення показника індикатора; x_{opt} – оптимальне значення показника індикатора;

- при значеннях індикаторів-стимуляторів, більших від оптимального значення або індикаторів-дестимуляторів, менших від оптимального значення нормативний показник дорівнює 1.

Розрахунок інтегрального індикатора (I) для нормалізованих значень показників-індикаторів здійснюється за формулою:

$$I = \sum z_i \cdot a_i$$

де a_i – вагові коефіцієнти відповідного нормалізованого значення показника індикатора, які розраховані методом факторного аналізу в пакеті STATISTICA та наведені в табл. 3. Вони також можуть бути визначені експертним шляхом.

Таблиця 3

Вагові коефіцієнти індикаторів стану цивільної безпеки

№ з/п	Індикатор, одиниця виміру	Вагові коефіцієнти (a_i)
1.	Питома вага видатків державного бюджету на цивільну безпеку у ВВП	0,211
2.	Кількість рятувальників, осіб на 1000 чол. населення	0,191
3.	Частка, яку складають прямі збитки від пожеж та НС від ВВП	0,202
4.	Ступінь зносу основних засобів попередження та захисту від НС	0,132
5.	Відношення кількості загиблих у НС на одну особу до середнього значення у країнах ЄС	0,167
6.	Амплітуда коливань бюджетних видатків на одну особу між регіонами України	0,097

Висновки. Доведено, що невід’ємною складовою системи забезпечення національної безпеки України, і в тому числі як її складової – економічної безпеки держави, є захист населення, об’єктів економіки, національного надбання від згубного впливу надзвичайних ситуацій. Саме тому, забезпечення захисту населення і територій у разі загрози та виникнення надзвичайних ситуацій є одним з найважливіших завдань держави [22]. Визначені індикатори стану цивільної безпеки України та розраховані їх вагові коефіцієнти.

1. Про основи національної безпеки України: Закон України від 19 червня 2003 р. № 964-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 39. – Ст. 351.

2. Концепція Загальнодержавної цільової соціальної програми захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій техногенного та природ-

ного характеру на 2012–2016 роки: Розпорядження КМУ від 27.04.2011 р. № 368-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/368-2011-%D1%80>

3. Концепція управління ризиками надзвичайних ситуацій техногенного і природного характеру (проект). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.mns.gov.ua/content/education_kurns.html

4. Зарецкий А.Д. Гуманизация парадигмы системы пожарной безопасности / А.Д. Зарецкий // Национальные интересы: приоритеты и безопасность. – 2011. – № 24 (117). – С. 47–51.

5. Пожарные риски. Динамика, управление, прогнозирование / под ред. Н.Н. Брушлинского и Ю.Н. Шебко. – М.: ФГУ ВНИИПО, 2007. – 370 с.

6. Данилишин Б.М. Наукові основи прогнозування природно-техногенної (екологічної безпеки): монографія / Б.М. Данилишин, В.В. Ковтун, А.В. Степаненко. – К.: Лекс Дім, 2004. – 552 с.

7. Качинський А.Б. Аналіз екологічних і природно-техногенних загроз безпеці Автономної Республіки Крим / А.Б. Качинський, С.П. Іванюта // Стратегічні пріоритети. – 2001. – № 1 (18). – С. 49–59.

8. Національна доповідь про стан техногенної та природної безпеки в Україні у 2004 році. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.mns.gov.ua/content/annual_report_2004.html

9. Національна доповідь про стан техногенної та природної безпеки в Україні у 2005 році. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.mns.gov.ua/content/annual_report_2005.html

10. Національна доповідь про стан техногенної та природної безпеки в Україні у 2006 році. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.mns.gov.ua/content/annual_report_2006.html

11. Національна доповідь про стан техногенної та природної безпеки в Україні у 2007 році. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.mns.gov.ua/content/annual_report_2007.html

12. Національна доповідь про стан техногенної та природної безпеки в Україні у 2008 році. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.mns.gov.ua/content/annual_report_2008.html

13. Національна доповідь про стан техногенної та природної безпеки в Україні у 2009 році. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.mns.gov.ua/content/annual_report_2009.html

14. Національна доповідь про стан техногенної та природної безпеки в Україні у 2010 році. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mns.gov.ua/content/nasdopov2010.html>

15. Національна доповідь про стан техногенної та природної безпеки в Україні у 2011 році. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mns.gov.ua/content/nasdopovid2011.html>

16. Валовий внутрішній продукт. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/vvp/vvp_ric/vvp_u.htm

17. Данилишин Б.М. Природно-техногенні катастрофи: проблеми економічного аналізу та управління / Б.М. Данилишин. – К.: ЗАТ «НІЧЛАВА», 2001. – 260 с.

18. Про затвердження Методики оцінки збитків від наслідків надзвичайних ситуацій техногенного і природного характеру: Постанова КМУ від 15.02.2002 р. № 175. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/175-2002-%D0%BF>

19. Ущерб от землетрясения в Японии оценили в 309 миллиардов долларов. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://lenta.ru/news/2011/03/23/cost/>

20. Куценко М.А. Економічні механізми ресурсозабезпечення оперативно-рятувальної служби МНС України: дис. ... канд. екон. наук: спец. 08.00.03 / Марія Анатоліївна Куценко. – К., 2008. – 248 с.

21. Методика розрахунку рівня економічної безпеки України: Наказ Мінекономіки від 02.03.2007 р. № 60. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.me.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=97980&cat_id=38738

22. Концепція захисту населення і територій у разі загрози та виникнення надзвичайних ситуацій: Указ Президента України від 26 березня 1999 року № 284/99. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/284/99>

Куценко М.А. Влияние чрезвычайных ситуаций на экономическую безопасность Украины.

Проанализировано положение с чрезвычайными ситуациями в Украине и их влияние на экономическую безопасность. Доказано, что неотъемлемой составляющей системы обеспечения национальной безопасности Украины, и в том числе в качестве ее составляющей – экономической безопасности государства, является защита населения, объектов экономики, национального достояния от пагубного влияния чрезвычайных ситуаций. Определены индикаторы состояния гражданской безопасности и рассчитаны их весовые коэффициенты.

Ключевые слова: экономическая безопасность, чрезвычайные ситуации, убытки, национальная экономика, индикаторы состояния гражданской безопасности, интегрированный показатель состояния гражданской безопасности.

Kutsenko M.A. Influence of emergencies on the economical safety of Ukraine.

Conditions with emergencies in Ukraine and their influence on economical safety are analyzed in the research. It is proved that protection of population, objects of economics, national treasures against the destructive influence of emergencies is the integral part of the system of economical safety of our state and at the same time its component. Indicators of the civil safety condition are determined and their weigh factors are calculated.

Key words: economical safety, emergencies, material loss, national economics, indicators of civil safety conditions, integral indicator of civil safety condition.

Стаття надійшла 22 жовтня 2012 р.

ВИКОРИСТАННЯ ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ ПРИ РЕФОРМУВАННІ СИСТЕМИ ДЕРЖАВНОГО ФІНАНСОВОГО КОНТРОЛЮ УКРАЇНИ

Розглянуто зарубіжний досвід здійснення державного фінансового контролю на прикладі Сполучених Штатів Америки, основні завдання і підходи до його проведення, взаємодія з органами влади для оцінки результатів і прийняття рішень.

Ключові слова: державний фінансовий контроль, аудит ефективності Управління загального обліку.

Постановка проблеми. На шляху інтеграції України до Європейського співтовариства стоять нові стандарти і вимоги до здійснення державного фінансового контролю, впровадження яких прискорить цей процес та сприятиме підвищенню ефективності та прозорості контролю.

Реформування державного органу фінансового контролю – Державної контрольно-ревізійної служби (далі – ДКРС, на даний час Державна фінансова інспекція України) було розпочато декілька років тому з започаткування і впровадження в роботі нових форм контролю – державного фінансового аудиту, перевірок державних закупівель та операційного аудиту. До речі, ці нові різновиди державного контролю були законодавчо закріплені за ДКРС.

Поряд з цим, Указом Президента України від 09.12.2010 р. № 1085/2010 «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади» орган ДКРС – Головне контрольно-ревізійне управління України було реорганізовано в Державну фінансову інспекцію України, яка здійснює свою діяльність на підставі Положення, затвердженого Указом Президента України від 23.04.2011 р. В цілому реорганізація звелася до зміни назви органу, скорочення чисельності та структури державного органу. Будь-яких стратегічних змін у функціях та завданнях державного фінансового контролю не відбулося. До недоліків даної реорганізації можна віднести виведення із законодавчого поля функціонування органу, який в даний час здійснює свою діяльність на підставі Положення, а не закону, як це було раніше.

На нашу думку, в процесі реформування державних органів слід вивчати і впроваджувати передовий зарубіжний досвід, для того щоб процес змін носив глибинний і системний характер, передбачаючи нову концепцію розвитку.

Стан дослідження. Зарубіжний досвід здійснення державного фінансового контролю досліджували такі вітчизняні автори, як І.Б. Стефанюк, І.К. Дрозд, В.О. Шевчук, А.В. Мамишев та інші.

Виклад основних положень. Головним завданням Управління загального обліку (Government Accountability Office, GAO; колишнє the General Accounting Office) є забезпечення повноважень Конгресу США в питаннях здійснення нагляду за діями уряду та оцінці вартості урядових програм. Управління загального обліку (далі – Управління) надає Конгресу різноманітні послуги, пов’язані з контролем, найважливіші з яких – проведення аудиту, оцінка або аналіз виконання федеральних програм та діяльності федеральних органів в цілому. Крім доручень Конгресу, Управління виконує також доручення голів його комітетів. Приймаються до розгляду і виконання доручення членів меншості (опозиції) в Конгресі, при цьому ставлення до них таке ж, як і до доручень голів комітетів. Управління в міру можливості виконує і звернення окремих членів Конгресу. Частина досліджень Управління проводить згідно зі своїми функціями і завданнями, а також у відповідності до законодавчих норм.

В полі зору Управління загального обліку знаходиться практично кожна федеральна програма, діяльність і функції федеральних органів, тобто широке коло питань – від озброєння до ліків, від інвентаризації усіх ресурсів держави до стану комунального господарства міст.

Основними галузями контролю є стан ведення бухгалтерського обліку і фінансової звітності, сільське господарство, оборона, енергетика, навколишнє середовище, міжнародні відносини, міжкурядові домовленості, податки, транспорт, фінанси і бюджет, охорона здоров’я, програми житлового будівництва, страхування та інформаційна сфера.

При здійсненні контролю в тій чи іншій сфері Управління намагається дати відповідь на наступні питання:

- Чи виконуються урядові програми у відповідності з діючими законодавчими та нормативними актами, чи достовірні дані, які надаються Конгресу;
- Чи існують можливості недопущення втрат і непродуктивних витрат державних/національних ресурсів;
- Чи здійснюються витрати державних ресурсів згідно з нормами законодавства і чи належним чином здійснюється облік витрат;
- Чи досягають бажаного результату діючі бюджетні програми. Чи необхідне внесення змін у політичні і практичні рішення уряду;
- Чи існують шляхи досягнення цілей бюджетних програми при менших витратах;

- Які виникають проблеми при виконанні програм або діяльності федеральних урядів для подальшого ініціювання їх вирішення перед Конгресом.

Для здійснення контролю з питань діяльності уряду або ходу виконання різноманітних програм необхідні кадри різного фаху, спеціальностей, які спроможні виконувати завдання не тільки в самій країні, але і за її межами. В Управлінні працюють фахівці в галузі бухгалтерського обліку і аудиту, права, адміністративного управління, соціальної сфери, економіки та інші. Більше половини працівників мають вищу освіту та понад 10 відсотків з них – наукові ступені.

Робота Управління організована таким чином, що дозволяє співробітникам концентрувати свої зусилля на конкретних питаннях та ділянках роботи, в яких вони мають високий рівень компетентності. Коли виконання завдань вимагає вузької спеціалізації, то на допомогу штатним працівникам залучаються зі сторони експерти та фахівці відповідних галузей.

Приблизно половина співробітників апарату Управління працюють у регіональних та зарубіжних підрозділах. Коли виникає необхідність вони виїжджають у відрядження для проведення перевірок, збору необхідних даних, отримання інформації безпосередньо з першоджерел.

Для забезпечення високої якості роботи, тобто для проведення ретельної і об'єктивної перевірки, працівники Управління підтримують постійний зв'язок з відповідними підрозділами Конгресу. Ці контакти важливі для забезпечення високопрофесійного рівня контролю та зосереджені на актуальних питаннях.

Перед початком реалізації окремих доручень Конгресу співробітники Управління зустрічаються з його відповідними представниками. Обговорюється мета та завдання перевірки, її зміст і обсяги, об'єкти дослідження, виходячи з наявних ресурсів, які саме дані необхідно отримати та в якому вигляді представити результати для розгляду.

У низці випадків співробітники Управління допомагають представникам Конгресу точніше сформулювати завдання, для того щоб воно повною мірою відповідало повноваженням контролерів. Управління також може запропонувати альтернативні рішення виконання завдань, виходячи з необхідності ефективної реалізації своїх повноважень.

Якщо домовленість, досягнута в ході попереднього обговорення виконання доручення, суттєво відрізняється від початкового варіанта, Управління звертається до відповідного органу Конгресу письмово для

підтвердження змін. Іноді зміст доручення може змінюватись у ході його виконання, наприклад внаслідок зміни завдання Конгресу, відсутності необхідних даних або зміни методології перевірки.

Попередні контакти з Конгресом по суті наданих доручень також необхідні для того, щоб уникнути дублювання. В таких випадках доручення можуть об'єднуватись. Перевірка, що вже проводиться, також може доповнюватись питаннями, що цікавлять ініціатора контрольного заходу. Зворотній зв'язок, про який йдеться, дозволяє внести ясність у ситуацію, коли наприклад одна з перевірок достатньою мірою задовольняє вимоги Конгресу, і тому немає необхідності проводити нову перевірку.

Бувають випадки, коли проведення перевірки доцільніше здійснити іншими органами. В цьому випадку Управління виходить з пропозицією перед Конгресом передоручити проведення контролю його бюджетному управлінню, дослідницькій службі, управлінню технологічних оцінок або генеральному інспектору одного з відомств.

Управління прагне ефективно використовувати свій бюджет (кошторис) і штатну чисельність. В окремих випадках може бути відчутною нестача штатних працівників, необхідних для виконання доручень, або коли найкваліфікованіші працівники зайняті іншими завданнями. Але в будь-якому разі Управління завжди намагається зробити все можливе, щоб кожне доручення Конгресу було якісно виконане.

Крім постійних зв'язків з виконання доручень Конгресу, Управління радиться з ним щодо розробки довгострокових планів своєї роботи. Ці плани містять потенційно важливі галузі і сфери контролю, які дозволять Конгресу сконцентрувати на них увагу.

Яким вимогам повинні відповідати співробітники Управління? Насамперед мають бути високопрофесійними, з моральними цінностями, не бути вразливими до зовнішнього впливу, бути відданими закону та опиратися виключно на достовірний фактичний матеріал. Звіти про результати аудиту повинні бути виваженими, об'єктивними та достовірними, наданими вчасно користувачеві.

Щоб надавати Конгресу США точну та достовірну інформацію, Управління наділено правом самостійно вирішувати, як і кому проводити перевірки, що слід включити у звіт за їх результатами. Звісно, що остаточні висновки за результатами досліджень ґрунтуються на результатах проведеного аналізу зібраних даних.

Перед завершенням аудиту керівники Управління зазвичай зустрічаються з співробітниками, які брали безпосередню участь у перевірці, для обговорення матеріалів, на яких ґрунтуються висновки та для визначення обґрунтованості рекомендацій. Остаточний проект

звіту скеровується керівникові, де проводилась перевірка, та іншим зацікавленим сторонам для надання зауважень та погодження. При цьому інформується, що звіт не є остаточним, та звертається увага на те, що він не підлягає розголошенню до остаточного прийняття рішення. Після отримання відгуків Управління розглядає звіт з врахуванням отриманих зауважень і при необхідності вносить відповідні корективи. Після цього він скеровується в Конгрес разом з наданими зауваженнями.

В ході своєї роботи Управління організує проведення брифінгів і консультацій для членів Конгресу, скеровує їм необхідну довідкову інформацію. Звіти можуть відрізнятися за формою та змістом в залежності від складності доручень. При необхідності працівники Управління виступають з доповідями в комітетах і підкомітетах Конгресу. Можуть готуватися довідки, письмові аналітичні записки, інформації, цифровий і фактичний матеріал, звіти за результатами перевірок.

Генеральний контролер США щорічно скеровує Конгресу звіт про проведену Управлінням роботу. Цей матеріал відкритий для громадськості та засобів масової інформації. Крім цього, щорічно звітуються про пропозиції, котрі були надані Конгресу за результатами проведених аудитів, які з них були прийняті та ті, які були відхилені. Щомісячно інформується Конгрес про перелік проведених аудитів, з якими також ознайомлюють громадськість і засоби масової інформації. До додаткових послуг, які можуть надаватись Конгресу, належить поточна інформація з фінансових питань. У складі Управління є група кваліфікованих слідчих для розслідування справ, пов'язаних з порушеннями кримінального та цивільного законодавства. Результати розслідувань передаються Міністерству юстиції або іншим правоохоронним структурам.

Управління також здійснює для Конгресу юридичний супровід. За його запитом Генеральний контролер надає висновки щодо юридичних аспектів реалізації урядових програм. Співробітників Управління залучають також до підготовки проектів законів, надання тлумачень і роз'яснень законодавства з питань бюджету та використання державних ресурсів.

Також співробітників Управління можуть залучати до роботи в комітетах Конгресу терміном до одного року. В цьому випадку вони представляють комітет, а не державний контрольний орган.

Коли Конгрес підозрює, що американський уряд ігнорує або приховує будь-яку проблему, він скеровує для проведення розслідування державних аудиторів. Зазвичай співробітники Управління

доходять висновку, що стан справ з того чи іншого питання, яке досліджується, є значно гіршим, ніж очікувалось.

Це може стосуватись питань заощаджень і кредитів, вартості очистки радіоактивних відходів, стану збереження військової техніки і боєприпасів, за результатами яких державні діячі уряду США погоджуються з обґрунтованістю і цінністю висновків Управління.

Якщо деколи Конгрес і вступає у протиріччя з президентом і урядом, то лише тому, що він спирається на контрольний орган, до складу якого входять професійні експерти, котрі упродовж усієї історії діяльності Управління здійснювали висококваліфіковані дослідження.

Управління, яке часто називають органом розслідувань Конгресу, заслужило свій авторитет завдяки непідкупності, чесності та професіоналізму. Управління протягом десятиріч має сильні позиції у галузі державного фінансового контролю за використанням ресурсів і веденням обліку і звітності. За його власними оцінками Управління економить уряду десятки мільярдів доларів щорічно.

Разом з цим Управління не є лише фінансовим аудитором. Більша частина його роботи припадає на проведення оцінки програм. Майже кожен важливий законодавчий акт, прийнятий Конгресом, містить доручення Управлінню вивчити ефект від його реалізації. Близько 70–80 відсотків рекомендацій Управління враховуються.

Якщо в Управлінні і є недоліки або слабкі сторони, як вважають експерти, то це глибока орієнтація на Конгрес, схильність до прийняття виключно парламентських рішень як засобів для вирішення проблем.

Вищий контрольний орган дуже рідко проводить дослідження в самому Конгресі, хоча, на думку багатьох, тут також мають місце приклади неефективного управління і службових порушень як і в будь-якому федеральному органі. Коли колишнього Генерального контролера США Чарльза Баушера запитали, чи не виключає він можливості проведення комплексної перевірки Конгресу, він відповів, що хотів би це зробити, але тільки на останньому 15-му році служби на посаді.

Секрет успіху Управління міститься в його професійній культурі, методологічному потенціалі та спеціальних знаннях. Десятки інженерів, економістів, соціологів, психологів, біохіміків, геологів, фахівців-статистів, програмістів працюють в Управлінні разом фінансистами і юристами, які є основою даного органу. Такий кадровий потенціал Управління дозволяє знаходити відповіді на питання хімічного озброєння, комп'ютерних систем у космічній галузі, застосування пестицидів, глобального потепління, ліків проти раку і контролю інфекційних захворювань у країнах, що розвиваються.

Управління приділяє особливу увагу підбору та підготовці кадрів для аудиторської роботи. Налагоджено тісні зв'язки з коледжами та університетами, весь керівний склад Управління бере участь для відбору кандидатів для зарахування в його штат. На одну посаду державного аудитора можуть претендувати до 50-ти кандидатів.

Висновок. Отже, реформування системи державного фінансового контролю в Україні повинно відбуватись системно, визначаючи нові орієнтири та підходи, і головне, спиратися на нові концептуальні засади.

Зміна лише назви, структури та чисельності органу не зможе дати бажаного результату.

1. Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади: Указ Президента України від 09.12.2010 р. № 1085/2010.

2. Про положення про Державну фінансову інспекцію України: Указ Президента України від 23.04.2011 р. № 499/2011.

3. Про затвердження граничної чисельності працівників територіальних органів центральних органів виконавчої влади: Постанова Кабінету Міністрів України від 14.11.2011 р. № 1184.

4. David M. Walker Comptroller General of the United States GAO Answers the Question: What's in a Name? Roll Call on July 19, 2004.

5. Government Auditing Standards The Inspector General Act of 1978, as amended, 5 U.S.C. App. (1982).

Любенко А.Н. Использование зарубежного опыта при реформировании системы государственного финансового контроля Украины.

Рассмотрен зарубежный опыт осуществления государственного финансового контроля на примере Соединенных Штатов Америки, главные задания и подходы к его проведению, координация взаимодействия с органами власти для оценки результатов и принятия решений.

Ключевые слова: *государственный финансовый контроль, аудит эффективности, Управление общего учета.*

Lyubenko A.M. The use of foreign experience in reforming the system of public financial control of Ukraine.

It is considered the foreign experience of realization of state financial control, namely of the United States of America, basic tasks and approaches to its conducting, co-operation with the legislative body of power for the results estimating and decisions making.

Key words: *state financial control, the Government Performance Audit, the Government Accountability Office.*

Стаття надійшла 12 листопада 2012 р.

ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА ЯК СКЛАДОВА СИСТЕМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

Проведено огляд сучасних парадигм та концепцій системного економіко-екологічного розвитку країн з ринковою економікою, уточнено поняття економіко-екологічної безпеки та її значення у системі національної безпеки.

Ключові слова: екологічна безпека, економічна безпека, економіко-екологічна безпека, національна безпека.

Постановка проблеми. Проблема безпеки – одна з глобальних проблем людства, що безпосередньо пов'язана з його виживанням. Їй властивий системний характер, а отже, вона потребує розгляду під кутом зору різних наук (економіки, політики, юриспруденції, воєнної науки тощо) [12, с. 46]. Поняття національної безпеки та її складових постійно змінювалось відповідно до вимог часу. Наприклад, за весь післявоєнний період 1945–1970 рр. проблема національної безпеки зводилася до:

- захисту своїх територій від зовнішніх посягань;
- оборони від впливу ідеологічних противників;
- розширення союзів і структур іноземної допомоги, яка ґрунтувалася на балансі Схід – Захід;
- використання зброї, військових з'єднань, глобальної воєнної присутності та таємних операцій як інструменту зовнішньої політики;
- дипломатичних зусиль з обмеження гонки озброєнь [13, с. 48].

Енергетична криза 1973 року стала причиною перегляду поняття «національна безпека», додавши до нього економічний чинник. Хоча дії країн ОПЕК не завдали значного збитку США і їх союзникам, але економічний стан цих країн виявився під загрозою. Це обумовило уразливість національної безпеки, причиною якої могла стати залежність від природних ресурсів. Таким чином, виникло більш широке тлумачення терміна національної безпеки, характерним для якого був пріоритет зовнішньої загрози.

Стан дослідження. Розглядаючи економічні оцінки енергетичних ресурсів корисних копалин, що становлять основу економічної безпеки, можна визначити економічну безпеку як відсутність загрози державі розвиватися в руслі своїх основних цінностей, незважаючи на припинення поставок необхідної сировини або спроби економічного диктату. Таким чином, безпека держави залежить і від економічної

уразливості через припинення постачання необхідними ресурсами. Це більш широке тлумачення національної безпеки включає в себе не тільки політичну та воєнну недоторканність держави, але також і економічну.

Розвиток науки і техніки, зумовлений потребами економіки, підвищуючи соціально-економічну безпеку суспільства, водночас призвів до появи небезпеки для здоров'я людини та навколишнього середовища. У створеній техносфері виникла велика потенційна небезпека – техногенні чинники, спільна дія яких еквівалентна дії на людину та середовище її існування природних екологічних чинників. Це відповідно потребує створення державної системи екологічної безпеки, що гарантує захист людини та природи від антропогенних чинників.

Аналізуючи етапи становлення екологічної безпеки як важливої складової національної безпеки, відомий російський вчений В.Д. Писарев справедливо зауважує, що першими усвідомили необхідність внесення суттєвих коректив у концепцію національної безпеки, її орієнтири, стратегію та засоби забезпечення США. Проте, формування нового підходу наштовхнулося на питання теоретичного та практичного характеру [19, с. 6]:

- доцільності розширення традиційного трактування поняття національної безпеки;
- включення в дестабілізуючі чинники невійськових (екологічних) загроз;
- визначення відносного внеску екологічної складової у загальний рівень економічної безпеки.

Зрушення в бік розширеного тлумачення концепції відбулося в 1974 р. після опублікування генералом М. Тейлором публікації «Законні вимоги національної безпеки», де автор вперше зробив наголос на те, що основні загрози національній безпеці США розвиваються в невійськовій сфері. Через три роки президент інституту «Уорлдудотч» Л. Браун у статті «Переглянути визначення національної безпеки» виділив серед найважливіших загроз невійськового характеру, разом з енергетичною кризою, інфляцією та міграцією населення, екологічні загрози (ерозія ґрунтів, скорочення лісових масивів та зміну клімату). В 80-ті роки ХХ ст. американські політологи активно вивчали зв'язок між деградацією довкілля, вичерпанням природних ресурсів і проблемою водозабезпечення, з одного боку, і політичною нестабільністю та міжнародними конфліктами в державах, що розвиваються, – з іншого. В 1984 р. у доповіді ЦРУ «Населення, ресурси та політика в третьому світі» були прогнозовані міжнародні конфлікти в державах, що розви-

ваються, пов'язані з вичерпанням природних ресурсів, проблемою водозабезпечення та міграцією населення.

В 90-ті роки американські експерти, які оцінюють загрози національній безпеці, пов'язані з екологічною кризою, приділяли значну увагу конфронтації між індустріальними державами та державами, що розвиваються. Вони враховують той факт, що вичерпання глобального екологічного потенціалу слабозвинуті держави насамперед пов'язують не стільки зі зростанням населення, скільки з надмірним споживанням природних ресурсів і виробничими відходами індустріальними державами, що диспропорція в цій сфері поглиблює розрив у рівнях економічного та соціального розвитку.

Отже, публікації низки наукових статей, а також результати численних дискусій призвели до того, що екологічна безпека була включена в концепцію національної безпеки США. При цьому основними аргументами були [21, с. 45]:

– глобальна екологічна криза, пов'язана зі зростанням навантажень на життєзабезпечувальні системи та відтворювальні природні ресурси планети, з деградацією довкілля та підривом стійкості біосфери, є такою ж серйозною загрозою, як і традиційні загрози воєнного характеру;

– екологічна криза загрожує не тільки гідному існуванню людини, але і самому життю;

– для держави екологічна криза пов'язана зі скороченням свободи політичного вибору, яка обумовлена транскордонним характером екологічних проблем;

– загострення екологічної ситуації у різних регіонах світу стає причиною соціальної та політичної нестабільності, міждержавних протиріч та насильницьких конфліктів.

Ці аргументи і склали основу на користь підвищення статусу екологічної безпеки до рівня вищих національних пріоритетів. Вони мають в основі об'єктивну тенденцію зменшення силових загроз безпеці. Саме це зрушення примусило більш чітко визначити об'єкт несилових загроз, який відрізняється від такого в традиційній стратегії національної безпеки та включає життєво важливі економічні, політичні та соціальні інтереси американської держави та її громадян. При цьому американські політологи визначають невійськову ціль стратегії національної безпеки як можливість підвищення якості життя населення США, що досягається екологічно стійким чином [20, с. 49].

Мета статті розглянути еколого-економічну безпеку як самостійну сферу національної безпеки, що сприятиме реалізації стратегічних цілей євроінтеграції України.

Виклад основних положень. Формування нової парадигми екологічної безпеки, власне еколого-економічної безпеки, відбулося в рамках становлення загальної концепції сталого розвитку (англ. Sustainable development), яка виходить з необхідності встановлення балансу між задоволенням сучасних потреб людства і захистом інтересів майбутніх поколінь, включаючи їх потребу в безпечному і здоровому довкіллі. Ряд теоретиків і прихильників сталого розвитку вважають його найперспективнішою ідеологією XXI століття і навіть усього третього тисячоліття, яка, з поглибленням наукової обґрунтованості, витіснить усі існуючі світоглядні ідеології, як такі, що є фрагментарними, неспроможними забезпечити збалансований розвиток цивілізації.

Сталий розвиток – це керований розвиток, основою якого є системний підхід та сучасні інформаційні технології, що дозволяють дуже швидко моделювати різні варіанти напрямків розвитку, з високою точністю прогнозувати їхні результати та вибрати найбільш оптимальний.

Автором інноваційної економічної теорії сталого розвитку, системно висвітленої в монографії «По за зростанням: економічна теорія сталого розвитку» (англ. Beyond Growth. The Economics of Sustainable Development), є провідний дослідник економічних аспектів забруднення довкілля, колишній економіст Світового банку Дейлі Герман. Спираючись на визначення Комісії ООН та науковий аналіз, Г. Дейлі логічно тлумачить термін «сталий розвиток» як означення гармонійного, збалансованого, безконфліктного прогресу всієї земної цивілізації, груп країн (регіонів, субрегіонів), а також окремо взятих країн нашої планети за науково обґрунтованими планами (методами системного підходу), коли в процесі неухильного інноваційного інтенсивного (а не екстенсивного) економічного розвитку країн одночасно позитивно вирішується комплекс питань щодо збереження довкілля, ліквідації експлуатації, бідності та дискримінації як кожної окремо взятої людини, так і цілих народів чи груп населення, у тому числі за етнічними, расовими чи статевими ознаками [7, с. 11].

У 80-х роках минулого століття почали говорити про екорозвиток, необхідність стійкого розвитку екосистем, розвиток без руйнування. «Всесвітня стратегія охорони природи» (ВСОП), прийнята в 1980 р. за ініціативою ЮНЕП, Міжнародного союзу охорони природи (МСОП) і Всесвітнього фонду дикої природи, вперше в міжнародному документі містила згадку стійкого розвитку. «Турбота про планету Земля – Стратегія стійкого життя» було другим виданням ВСОП і датується жовтнем 1991 року. У ній підкреслюється, що розвиток

повинен базуватися на збереженні живої природи, захисті структури, функцій і різноманітності природних систем Землі, від яких залежать біологічні види. Для цього необхідно: зберігати системи підтримки життя (життєзабезпечення), зберігати біорізноманітність і забезпечити стійке використання поновлюваних ресурсів. З'явилися дослідження з екологічної безпеки як частини національної і глобальної безпеки.

У 1987 році в доповіді «Наше спільне майбутнє» Міжнародна комісія з навколишнього середовища і розвитку (МКНСР) під головуванням экс-прем'єра Норвегії Г.Х. Брундланд приділила основну увагу необхідності «сталого розвитку», як розвитку, що забезпечує потреби нинішнього покоління без завдання шкоди майбутньому поколінню задовольнити свої власні потреби. Це формулювання поняття «сталий розвиток» зараз широко використовується як базове в багатьох країнах. Крім того, вона стверджувала, що основна ідея людських суспільств має полягати в активізації пошуку кращого життя, добробуту [1, с. 149].

Парадигма сталого розвитку включає в себе вимоги до захисту довкілля, соціальної справедливості та відсутності расової й національної дискримінації. У країнах, де на державному рівні зазначені вимоги ігноруються, в поняття сталого розвитку намагаються вкласти «зручний» зміст. Так, в Україні термін «сталий розвиток» часто вживають для означення лише неухильного зростання економічних показників країни, її регіонів, міст, сіл та окремих галузей економіки. Інколи до цього додають здійснення безсистемних заходів щодо збереження довкілля та поліпшення санітарних умов проживання й праці людей. Таке тлумачення терміна розкритиковане Г. Дейлі і є не лише грубою помилкою, але і його профанацією.

Концепція сталого розвитку ґрунтується на п'яти головних принципах:

1. Людство дійсно може надати розвитку сталого і довготривалого характеру, для того, щоб він відповідав потребам людей, що живуть зараз, не втрачаючи при цьому можливості майбутнім поколінням задовольняти свої потреби.

2. Обмеження, які існують в галузі експлуатації природних ресурсів, відносні. Вони пов'язані з сучасним рівнем техніки і соціальної організації, а також із здатністю біосфери до самовідновлення.

3. Необхідно задовольнити елементарні потреби всіх людей і всім надати можливість реалізувати свої надії на більш благополучне життя. Без цього сталий і довготривалий розвиток просто неможливий. Однією з головних причин виникнення екологічних та інших катастроф є злидні, які стали у світі звичайним явищем.

4. Необхідно налагодити стан життя тих, хто користується надмірними засобами (грошовими і матеріальними), з екологічними можливостями планети, зокрема відносно використання енергії.

5. Розміри і темпи росту населення повинні бути погоджені з виробничим потенціалом глобальної екосистеми Землі, що змінюється.

Економічний підхід до концепції стійкого розвитку заснований на теорії максимального потоку сукупного доходу Хікса-Ліндаля, який може бути зроблений за умови, принаймні, збереження сукупного капіталу, за допомогою якого і здійснюється цей дохід. Ця концепція передбачає оптимальне використання обмежених ресурсів і використання екологічних: природо-, матеріало- і енергозберігальних технологій, включаючи видобуток і переробку сировини, створення екологічно прийнятної продукції, мінімізацію, переробку і знищення відходів.

Однак при вирішенні питань про те, який капітал повинен зберігатися (наприклад, фізичний або природний, чи людський капітал) і якою мірою різні види капіталу є взаємозамінними, а також при вартісній оцінці цих активів, особливо екологічних ресурсів, виникають проблеми правильної інтерпретації і розрахунку.

Соціальна складова стійкості розвитку орієнтована на людину і спрямована на збереження стабільності соціальних і культурних систем, в тому числі на скорочення кількості руйнівних конфліктів між людьми. Важливим аспектом цього підходу є справедливий розподіл благ. Бажано також збереження культурного капіталу і різноманіття в глобальних масштабах, а також більш повне використання практики стійкого розвитку наявної в невідоміючих культурах. Для досягнення стійкості розвитку, сучасному суспільству доведеться створити більш ефективну систему ухвалення рішень, що враховує історичний досвід і заохочує плюралізм. Важливо досягнення не тільки внутрішньо-, а й міжпоколінної справедливості. У рамках концепції людського розвитку людина є не об'єктом, а суб'єктом розвитку. Спираючись на розширення варіантів вибору людини як головної цінності концепція сталого розвитку передбачає, що людина повинна брати участь у процесах, які формують сферу його життєдіяльності, сприяти прийняттю і реалізації рішень, контролювати їх виконання.

З екологічної точки зору, сталий розвиток має забезпечувати цілісність біологічних і фізичних природних систем. Особливе значення має життєздатність екосистем, від яких залежить глобальна стабільність всієї біосфери. Більш того, поняття «природних» систем і ареалів проживання можна розуміти широко, включаючи в них створене людиною середовище, таке як, наприклад, міста. Основна увага приділяється збереженню здібностей до самовідновлення і динамічної адапта-

ції таких систем до змін, а не збереження їх у деякому «ідеальному» статичному стані. Деградація природних ресурсів, забруднення навколишнього середовища і втрата біологічного розмаїття скорочують здатність екологічних систем до самовідновлення.

Узгодження цих різних точок зору та їх переклад на мову конкретних заходів, які є засобами досягнення сталого розвитку, – завдання величезної складності, оскільки всі три елементи сталого розвитку повинні розглядатися збалансовано. Важливі також і механізми взаємодії цих трьох концепцій. Економічний і соціальний елементи, взаємодіючи один з одним, породжують такі нові завдання, як досягнення справедливості всередині одного покоління (наприклад, щодо розподілу доходів) та надання цілеспрямованої допомоги бідним верствам населення. Механізм взаємодії економічного та екологічного елементів породив нові ідеї щодо вартісної оцінки та інтерналізації (обліку в економічній звітності підприємств) зовнішніх впливів на навколишнє середовище. Нарешті, зв'язок соціального та екологічного елементів викликав інтерес до таких питань як внутрішньопоколінна і міжпоколінна рівність, включаючи дотримання прав майбутніх поколінь, та участі населення в процесі прийняття рішень.

Важливим питанням у реалізації концепції сталого розвитку, особливо у зв'язку з тим, що вона часто розглядається як така що еволюціонує – стало виявлення її практичних і вимірюваних індикаторів. У цьому напрямку зараз працюють як міжнародні організації, так і наукові кола. Виходячи з вищевказаної тріади, такі індикатори можуть пов'язувати всі ці три компоненти і відображати екологічні, економічні та соціальні (включаючи психологічні, наприклад, сприйняття сталого розвитку) аспекти.

Приклади впровадження концепції:

- будівництво доріг, будівель має супроводжуватися відповідним зростанням зелених насаджень, щоб не погіршувати стан довкілля;

- зростання виробництва зерна не повинно супроводжуватися виснаженням чи іншим погіршенням якості ґрунту;

- видобування корисних копалин (наприклад металевих руд, вугілля) має супроводжуватися створенням підприємств, що не залежать від цього видобутку. Таким чином, щоб після вичерпання майбутні покоління (а часто й поточні) не мали економічних проблем;

- у приватному сенсі заробітна плата повинна компенсувати витрати на відновлення здоров'я, погіршене через виконувану роботу;

- медичні препарати та хірургічні операції мають не лише вирішувати поточну проблему, але й не призвести до погіршення стану

здоров'я пацієнта у майбутньому, часто це включає і здоров'я наступних поколінь;

– навчання та використання праці жінок не повинне приводити до відмови від виконання основного обов'язку – народження дітей. Фактично найбільша шкода, яка може бути завдана майбутнім поколінням – це пряме їх знищення.

Саме на підґрунті парадигми сталого розвитку можна сформулювати нове визначення поняття «еколого-економічна безпека». Справа в тому, що дотепер лише декілька авторів визначають, що таке еколого-економічна безпека. Наприклад, О.Ю. Древаль та І.В. Грищенко вважають, що під «еколого-економічною безпекою можна розуміти стан збалансованого розвитку та захищеності соціально-економічної підсистеми регіону від реальних та потенційних загроз, що створюються впливом як антропогенних, так і природних факторів на довкілля» [8, с. 23]. Проте таке визначення еколого-економічної безпеки мало відрізняється від визначення екологічної безпеки, сформульованого А. Качинським: «Екологічну безпеку ми розглядаємо як компонент національної безпеки, що забезпечує захищеність життєво важливих інтересів людини, суспільства, довкілля та держави від реальних або потенційних загроз, що створюються антропогенними чи природними чинниками стосовно навколишнього середовища, гарантується законодавчими актами держави» [13, с. 37].

Більш обґрунтованим є визначення В. Дубеля: «Міжнародне регулювання еколого-економічної безпеки має на меті збалансування та оптимізацію взаємовідносин між суспільством та природою в рамках сталого розвитку. При цьому екологічна компонента має виступати повноцінною складовою розробки глобальних стратегій соціально-економічного розвитку світової цивілізації. Еколого-економічну безпеку слід розуміти як стан, при якому навколишнє середовище може забезпечити існування суспільства та задоволення його потреб у доволі тривалій перспективі» [9, с. 67].

«Отже, можна визначити еколого-економічну безпеку як стан, при якому навколишнє природне середовище може забезпечити існування суспільства та задоволення його потреб у доволі тривалій перспективі. Це, свого роду, стратегія виживання людства, вектор розвитку, спільна головна мета соціально-економічного розвитку. Теоретичні основи еколого-економічної безпеки повинні стати фундаментом для розбудови оптимальної моделі розвитку, яка б максимально задовольняла всім потребам суспільства та гарантувала б збереження навколишнього природного середовища для існування людства в майбутньому» [9, с. 224].

В іншій статті В. Дубеля [11, с. 527] висвітлено структуру еколого-економічної безпеки (див. рис.). Окрім екологічної та економічної безпеки автором врахована така складова, як соціальна безпека, під якою він розуміє стан суспільства, при якому відсутні загрози для задоволення основних потреб населення. Природно, що категорія «соціальна безпека» змінюється залежно від рівня соціально-економічного розвитку та певних особливостей суспільства. Громадяни високорозвинених країнкладають у визначення «соціальної безпеки» та «соціальних стандартів» інший зміст, ніж мешканці країн, що розвиваються. Показники соціальної та економічної безпеки пов'язані між собою, тому немає сенсу оцінювати соціальну безпеку окремо від економічної.

Рис. Структура еколого-економічної безпеки [11, с. 52]

Зауважимо, що концептуальну основу розуміння суті соціальної безпеки в Україні було започатковано у 1990 році в Декларації про державний суверенітет України. За визначенням експертів, соціальна

безпека держави розглядається як стан гарантованої правової та інституціональної захищеності життєво важливих соціальних інтересів особи й суспільства від внутрішніх і зовнішніх загроз [23, с. 151].

Реалізація політики сталого розвитку в країнах-засновниках ЄС вимагала здійснення стратегії на світовому рівні, включаючи вирішення соціальних проблем (боротьба із бідністю, перенасиченими населенням регіонами), тому концепція сталого розвитку скоріше ґрунтується на політичних інтересах, дозволяючи досягати компромісу між політичними та економічними силами.

Сьогодні еколого-економічна концепція розвитку претендує на роль стратегічної основи державної політики окремих держав та ідеології всього ЄС. Основною ознакою господарства країн ЄС стає екологізація промислового процесу, можливість досягнення економічного росту та одночасного збереження природи, попередження конфліктів між цими сферами буття людей. З 1990-х років ця концепція є офіційним курсом державної екологічної політики Голландії, Німеччини, Великої Британії [6, с. 328].

Нещодавно стратегія розвитку України покладалась на зростання у застарілих, ресурсно-витратних та екологічно шкідливих галузях важкої промисловості й експорті первинної продукції, що не може забезпечити надійної основи розвитку країни на довгострокову перспективу.

Водночас, стратегічним орієнтиром у модернізації країни має стати європейська модель «еко-соціальної ринкової економіки», що нині висувається майже в кожній програмі консервативних, соціал-демократичних і ліберальних партій провідних країн ЄС, і є сучасною європейською реалізацією концепції сталого розвитку. Ця доктрина була офіційно закріплена ЄС у 2001 році з прийняттям «Стратегії сталого розвитку Європейського Союзу», що визначає загальний вектор змін на рівні політики і законодавства як ЄС в цілому, так і його країн-членів [4, с. 1; 18, с. 27].

Еко-соціальна ринкова економіка і сталий розвиток суспільства ґрунтується на трьох підвалинах – це органічне поєднання економічної ефективності, соціальної справедливості та ресурсно-екологічної збалансованості. Економічне зростання, що відбувається без врахування екологічних чинників, не може бути сталим і тривким в довгостроковій перспективі. Так само неприйнятною є охорона довкілля, що готова нехтувати інтересами людей і приносити в жертву задоволення базових людських потреб (це, на жаль, властиво для багатьох екологічних рухів та партій зелених). Масштабні ж соціальні проекти, яким бракує надійного економічного механізму створення суспільного

багатства, як засвідчив історичний досвід побудови комунізму, також зрештою приречені на невдачу.

Складовою еко-соціальної ринкової економіки є широке застосування ринкових стимулів та еколого-економічних механізмів у вирішенні проблем природного довкілля, а також обмеження жорсткого адміністративного управління чи регулювання. Реалізація такої моделі вимагає перегляду макроекономічної та секторальної політики з метою «інтерналізації екстерналій» – трансформування зовнішніх екологічних і соціальних факторів, пов'язаних з виснаженням природних ресурсів і забрудненням довкілля, у внутрішні витрати виробництва та їх інтеграцію у процес ринкового ціноутворення.

Ключове значення має реалізація інноваційної еколого-економічної політики, зокрема таких її складових як «торгівля квотами на викиди» та «еко-трудова податкова реформа». Наприклад, фіскально-нейтральна податкова реформа, що спрямована одночасно на створення робочих місць та збереження довкілля, частково переносить базу оподаткування з трудових ресурсів (доходу та фонду заробітної плати) на споживання природних ресурсів та шкідливі викиди і відходи. Така політика стає важливим моментом структурної перебудови і вже розпочалася в індустріально розвинених країнах ЄС, особливо в Німеччині, Данії, Швеції та Нідерландах [3, с. 104].

Висновок. На основі проведеного огляду сучасних парадигм та концепцій системного розвитку країн з ринковою економікою доцільно надати уточнене поняття економіко-екологічної безпеки.

Еколого-економічна безпека – це захищеність життєво важливих інтересів людини, суспільства та держави, за якої забезпечуються своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних екологічних загроз антропогенного чи природного характеру на сталий соціально-економічний розвиток країни.

У даному розумінні, враховуючи необхідність розбудови еко-соціальної ринкової економіки, еколого-економічну безпеку доцільно розглядати як самостійну сферу національної безпеки, що сприятиме реалізації стратегічних цілей євроінтеграції України.

1. Білорус О.Г. Глобальна перспектива і сталий розвиток: (Системні маркетинг. досл.) / О.Г. Білорус, Ю.М. Мацейко. – К.: МАУП, 2005. – 492 с.

2. Буркинський Б.В. Економіко-екологічні основи регіонального природопольовання і розвитку / Б.В. Буркинський, В.Н. Степанов, С.К. Харичков // ИПРЭИ НАН України. – Одеса: Фенікс, 2005. – 575 с.

3. Відповідальна економіка: науково-популярний альманах / Громадська організація «Ініціатива зі сприяння еколого-економічній інтеграції»;

С.Р. Рибніков, Н.О. Рибнікова (ред.). – Луганськ: ТОВ «Віртуальна реальність», 2010. – Вип. 2. – 104 с.

4. Гаврилишин Б. Стратегія сталого розвитку та європейська модель «еко-соціальної ринкової економіки» як основа конкурентоздатності України в сучасну епоху. Аналітична записка та рекомендації новій владі. 04.04.2005 / Б. Гаврилишин, В. Вовк. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.greenkit.net/Members/intereco/strategy>

5. Голубець М.А. Розвиток «сталий» чи «збалансований»? / М.А. Голубець // Український географічний журнал. – 2006. – № 2. – С. 66–69.

6. Грабинський І.М. Реалізація політики сталого еколого-економічного розвитку в країнах ЕС: досвід для України / І.М. Грабинський, Ю.Б. Федунь // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку. – 2010. – № 691. – С. 327–333.

7. Daly, Herman. 1997. Beyond Growth: The Economics of Sustainable Development. Beacon Press, Boston, Massachusetts. – 264 p.

8. Древаль О.Ю. Проблеми управління економічним потенціалом регіону з урахуванням вимог еколого-економічної безпеки / О.Ю. Древаль, І.В. Грищенко // Вісник СумДУ. Серія Економіка. – 2011. – № 1. – С. 21–26.

9. Дубель В. Міжнародне регулювання еколого-економічної безпеки / В. Дубель // Наука молода. – 2008. – № 9. – С. 63–69.

10. Дубель В.М. Теоретичні основи проблеми еколого-економічної безпеки / В. Дубель // Проблемы развития внешнеэкономических связей и привлечения иностранных инвестиций: региональный аспект: сборник научных трудов. – 2010. – Ч. 1. – С. 223–226. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/prvs/2010_1/tom1/223.pdf

11. Дубель В.М. Розробка системи показників еколого-економічної безпеки та можливість її застосування для країн ОЧЕС / В. Дубель // Проблеми и перспективы развития сотрудничества между странами Юго-Восточной Европы в рамках Черноморского экономического сотрудничества и ГУАМ: сборник научных трудов. – 2008. – С. 525–530. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/pips/2008/BSEC_2008/Pages%20from%20tom2/0525.pdf

12. Качинський А. Системний аналіз визначення пріоритетів в екологічній безпеці України / А. Качинський. – К., 1995. – 46 с. (Препринт // Національний інститут стратегічних досліджень. – № 42).

13. Качинський А. Сучасні проблеми екологічної безпеки України / А. Качинський. – К., 1994. – 48 с. (Препринт // Національний інститут стратегічних досліджень. – № 33).

14. Концепція національної екологічної політики України на період до 2020 року (Схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17 жовтня 2007 р., № 880-р). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/577-2011-%F0>

15. Коробко Б. Енергетика та сталий розвиток / Б. Коробко. – 2007. «Публікації ВЕГО «Мама-86», ст. 65–78.

16. Monterrey Consensus of the International Conference on Financing for Development. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.un.org/esa/ffd>

17. Національна екологічна політика України: оцінка і стратегія розвитку // Документ підготовлено в рамках проекту ПРООН/ГЕФ «Оцінка національного потенціалу в сфері глобального екологічного управління в Україні». – К., 2007. – 184 с.

18. Неграш О.П. Стратегія сталого розвитку та модель «еко-соціальної ринкової економіки» як стратегічні цілі євроінтеграції України / О.П. Неграш, О.А. Лук'янихіна // Екологічний менеджмент у загальній системі управління: збірник тез доповідей дев'ятої щорічної Всеукраїнської наукової конференції (21–22 квітня 2009 року). – Суми: СумДУ, 2009. – Ч. 2. – С. 27–28.

19. Писарев В. Экологическая безопасность как компонент национальной безопасности США / В. Писарев // США-ЭПИ. – 1997. – № 6. – С. 5–16.

20. Писарев В. США и стратегия устойчивого развития / В. Писарев // США-ЭПИ. – 1997. – № 12. – С. 45–52.

21. Поліщук В.Г. Понятійно-категоріальний апарат політики стимулювання сталого розвитку регіону / В.Г. Поліщук // Актуальні проблеми економіки. – 2009. – № 11. – С. 168–173.

22. Програма дій «Порядок денний на ХХІ століття»: Ухвалена конференцією ООН з навколишнього середовища і розвитку в Ріо-де-Жанейро (Саміт «Планета Земля», 1992 р.); пер. з англ. – 2-ге вид. – К.: Інтелсфера, 2000. – 360 с.

23. Соціальна безпека: пошук нової парадигми: зб. наук. статей. Вип. перший. – К.: АТЗТ «Атопол», 2003. – 151 с.

Михалицкая Н.Я. Эколого-экономическая безопасность как составляющая системы национальной безопасности.

Проведен обзор современных парадигм и концепций системного экономико-экологического развития стран с рыночной экономикой, уточнено понятие экономико-экологической безопасности и ее значение в системе национальной безопасности.

Ключевые слова: экологическая безопасность, экономическая безопасность, экономико-экологическая безопасность, национальная безопасность.

Myhalitska N.Y. Ecological and economic security as a component of national security system.

The article provides an overview of current paradigms and concepts of systemic economic and environmental development of the market economy countries; the concept of economic-environmental security and its importance in the national security.

Key words: security, economic security, economic-environmental security, national security.

Стаття надійшла 17 жовтня 2012 р.

ПІДХОДИ ДО ОЦІНКИ РІВНЯ ТІНІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Досліджуються методологічні підходи до оцінки рівня тінізації економіки України.

Ключові слова: *тіньова економіка, іллегальна економіка.*

Постановка проблеми. Тіньовий сектор економіки істотно впливає на всі соціально-економічні процеси в суспільстві. Неврахування тіньової економіки призводить до суттєвих помилок у визначенні макроекономічних показників, до неадекватної оцінки найважливіших процесів і тенденцій, а також до тактичних і стратегічних прорахунків при прийнятті відповідних рішень.

Стан дослідження. Відповідно до статті 7 Закону України «Про основи національної безпеки України», «тінізацію» національної економіки визнано однією із загроз національним інтересам і національній безпеці України в економічній сфері [1].

Аналізуючи історичний розвиток «тіньового» сектора в сучасних умовах, американський економіст Е. Фейг подає модель динаміки співвідношення зареєстрованого і незареєстрованого секторів економіки від натурального господарства до сучасної держави [2, с. 983].

3. Варналій типологізує складники нелегального ринку так: 1) нерегламентоване державою виробництво товарів і надання послуг («неформальна економіка»); 2) порушення у межах дозволеної економічної діяльності («підпільна економіка»); 3) заборонені види діяльності: рекет, корупція («незалежна економіка») [3, с. 11].

Підсумовуючи наведені підходи до вивчення «тіньової» економіки, виділимо три основні складники, які, на нашу думку, найточніше відображають її головні прояви: 1) неофіційний – діяльність домогосподарств, що виготовляють та споживають товари чи послуги власного виробництва для власних потреб; 2) кримінальний – виробництво та продаж заборонених товарів і послуг (наркотичні засоби, вибухові речовини, проституція); 3) іллегальний – незаконне виробництво та продаж легальних товарів без їх документального оформлення та/або реєстрації підприємств.

Мета дослідження. Трансформаційні процеси в соціальній, політичній та економічній сферах характеризуються активізацією тіньових проявів в економічній діяльності. Це ж стосується і перетворень,

що відбуваються в Україні. Розгортання тіньової діяльності на початку трансформаційної кризи слід розглядати як закономірне явище, пов'язане із руйнуванням старої інституційної системи, коли нові важелі економічного регулювання ще не сформовані.

Виклад основних положень. Від вибору методологічних підходів до розрахунку обсягів тіньової економіки залежить достовірність результатів: при оцінці обсягів тіньового сектора економіки України спостерігаються розбіжності від 30 до 60%, у тому числі, залежно від інституції, що здійснює цю оцінку.

Показники рівня тінізації економіки відрізняються в залежності від вибору методу оцінки (рис. 1).

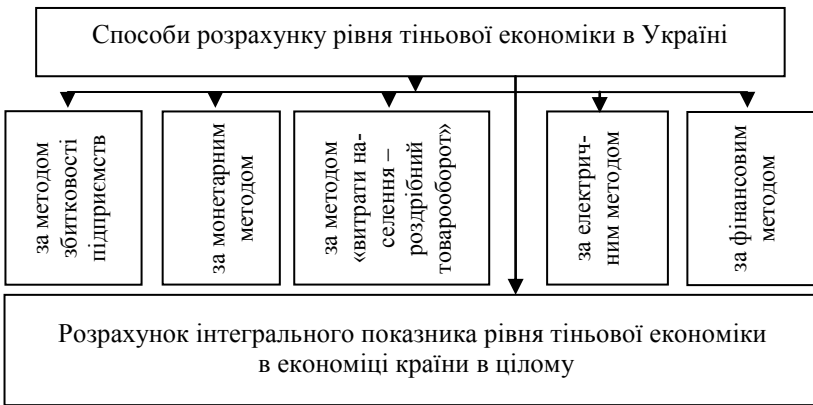

Рис. 1. Підходи до оцінки рівня тінізації економіки [4, с. 91].

Зокрема, розрахунок рівня тінізації економіки за електричним методом передбачає порівняння приросту внутрішнього споживання електроенергії і приросту ВВП (що повинні, згідно припущення, співпадати). Якщо приріст внутрішнього споживання електроенергії перевищує приріст ВВП, то вважається, що електроенергія спрямовується на виробництво в тішовій економіці.

Цей метод є непрямим. Рівень тіньової економіки за цим методом розраховується за підсумками року ($T_{E_t(t_0)}$) шляхом порівняння рівня тіньової економіки в періоді, що аналізується, та базовому періоді і розраховується як:

$$T_{E_t(t_0)} = \frac{I_{E_t(t_0)} - I_{ВВП_t(t_0)}}{I_{ВВП_t(t_0)}} \times 100, \quad (1)$$

де $I_{E_t(t_0)}$ – індекс зміни внутрішнього споживання електроенергії в періоді, що аналізується, до базового періоду; $I_{ВВП_t(t_0)}$ – індекс зміни ВВП у періоді, що аналізується, до базового періоду; t – період, що аналізується; t_0 – базовий період, у якому індекс зміни внутрішнього споживання електроенергії ($I_{E_t(t_0)}$) та індекс зміни ВВП ($I_{ВВП_t(t_0)}$) дорівнюють 1 (базовий період – 1990 р.). Індекс зміни ВВП у періоді, що аналізується, до базового періоду ($I_{ВВП_t(t_0)}$) розраховується як:

$$I_{ВВП_t(t_0)} = \prod_{t=1990}^t \frac{I_{ВВП_t}}{I_{ВВП_{t-1}}}, \quad (2)$$

де $I_{ВВП_t}$ – індекс зміни ВВП у періоді, що аналізується; $I_{ВВП_{t-1}}$ – індекс зміни ВВП в аналогічному періоді попереднього року.

Починаючи з 1998 року, індекс зміни ВВП ($I_{ВВП_t}$) коригується на величину мінімального співвідношення індексу зміни витрат палива, теплоенергії та електроенергії на технологічні потреби ($I_{ПЕР}$) до індексу зміни ВВП ($I_{ВВП_t}$). Ця величина за період 1998–2006 рр. є константою (*const*) і дорівнює 0,912.

Індекс зміни ВВП у періоді, що аналізується ($I_{ВВП_{кор_t}}$), коригується за формулою:

$$I_{ВВП_{кор_t}} = I_{ВВП_t} \times const. \quad (3)$$

Рівень тіньової економіки за електричним методом у періоді, що аналізується (T_{E_t}), з урахуванням розвитку науково-технічного прогресу розраховується за формулою:

$$T_{E_t} = \frac{I_{E_t(t_0)} - (I_{ВВП_t(t_0)} + \Delta I_{кор_t})}{I_{ВВП_t(t_0)}} \times 100, \quad (4)$$

де $I_{E_t(t_0)}$ – індекс зміни внутрішнього споживання електроенергії в періоді, що аналізується, до базового; $I_{ВВП_t(t_0)}$ – індекс зміни ВВП у періоді, що аналізується, до базового періоду; $\Delta I_{кор_t}$ – різниця між скоригованим індексом зміни ВВП ($I_{ВВП_{кор_t}}$) та індексом зміни витрат палива, теплоенергії та електроенергії на технологічні потреби ($I_{ПЕР_t}$), починаючи з 1998 р. до аналізованого періоду.

Індекс зміни внутрішнього споживання електроенергії у періоді, що аналізується, до базового періоду ($I_{E_t(t_0)}$) розраховується як:

$$I_{E_t(t)} = \prod_{t=1990}^t \frac{E_{вн\ cн\ t}}{E_{вн\ cн\ t-1}}, \quad (5)$$

де $E_{вн\ cн\ t}$ – обсяг внутрішнього споживання електроенергії в аналізованому періоді (млрд кВт/год); $E_{вн\ cн\ t-1}$ – обсяг внутрішнього споживання електроенергії в аналогічному періоді попереднього року (млрд кВт/год). Розрахунок обсягів внутрішнього споживання електроенергії в періоді, що аналізується ($E_{вн\ cн\ t}$), здійснюється за такою формулою:

$$E_{вн\ cн\ t} = B_{E_t} + IM_{E_t} - E_{E_t} - E_{кнс\ t} - Bm_{E\ техн\ о\ l\ t}, \quad (6)$$

де B_{E_t} – обсяг виробництва електроенергії в періоді, що аналізується (млрд кВт/год); IM_{E_t} – обсяг імпорту електроенергії в періоді, (млрд кВт/год); E_{E_t} – обсяг експорту електроенергії в періоді, що аналізується (млрд кВт/год); $E_{кнс\ t}$ – витрати електроенергії на комунально-побутове споживання в періоді, що аналізується (млрд кВт/год); $Bm_{E\ техн\ о\ l\ t}$ – технологічні втрати електроенергії в періоді, що аналізується (млрд кВт/год).

Існують різні теоретичні підходи до моделювання поведінки суб'єктів іллегальної діяльності у формі ухилення від оподаткування у поєднанні з мінімізацією ними обсягів інвестиційної діяльності. Модель, побудована Ф. Ковеллом та Дж. Гордоном, передбачає розгляд трьох типів поведінки фірм: «чесної», «комбінованої» і поведінки «привидів». Припускається, що між обсягом нелегальних продажів і дисконтом готівкових коштів існує лінійна залежність:

$$x = 2 \frac{P - p}{\beta}, \quad (7)$$

$$\pi_d(1 + s) < 1, \quad (8)$$

де P – ціна продажу на легальному ринку; x – обсяг продажів на нелегальному ринку за ціною p , $p \leq P$; β – величина, обернена величині розміру попиту на готівкові кошти; π_d – вірогідність перевірки фірми, що здійснює легальні операції в обсязі, більшому від нуля; π_g – вірогідність перевірки фірми, що діє у нелегальному секторі; s – частка несплаченого податку; t – період діяльності.

Усі фірми намагаються бути нейтральними до ризику і орієнтованими на максимізацію прибутку:

$$(1-t)Px + \theta \left(P - \frac{1}{2} \beta x \right) x - cy \Rightarrow \max\{x, X\}, \quad (9)$$

$$s, t, x \geq 0, X \geq 0, x + X \leq y,$$

де y – виробничі потужності фірми, з функцією розподілу $F(y)$ на інтервалі (y_0, y^0) ; $C(y) = Cy$ – витрати виробництва, причому C – однакове значення для всіх фірм;

Для «чесних» фірм при обмеженні $x = 0, X > 0$ і припущенні, що $P(1-t) > c$, максимум прибутку (Π_h) досягається як:

$$\Pi_h = (1-t)Py - cy, \quad (10)$$

тобто оптимальний обсяг легального продажу дорівнює обсягу випуску $X = y$. Для «комбінованої» поведінки при обмеженнях $x > 0, X > 0$ максимум досягається як:

$$\pi_d = \pi_h + \frac{1}{2} \beta \theta_d \hat{x}_d^2, \quad (11)$$

де:

$$\hat{x}_d^2 = \frac{1 - \Pi_d(1+s)}{\beta \theta_d} tP, \quad (12)$$

$$\hat{X}_d = y - \hat{x}_d. \quad (13)$$

Прибуток фірм-«привидів» при обмеженнях $x > 0, X = 0$ досягає максимуму:

$$\Pi_g = \Pi_p + \left[1 - \pi_g(1+S) \right] tPy - \frac{1}{2} \beta y^2, \quad x_g = y. \quad (14)$$

За умови $\theta_d > (1-t)$, прибуток «комбінованих» фірм буде вищий, ніж прибуток «чесних» фірм $(\Pi_d > \Pi_h)$. Оскільки вірогідність перевірки фірм-«привидів» менша, ніж тих, що діють у легальному секторі $(\pi_g < \pi_d)$, можна стверджувати про вибір комбінованого типу поведінки фірмами з великими виробничими потужностями і вибір

поведінки «привида» невеликими фірмами. Це підтверджується діяльністю малого і середнього бізнесу в Україні.

Ймовірність покарання фірми-«привида» (π_g) збільшується зі зростанням нелегальних продажів: $\lim_{x \rightarrow \infty} \Pi_g(x) = 1$. За Є. Пановою [5, с. 13], оптимальні обсяги продажів фірмами-«привидами» при $\pi_d = \pi_g(x)$ менші від їх виробничих потужностей. Фірми з «чесним» і «комбінованим» підходом повністю використовують виробничі потужності, тому за обмежень виробничих потужностей для збільшення обсягів виробництва, вони мотивовані на інвестиційну діяльність.

Для фірм-«привидів», які повністю використовують виробничі потужності, це обмеження не завжди виконується, і вони можуть не інвестувати у виробництво. Припущення про існування таких фірм-«привидів» можна використовувати в окремих сферах діяльності (фінансово-конвертаційні центри; фінансові «піраміди»; разові чи періодичні торговельні операції; сфера послуг тощо) і розмірах (малі підприємства, ФОП). Частіше практикується комбінована поведінка (легальна+нелегальна діяльність) через ухиляння від сплати податків [3, с. 46].

Монетарний метод зарубіжного дослідника проблем «тіньової» економіки Е. Фейга [6, с. 218] базується на рівнянні Фішера:

$$MV = PT, \quad (15)$$

де M – обсяг готівкових грошей в обігу; V – швидкість обігу грошей; P – рівень цін; T – сукупний обсяг оборудок.

Швидкість грошового обігу враховується (за припущення, що грошовий обіг обслуговує офіційний і нелегальний сектор економіки) при визначенні відхилення фактичного і офіційного рівнів ВВП.

Монетарні методи засновані на припущенні, що «тіньова» економіка обслуговується переважно готівковими коштами, оскільки платіжні документи можуть бути виявлені і використані для доведення злочину правоохоронними органами. В основу методу покладені такі припущення: 1) в іллегальній економіці використовуються в основному готівкові розрахунки; 2) швидкість обертання грошей приблизно однакова в іллегальній та офіційній економіці; 3) у легальному секторі протягом певного часу співвідношення між кількістю банкнот у населення і сумою вкладів населення у банках є постійним; 4) існував період, коли «тіньова» економіка була відсутня або її частка була незначною. До різновидів цього методу відносять аналіз обсягу грошових операцій; аналіз попиту на готівку; економетричні методи;

метод Гутмана; метод Фейга та ін. Розмір і динаміка іллегального сектора можуть оцінюватися за допомогою спостереження за обсягом грошової маси, яка емітується центральним банком. У процесі дослідження застосовуються кореляційно-регресійні моделі частки готівки (M) у сукупній грошовій масі (залежна змінна):

$$M = a_0 + a_1x_1 + a_2x_2 + a_3x_3 + a_4x_4 + a_5x_5 + a_6x_6 + a_7x_7 + a_8x_8 \dots a_nx_n, \quad (16)$$

де x_1 – податки у розрахунку на одну особу (тис. грн); x_2 – грошові доходи на одну особу (тис. грн); X_3 – процентні ставки за валютними кредитами; X_4 – процентні ставки за валютними депозитами; X_5 – процентні ставки за всіма видами кредитів; X_6 – процентні ставки за всіма видами депозитів; X_7 – процентні ставки за гривневими кредитами; X_8 – процентні ставки за гривневими депозитами, X_n – інші чинники.

Розрахунок рівня тінізації економіки за методом Фейга та іншими монетарними підходами, що, на нашу думку, є одними з найдостовірніших, подано на рис. 2.

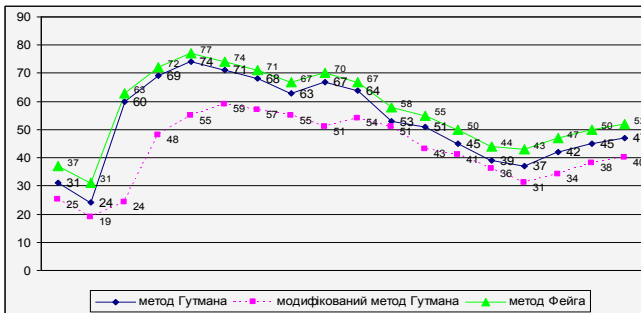

Рис. 2. Рівень тінізації економіки України, розрахований за монетарними методами, % (1993–2010 рр.)

Згідно монетарних підходів «тіньова» економічна діяльність є сукупністю неврахованих факторів, а її розмір у зміні частки готівкових коштів розраховується за формулою: $(1-R^2)$, де R^2 – скоригований коефіцієнт детермінації. Такий підхід є сумнівним, оскільки динаміка показників залежить від інших процесів (зокрема, від інфляції). Більш достовірним вважається співставлення темпів росту грошової маси та обсягу векселів на пред'явника з ВВП. Інший варіант методу аналізу попиту на гроші передбачає врахування обсягу валютних готівкових коштів:

$$\ln(C/M2)_t = a_0 + a_1 \ln(1+TW)t + a_2 \ln(WS/Y)t + a_3 \ln R_t + a_4 \ln(Y/N) + \mu t, \quad (17)$$

де $(C/M2)$ – відношення готівкових коштів в обігу до обсягу грошового агрегату $M2$; TW – середньозважена ставка оподаткування; WS/Y – частка заробітної плати за основним місцем роботи та за сумісництвом у національному доході; R_t – процентна ставка по депозитах; Y/N – ВВП на одну особу; μt – фіктивна змінна.

Для іллегальної економіки знак при коефіцієнтах незалежних змінних a_1, a_2, a_4 – «плюс», a_3 – «мінус». Для оцінки обсягу іллегального сектора потрібно провести оцінку залежної змінної «Обсяг готівкових коштів в обігу» з урахуванням відповідних змінних та здійснити таку ж процедуру за умови нульової ставки оподаткування [7, с. 148]. Різниця становитиме обсяг іллегалізації, а при множенні на швидкість обігу грошей отримусмо номінальний агрегований показник іллегального сектора (18–25).

$$Y_u = \frac{1}{\beta} Y_r \frac{(k_t + 1)(C - k_r D)}{(k_t + 1)(k_u D - C)}, \quad (18)$$

$$C = C_Y + C_u, \quad (19)$$

$$D = D_r + D_u, \quad (20)$$

$$k_Y = C_Y / D_Y, \quad (21)$$

$$k_u = C_u / D_u, \quad (22)$$

$$V_Y = Y_Y / (C_Y + D_Y), \quad (23)$$

$$V_u = Y_u / (C_u + D_u), \quad (24)$$

$$\beta = V_r / V_u, \quad (25)$$

де C – сума національної та іноземної валюти в готівковому обігу; D – попит на депозити в національній та іноземній валюті; Y – рівень доходу; r – офіційний сектор економіка; u – іллегальний сектор [3, с. 74].

Б. Мізюк, В. Шевчук [8, с. 82–84] аналізують наслідки впливу зовнішнього державного боргу на економічні показники за допомогою балансу заощаджень – інвестицій. Негативний ефект від зовнішніх запозичень полягає у тому, що короткочасний експансійний вплив може істотно відрізнятись від довгострокового – реструкційного (26). Пояснити тезу можна за допомогою балансу заощаджень-інвестицій:

$$Sd_t(Y, g, r, M/J) - I_t(r) = CA_t(EP^*/P, Y, Y^*), \quad (26)$$

де S_d – внутрішні заощадження; I – приватні інвестиції; CA – сальдо поточного рахунку; g – дефіцит бюджету; r – процентна ставка; M – грошова маса; Y і Y^* , P і P^* – відповідно дохід і рівень цін у даній країні та за кордоном, J – загальний рівень цін ($J = P^{1-b} (E \cdot P^*)^b$); E – номінальний обмінний курс.

Внутрішні заощадження S_d збільшуються при зростанні доходу Y та процентної ставки r , зменшуються при збільшенні дефіциту бюджету g та обсягів реальної грошової маси I/J . Залежність приватних інвестицій I від реальної процентної ставки r є обернено пропорційною. Сальдо поточного рахунку CA визначається прямою залежністю від реального обмінного курсу EP^*/P і доходу Y та оберненою – від доходу торговельних партнерів Y^* .

Зовнішні запозичення $S_f = I - S_d$ дають можливість подолати нестачу інвестицій або вирівняти платіжний баланс при погіршенні умов торгівлі або зменшення внутрішніх заощаджень.

Ретроспективні значення зовнішнього боргу D_{t-1} і від'ємного сальдо поточного рахунку CA_{t-1} перешкоджають збільшенню зовнішніх запозичень:

$$S_f = f(r - r^*, D_{t-1}, C), \quad (27)$$

де r^* – світова процентна ставка (її підвищення зменшує зовнішні запозичення).

Початкова рівновага знаходиться в т.А. Зовнішні запозичення S_{f0} стимулюють зростання приватних інвестицій ($I_0 \rightarrow I_1$) через зниження процентної ставки ($r_0 \rightarrow r_1$). При цьому дещо зменшуються внутрішні заощадження ($S_0 \rightarrow S_1$) та погіршується сальдо поточного рахунку $CA = I_1 - S_1$ (рис. 3).

Така ситуація вважається самодостатньою, якщо в майбутньому збільшуються внутрішні заощадження, забезпечуючи рівнодійний приплив іноземного капіталу та коштів обслуговування зовнішнього боргу на рівні інвестицій I_1 (т. В). Обслуговування зовнішнього боргу обмежує чисті зовнішні запозичення ($S_{f0} \rightarrow S_{f1}$), покращується сальдо поточного рахунку, але з підвищенням процентної ставки ($r_1 \rightarrow r_2$) та зменшенням інвестицій ($I_1 \rightarrow I_2$). Якщо ж обслуговування зовнішнього боргу збільшує дефіцит бюджету або пропозицію грошової маси, то наступне зменшення внутрішніх заощаджень ($S_{d0} \rightarrow S_{d1}$) перешкоджає поліпшенню сальдо поточного рахунку, попри підвищення процентної ставки ($r_1 \rightarrow r_3$).

Зовнішні запозичення у балансі заощаджень-інвестицій наведено на рис. 3.

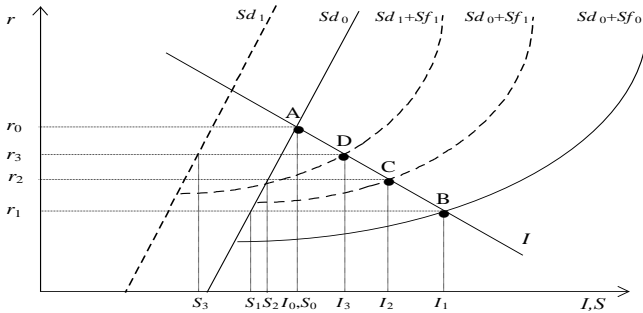

Рис. 3. Зовнішні запозичення у балансі заощаджень-інвестицій
За: [8, с. 85].

Статистика кількості злочинів, скоєних у фінансовій системі, демонструвала скорочення на початку XXI ст., проте залишалася значною. Офіційна статистика свідчить про зростання економічної злочинності.

Динаміка кількості злочинів, виявлених у фінансово-кредитній системі України у 1998–2002 рр.

Показники	Роки				
	1998	1999	2000	2001	2002
Кількість зареєстрованих злочинів, учинених у фінансово-кредитній системі	8539	9881	8959	7865	13407 (з урахуванням злочинів, викритих у бюджетній сфері)
з них у банківській сфері, в тому числі у банках	6312 н.д.	6667 н.д.	4124 н.д.	3404 657	3091 877
Кількість злочинів, учинених організованими злочинними угрупованнями: у фінансово-кредитній системі, з них у банківській сфері	750 630	535 453	541 332	304 164	– 135

Складено за: [9].

Висновки. Зважаючи на загрозливі масштаби тіньової економіки в Україні та проникнення її у всі сфери суспільного життя, на державному рівні необхідно приділити значну увагу боротьбі з цим явищем та вжити відповідних заходів з її мінімізації. Серед першочергових заходів повинні стати: запровадження податкових стимулів до

нагромадження та інвестування коштів в інноваційний сектор, впровадження теоретичних розробок з виявлення напівлегальних фінансово-промислових угруповань та ліквідації виявлених схем іллегалізації капіталу, реальне спрощення погоджувальних і дозвільних процедур для підприємницької діяльності. Пріоритетність запровадження таких заходів дасть змогу зменшити рівень тінізації економіки загалом та фінансового сектора, зокрема.

1. Про основи національної безпеки України: Закон України // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2003. – № 964-IV.

2. Feige E. Defining and Estimating Underground and Informal Economies: The New Institutional Economics Approach / E. Feige // World Development. – 1990. – Vol. 18(7). – P. 981–1002. (P. 983–985).

3. Тіньова економіка: сутність, особливості та шляхи легалізації / за ред. З.С. Варналія. – К.: НІСД, 2006. – 576 с.

4. Наконечна Н.В. Фінансовий контролінг в системі зміцнення економічної безпеки держави: монографія / Н.В. Наконечна; за ред. М. Флейчук. – Львів: Ліга-Прес, 2012. – 260 с.

5. Панова Е.И. Теневой сектор и экономический рост / Е.И. Панова // Препринт. BSP/98/004. – М.: Российская эконом. школа, 1998. – 17 с. – С. 13–14.

6. Feig E. How Big is the Irregular Economy? / E. Feig // Challenge. – 1979. – № 6. – P. 214–235.

7. Флейчук М. Легалізація економіки та протидія корупції у системі економічної безпеки: теоретичні основи та стратегічні пріоритети в умовах глобалізації / М. Флейчук. – Львів: Ахілл, 2008. – 660 с.

8. Шевчук В. Платіжний баланс і макроекономічна рівновага в трансформаційних економіках: досвід України / В. Шевчук. – Львів: Каменяр, 2001. – 495 с.

9. Доля Л.М. Стан боротьби зі злочинністю у банківській системі України: шляхи нейтралізації та протидії / Л.М. Доля // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). – 2003. – № 8. – С. 67.

Наконечная Н.В., Возняк И.В. Подходы к оценке уровня тенизации экономики Украины.

Исследуются методологические подходы к оценке уровня тенизации экономики Украины.

Ключевые слова: теневая экономика, иллегальна економіка.

Nakonechna N.V., Wozniak I.V. Approaches to assessment of the level of shadow economy of Ukraine.

The methodological approaches to assessment of the level of shadow economy of Ukraine.

Key words: shadow economy, i llegal economy.

Стаття надійшла 15 листопада 2012 р.

ВИКОРИСТАННЯ СВІТОВОГО ДОСВІДУ ДЕРЖАВНОЇ ПІДТРИМКИ РОЗВИТКУ АГРОПРОДОВОЛЬЧОГО КОМПЛЕКСУ ЯК НАПРЯМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Присвячено питанням державної підтримки продовольчого комплексу в провідних країнах світу. Проаналізовано світовий досвід державної підтримки розвитку агропродовольчого комплексу країн ЄС, Сполучених Штатів Америки, Канади, країн північної Європи, окремих країн, що розвиваються. Визначено основні напрями застосування світового досвіду державного регулювання розвитку агропродовольчого комплексу як важливого чинника зміцнення системи продовольчої безпеки в Україні.

Ключові слова: *продовольство, продовольчий комплекс, агропродовольчий комплекс, продовольчий ринок, агробізнес, державна підтримка розвитку продовольчого комплексу, продовольча безпека.*

Постановка проблеми. Проблеми продовольчого забезпечення в різних країнах мають як загальні риси, так і істотні розбіжності, що пов'язано з особливостями менталітету населення, національними традиціями, рівнем розвитку агропромислового виробництва, місцем, яке посідає країна у світовій політиці та економіці. Загальним же є те, що надійне продовольче забезпечення населення за рахунок власного виробництва має важливе стратегічне значення і тим самим визначає головну функцію державної політики, оскільки від цього залежить зміцнення не тільки продовольчої, але й національної безпеки країни у цілому.

Стан дослідження. У вітчизняній економічній літературі приділено достатньо уваги розкриттю проблематики адаптації агропродовольчої політики зарубіжних країн до вимог сучасної ринкової економіки [1–7]. Проте, чимало питань стосовно визначення шляхів застосування в Україні світового досвіду державного регулювання розвитку агропродовольчого комплексу в умовах необхідності інтеграції країни до світового продовольчого ринку, на жаль, ще залишаються недостатньо дослідженими.

Зауважимо, що проблематика аналізу світового досвіду державної підтримки розвитку агропродовольчого комплексу та визначення шляхів його використання у вітчизняній практиці певною мірою вис-

вітлено у працях зарубіжних та вітчизняних вчених-економістів: Л.І. Абалкіна, М.І. Асаула, Д.П. Богині, В.Г. Бодрова, О.М. Варченка, М.П. Вітковського, А.С. Гальчинського, О.В. Демченка, Й.С. Завадського, Ю.С. Коваленка, О.В. Крисального, І.І. Лукінова, С.В. Майстро, В.М. Малеса, О.М. Могильного, О.Г. Овчинникова, О.М. Онищенко, І.В. Охріменка, Г.В. Черевка, Б.А. Чернякова, Д. Шпаара та інших.

Метою дослідження є визначення основних напрямів державного регулювання розвитку агропродовольчого ринку через призму використання зарубіжного досвіду щодо необхідності формування ефективної системи продовольчої безпеки України в сучасних умовах.

Виклад основних положень. Провідні країни світу розглядають продовольчу безпеку як важливу умову забезпечення внутрішньої соціальної й політичної стабільності країни та досягнення її зовнішньої економічної незалежності. Тільки такий підхід, як засвідчує практика, зможе забезпечити як стабілізацію, так і нарощування виробництва сільськогосподарської продукції і продовольчих товарів та сприятиме безпосередньо покращенню рівня і якості споживання населення згідно із науково обґрунтованими нормами (див. табл. 1).

Таблиця 1

Середньостатистичні дані споживання продуктів харчування у країнах світу на особу (за рік, кг)

Продукти харчування	Споживання за країнами						
	Україна	Польща	Канада	США	Велика Британія	Німеччина	Франція
Хліб і хлібобулочні вироби	120	119	75	105	87	80	83
Картопля	126	130	69	57	112	73	84
Овочі і баштанні	104	121	90	124	88	93	136
М'ясо і м'ясопродукти	52	62	96	116	82	86	94
Молоко і молочні продукти	206	291	301	267	327	430	434
Яйця, шт.	198	196	210	250	218	223	275
Цукор	33	41	42	30	32	36	34
Риба і рибопродукти	9	11	13	11	12	14	25
Фрукти і ягоди	32	57	116	100	98	156	93

Джерело: Таблиці споживання продуктів харчування в окремих країнах світу. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.uk.wikipedia.org/wiki>.

При цьому необхідно зазначити, що не тільки обсяг, але й структура споживання продуктів харчування у розвинутих країнах (США, Канада, Велика Британія, Франція, Німеччина) та країнах, що розвиваються (Україна, Польща), значно відрізняється. Так, цілком закономірним є той факт, що в останніх переважає споживання більш дешевих продуктів харчування (хлібобулочні вироби, картопля), тоді як у розвинутих країнах населення у зв'язку з більш високою платоспроможністю споживає більше тваринницької продукції, а також овочів і фруктів, що значно впливає на рівень, якість та самопочуття всього суспільного організму.

Це пояснюється тим, що середня енергетична цінність продуктів добового раціону на людину в розвинених країнах є вищою, ніж у країнах, що розвиваються, адже продукти харчування тваринного походження мають більш високу енергетичну цінність та більшою мірою впливають на здоров'я людей.

Проте, слід врахувати, що ефективність розвитку агропродовольчого комплексу країни залежить не тільки від природно-кліматичних умов, але й від результативного впливу держави на процеси у цьому секторі економіки.

Сімдесятирічний агропродовольчий досвід США свідчить про те, що держава прагне ефективно регулювати процеси відтворення у сільському господарстві. Важливим напрямом такого регулювання є збалансована фінансово-кредитна підтримка аграрного сектора економіки. Зокрема, фінансування здійснюється шляхом виділення з державного бюджету асигнувань, які чітко спрямовуються на цільові програми, що мають загальнонаціональне значення. На федеральному ж рівні «працюють» дві великі цільові програми: стабілізація доходів і наукове забезпечення.

Окрім цього, на федеральному рівні діє понад 10 міжгалузевих цільових програм, які різною мірою стосуються інтересів сільського господарства і фермерів. До них належать насамперед такі програми, як консервація і вилучення земель, продовольча допомога бідним верствам населення, маркетинг та інспекція, соціальний розвиток сільської місцевості та ін. Бюджетні кошти, що розподіляються під ці програми, на 80% контролює міністерство сільського господарства США через товарно-кредитну корпорацію (ТКК), тоді як решту засобів розподіляють через штати і місцеві органи управління [8, с. 12].

Заслуговує на увагу й те, що нині у США активно використовується програма середньострокових кредитів у рамках Закону «Про продовольчу допомогу» для посилення орієнтації країн-імпортерів на тривалі закупівлі американської сільськогосподарської продукції. Зок-

рема, з 1986 р. держава стимулює фермерів продавати свою продукцію на зовнішніх ринках, компенсуючи їм різницю між ціною реалізації, тобто світовою ціною, і заставною ставкою у вигляді експортної компенсаційної надбавки. Введення такої надбавки дозволяє за допомогою державних субсидій без збитку для доходів фермерів підтримувати експорт сільськогосподарської продукції на високому рівні навіть в умовах зниження світових цін. Тому і не дивно, що в світових умовах розвитку ринкової економіки частка США у світовому експорті багатьох видів сільськогосподарської продукції складає від 40 до 60%.

Зауважимо і на той факт, що значні витрати у процесі виробництва продовольчої продукції несе державний бюджет США за програмою «Продовольча допомога», до якої входять програми «Шкільні сніданки», «Продовольчі купони» та ін. Так, загальні витрати за цією програмою з 1980 до 1990 рр. зросли з 14,2 до 21,4 млрд дол, а в 2009–2010 рр. витрати лише на продовольчі талони і харчування для дітей зросли до 51,8 млрд дол [8, с. 12–13]. При цьому слід враховувати, що програма охоплює не лише сільських жителів, але й усе малозабезпечене населення США.

Отже, такий механізм фінансування цільових програм, пов'язаних із продовольством та аграрним бізнесом, дозволяє за допомогою економічних важелів безпосередньо регулювати виробництво і розподіл певних видів сільськогосподарської продукції і продовольства, тобто впливати на ефективність функціонування фермерських господарств через такі економічні інститути як субсидії, ціни, кредити і дотації. Виходячи з цього, механізм і масштаби фінансування, їх функціональна спрямованість залежать від економічної ситуації, яка складається на внутрішньому ринку США, а також на світових продовольчому та аграрному ринках.

У Західній Європі проблема продовольчої безпеки гостро постала після другої світової війни. Зокрема, об'єднання продовольчих та аграрних ринків було на той момент складною проблемою через те, що кожна країна проводила власну продовольчу політику. Виникла необхідність у створенні єдиної європейської аграрно-продовольчої системи, яка б органічно поєднувала як підтримку національних ринків для забезпечення продовольчої безпеки, захисту від дешевого імпорту, підтримку власного товаровиробника, а отже і продовольчого експорту.

У 1957 р. шість країн (ФРН, Франція, Італія, Нідерланди, Бельгія й Люксембург) підписали Римський договір, за яким було утворено Європейське економічне співтовариство. У січні 1962 р. Рада Міністрів ЄС прийняла низку документів, що започаткували загальні продоволь-

чий та аграрний ринки Європи. Зокрема, було законодавчо визначені такі основні інструменти регулювання ринків у єдиній агропродовольчій політиці як: цільові ціни, інтервенційні ціни, граничні ціни, змінний імпортний тариф і експортні субсидії [9].

Цими документами було закладено три фундаментальних принципи функціонування єдиної агропродовольчої політики Європейського економічного співтовариства: єдність ринку, загальне фінансування й преференції Співтовариству.

Варто звернути увагу і на те, що підтримка високих цін всередині ЄС вважається одним з найдорожчих шляхів субсидування доходів, тому згодом були ухвалені рішення щодо незначного зниження цін. Так, були введені прямі доплати фермерам у випадку неперевищення досягнутого попереднього рівня виробництва ними продукції. Державні виплати здійснюються з розрахунку на гектар землі або на голову худоби в несприятливих умовах виробництва [10, с. 68].

Також слід зауважити і те, що проведення спільної агропродовольчої політики ЄС передбачало використання для регулювання аграрного ринку такий важливий інструмент як квотування. Його врахування зводилося до того, що підтримка цін на продукцію веде до її надвиробництва. І саме тому вводилися квоти на виробництво її певних видів (молоко, цукор, спирт, крохмаль тощо) з метою збереження високого рівня внутрішніх цін, недопущення надвиробництва, а також зниження витрат з бюджету ЄС.

Для України у процесі державного регулювання розвитку агропродовольчого комплексу виникає гостра проблема врахування ризиків, загроз, що є основою формування надійної системи страхування, котра безпосередньо впливає і на рівень продовольчої безпеки країни.

Тому заслуговує на увагу й те, що практично у всіх країнах з розвиненою економікою прийняті програми щодо страхування врожаю. Система, яка передбачає функціонування компенсаційних платежів з державного бюджету, дозволяє страхувати діяльність фермерів на випадок несприятливих погодних умов, повеней, епідемій і т.д. До того ж є і бюджетні платежі, що пов'язані з «регіональною підтримкою», завдяки яким у фермерів з'являється можливість ведення сільськогосподарського виробництва на розширеній основі у зонах із несприятливими погодними умовами [11, с. 64].

Зауважимо, що більшість фермерських господарств у країнах Західної Європи є господарствами сімейного типу. Крім них, існують також несімейні партнерства, хоча по суті партнерські відносини там детально врегульовані. До прикладу, у Великобританії діє спеціальне законодавство, що регулює партнерські відносини у сільському госпо-

дарстві. До того ж, таке партнерство оформляється спеціальним договором, в якому визначається, як повинні бути підготовлені рахунки, чи слід віддавати землю у спільну власність чи у власність одного з партнерів, чи буде у партнерів право використовувати землю після смерті її власника (маються на увазі відносини оренди) тощо.

Цікавою і корисною для України є зарубіжна практика ведення сімейного аграрно-продовольчого бізнесу. Так, у країнах Європейського Союзу сімейна форма ведення сільського господарства має особливе значення. Саме у таких господарствах працюють професійні виробники сільськогосподарської продукції, діяльність яких ґрунтується на серйозній законодавчій основі. Так, у Законі Франції «Про орієнтацію сільського господарства» сформульовані основні напрями агропродовольчої політики держави; і де особливо наголошується на сприянні та стимулюванні розвитку сімейних господарств, які вважаються основою сільськогосподарського виробництва в країні [1].

Отже, країни ЄС активно стимулюють розвиток власного національного сільського господарства, в якому витрати на виробництво одиниці продукції, зазвичай є вищими за світові. Тоді у законодавчому полі цих країн враховуються імпортно-експортні можливості товаровиробників, хоча особливості функціонування механізму підтримки аграрного сектора у кожній країні значною мірою залежать від її природно-економічних, географічних, зовнішньоекономічних умов.

Для України, при вирішенні продовольчої проблеми важливим є досвід державного регулювання агропродовольчих ринків у Новій Зеландії – країні, що характеризується одним з найнижчих рівнів підтримки аграрного сектора за рахунок проведення радикальних заходів. Так, із другої половини 70-х рр. і до 1985 р. ця країна проводила найбільш протекціоністську політику серед країн ОЕСР. Однак, у 1985 р. уряд Нової Зеландії скасував практично всі заходи державної підтримки сільського господарства та продовольства. Роль держави збереглася лише в контролі ветеринарної та фітосанітарної ситуації в країні, а також у підтримці наукових досліджень в аграрній сфері.

Такий досвід Нової Зеландії вказує на певні можливості побудови конкурентоспроможного агропродовольчого сектора без значної державної підтримки. Однак, на наш погляд, це стало можливим лише тому, що на момент скасування такої підтримки агропродовольчий сектор країни був економічно потужним і високотехнологічним, що для України не є зовсім властивим.

Надзвичайно радикальною є ідеологія продовольчої безпеки, що реалізується в Японії – країні, в якій Уряд прагне максимально знизити агропродовольчий імпорту. Це призводить до того, що в аграрному

секторі має місце достатньо високий ступінь протекціонізму. Тому основними інструментами державного регулювання аграрних ринків у цій країні є державні ціни, зовнішньоторговельне регулювання й регулювання продовольчого постачання, а також окремі структурні програми розвитку агропродовольчого комплексу.

Варто зазначити, що закупівельні ціни в сільському господарстві Японії регулюються в основному трьома методами. Так, на рис, пшеницю й ячмінь держава встановлює тверді закупівельні ціни. На цукровий буряк, цукрову тростину, яловичину, свинину, масло й сухе молоко існують мінімальні гарантовані ціни, на основі яких держава здійснює закупівельні інтервенції, тоді як на сою, рапс, молоко для перероблення встановлюються стандартні ціни, відповідно до яких і визначаються різниці платежі виробникам. До того ж, таке цінове регулювання перебуває в тісному взаємозв'язку із зовнішньоторговельним регулюванням. Тому зрозумілим є той факт, що в Японії провадиться політика обмеження на ввезення продовольства насамперед щодо тих продуктів, за якими імпорт може конкурувати із внутрішнім виробництвом, а також встановлюються високі імпорتنі бар'єри на продовольчу продукцію.

У країнах Північної Африки, які часто зазнають посухи, держава оперативно реагує на них підвищенням мінімальної ціни, насамперед на продовольчу пшеницю, що запобігає нанесенню збитків фермерам. В Індії же діють не лише програми підвищення мінімальної ціни підтримки на пшеницю, рис, кукурудзу та ячмінь, але й реалізовується програма підтримки експорту пшениці через значні субсидії, які роблять її значно дешевшою на експортному ринку. Також Індія є яскравим прикладом країни, що розвивається, яка проводить таку особливу політику цін, що передбачає масове субсидування споживачів сільськогосподарських продуктів і одночасно приховане оподаткування виробників. Слід зазначити, що політика цін, що проводиться індійським урядом, поширюється лише на продукцію рослинництва і не зачіпає тваринницьку продукцію [8, с. 14].

Заслуговує науково-практичної уваги політика державної підтримки агропродовольства у Таїланді. Так, для збільшення виробництва головного для населення країни продовольчого продукту – рису, держава реалізує програму продажу фермерам насіння гібридів рису за ціною майже в 10 разів меншою від ринкової комерційної ціни.

Підсумовуючи, вважаємо за необхідне розглянути основні заходи державної підтримки агропродовольчого виробництва у різних країнах світу згруповані за цільовою ознакою і схематично зображені у табл. 2.

Заходи державної підтримки агропромислового виробництва у розвинутих країнах світу

№ з/п	Методи державної підтримки	Заходи держави
1.	Підтримка доходів виробників	<ul style="list-style-type: none"> – Компенсаційні платежі – Платежі за умови появи збитків від стихійних лих – Платежі за збиток у результаті реорганізації виробництва
2.	Цінове втручання на продовольчому ринку	<ul style="list-style-type: none"> – Підтримка внутрішніх цін на с/г продукцію – Встановлення квот – Встановлення податків на експорт та імпорт продовольства
3.	Компенсація витрат	<ul style="list-style-type: none"> – Субсидювання та пільгове оподаткування за умови придбання добрив, кормів та отрутохімікатів – Субсидювання виплат відсотків за отриманими кредитами – Субсидювання виплат зі страхування майна
4.	Сприяння розвитку ринку	<ul style="list-style-type: none"> – Виділення коштів на розробку й реалізацію ринкових програм – Субсидії на зберігання продукції – Субсидії на проведення транспортних робіт із перевезення продукції усіх ланок агропродовольчого виробництва
5.	Сприяння розвитку продовольчої інфраструктури	<ul style="list-style-type: none"> – Субсидії на будівництво господарських приміщень – Субсидії на здійснення іригаційних проектів – Субсидії на рекультивацию земель – Сприяння створенню фермерських об'єднань
6.	Реалізація регіональних та загальнодержавних програм	<ul style="list-style-type: none"> – Виділення коштів на реалізацію державних програм розвитку продовольчого виробництва
7.	Макроекономічна політика	<ul style="list-style-type: none"> – Проведення пільгової податкової політики – Підтримка національної валюти – Зовнішньоторговельна діяльність

Джерело: розроблено за: [1, 5].

Висновки. Дослідивши зарубіжний досвід, слід відзначити, що у країнах, які були об'єктом нашого аналізу, створено системи помір-ного протекціонізму у функціонуванні агропродовольчого сектора, чого, на жаль, бракує вітчизняній практиці.

Погоджуючись із думкою багатьох економістів і експертів, вважаємо, що крім запровадження системи протекціонізму доцільно чітко відрегулювати і розподілити заходи відповідальності між державою і виробником сільськогосподарської продукції.

Враховуючи гостроту коштів, стоїть питання про необхідність бюджетної підтримки розвитку агропродовольчого комплексу, оскільки засобів, що виділяються з бюджету, не завжди вистачає для забезпечення самоокупності діяльності суб'єктів цього комплексу. Важливою проблемою в умовах глибокої кризи для сільських територій також залишається визначення оптимального розміру державної підтримки, що здійснюється з бюджетів різних рівнів.

Тому надзвичайно важливою є розробка збалансованої державної і місцево-регіональної політики щодо сприяння розвитку агропродовольчого виробництва з метою формування надійної системи продовольчої безпеки країни.

1. Власов В.І. Підтримка сільгоспвиробників у зарубіжних країнах / В.І. Власов // Економіка АПК. – 2004. – № 5. – С. 22–26.

2. Гнатюк С.А. Продовольча безпека та можливості її досягнення в Україні / С.А. Гнатюк // Економіка АПК. – 2005. – № 7. – С. 42–45.

3. Міжнародний агробізнес: навч. посібник / [І.Ю. Сіваченко, В.Ф. Семенов, Д.В. Побережний та ін.]; за заг. ред. І.Ю. Сіваченко. – К., 2003. – 208 с.

4. Овчинников О.Г. Государственное регулирование аграрного сектора США: науч. пособие / О.Г. Овчинников. – М.: Дело, 1999. – 663 с.

5. Світовий досвід розвитку державної політики щодо підтримки сільськогосподарського товаровиробника / [Ю.С. Коваленко, І.В. Охріменко, М.І. Асаула, О.В. Демченко] // Агропромисловий комплекс України: стан, тенденції та перспективи розвитку: інформ.-аналіт. зб.: (Вип. 5) / за ред. П.Т. Саблука та ін. – К., 2002. – 647 с.

6. Черевко Г.В. Маркетинг продовольчого ринку: досвід США та проблеми України / Г.В. Черевко, О.Г. Фадєєва, Г.В. Астратова // Економіка АПК. – 1996. – № 4. – С. 86–90.

7. Черняков Б.А. Роль и место сельскохозяйственных предприятий в аграрном секторе США / Б.А. Черняков // Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий. – 2001. – № 5. – С. 9–15.

8. Варченко О.М. Зарубіжний досвід державної підтримки сільськогосподарського виробництва та напрями його використання у вітчизняній практиці / О.М. Варченко // Економіка та управління АПК: збірник наукових праць / Білоцерків. нац. аграр. ун-т. – Біла Церква, 2011. – Вип. 5 (85). – С. 11–16.

9. Майстро С.В. Досвід державного регулювання агропродовольчих ринків у зарубіжних країнах. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/db/2007-1-1/doc/5/05.pdf>.

10. Шпаар Д. Реформа Общей аграрной политики в Евросоюзе и ее последствия для ФРГ / Д. Шпаар, К. Беме // АПК: экономика, управление. – 2008. – № 7. – С. 67–76.

11. Онегіна В. Зміна аграрної парадигми та державна аграрна політика у розвинутих країнах / В. Онегіна // Економіка України. – 2010. – № 11. – С. 62–72.

Пицур Я.С., Сенышын О.С. Использование мирового опыта государственной поддержки развития агропродовольственного комплекса как направления обеспечения продовольственной безопасности Украины.

Посвящено вопросам государственной поддержки продовольственного комплекса в ведущих странах мира. Проанализирован мировой опыт государственной поддержки продовольствия стран ЕС, США, Канады, стран северной Европы, ряда развивающихся стран. Определены основные направления применения мирового опыта государственного регулирования развития агропродовольственного комплекса как важного фактора укрепления системы продовольственной безопасности в Украине.

Ключевые слова: *продовольствие, продовольственный комплекс, агропродовольственный комплекс, продовольственный рынок, агробизнес, государственная поддержка развития продовольственного комплекса, продовольственная безопасность.*

Pitsur Y. S., Senyshyn O.S. Using world experience of state support of agro-food complex as the direction providing food security of Ukraine.

The article deals with the state support of food complex in the leading countries. International experiences of state support of agro-food complex in the EU, the USA, Canada, Nordic countries, several developing countries are analyzed. The main directions of application of international experience in state regulation of agro-food complex as an important factor in strengthening food security in Ukraine are described.

Key words: *food, food complex, agro-food complex, grocery market, agro-business, public support for the development of the food complex, food security.*

Стаття надійшла 11 жовтня 2012 р.

ОЦІНЮВАННЯ РІВНЯ ЕНЕРГОРЕСУРСНОЇ ЗАЛЕЖНОСТІ КРАЇНИ

Запропоновано підхід до оцінювання рівня енергетичної незалежності країни. Обґрунтовано доцільність оцінювання енергоресурсної залежності країни в розрізі компаній-постачальників. Запропоновано показники оцінювання рівня залежності країни від постачальників ресурсів, які враховують питому вагу кожного постачальника в енергетичному балансі імпортера, ризик зміни вартості ресурсів та політичний ризик країн-постачальників.

Ключові слова: енергетична безпека; енергетична незалежність країни; транснаціональна компанія; політичний ризик.

Постановка проблеми. Окремим важливим завданням гарантування енергетичної безпеки (ЕнБ) є оцінювання рівня залежності країни від постачальників енергоресурсів, яка по суті є індикатором рівня енергетичної незалежності країни. Важливим чинником, який визначає рівень енергетичної залежності, є не лише частка імпортованих енергоресурсів (рівень забезпеченості власними енергоресурсами), але й рівень диверсифікації імпортованих енергоресурсів поміж імпортерами (географічна структура імпорту енергоресурсів). Крім цього, оцінювання існуючої залежності країни від постачальників ресурсів є лише констатацією факту, без урахування ризику зростання цієї залежності внаслідок зростання вартості енергетичних ресурсів. В умовах активного розвитку міжнародних економічних відносин та транснаціоналізації міжнародного бізнесу міжнародні компанії постачальники енергоресурсів можуть чинити більший тиск на покупця, аніж окремі країни, а тому оцінювати стан енергетичної незалежності слід не лише в розрізі країн, але й в розрізі компаній-постачальників ресурсів.

Стан дослідження. У літературі наведено підходи (див. наприклад, [1; 2]) до визначення рівня енергетичної безпеки країни (з позиції забезпеченості власними енергоресурсами). Водночас вони не враховують частки енергоресурсів, які постачають різні країни, та вклад кожного енергоресурсу (за групами їх призначення) у кінцеве енергоспоживання країни (див. наприклад, [1]), що, безумовно, впливає на рівень енергетичної безпеки, або ж просто пропонують нормативний показник обсягу імпорту енергоресурсів з однієї країни (див. наприклад, [2]), що не дає змоги визначити єдиний показник енергетичної залежності за всіма енергоресурсами загалом. Окремі підходи спрямовані лише на визначення залежності за кожным видом енергоресурсу-

су, що є безперечно важливо, проте не дає загального уявлення про рівень залежності країни загалом (див. наприклад, [3]).

Зазвичай, енергетичну незалежність розглядають як прийнятний рівень залежності країни від інших країн постачальників енергоресурсів. Проте, в умовах глобалізації світової економіки та активного розвитку міжнародного бізнесу, з'являються нові суб'єкти формування загроз національній енергетичній незалежності – транснаціональні компанії.

Таким чином, оцінювати рівень залежності країни від постачальників енергоресурсів можна як у розрізі країн, так і в розрізі ТНК, які здійснюють видобуток та постачання енергоносіїв. Очевидно, що кожен із варіантів оцінювання залежності від постачальників енергоресурсів має свої особливості. Так, оцінюючи залежність від корпоративних постачальників, відпадає необхідність врахування зустрічної торгівлі конкретними енергоресурсами, адже експортом та імпортом різних енергоносіїв, зазвичай, займаються різні приватні чи державні компанії. При цьому треба наголосити, що сьогодні найбільшу цінність становить саме визначення рівня залежності від корпоративних постачальників енергоресурсів.

Оцінювання енергетичної залежності у розрізі країн є доцільним для чистих імпортерів енергоресурсів, тоді як здійснення оцінки залежності від корпоративних постачальників є корисним інструментом аналізу енергоринків та стану енергетичної безпеки і для країн чистих експортерів, які все ж імпортують певні групи енергоносіїв та характеризуються залежністю від них.

Для визначення рівня залежності країни від зовнішніх постачальників енергоресурсів доцільно прийняти такі гіпотези:

- для конкретного обсягу імпорту енергоресурсів рівень енергетичної безпеки спадає у разі зменшення кількості постачальників (зростає залежність країни від постачальників енергоресурсів);
- рівень енергетичної залежності від конкретного постачальника визначається його часткою у загальному обсязі використання певного ресурсу.

Нехай функція, яка описує рівень залежності країни від постачальників, може бути поданою у вигляді $Z = z(X)$, де $X = (x_1, x_2, \dots, x_n)$ – вектор, який описує структуру імпорту енергоносіїв; x_i – частка сукупного енергоспоживання, яка забезпечується поставками i -го постачальника. Враховуючи такі припущення, функція рівня енергетичної залежності країни від постачальників енергоресурсів буде зростаючою опуклою вверх.

Для побудови показника оцінювання рівня енергетичної залежності з урахуванням висунутих вище припущень, за основу візьмемо індекс Герфіндала, який використовують для визначення рівня конкуренції на ринках. Таким чином, рівень енергетичної залежності від постачальників конкретного енергоресурсу можна визначити за формулою:

$$Z_j = \sum_{i=1}^n x_i^2 = \sum_{i=1}^n \left(\frac{x_{ij}}{X_j} \cdot 100 \right)^2, \quad (1)$$

де Z_j – рівень енергетичної залежності країни за j -тим енергоресурсом; x_{ij} – обсяг j -го енергоресурсу, який постачається i -тим постачальником; X_j – загальна потреба країни в j -му енергоресурсі.

Обсяги використання енергоресурсу можна приймати в енергетичному еквіваленті (т у.п., нафтового еквіваленту (н.е.) тощо) або грошовому (вартість імпортованих та спожитих енергоресурсів). Значення показника енергетичної залежності, розрахованого за формулою (1), знаходитиметься в межах $0 \leq Z \leq 10^4$.

Рівень енергетичної залежності для всіх видів імпортованих енергоресурсів можна розрахувати як інтегральний показник, що враховує рівні енергетичної залежності країни за кожною групою енергоресурсів.

Зважаючи, що гранична загрозливість енергетичної залежності є зростаючою, інтегральна функція оцінки енергетичної залежності за всіма групами енергоресурсів має відображати такі характеристики та відповідати наведеним вище гіпотезам, а тому не може бути лінійною. Інакше кажучи, індивідуальним показникам енергетичної залежності під час розрахунку інтегрального показника не притаманна властивість адитивності. У таких умовах інтегральний показник, який розраховується на основі кількох індивідуальних, доцільно визначити за формулою:

$$I = \prod_{i=1}^n (k_i)^{w_i}, \quad (2)$$

де I – значення інтегрального показника; n – кількість індивідуальних показників, на основі яких обчислюється інтегральний показник; k_i – величина i -го індивідуального показника; w_i – коефіцієнт вагомості i -го індивідуального показника.

Для розрахунку інтегрального показника за формулою (2) має виконуватись умова $\sum_{i=1}^n w_i \leq 1$.

Отже, загальний рівень енергетичної залежності країни можна визначити таким чином:

$$Z_T = \prod_{j=1, Z_j \neq 0}^m Z_j^{w_j} = \prod_{j=1, Z_j \neq 0}^m \left[\sum_{i=1}^{n_j} \left(\frac{x_{ij}}{X_j} \cdot 100 \right)^2 \right]^{w_j}, \quad (3)$$

де Z_T – рівень енергетичної залежності країни; m – кількість первинних енергоресурсів, які використовує країна; n_j – кількість постачальників j -го енергоресурсу; w_j – вагомість j -го ресурсу в енергетичному балансі країни; x_{ij} – обсяг імпорту j -го енергоресурсу, який постачається i -тим постачальником цього ресурсу; X_j – обсяг споживання j -го енергоресурсу.

Вагомість j -го енергоресурсу w_j розраховують як частку споживання j -го енергоресурсу в загальному обсязі первинного енергоспоживання. При цьому розрахунок такої частки можна виконувати з використанням як енергетичного еквіваленту ресурсів, так і з врахуванням вартості j -го ресурсу та сукупного первинного енергоспоживання.

На перший погляд, може видатись дивним, що сума коефіцієнтів вагомості може виявитися (а в реальних умовах завжди буде) меншою за одиницю. Проте цей факт цілком відповідає дійсності енергетичної залежності та висунутим гіпотезам, адже існування окремих груп ресурсів, за якими країна є незалежною, та зниження частки імпортованих енергоресурсів (а відтак і прямування суми коефіцієнтів вагомості до нуля) свідчить про зниження рівня залежності країни від постачальників енергоресурсів.

Для визначення рівня енергетичної залежності країни від постачальників енергоресурсів можна одночасно застосувати підходи, описані формулами (1) та (3).

Так, розрахунок загального рівня енергетичної залежності від країн-постачальників можна виконати без використання інтегрального показника, застосовуючи формулу (2). При цьому групування доцільно здійснювати лише за постачальниками (а не за групами енергоресурсів), а вимірником споживання енергоресурсів буде їхня енергетична цінність.

Розрахунок рівня енергетичної залежності країни з використанням наведених вище підходів по суті констатує рівень залежності країни на певний момент часу, тобто така оцінка є миттєвою. Умовно здійснення оцінки енергетичної залежності країни за горизонтом здійснюваної оцінки можна розділити на миттєву, короткотермінову – коли існує можливість зміни цін імпортованих енергоресурсів, середньотермінову – коли можлива зміна обсягів імпорту енергоресурсів, здебі-

льшого внаслідок заміщення імпорту нарощенням власних обсягів видобутку енергоресурсів, та довготермінову (коли існує можливість географічної диверсифікації поставок енергоресурсів). Таким чином, оцінка рівня залежності від постачальників має враховувати ризик зміни рівня цін ресурсів для короткотермінового періоду. Зважаючи на складність точних прогнозів змін фізичних обсягів власного видобутку та імпорту енергоресурсів (для оцінки середньотермінової залежності), загальних потреб країни в енергоресурсах, політичної та економічної ситуації на світових енергоринках (для оцінки рівня довготермінової енергетичної залежності), зупинимось на визначенні короткотермінової енергетичної залежності.

Визначення рівня енергетичної залежності в короткотерміновому періоді здійснюють за методикою миттєвої оцінки з урахуванням ризику зміни цін енергоресурсів. Оцінка ризику зміни цін імпортованих енергоресурсів може здійснюватися з використанням наявної статистичної інформації.

Зважаючи, що посилення ризику зростання цін імпортованих ресурсів підвищуватиме загрозу зростання енергетичної залежності, а зниження цін збільшуватиме ймовірність зниження залежності, для оцінки ризику на основі статистичної інформації доцільно застосувати модифіковану величину семіваріації.

Для розрахунку модифікованого семіквадратичного відхилення та, відповідно, очікуваної зміни цін імпортованих енергоресурсів, потрібно розглядати ціну ресурсу протягом T періодів, аналізуючи тенденцію її зміни відносно ціни T -го періоду.

Крім цього, надійність поставок за контрактованих обсягів енергоресурсів за запланованої вартості з інших країн тією чи іншою мірою залежить від рівня політичної та економічної стабільності в країні-постачальнику.

Відповідно, рівень зовнішньополітичного ризику також впливатиме на величину залежності країни від постачальників ресурсів, що потрібно врахувати під час оцінювання енергетичної залежності (як це, наприклад, зроблено у [3]).

Для виконання практичних розрахунків з урахуванням величини зовнішньополітичних ризиків можна скористатись, наприклад, розрахунками Групи з оцінювання політичних ризиків¹. Значення деяких індикаторів зовнішньополітичного ризику для низки країн, розраховані експертами *PRS*, наведено в таблиці.

¹ The Political Risk Services Group (*PRS* Group), <http://www.prsgroup.com/>

**Деякі індикатори зовнішньополітичного ризику країн у 2010 р.
(за оцінками PRS Group)**

Країна	Індикатори зовнішньополітичного ризику					
	VA	PV	GE	RQ	RL	CC
Азербайджан	0,42	0,74	0,25	0,77	0,58	0,25
Алжир	0,54	0,70	0,50	0,59	0,50	0,33
Білорусь	0,38	0,79	0,25	0,64	0,67	0,33
Венесуела	0,29	0,70	0,25	0,14	0,17	0,17
Єгипет	0,33	0,72	0,50	0,50	0,58	0,33
Ємен	0,63	0,63	0,25	0,64	0,33	0,33
Ірак	0,38	0,54	0,38	0,64	0,25	0,25
Казахстан	0,58	0,87	0,50	0,59	0,67	0,25
Катар	0,50	0,85	0,50	0,82	0,83	0,42
Лівія	0,33	0,88	0,25	0,73	0,67	0,25
Норвегія	1,00	0,79	1,00	0,95	1,00	0,83
Об'єднані Арабські Емірати	0,63	0,87	0,75	0,91	0,67	0,58
Оман	0,50	0,84	0,50	0,95	0,83	0,42
Польща	1,00	0,82	0,75	0,95	0,75	0,42
Російська Федерація	0,58	0,65	0,25	0,77	0,67	0,33
Румунія	0,92	0,70	0,25	0,64	0,67	0,42
Саудівська Аравія	0,50	0,75	0,50	0,91	0,83	0,42
США	0,83	0,75	1,00	1,00	0,83	0,67
Туніс	0,50	0,86	0,50	0,68	0,83	0,50
Туреччина	0,54	0,55	0,50	0,59	0,58	0,42
Україна	0,83	0,72	0,25	0,41	0,67	0,33

Джерело: [4].

У таблиці використані наступні позначення: VA – політична демократичність та прозорість; PV – політична стабільність та незастосування силових методів (урядова стабільність, внутрішні та міжнародні конфлікти, етнічна напруга); GE – урядова ефективність (рівень бюрократії); RQ – свобода інвестиційної діяльності; RL – верховенство права; CC – приборкання корупції.

Таким чином, величина короткотермінової енергетичної залежності, відповідно до запропонованих гіпотез та методик, можна визначити за формулою:

$$Z^S = \prod_{j=1, Z_j \neq 0}^m [Z_j^S]^{W_j^S}, \quad (4)$$

де: Z_j^S – рівень енергетичної залежності країни за j -тим енергоресурсом у короткотерміновому періоді; W_j^S – вагомість j -го ресурсу в енергетичному балансі країни.

Величину енергетичної залежності країни за j -тим енергоресурсом у короткотерміновому періоді визначають за формулою:

$$Z_j^S = \sum_{i=1}^{n^j} \frac{1}{r_i} \cdot \left(\frac{x_{ij}(p_{ij}^T + C_{ij})}{\sum_{i=1}^{n^j} [x_{ij}(p_{ij}^T + C_{ij})] + p_{vj} \cdot x_{vj}} \cdot 100 \right)^2, \quad (5)$$

де C_{ij} – очікувана зміна ціни j -го енергоресурсу, який постачається i -тою країною; p_{ij}^T – ціна одиниці j -го енергоресурсу, який постачається i -тою країною в період часу T ; p_{vj} та x_{vj} – обсяги та ціна одиниці j -го енергоресурсу, які забезпечуються за рахунок внутрішніх можливостей; r_i – індикатор зовнішньополітичного ризику для i -тої країни, $r_i = (0, 1]$ (вище значення свідчить про більшу стабільність).

За таких умов, вагомість j -го ресурсу в енергетичному балансі країни для середньотермінової оцінки визначають за формулою:

$$W_j^S = \frac{\sum_{i=1}^{n^j} x_{ij}(p_{ij}^T + C_{ij})}{\sum_{j=1}^m \left[\sum_{i=1}^{n^j} x_{ij}(p_{ij}^T + C_{ij}) + p_{vj} \cdot x_{vj} \right]}. \quad (6)$$

Очікувану зміну ціни j -го енергоресурсу C_{ij} можна розрахувати за формулою:

$$C_{ij} = \sqrt{\frac{1}{T-2} \sum_{t=1}^{T-1} [\alpha_t (p_{ij}^T - p_{ij}^t)^2]} \quad (7)$$

Коефіцієнт α_t в (7) розраховують за формулою:

$$\alpha_t = \begin{cases} -1, & p_{ij}^T > p_{ij}^t \\ 1, & p_{ij}^T < p_{ij}^t \end{cases} \quad (8)$$

Висновки. Оцінювання стану енергетичної незалежності країни та встановлення рівня залежності країни від постачальників енергетичних ресурсів повинно здійснюватися не лише у розрізі країн-постачальників енергоресурсів, але й в розрізі компаній постачальників.

На стан енергетичної залежності країни впливають: частка кожного постачальника ресурсів у енергетичному балансі імпортера; ризик зростання цін на енергоресурси; рівень політичного тиску країни, з якої постачаються енергоресурси (місце видобутку ресурсів чи локації транснаціональної компанії, яка їх постачає).

Нарощення власного видобутку та виробництва енергоресурсів знижуватиме залежність від постачальників енергоресурсів, а диверсифікація наявних поставок нейтралізуватиме зовнішньополітичні ризики та зменшуватиме можливість тиску країн-постачальників на формування внутрішньої та зовнішньої політики країн-покупців енергоресурсів.

1. Сухоруков А.І. Програмно-цільовий підхід до забезпечення економічної безпеки України / А.І. Сухоруков // Стратегія економічного розвитку. – 2000. – Вип. 2–3. – С. 14–21.

2. Сухоруков А.І. Методичні рекомендації щодо оцінки рівня економічної безпеки України/ А.І. Сухоруков, С.Л. Воробйов, Т.П. Крупельницька. – К.: НППМБ, 2003. – 64 с.

3. Le Coq C. Measuring the security of external energy supply in the European Union / Chloé Le Coq, Elena Paltseva // Energy Policy. – 2009. – Vol. 37(11), iss. 11 (November). – P. 4474–4481.

4. Political Risk Services International Country Risk Guide (PRS). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://info.worldbank.org/governance/wgi/pdf/PRS.xls>

Прокип А.В. Оценка уровня энергоресурсной зависимости страны.

Предложен подход к оцениванию уровня энергетической независимости страны. Обоснована целесообразность оценивания энергоресурсной зависимости страны в разрезе компаний-поставщиков. Предложены показатели оценивания уровня зависимости страны от поставщиков ресурсов, которые учитывают удельный вес каждого поставщика в энергетическом балансе импортера, риск изменения стоимости ресурсов и политический риск стран-поставщиков.

Ключевые слова: энергетическая безопасность; энергетическая независимость страны; транснациональная компания; политический риск.

Prokip A.V. Evaluation of State Energy Resources Dependency

The method of state energy independence evaluation is suggested. Reasonability of evaluation of state energy dependence taking into account shares of resources supplied by transnational companies was grounded. Evaluation indices of state dependency on resources suppliers including specific gravity of every supplier in energy balance of importers, risk of changes in the value of resources and political risk of countries-suppliers are proposed.

Key words: energy security; state energy independence; transnational company; political risk.

Стаття надійшла 30 жовтня 2012 р.

УДК 390.978:316.422

**О.М. Свінцов,
Г.І. Башнянин, Т.В. Панчишин**

ЗНАННЯ ЯК ВАГОМИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ РЕСУРС ПОСТІНДУСТРІАЛЬНОГО СУСПІЛЬСТВА ТА ЧИННИК ПОСИЛЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

Розкрито економічну сутність категорії «знання» і проаналізовано їх роль у постіндустріальному суспільстві в контексті економічної безпеки. Розглянуто процес трансформації інформації в знання у межах освітнього комплексу. Досліджено вплив людського капіталу на становлення та розвиток економіки знань. Простежено еволюцію освіти як соціального інституту, що дало змогу визначити пріоритетні напрями її розвитку.

Ключові слова: знання, постіндустріальне суспільство, інформація, економічна безпека, людський капітал, економіка знань.

Постановка проблеми. Якщо розглядати суспільство як систему, то це буде відкрита стаціонарна система, яка через метаболізм об-

мінюється із довкіллям енергією та ентропією, встановлюючи рівновагу – гомеостаз між своїми структурними компонентами через антропо-ландшафтну рівновагу, економічну систему тощо. Як відкрита стаціонарна система людське суспільство має властивість еволюціонувати, розвиватися, тобто змінювати рівні існуючого гомеостазу в бік ускладнення – еволюція, чи спрощення – деградація, використовуючи при цьому такі механізми: адаптаційні та біфуркаційні через фактори мінливості, спадковості та відбору. Однією з основних умов розвитку людських спільнот та їх економічної безпеки є властивість примножувати інформаційні знання про об'єктивні закони існування. Знання, ставши ідеально-образними моделями оптимально-доцільної поведінки людини і суспільства у просторі й часі, через трудову діяльність переходять у речовинну форму – реальний приріст вільної енергії. Оскільки соціум – це інтегративна ущільнена система людських взаємин, що регулюється з метою збереження енергії суспільними інститутами, то виробництво, обмін і споживання знань, інформації стає нагальною потребою і вимагає налагодження безперервного процесу рециркуляції інформації між усіма індивідами та групами з метою їх соціальної адаптації до культурного, інституційного розвитку та техногенезу і забезпечення належного рівня економічної безпеки.

Метою статті є дослідження нового інформаційно-енергетичного ресурсу постіндустріальної економіки – знань, виробництвом і відтворенням яких займається освітній комплекс.

Стан дослідження. Важливою підсистемою у структурі механізмів та інституцій постіндустріального суспільства, що забезпечує одержання знань, які є основою економічної безпеки, є освітня система. З огляду на це, чимало праць вітчизняних економістів присвячено дослідженню системи освіти, державному регулюванню освітньої галузі, проблемам підвищення економічної ефективності освіти тощо. Серед них варто назвати роботи Н. Балабанової [1], А. Вифлеємського [2], І. Каленюк [3], В. Кудіна [5], В. Куценко [6], С. Ніколаєнка [7], В. Огнев'юк [8], Дж. Ходсона [10], Н. Хроменкова [12], В. Щетініна [12] та ін. Проте недостатньо вивченими залишаються питання ефективного використання знань у вітчизняній економіці в контексті економічної безпеки.

Виклад основних положень. Набуті, нагромаджені та матеріалізовані у результатах праці знання є інформаційно-енергетичним ресурсом у динамічно-прогресуючій соціоструктурі та ідеально-образною формою буття, що підлягає мімезису як органічний чинник безкінечно створюваної людиною психоінформаційної моделі видимого світу. Мімезис – це запозичення досвіду іноземців, причому, запози-

чення не первісного значення форми, а лише самої форми, в якій діяльне відчуття і розуміння етно-соціального індивіда дає можливість для власної творчості [11, с. 71]. Для унаочнення цього твердження використаємо модель загальної послідовності структурно-функціонального опосередкування у виробничих економічних системах О. Скаленка [9].

Необхідною умовою реалізації мікропроцесуального циклу праці є приріст знань, що збільшує соціально-психологічний потенціал суспільства, зміцнює його економічну безпеку. Отриманий приріст знань дає змогу людині: по-перше, створювати у свідомості нові ідеально-образні моделі; по-друге, свідомо змінювати інтенсивність та напрями потоків речовини та енергії для отримання продуктивного, корисного результату. Апробовані знання кристалізуються та нагромаджуються соціальними інститутами з метою відтворення та поширення у соціумі в просторі і часі. Через посередництво інститутів відбувається циркуляція інформаційно-енергетичного ресурсу в структурних компонентах соціосистеми, його приріст в результаті цілеспрямованої діяльності та уречевлення у технокультурі. Динамічність та щільність соціосистем, ускладнення внутрішніх та зовнішніх структурних зв'язків – все це висуває необхідність та пріоритетність існування банків акумуляції, кристалізації, відтворення та поширення інформації. Йдеться про систему освіти як єдиний дієвий в сучасних умовах фактор соціальної адаптації індивіда до динамічно видозмінюваного світу, створюваного людьми – соціосфери, як чинник зміцнення економічної безпеки держави. Отримавши знання в результаті навчання, індивід стає активним суб'єктом суспільних відносин у всіх сферах соціального життя та насамперед – у сфері економічної діяльності, беручи участь у створенні, обміні, привласненні та споживанні вартостей.

Економічна діяльність індивіда, групи чи суспільства починається з того моменту, коли обумовлено образно-доцільну мету трудового процесу. Трудова діяльність передбачає процес трансформації речовини природи у форму, тожожну образно-доцільній меті, тобто у форму споживної цінності. Уречевлення доцільно-образної мети того чи іншого предмета споживання опосередковується інформацією про принципи, способи і механізми даного уречевлення. Інформація цілковито пронизує процес уречевлення, починаючи з інтуїтивно-чуттєвого виділення пріоритетності тієї чи іншої потреби з переліку інших потреб та логіко-раціонального оформлення послідовності етапів трудового процесу, характеру та ефекту поєднання ідей для досягнення результату. Інформація опосередковує площину людських відносин, де відбуваються акти раціонально-очікуваного відчуження від вже урече-

вленої у вигляді товару образної мети трудового процесу, з одного боку, та емоційно-доцільного рішення привласнення споживчого блага – з іншого. Інформація, що є основою розвитку матеріальної культури суспільства, пов'язаної із розширенням споживацько-естетичної уяви та сукупністю способів пришвидшення трансформації речовини природи відповідно до потреб суспільства, виступає основою формування економічної безпеки держави.

Інформація – умова людських взаємин. Сукупність інформації та способів її опрацювання, що є у розпорядженні суспільства і держави, є інформаційним ресурсом. Наявність суспільних інститутів, які забезпечують механізми акумуляції, канали руху і використання та осередки генерації інформаційно-енергетичного ресурсу, є ключовою ланкою економічної безпеки суспільства. У сучасному постіндустріальному суспільстві системи поширення, зберігання та опрацювання інформації відіграють найважливішу роль, але стратегічне значення мають системи трансформації інформації у знання. Перетворення інформації у знання, її якісна обробка та трансформація відбувається в результаті науково-дослідної діяльності в межах освітнього комплексу, причому акумуляція та кристалізація знань насамперед залежить від системи освіти.

Освітня система тієї чи іншої країни охоплює нагромаджений досвід народу, котрий проявляється у культурних традиціях, моральних цінностях, що передаються від покоління до покоління, будучи об'єднуючим фактором для людей, що приймають колективні рішення. Цей духовний компонент не уречевлений, але відчутний на рівні виробничого колективу, проявляє себе через характер взаємовідносин, цілеспрямованість індивідів на досягнення мети, творчої самореалізації особистості. Саме освітня система формує той дух спільності, що кристалізує волю людей та визначає економічний та соціальний розвиток країни. А тому наявність багатих природних ресурсів далеко не завжди гарантує економічну безпеку. Духовна складова освіти кількісно не вимірюється, але саме вона зумовлює функціональний стан інших складових освітнього потенціалу, наділених кількісними параметрами.

Еволюція освіти як соціального інституту в історії Західної цивілізації пройшла шлях від приватного, переважно альтруїстичного, інтересу доби Античності до граничних меж соціальної та індивідуальної необхідності адаптації та існування у наш час. У Середньовіччі у Західній Європі виникають перші заклади освіти як середовище підготовки кадрів для потреб Католицької Церкви. Історія феодалізму пройшла під знаком емансипації держави від церкви та міста від феодала. Освіта виступає приватною необхідністю верхів і має відносний

зв'язок з економікою через панування натурального господарства, де використовувана енергія додаткового продукту іде на підтримання попередньо встановленої антрополандшафтної рівноваги, а товарне виробництво зорієнтоване на створення продуктів споживання незрівнянно більше, ніж на виробництво засобів виробництва. Через те раз опанований фах, у відсутність інноваційного мотиву, консервує обмежену сукупність знань про певну послідовність трудових операцій у просторі та часі, і немає потреби вміти читати та писати через відсутність економічної інформації як товару. Доба Просвітництва висунула ідею емансипації індивіда від держави. Суспільство уявлялося атомізованим, замість примату політичного договору, що його висували ідеологи державності в період становлення європейських націй, на чільне місце висувалася ідея громадянського суспільства, яке функціонує як ринок, тобто – лібералізм. Це своєрідна концепція повернення природного права, в основі якого лежить економічний інтерес. Таке атомізоване суспільство, через усунення проміжних інституцій обмеження приватного інтересу: цеху, гільдії тощо, на індивідуальному рівні є заслабким, щоб протистояти суспільним інститутам, а тому особистий інтерес можна реалізувати лише врахувавши і задовольнивши особисті інтереси інших атомізованих членів спільноти, використовуючи приватну власність як економічний ресурс. Ідея природного стану як війни всіх проти всіх стає іманентною, набуває форми ринкової конкуренції, а доцільність трансформації докільця із трансцендентальних висот набуває ознак утилітаризму як середовища добування обмеженого економічного ресурсу. Конкуренція капіталів штовхає до перманентного винахідництва і вперше робить економічну інформацію суспільною необхідністю, економіка і освіта все тісніше набувають рис взаємозалежності, а отже – системності.

Індустріалізація виробництва, домінування промислового капіталу над торговим, становлення техносфери як способу соціального буття визначили пріоритетність інформаційного товару – освітньої послуги як передумови будь-якого рівня соціальної адаптації та чинника економічної безпеки. Лібералістська філософія суспільства як ринку (децентралізованого простору економічного обміну) не в змозі змиритися з територіальною обмеженістю у формі національної держави (структуризованого простору політичного суверенітету). Ідея суспільства як ринку має всеохоплюючий, екуменічний характер, підтвердженням чому є процеси міграції капіталів, їх інтернаціоналізація та інституціонування світового простору під назвою глобалізація. Автоматизоване виробництво концентрується в руках великих транснаціональних корпорацій із поступовим звуженням кола зайнятих людських

ресурсів, витіснених інноваційною технікою, переорієнтацією трудових ресурсів із сфери матеріального виробництва у сферу інтелектуально-духовного виробництва, де найбільшою інвестиційною, споживною і міною цінністю виступають інформаційні знання, продуктивність яких має тенденцію перманентно невпинного зростання. Такий стан справ в економіці перетворює інститут освіти в освітній комплекс – відкриту стаціонарну систему, що абсорбує із середовища матеріальні та людські ресурси і продукує вільну енергію, додаткову вартість, інформаційно-ціннісний продукт – освітню послугу.

У сучасній економіці знання як фактор виробництва є основним рушієм економічного розвитку, чинником формування економічної безпеки держави. Відбувається перехід до економіки знань, де знання використовуються для виробництва нових знань. Специфіка виробництва такого ресурсу як знання полягає в тому, що на відміну від традиційних ресурсів, які є обмеженими і при експлуатації кількісно зменшуються, знання при своєму застосуванні кількісно зростають. Цінність знань як ресурсу залежить не від їх рідкості, а від способів та обсягів поширення, що пов'язано з інформатизацією суспільства, розробкою інформаційних технологій тощо.

Знання важко піддаються кількісному виміру. Тут враховуються витрати на виробництво матеріально-конструктивного носія інформації (книга, компакт-диск тощо), тобто витрати стосуються конкретного виробу, а не знань. Цінність самих знань набагато вища, скажімо інтелектуальна цінність програми значно перевищує вартість матеріалу, з якого виготовлено компакт-диск, на якому записана ця програма.

У сучасній економічній теорії під економікою знань розуміють структурний компонент економічної системи, що формує, розповсюджує і матеріалізує знання для забезпечення самозростання та збільшення рівня економічної безпеки, і не лише використовує знання, а й виробляє їх як високотехнологічну продукцію, висококваліфіковані послуги, наукові інновації.

Тому найхарактернішою ознакою економіки знань є перевага у структурі ВВП високотехнологічно-інноваційних галузей (нанотехнологій, безвідходних та екологічно чистих технологій тощо) і сфери особливого типу послуг, які потребують активного використання високоінтелектуальних знань.

В організаційно-технологічному, трудовому аспекті економіка знань – це економіка, основою якої є високопродуктивні, конкурентоспроможні робочі місця, що їх посідають висококваліфіковані, інноваційно орієнтовані працівники. Саме економіка знань впроваджує інформаційні, комунікаційні та інші сучасні прогресивні технології, і за-

вдяки цьому виготовляється високотехнологічна, наукомістка та конкурентоспроможна продукція.

Сучасну економіку знань, як єдину передумову формування безпеки економіки постіндустріального типу, можна сформувати за умов наявності відповідного людського капіталу. Цей тип капіталу, що здатен забезпечувати сучасні конкурентні переваги, значною мірою формується саме у сфері освіти, що й зумовлює як підвищення ролі та значення освітнього комплексу суспільства на сучасному етапі, так і вимагає від освітньої діяльності змін та модернізації відповідно до вимог сьогодення. Серед основних напрямів розвитку освіти, зумовлених світовими тенденціями глобалізації, інтернаціоналізації, формування континентальних та планетарної освітніх систем, вчені виділяють такі:

- фундаменталізація освіти, яка повинна суттєво підвищити її якість;
- випереджувальний характер всієї системи освіти, її спрямованість на вирішення проблем та завдань постіндустріальної цивілізації, на розвиток творчих здібностей людини;
- індивідуалізація навчальної діяльності, що має здійснюватися з урахуванням мінливого характеру ринку праці, потреб, уподобань, особистісних якостей майбутнього фахівця [4, с. 97].

Під поняттям «фундаменталізація» розуміють суттєве підвищення якості освіти і рівня компетентності фахівців шляхом модернізації змісту навчальних дисциплін та науково-методичного забезпечення навчального процесу. Завданням фундаменталізації університетської освіти є створення умов для виховання та формування сучасного наукового мислення, внутрішньої потреби у саморозвитку, самоосвіті упродовж життя людини. Фундаментальні знання – це системоутворювальні, цілісні, глибинні, змістовні, методологічно значимі уявлення про навколишній світ, закономірності його функціонування і розвитку.

Сутність тенденції випереджувального розвитку освіти полягає не лише в тому, щоб забезпечити пріоритетний розвиток системи освіти на тлі інших складових соціально-економічного розвитку, а головне – своєчасно підготувати майбутніх випускників до потреб XXI ст., до розв'язання тих суперечностей, які притаманні світу в умовах глобалізації.

Система освіти випереджувального характеру покликана формувати у молоді нові якості, зокрема: системне наукове мислення, екологічну культуру, інформаційну культуру, творчу активність, толерантність, вміння працювати в команді, високу моральність, вміння працювати на результат. Концепція випереджувальної освіти протилежна до концепції підтримуючої освіти, орієнтованої на вимоги сьогодення.

Випереджувальна освіта орієнтована на майбутнє, на ті умови життя і професійної діяльності, в яких буде перебувати випускник через п'ять–вісім років після вступу до вищого навчального закладу.

Індивідуалізація навчання – це надання можливості тому, хто навчається, самостійно обирати рівень вивчення дисциплін та їх перелік понад нормативні вимоги, що передбачені освітньо-професійною програмою, залежно від особистих цілей, потреб, можливостей.

Вищий навчальний заклад, який прагне мати беззастережні конкурентні переваги на сучасному ринку освітніх послуг, повинен здійснювати свою діяльність з урахуванням сучасних тенденцій розвитку світової освіти, з максимальною орієнтацією на розкриття і розвиток творчого потенціалу студента, на всебічне піклування про його потреби, на формування не тільки високопрофесійного фахівця, а й гармонійно розвиненої особистості. Ринково орієнтована діяльність вищих навчальних закладів, що наповнює змістом поняття «освітній комплекс економіки», із соціально-економічної точки зору – формує інноваційний людський капітал країни, що є ключовим фактором економічної безпеки нації-держави, а з природничо-енергетичної, зпроектованої на суспільство, точки зору – сприяє нагромадженню енергетичного бюджету соціосистеми, що використовується через застосування біфуркаційних механізмів метаболізму до встановлення якісно вищої стадії гомеостазу соціо-економічної системи, тобто до прогресу суспільства і держави шляхом витрат пасіонарної енергії молодих, прогресивних, висококваліфікованих трудових ресурсів у сучасних системах праці.

Висновки. Важливим інформаційно-енергетичним ресурсом у динамічно-прогресуючій соціоструктурі є набуті, нагромаджені та матеріалізовані у результатах праці знання. У постіндустріальному суспільстві важливу роль відіграють системи поширення, зберігання та опрацювання інформації, але стратегічне значення мають системи трансформації інформації у знання. Акумуляція та якість знань передусім залежить від системи освіти. Еволюція освіти як соціального інституту пройшла шлях від приватного інтересу доби Античності до граничних меж соціальної та індивідуальної необхідності адаптації та існування у наш час.

Знання, як ресурс економіки знань, мають такі особливості: здатні кількісно зростати під час використання, їх цінність залежить від способів та обсягів поширення, вони не піддаються кількісному виміру тощо. Сучасну економіку знань, як єдину умову посилення безпеки економіки постіндустріального типу, можна розвинути за умов наявності відповідного людського капіталу. Він формується здебільшого завдяки освіті, пріоритетними напрями розвитку якої є: її фундамента-

лізація, випереджувальний характер системи освіти, індивідуалізація навчальної діяльності.

1. Балабанова Н. Суспільство знань та інновацій: шлях до майбутнього України / Н. Балабанова. – К.: Арістей, 2005. – 104 с.
2. Вифлеемский А. Роль образовательного комплекса в постиндустриальном обществе / А. Вифлеемский // Вопросы экономики. – 2001. – № 8. – С. 115–121.
3. Каленюк І.С. Економіка освіти / І.С. Каленюк. – К.: Знання України, 2005. – 316 с.
4. Колот А.М. Фундаменталізація та індивідуалізація економічної освіти як провідні тенденції її розвитку / А.М. Колот // Економічна теорія. – 2006. – № 1. – С. 94–107.
5. Кудін В.О. Освіта в інформаційному суспільстві / В.О. Кудін. – К.: Республіка, 1998. – 152 с.
6. Куценко В. Освітній потенціал сталого розвитку економіки / В. Куценко, І. Кінаш // Економіка України. – 2002. – № 4. – С. 94.
7. Ніколаєнко С.М. Стратегія розвитку освіти України: початок XXI століття / С.М. Ніколаєнко. – К.: Знання, 2006. – 253 с.
8. Огнев'юк В.О. Освіта в системі цінностей сталого людського розвитку / В. О. Огнев'юк. – К.: Знання України, 2003. – 448 с.
9. Скаленко О. Глобальні резерви поступу / О. Скаленко. – К.: Основи, 2000. – 394 с.
10. Ходсон Дж. Социально-экономические последствия прогресса знаний и нарастания сложности / Дж. Ходсон // Вопросы экономики. – 2001. – № 8. – С. 32.
11. Шпенглер О. Закат Европы: Почерки морфологи мировой истории: Всемирно-исторические перспективы: в 2 т. / О. Шпенглер. – Т. 2. – Мн.: ООО «Попурри», 1999. – 720 с.
12. Щетинин В.П. Экономика образования: Уч. пособие / В.П. Щетинин, Н.А. Хроменков, Б.С. Рябушкин. – М.: Российское педагогическое агентство, 1998. – 306 с.

Свинцов А.Н., Башнянин Г.И., Панчишин Т.В. Знание как весомый экономический ресурс постиндустриального общества и фактор усиления экономической безопасности государства.

Раскрыта экономическая сущность категории «знания» и проанализирована их роль в постиндустриальном обществе в контексте экономической безопасности. Рассмотрен процесс трансформации информации в знание в пределах образовательного комплекса. Исследовано влияние человеческого капитала на становление и развитие экономики знаний. Прослежено эволюцию образования как социального института, что дало возможность определить приоритетные направления ее развития.

Ключевые слова: знание, постиндустриальное общество, информация, экономическая безопасность, человеческий капитал, экономика знаний.

Svintsov O.M., Bashnyanyn G.I., Panchyshyn T.V. Knowledge as an important economic resource of postindustrial society and a factor of economic security of the state

The economic essence of the category «knowledge» is revealed and its role in postindustrial society is analyzed in the context of economic security. The process of transforming information into knowledge within the educational complex is considered. The influence of human capital on the formation and development of knowledge economy is explored. The evolution of education as a social institution is traced, allowing us to determine the priority directions of its development.

Key words: knowledge, postindustrial society, information, economic security, human capital, knowledge economy.

Стаття надійшла 9 листопада 2012 р.

УДК 343.13

Л.М. Томаневич

ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА ДЕРЖАВИ: СИСТЕМНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Аналізуються основні загрози економічній безпеці держави, досліджуються тенденції, закономірності, фактори і умови функціонування сталого розвитку регіональних систем.

Ключові слова: економічна система, економічна безпека, національна економіка, інтеграція, глобалізація, фінансові ресурси, спекулятивний капітал, стабільність, стійкість.

Постановка проблеми. Забезпечення безпеки держави, суспільства, особи, набуває особливого значення для будь-якої людської спільноти у зв'язку з необхідністю попередження та ліквідацією загроз і небезпек, які здатні позбавити людей матеріальних і духовних цінностей, призвести до різкого падіння рівня життя, розшарування і люмпенізації суспільства, загострюють тим самим соціальні протиріччя та конфлікти. Як наслідок, після світової фінансово-економічної кризи проблема безпеки набула особливої актуальності та нового виміру для більшості країн світу й зокрема посттоталітарних держав, у тому числі й для України. Отже, питання безпеки є глобальними і вимагають наукового опрацювання, раціональних підходів та адекватного розуміння сутності економічної безпеки як важливої складової системи національної безпеки.

Стан дослідження. Проблеми економічної безпеки держави досліджували такі вітчизняні зарубіжні вчені, як Г.Я. Аніловська,

О.І. Барановський, О.Ф. Белов, О.Г. Білорус, І.Ф. Бінько, І.О. Бланк, З.М. Борисенко, З.С. Варналій, Т.Г. Васильців, О.С. Власюк, В.М. Геєць, Я.А. Гончарук, В.П. Горбулін, І.М. Грищенко, В.І. Грушко, М.П. Денисенко, А.О. Спіфанов, М.М. Єрмошенко, С.А. Єрохін, Я.А. Жаліло, В.С. Загорський, В.В. Засанський, О.І. Захаров, О.А. Кириченко, А.Т. Ковальчук, Г.В. Козаченко, А.М. Колот, О.Є. Користін, В.В. Крутов, Є.К. Марчук, В.І. Мунтіян, Ю.М. Пахомов, П.Я. Пригунов, В.М. Свінцицький, В.С. Сідак, А.І. Сухоруков, О.С. Сухарев, В.І. Терехов, В.М. Федосов, М.І. Флейчук, В.І. Франчук, М.Г. Чумаченко, В.Я. Шевчук та інші.

Мета статті полягає у дослідженні основних загроз економічній безпеці держави і виявленні дестабілізуючих внутрішніх і зовнішніх соціально-економічних факторів.

Виклад основних положень. Загальновідомо, що сутність економічної безпеки держави полягає у спроможності створювати необхідні матеріальні передумови з метою всебічного розвитку суспільства, підвищення рівня і якості життя, задоволення потреб суспільства за несприятливих внутрішніх і зовнішніх загроз. Отже, економічна безпека держави є комплексною системою, яка складається з множини елементів і напрямків. Тому загроза будь-якому вразливому напрямку призводить до дестабілізації економіки та зниження рівня економічної безпеки. Проаналізуємо деякі важливі причини і джерела посилення загрози економічній безпеці України.

Важливою причиною зниження рівня економічної безпеки багатьох держав є їх нестабільність, яка викликана наступними причинами, а саме: структурною кризою економіки, зростанням масштабів тіньової економіки і криміналізації суспільства, розшаруванням суспільства, поглибленням політичних та етнічних протиріч, одночасною дією націоналізації та інтернаціональної модернізації суспільства у певних регіонах, порушенням консенсусу в суспільстві між соціальними групами тощо.

Структурні зміни, які мають місце у національних економіках, здійснюються під впливом важливих протиріч: між інтеграційними процесами та незалежністю і самостійністю держав, між обсягом світових фінансових ресурсів та випуском товарної продукції, сприяючи процесам взаємодії систем різного рівня і залученню національних економік у глобалізаційні процеси. Швидкість і масштаби цих процесів є різними, як і роль кожної країни у міжнародному поділі праці, виробництві товарів і послуг, формуванні національного доходу, створенні внутрішнього валового продукту та залучення їх у світогосподарські процеси.

Після найглибшої рецесії останніх років, у 2010 році спостерігалося післякризове відновлення світової економіки, світових товарних та фінансових ринків.

Зростання світової економіки прискорилося до 4%, обсяг світової торгівлі зріс на 12,4%. Серед провідних економік світу ВВП США зріс у 2010 році на 2,9%, країн Єврозони – близько 2%. Також динамічно розвивалися країни з новими ринковими економіками: ВВП Китаю зріс до 10,3%, Росії – до 4%. Цьому сприяли масштабні заходи урядів провідних країн світу і міжнародних фінансових організацій зі стабілізації фінансового сектору та підтримки національних економік [8].

За підсумками 2011 року, ВВП країн, які входять в організацію економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР) зріс на 1,8% порівняно з підвищенням на 3,1% у 2010 р. Прогнозується, що ВВП США зросте на 2% в 2012 р., і на 2,5% в 2013 р. Зростання Єврозони сповільниться до 0,2% у 2012 році, перш ніж зросте до 1,4% в 2013 р. ВВП Японії, як очікується, збільшиться на 2% у 2012 році і досягне 1,6% у 2013 році.

Економічне зростання Китаю ослабне до 8,5% у 2012 році і досягне 9,5% у 2013 році [8].

Аналіз економічної ситуації в Україні свідчить про скорочення обсягів виробництва в усіх галузях промисловості, інакше кажучи, в тих галузях, що зорієнтовані на експорт. Зокрема, протягом 2009 року хімічне та нафтохімічне виробництво скоротилось на 23%, металургійне виробництво – на 26,7%, машинобудування – на 44,9%, а виробництво продукції сільського господарства – лише на 1,8%. Одночасно із загостренням кризи неплатежів відбулося падіння обсягів експорту та імпорту товарів і послуг. Графічний аналіз (див. рис.) показує, що трендові лінії динаміки ВВП та сальдо зовнішньої торгівлі під час кризи є майже ідентичними, що пояснюється високим ступенем взаємозалежності результатів функціонування економіки України від її зовнішньоторговельної складової [7].

Однією з головних причин гальмування економічного розвитку є збільшення диспропорцій між обсягами світових фінансових ресурсів і товарною продукцією.

Наведемо статистичні дані країн, які входять в організацію економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР), до складу якої входять 34 найбільш економічно розвинених країни світу, більшість держав Європейського Союзу, США, Австралія, Корея, Японія та інші, де сконцентровано майже 90% обсягу позичкового капіталу міжнародних ринків [5, с. 14].

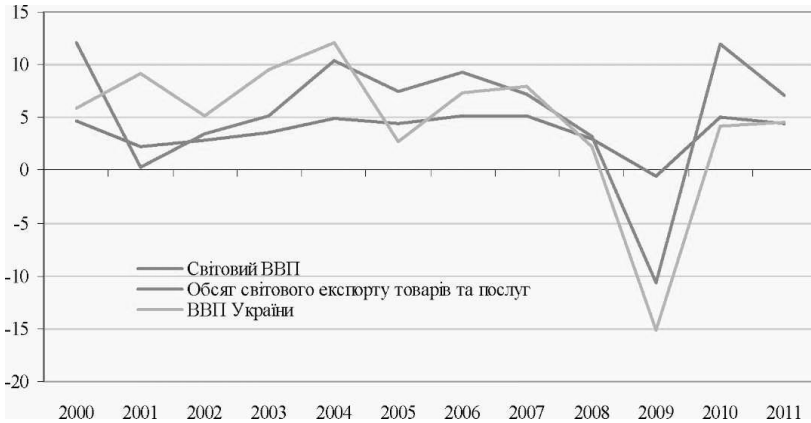

Рис. Економічне зростання в Україні та світі і світовий експорт (зміна до попереднього року, 2010–2011 роки за оцінкою МВФ)

Джерело: МВФ Держкомстат України [7].

У 1998 році фінансові активи цих країн становили 35 трлн. дол., що вдвічі перевищувало вартість виробленої товарної продукції, у 2005 році сукупний фінансовий капітал перевищив 50 трлн. дол., що утричі перевищує вартість виробленої товарної продукції [9, с. 302]. Взаємодія реального сектора та його структурно-функціональних складових з іншими елементами економічної системи характеризується сутністю реального сектора як першооснови забезпечення стійкого зростання та економічної безпеки держави.

Проаналізуємо причини які спричинили дестабілізаційні зміни у функціонуванні економічної системи:

по-перше, випереджальний розвиток фінансового капіталу призвів до формування спекулятивного (не забезпеченого товарною масою) капіталу, розвиток якого відобразився на структурі світової економіки, поглиблюючи її дестабілізаційні процеси;

по-друге, спекулятивний капітал швидкими темпами втягується в процеси функціонування національних економік. Оскільки він не забезпечений реальними ресурсами, то на його основі неможливо забезпечити стійкий розвиток реального сектора економіки і підтримувати його пропорційний розвиток;

по-третє, розрив фінансового сектора від виробничого продовжує збільшуватись. Лише 2–3% від загального обсягу фінансових операцій припадає на операції, пов'язані з реальним сектором економіки,

через що 97% фінансових операцій дозволяють обслуговувати «самі себе» з метою отримання надприбутків.

Використання 10% світового фінансового капіталу на розвиток реального сектора економіки може повністю здійснити товарне покриття, стимулювати різке зростання цін на товари і призвести до чергової фінансової кризи, яка викличе фінансові потрясіння як для багатьох країн світу, так і України, спричинивши цілу низку негативних процесів – починаючи від згортання і скорочення темпів виробництва, перепрофілювання, скорочення чисельності працюючих до банкрутства і ліквідації суб'єктів господарювання.

Аналіз економічної ситуації дає можливість стверджувати про те, що світова економіка, як і більшість національних економік, опинилась перед якісно новими проблемами і умовами функціонування економічної системи, ніж на попередніх етапах її розвитку.

Отже, економічна динаміка країн та регіонів є незбалансованою і характеризується збільшенням розривів між темпами зростання економічно розвинутих країн, нових ринкових економік та посттоталітарних держав.

На нашу думку, основними причинами, що призвели до системних помилок, є:

- пріоритетний розвиток фінансового сектора, який відбувався при активній підтримці держави та при обмеженні даної підтримки галузей реального сектора;

- безконтрольне залучення іноземних інвестицій, переважно у вигляді спекулятивного капіталу, в реальний сектор економіки, що призвело до його послаблення та зниження інноваційного розвитку та можливостей реструктуризації на новій технологічній та організаційній основі;

- спекулятивний капітал знайшов свою нішу в третинному секторі економіки, спричинивши його зростання до критичного значення (до 70% ВВП продукується у третинному секторі), не підвищуючи ефективність функціонування економіки, сприяючи підвищенню кругообігу фіктивного капіталу та витягуючи тим самим з реального сектора монопольний дохід.

У зв'язку з цим, у більшості країн світу, сформувалась «перевернута піраміда», де реальний сектор виробництва постійно зменшується під дією спекулятивного капіталу та під тиском третинного сектора. Модель «перевернутої піраміди» обумовила цілу низку негативних процесів в економіці розвинутих країн, які своєю чергою вражають економіку країн, що розвиваються, та інші країни світової економічної системи, спричинивши такі кризові явища, як фінансові кризи ринку

цінних паперів, боргові кризи, валютні кризи, банківські кризи, кризи ліквідності.

Все це призводить до соціальної нестабільності в суспільстві, викликаючи загрозу економічній безпеці багатьох країн.

Актуальними залишаються питання регулювання соціально-економічного розвитку на регіональному і муніципальному рівнях, функціонування і розвиток української економіки як системи взаємодіючих регіональних систем, ефективність яких залежать від правильно обраної науково обґрунтованої стратегії регіонального розвитку, нейтралізації існуючих загроз та виходу з зони небезпеки. Заходи і механізми, які забезпечуватимуть безпеку, мають розроблятися одночасно з прогнозами соціально-економічного розвитку та забезпечення економічної безпеки і сталого розвитку регіонів.

Завдяки досить високій соціально-економічній значущості економічна безпека суттєво впливає на зміст і форму права, виступаючи її важливою детермінантою, інтегруючи в собі загальноправові принципи.

Вплив економічної безпеки на форму і зміст права повинен знаходити найповніше відображення у правотворчості, забезпечивши високу якість нормативних актів та врегульованість суспільних відносин правовим нормам, тим самим гарантуючи безпеку особистості, суспільства, держави.

Потребує подальших наукових досліджень, вдосконалення адміністративно-правового забезпечення економічної безпеки держави, яке має бути спрямоване на уточнення адміністративно-правових форм діяльності щодо реалізації юридичних засобів, атакож на виявлення особливостей його застосування щодо окремих напрямків реалізації економічної функції держави (об'єктів забезпечення), а також встановлення специфіки участі в цій діяльності суб'єктів забезпечення економічної безпеки держави.

Висновок. Сучасні світові тенденції й українські реалії зумовлюють необхідність розробки методології та удосконалення системи економічної безпеки з урахуванням динаміки наявних, потенційних внутрішніх і зовнішніх загроз в сучасних умовах невизначеності політичних, економічних та соціальних процесів.

Проблеми економічної безпеки варто віднести до глобальних загальнолюдських проблем, оскільки безпека являє собою найважливішу цінність, що забезпечує гармонійне існування і розвиток суспільства та особистості.

Україна, виходячи із власних національних інтересів потребує ефективного механізму забезпечення економічної безпеки, концентрації

значних зусиль та підвищення ефективності державного управління на всіх рівнях.

1. Бондаренко И.И. Роль финансового мониторинга в обеспечении экономической безопасности / И.И. Бондаренко // Экономическая безопасность. – М., 2009. – С. 3–20.

2. Данільян О.Г. Національна безпека України: структура та напрямки реалізації / О.Г. Данільян, О.П. Дзьобань, М.І. Панов. – Х.: Фоліо, 2002. – 285 с.

3. Ильяшенко С.Н. Составляющие экономической безопасности предприятия и подходы к ее оценке / С.Н. Ильяшенко // Актуальные проблемы экономики. – 2003. – № 3. – С. 12–19.

4. Інституційні засади формування економічної системи України: теорія і практика / за ред. З. Ватаманюка. – Львів: Новий світ, 2005. – 648 с.

5. Копка П.М. Якісні та кількісні оцінки загроз національній безпеці України / П.М. Копка // Євроатлантична інтеграція. Бюлетень «Україна – НАТО». – 2005. – № 4. – С. 15.

6. Кузьменко В.В. Держава як інститут економічної безпеки / В.В. Кузьменко // Научные труды ДонНТУ. – Серия экономическая. – 2004. – Вып. 69. – С. 136–142.

7. Річний звіт Національного банку України за 2010 рік. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=77106>

8. Річний звіт Національного банку України за 2011 рік. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=77106>

9. Бабурин С.Н. Стратегия национальной безопасности России: теоретико-методологические аспекты: монография / С.Н. Бабурин, М.И. Дзлиев, А.Д. Урсул. – М.: Магистр: ИНФРА-М, 2012. – 512 с.

Томаневич Л.М. Экономическая безопасность государства: системно-правовые аспекты исследования.

Анализируются основные угрозы экономической безопасности государства, исследуются тенденции, закономерности, факторы и условия функционирования устойчивого развития региональных систем.

Ключевые слова: *экономическая система, экономическая безопасность, национальная экономика, интеграция, глобализация, финансовые ресурсы, спекулятивный капитал, стабильность, устойчивость.*

Tomanevych L.M. The economic security of the state: systemic and legal aspects of the study.

The basic threats to the economic security of the state are analyzed; trends, regularities, factors and operating conditions for sustainable development of regional systems are examined.

Key words: *economic system, economic security, national economy, integration, globalization, financial resources, risk capital, stability, firmness.*

Стаття надійшла 22 жовтня 2012 р.

ЩОДО ПИТАННЯ БЕЗПЕКИ СТРАХОВИХ КОМПАНІЙ В УКРАЇНІ

Розглядаються питання розвитку страхових компаній в Україні, їх роль у забезпеченні соціальної та економічної свободи населення. Акцентується на тому, що виконуючи захисні функції, страхові компанії самі потребують захисту. Наголошується, що формування ефективної моделі захисту страхових компаній вимагає всебічного теоретичного та методологічного обґрунтування їх діяльності.

Ключові слова: безпека страхової компанії, страховий ринок, ринок страхових послуг, загрози страховим компаніям.

Постановка проблеми. Сьогодні в Україні спостерігаються протиріччя у тенденціях економічного розвитку. Насамперед немає єдиності поглядів серед науковців щодо моделі економічного розвитку держави.

Частина науковців підтримує постулат, згідно якого всі проблеми економічного розвитку здатна вирішити «невидима рука» ринку. Інша частина науковців, думку яких підтримують і автори, вважає, що все-таки в окремих випадках економічний розвиток країни повинен корегуватись державними інструментами. Це підтверджено розвитком кризових ситуацій у світовій економіці, де державні органи вимушені були взяти на себе виконання регулювальних функцій. Адже саме усунення адміністрації провідних країн світу від виконання своїх регулювальних функцій призвело, на думку авторитетних науковців, до розладів економіки багатьох країн. Тут неможливо ігнорувати думку академіка А. Чухна, який пише: «У Декларації саміту «Групи 20» наголошено, що ані політики, ані відповідні державні регулюючі і контролюючі органи належним чином не врахували і не вживали заходів проти зростаючих ризиків на фінансових ринках, не аналізували фінансові інновації та їх наслідки, не проводили системних дій щодо регулювання економіки як на національному, так і на світовому рівнях. Унаслідок цього сучасна фінансова криза набула такого масштабу і гостроти, що стала, по суті, головною загрозою. Учені-економісти розуміють, що криза фінансово-економічна, але особливо акцентують увагу на загрозах з її фінансового боку» [5, с. 14].

З висловлювань академіка А. Чухна можна зробити два важливі висновки: по-перше, однією з причин кризи є самоусунення державних

регулювальних і контрольних органів від виконання своїх функцій; по-друге, криза має чітко виражені фінансові аспекти, що безпосередньо стосується і страхових компаній як складових фінансової системи, а тому дослідження їх безпекових аспектів має як теоретичне, так і практичне значення.

Стан дослідження. Вивчення існуючих літературних джерел дає підставу стверджувати, що питання безпеки страхових компаній в Україні знаходиться в зародковому стані. Якщо проблемам безпеки держави та підприємств, в тому числі і банків, присвячено велику кількість наукових публікацій, то питанням безпеки страхових компаній – практично одиниці наукових розвідок. Серед вітчизняних дослідників цієї проблеми слід відзначити праці М.М. Єрмошенка, А.І. Сухорукова, О.А. Кириченка, С.М. Ільшанка, Е.О. Батасової.

Мета дослідження. Проаналізувати вплив основних чинників розвитку страхового ринку України на ефективність та фінансову безпеку страхових компаній, обґрунтувати класифікацію загроз фінансовій безпеці страховиків та уточнити окремі категорійні дефініції, які розкривають сутність страхових процесів.

Виклад основних положень. Загальні проблеми розвитку і функціонування страхування як економічної системи достатньо висвітлені в працях С.С. Осадця, Д.В. Полозенка, В.Д. Базилевича та К.С. Базилевич, О.Д. Заруби, М.С. Клапківа, С.А. Навроцького, О.О. Слюсаренко, О.О. Гаманкової, М.В. Мниха, Т.А. Говорушко та інших.

Необхідність поглибленого дослідження економічної природи страхування зумовлено реаліями ринкових перетворень в Україні. Актуальність даного питання ґрунтовно аргументовано О.О. Гаманковою: «Ринкові трансформації в Україні визначили нову роль страхування в соціально-економічному житті суспільства. За історично незначний проміжок часу в цій сфері відбулися настільки радикальні зміни, що вітчизняна наукова думка виявилася не готовою не тільки до їх передбачення, а і до відповідного реагування на них. Не готовою також і через те, що сформована за радянських часів в умовах державної страхової монополії, відірвана від світових страхових процесів, вона зовсім не відповідала новій економічній дійсності. У вітчизняному страхуванні накопичилися проблеми методологічного, теоретичного, прикладного характеру, котрі потребують свого наукового осмислення та розв'язання, без чого не можливо рухатися уперед. Йдеться не тільки про суто наукові проблеми.

Відсутність стрункої теорії, відпрацьованого понятійного апарату породжує й цілу низку проблем, які супроводжують практичну

діяльність вітчизняних страховиків; заважають створенню ефективного страхового законодавства; перешкоджають формуванню досконалого ринкового середовища у цій сфері; унеможливають ефективне державне втручання у страхові процеси; ускладнюють розуміння цих процесів з боку іноземних партнерів» [1, с. 5].

Аналізуючи різні трактування економічної природи страхування, можна констатувати, що страхування насамперед є економічними відносинами.

У підручнику «Страхування» під редакцією О.С. Осадця наводиться наступне визначення поняття «страхування»: «Страхування – це двосторонні економічні відносини, які полягають у тому, що страхувальник, сплачуючи грошовий внесок, забезпечує собі (чи третій особі) у разі настання події, обумовленої договором або законом, суму виплат з боку страховика, який утримує певний обсяг відповідальності і для її забезпечення поповнює та ефективно розміщує резерви, вживає превентивні заходи, спрямовані на зменшення ризику, а при потребі перестраховує частину своєї відповідальності» [4, с. 24].

З більш філософських та лаконічних позицій дає визначення категорії страхування О.О. Гаманкова: «Страхування – це економічна категорія, яка виражає відносини розподілу та обміну, що виникають між учасниками формування, розподілу та використання цільових грошових фондів, призначених для забезпечення страхового захисту» [1, с. 47].

Оцінюючи наведені два трактування сутності страхування, приходимо до наступного висновку: більш об'єктивним, таким, що ширше розкриває сутність страхування є визначення, що міститься в підручнику під редакцією С.С. Осадця.

Змістовна перевага даного визначення полягає в тому, що воно наголошує на інвестиційній складовій страхування – ефективному розміщенні резервів.

Аналізуючи такі змістові категорії як страховий ринок і ринок страхових послуг, вважаємо першу категорію більш широкою, яка відображає не лише надання страхових послуг, але й наявність банківських металів, акцій і облігацій, нерухомого майна, інвестицій в економіку [3, с. 133].

В той же час трактування сутності страхування О.О. Гаманковою, на наш погляд, скоріше відповідає ринку страхових послуг.

Для більш переконливої ілюстрації ринкових властивостей страхування як економічної категорії доцільно навести кілька

базових ознак, які відрізняють його від інших категорій у ринковій економіці:

- об’єктивні умови виникнення ризиків;
- наявність страхового інтересу в процесі захисту наслідків ризику;
- формування та використання специфічного фонду грошових коштів – страхових резервів;
- поповнення страхових резервів за рахунок інвестиційної діяльності;
- інверсія страхового циклу, яка полягає у передоплаті страхового захисту щодо виплати страхового відшкодування;
- функціонування спеціалізованих установ (страхових компаній), які здійснюють страховий захист.

З’ясовуючи сутність такої економічної категорії як страхування, є всі підстави стверджувати, що страхування є специфічним видом господарської діяльності спеціалізованих установ, пов’язаних із формуванням грошових фондів за рахунок сплати страхових внесків юридичними і фізичними особами з метою покриття їх можливих втрат у разі настання страхових випадків.

Важливою особливістю страхових фондів є їх поповнення внаслідок ефективного розміщення тимчасово вільних коштів на фінансовому ринку.

Тракування страхування не як простої фінансової операції, що пов’язана із відшкодуванням збитків суб’єктам господарювання, а як складної економічної системи ринкової інфраструктури, дасть змогу налагодити ефективну, притаманну ринковим умовам господарювання, систему страхування.

Страховим установам, як і будь-яким суб’єктам господарювання в ринкових умовах, загрожують несприятливі ситуації, різноманітні ризики. Поняття ризику пов’язується з усвідомленням небезпеки, загрози, ненадійності, невизначеності, непевності, випадковості та збитку.

Ситуація, що склалася в науковому забезпеченні формування системи фінансової безпеки страхових компаній, свідчить про прорахунки концептуального характеру.

Від чіткого визначення сутності фінансової безпеки страхової компанії залежить: визначення і класифікація загроз; формування системи забезпечення фінансової безпеки; з’ясування і формулювання завдань і функцій системи безпеки.

Для потреб успішного управління фінансовою безпекою страхових компаній доцільно групувати загрози на зовнішні та внутрішні. Класифікацію загроз страховим компаніям наведено в таблиці.

Основні загрози фінансовій безпеці страхових компаній

№ з/п	Зовнішні загрози	Внутрішні загрози
1.	Відсутність дієвих міжнародних інституцій з контролю за розвитком господарських систем	Відсутність державної концепції розвитку страхової справи
2.	Глобалізація економічного розвитку	Низький рівень кваліфікації кадрів
3.	Відсутність координації у фінансовому законодавстві	Низький рівень страхових виплат
4.	Нерівномірний економічний розвиток регіонів.	Нечітка система страхових відшкодувань
5.	Недобросовісна конкуренція	Недостатнє рекламне забезпечення
6.	Нестійкість нормативно-правової бази	Витік конфіденціальної інформації
7.	Несприятлива криміногенна ситуація.	Втрата довіри у населення
8.	Порушення екологічної рівноваги	Бідність населення
9.	Політична нестабільність	Низький рівень економічної грамотності населення

З метою забезпечення фінансової безпеки страхових компаній необхідно суттєво підвищити ефективність їх діяльності. Для цього в своїй практичній роботі страховим компаніям доцільно орієнтуватися на реалізацію основних чинників стимулювання розвитку страхового ринку в Україні. На нашу думку, основні чинники, які нині визначають розвиток вітчизняного ринку страхування, можна систематизувати у такі дві основні групи: ті, що характеризують попит населення на страхові послуги (недовіра до страховиків, низька платоспроможність потенційних покупців страхових продуктів, недостатня інформованість про розвиток страхового ринку та наявні страхові продукти тощо) та ті, що стосуються діяльності страхових компаній (рис.).

У другій групі, на нашу думку, можна виокремити внутрішні та зовнішні чинники. Існування внутрішніх чинників залежить винятково від політики та менеджменту страхових компаній, зовнішніх – є наслідком недостатньої ефективності державного регулювання страхової діяльності. Недовіра до страховиків, низька платоспроможність потенційних покупців страхових продуктів та недостатня інформованість про розвиток страхового ринку та наявні страхові продукти – це основні причини першої групи, що стримують розвиток українського страхового ринку.

Рис. Основні чинники розвитку страхового ринку України

Джерело: розроблено О.Й. Жабинець.

Незважаючи на більш ніж двадцятилітню історію функціонування страхового ринку України, недовіра до страхових компаній значної кількості громадян, яка виникла ще на початку 90-х років минулого століття, за даними соціологічних досліджень продовжує виступати потужним стримувальним фактором розвитку. На нашу думку, недовіра до страхових компаній пов'язана з низькою страховою культурою нашого населення, яка, своєю чергою, є наслідком його (населення) матеріальної незабезпеченості. Тобто, навіщо цікавитися страховими продуктами та їх ціною, якщо немає можливості їх придбати (зв'язок: невелика платоспроможність – низька страхова культура). В такому

випадку найлегше казати про недовіру до страховиків або про низьку якість страхових послуг, аби не акцентувати увагу на своїх незнаннях елементарних основ страхування та реальних процесів, що відбуваються в страховому секторі економіки (зв'язок: низька страхова культура – недовіра до страхових компаній). Тим більше, що на сьогоднішній день інформаційно-аналітичне забезпечення страхової діяльності представлено достатньо великим комплексом інформативних систем (журналами «Страхова справа», «Финансовые услуги», інтернет-сторінками страховиків тощо), якими при бажанні завжди можна скористатися, а завітавши до страхової компанії, – одержати повну та вичерпну інформацію про її діяльність.

Недовіра, на нашу думку, іде від елементарного незнання. В той же час, незнання, або небажання знати, спричинене низькою купівельною спроможністю.

З вищенаведеного можна зробити висновок, що один з ключових чинників, який гальмує розвиток вітчизняного страхового ринку, криється у відсутності можливості придбати страховий захист, що, своєю чергою, є наслідком фінансово-економічної нестабільності та недостатнього рівня соціально-економічного розвитку нашої держави.

Дійсно, хіба може пересічний громадянин України дозволити собі придбати страховий захист, якщо за попередніми даними Державної служби статистики у 2011 р. в Україні середньомісячний наявний дохід у розрахунку на одну особу становив всього 1770,8 грн., а середньомісячна заробітна плата – 2 633 грн. [2]. Слід зауважити, що проблеми недостатності фінансових ресурсів характерні і для підприємств, незважаючи на те, що страховий ринок більше працює з юридичними, аніж фізичними особами.

Друга група чинників визначається проблемами функціонування страхових компаній. На нашу думку, їх можна розділити на внутрішні та зовнішні. Існування перших залежить виключно від політики та менеджменту страхових компаній (недостатній рівень кваліфікації кадрів, відсутність середньо- та довгострокового планування, низький рівень маркетингу та реклами тощо), других – є наслідком неефективності державного регулювання страхового ринку України (недокапіталізація страховиків, недосконалість нормативно-правової бази, галузевий монополізм, порушення чинного законодавства, надмірна кількість видів обов'язкового страхування тощо).

Страховий ринок динамічно розвивається, а тому потребує все більше і більше працівників, особливо страхових агентів. Проблеми кадрового забезпечення агентських мереж деякі страховики, зокрема ПрАТ СК «PZU Україна», ПАТ СК «Універсальна» та ін.,

вирішують через створення власних шкіл з підготовки страхових агентів [1, с. 243].

Такий підхід, на нашу думку, має ряд недоліків. Так, якщо у вузі на підготовку спеціаліста зі страхування витрачається, як правило, 4–5 років, то в страховій компанії такого «спеціаліста» «зліплюють» за 2–3 тижні. Крім того, у більшості вітчизняних страхових компаній навчання страхових агентів покладається на штатних працівників, які змушені відкладати свою поточну роботу і витрачати час на підготовку нового «спеціаліста», який (що дуже часто трапляється) може пропрацювати в страховій компанії всього місяць чи два, не говорячи навіть про якість такої підготовки. Адже якісно та професійно навчити – це теж мистецтво. А де взяти такого спеціаліста зі страхування, який був би ще й професійним викладачем?

Крім того, на посади страхових агентів (для економії витрат на заробітну плату) часто беруть пенсіонерів та студентів, яких сьак-так навчивши, відправляють «завойовувати ринок». Про яку тоді професійність можна говорити, якщо до потенційного клієнта приходять непрофесіонали, які часто не володіють основними страховими поняттями та термінами?

Чи зможуть такі «спеціалісти» сприяти відновленню довіри до страхових компаній (зв'язок: низький рівень кваліфікації кадрів – недовіра до страховиків)?

Як свідчать соціологічні дослідження, відсутність бачення середньо- та довгострокових перспектив керівництвом багатьох страхових компаній призводить до хаотичності розвитку таких страховиків, що супроводжується частими змінами курсу та непослідовністю страхового менеджменту.

Топ-менеджери у більшості випадків не допускаються до процесу прийняття кінцевих рішень і не є достатньо зацікавленими в результатах діяльності компанії, тим більше – довгострокових. Тому, аби вижити у зростаючій конкурентній боротьбі за клієнта страховики повинні навчитися чітко позиціонувати себе на ринку страхових та фінансових послуг загалом і планувати свій розвиток принаймні на декілька років наперед.

Незначний рівень маркетингу та реклами також не сприяє розвитку страхового сектора економіки України. У зв'язку з тим, що інтенсивне застосування маркетингових технологій у страхуванні розпочалося порівняно недавно, то системі маркетингу в страховій діяльності ще не приділяється належна увага. Хоча деякі зі страхових компаній все ж намагаються застосовувати комплекс маркетингових технологій з метою вивчення потреб ринку, розробки конкурентоспроможних

страхових продуктів для конкретних категорій споживачів, впровадження раціональних форм реалізації цих продуктів за належного сервісу та реклами.

Слід зауважити, що нематеріальність страхових продуктів позбавляє можливості рекламувати їх традиційними методами, тобто у вигляді просторового зображення, що ускладнює процес передачі потенційному споживачеві основних кількісних та якісних характеристик страхового продукту.

Ситуація також ускладнюється відсутністю на вітчизняному страховому ринку страхових традицій та досвіду страхування, низькою страховою культурою населення та втратою довіри до страхових компаній загалом. Можливо тому, останні дуже рідко рекламують себе та свої послуги, вважаючи рекламу пустим витрачанням коштів.

Неефективність державного регулювання страхового ринку України є вагомим зовнішнім чинником, що впливає на діяльність страхових компаній. Відсутність цілеспрямованої державної політики у сфері страхування та часта зміна державного регулятора призвели до безсистемності розвитку страхового ринку. Як наслідок, на страховому ринку нашої держави галузевий монополізм та протекціонізм стали звичним явищем.

Міністерства та відомства (наприклад, МВСУ, Міністерство інфраструктури України тощо) надають окремим страховим компаніям ексклюзивне право провадження своєї діяльності у відповідній галузі, непоодинокими є випадки, коли банки вимагають від своїх клієнтів застрахувати заставне майно в афільованій з ними страховій компанії. Такі прояви протекціонізму спричиняють монополізацію окремих сегментів страхового ринку та порушення одного з принципів страхування – вільний вибір страховика страхувальником.

Негативним явищем є також функціонування на ринку кептивних страхових компаній для внутрішньокорпоративного обслуговування з метою «невиходу грошей зі системи», тобто, коли акціонери компанії є, як правило, її основними клієнтами, а інші страховики до «системи» не допускаються. Оскільки на страхування «кептивний» страховик приймає, як правило, одні й ті ж ризики, то це призводить до однорідності страхового портфеля, що, своєю чергою, негативно впливає на фінансову стійкість таких страхових компаній, а відтак – на їх безпеку.

Висновки. В сучасних умовах функціонування вітчизняного страхового ринку на ефективність розвитку страхових компаній та рівень безпеки їх діяльності впливає низка чинників, серед яких чільне місце посідають недовіра до страхових компаній та низька купівельна

спроможність потенційних покупців страхових послуг. Відсутність цілеспрямованої державної політики у сфері страхування та часта зміна державного регулятора призвели до безсистемності розвитку вітчизняного страхового ринку, зниження фінансової безпеки страхових компаній та їх неможливості протистояти внутрішнім та зовнішнім загрозам.

-
1. Гаманкова О.О. Ринок страхових послуг України: теорія, методологія, практика: монографія / О.О. Гаманкова. – К.: КНЕУ, 2009. – 283 с.
 2. Інформація Державної служби статистики України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
 3. Мних М.В. Страхування як механізм надання гарантій підприємницької діяльності та соціального захисту населення: навч. посібник / М.В. Мних. – К.: Знання України, 2004. – 428 с.
 4. Страхування: підручник / кер. авт. кол. і наук. ред. С.С. Осадець. – Вид. 2-ге, перероб. і доп. – К.: КНЕУ, 2002. – 599 с.
 5. Чухно А. Сучасна фінансово-економічна криза: природа, шляхи і методи її подолання / А. Чухно // Економіка України. – 2010. – № 1. – С. 4–18.

Тринько Р.И., Жабинец А.И. К вопросу безопасности страховых компаний в Украине.

Рассматриваются вопросы развития страховых компаний в Украине, их роль в обеспечении социальной и экономической свободы населения. Акцентируется на том, что выполняя защитные функции, страховые компании сами нуждаются в защите. Подчеркивается, что формирование эффективной модели защиты страховых компаний требует всестороннего теоретического и методологического обоснования их деятельности.

Ключевые слова: *безопасность страховой компании, страховой рынок, рынок страховых услуг, угрозы страховым компаниям.*

Trynko R.I., Zhabynets O.J. On the issue of insurance companies' security in Ukraine.

The questions of insurance companies development in Ukraine, their role in ensuring social and economic freedom of the population are reviewed. Performing protective functions insurance companies themselves need protection. It is emphasized that the process of formation an effective model of insurance companies protection requires thorough theoretical and methodological reasoning its activities.

Key words: *insurance company security, insurance market, market of insurance service, the threat of insurance companies.*

Стаття надійшла 15 жовтня 2012 року

РЕГУЛЮВАННЯ ЗАЙНЯТОСТІ В УМОВАХ МОДЕРНІЗАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

Проаналізовано сучасний стан зайнятості населення в умовах модернізації національної економіки. Визначено особливості модернізації економічної сфери держави та структури зайнятості населення. Зроблено спробу окреслити шляхи подолання диспропорцій структури зайнятості.

Ключові слова: модернізація, зайнятість, економічна модернізація, соціальна модернізація, культурна модернізація, трансформація ринку праці, трудовий потенціал населення, демографічна безпека.

Постановка проблеми. Починаючи з 2010 р. наша держава взяла курс на модернізацію, основні завдання та принципи якої визначені у президентській Програмі економічних реформ «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава». Пріоритетним напрямком в ній визначено гуманізацію розвитку (збільшення соціальних інвестицій у людський капітал, формування сучасної інфраструктури життєзабезпечення).

Модернізація країни характеризується високим рівнем розвитку індустріалізації, науково-технічного прогресу, стабільного економічного становища, високим рівнем та якістю життя значної частини середнього класу в структурі населення.

Процес модернізації включає в себе комплекс взаємопов'язаних відокремлених процесів, з яких найвагомішими є: економічна, соціальна та культурна модернізації.

Метою модернізації в економічній сфері є інтенсифікація процесу економічного відтворення, що досягається завдяки диференціації праці, розвитку наукового-технічного прогресу, інтелектуалізації виробництва та удосконаленню управління виробництвом.

У соціальній сфері її суть полягає у формуванні відкритого, з динамічною соціальною структурою суспільства, що розвивається за ринковими відносинами і регулює відносини власників.

У сфері культури модернізація передбачає формування високої та уніфікованої культури.

Метою даної статті є визначення особливостей модернізації економічної сфери держави та структури зайнятості населення. Зроблено спробу окреслити шляхи подолання диспропорцій у структурі зайнятості.

Стан дослідження. Вивченням зайнятості населення та модернізацією економіки займаються вітчизняні науковці С. Бандур, Д. Богиня, І. Гнибіденко, Л. Головка, В. Жаховська, Т. Заяць, С. Пирожкова, Е. Лібанова та інші. Однак попри це, вважаємо за доцільне провести дослідження зайнятості населення в умовах модернізації національної економіки.

Виклад основних положень. Основою модернізації національної економіки є формування нової соціально-економічної структури населення, що ґрунтується на модернізованій системі зайнятості населення країни.

Модернізація цієї системи повинна враховувати трансформацію ринку праці, що базуватиметься на розвитку пріоритетних виробництв.

Формування трудового потенціалу відбувається у соціальному середовищі. Суспільство для людини стає основним у формуванні поглядів та відношенні до нього самого (суспільства). Воно формує умови забезпечення якості та тривалості життя особи. Нагадаємо, що якісні та кількісні характеристики населення залежать від освітніх, медичних, духовних, моральних, культурних та безлічі інших чинників, що впливають на формування та розвиток особистості та її трудової активності.

Для розвитку згаданих чинників необхідним є відповідне економічне забезпечення.

Економічна основа необхідна насамперед для забезпечення економічних інтересів, відтворення життєдіяльності населення, забезпечення дітородної функції. Модернізація національної економіки покликана забезпечити економічні, соціальні та культурні потреби населення країни.

Модернізація в державі має окрім позитивних і негативні тенденції. До останніх відносимо руйнування звичних виробничих зв'язків, що болочче сприймається суб'єктами господарювання, оскільки вони призводять до зміни структури зайнятості та формування нової галузевої структури. Кризовий стан в економічному середовищі, зміни у структурі потреб, цінностей, норм, вплинули та впливають на стан зайнятості населення і відповідно на стан демографічної безпеки держави.

За останні десятиріччя значно змінилася структура зайнятості населення держави, відбулося скорочення робочих місць та ріст безробіття (рис. 1).

З нового тисячоліття спостерігаємо ріст чисельності зайнятого населення до показників 2008 р.

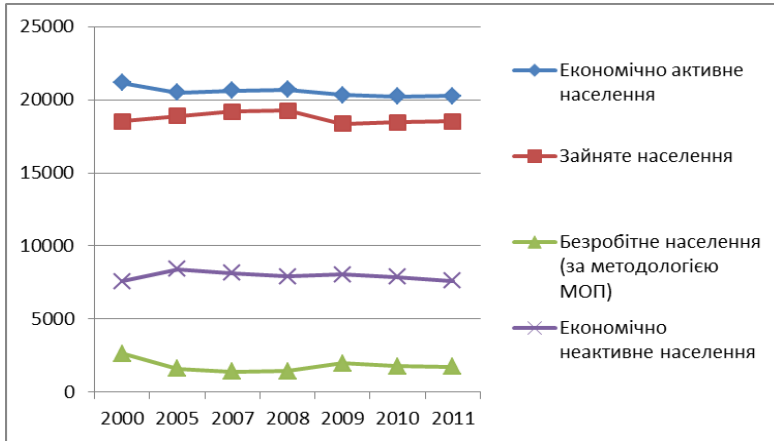

Рис. 1. Динаміка економічної активності населення у працездатному віці

Складено за: [2].

У 2009 р. кількість безробітних за методологією МОП зросла більше, ніж на півмільйона, рівень безробіття серед населення працездатного віку сягнув 9,6% (у 2007–2008 рр. – 6,9%) [1].

На стан економіки нашої країни вплинула світова економічна криза. Її наслідки відображаються у значному зменшенні чисельності зайнятого населення, яке спостерігаємо у 2009 р.

Протягом 2011 р. цей показник у віковій групі 15–70 років порівняно з 2010 р., збільшився на 58,2 тис. осіб, або на 0,3% та становив 20,3 млн. осіб, з яких особи працездатного віку склали 18,5 млн., або 91,1%.

Рівень зайнятості населення у цій віковій групі зріс за визначений період з 58,5 до 59,2%, а у населення працездатного віку – з 65,6 до 66,5%.

Найвищий рівень зайнятості в 2011р. був у м.Києві (64,4%) та м. Севастополі (61,9%), а найнижчий – в Івано-Франківській (52,2%) області.

Спостерігаємо значне зменшення чисельності зайнятого населення держави у сільському господарстві, мисливстві, лісовому господарстві, рибальстві та рибництві з 2785,7 тис. осіб у 2000 р. до 728,8 тис. осіб у 2011 р. та промисловості – з 4474,2 тис. осіб у 2000 р. до 2960,5.

Натомість зайнятість збільшилась у фінансовій діяльності з 165,2 тис. осіб у 2000 р. до 338,6 тис. осіб у 2011 р. та операціях з нерухомим майном, орендою, інжинірингом та наданням послуг підприємцям – з 766,3 тис. осіб у 2000 р. до 899,4 тис. осіб у 2011 р. (рис. 2).

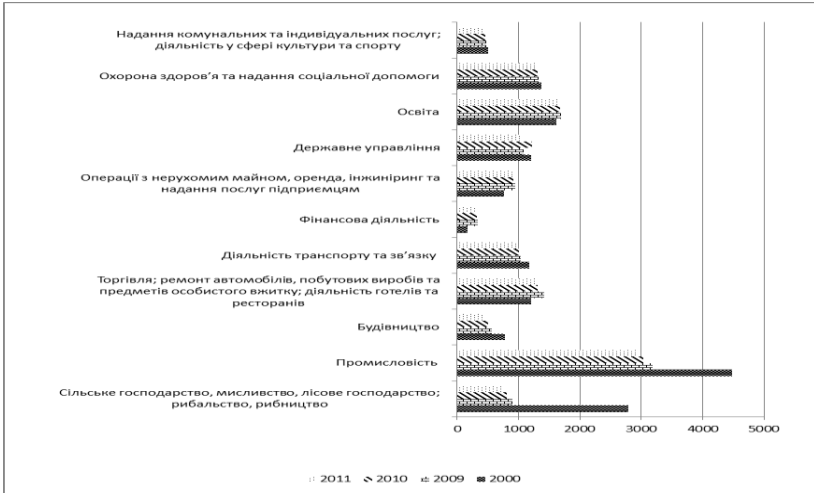

Рис. 2. Динаміка кількості найманих працівників за видами економічної діяльності України

Складено за: [3, с. 28].

Аналогічна ситуація спостерігається у зайнятості населення Львівської області.

Так, зайнятість у сільському господарстві, мисливстві та пов'язаних з ними послугах зменшилась з 74979 осіб у 2000 р. до 8233 осіб у 2011 р., у лісовому господарстві з 8802 осіб у 2000 р. до 3825 осіб у 2011 р., у рибальстві, рибицтві з 589 осіб у 2000 р. до 408 осіб у 2011 р., у промисловості з 198652 осіб у 2000 р. до 125933 осіб у 2011 р., у будівництві з 34220 осіб у 2000 р. до 25490 осіб у 2011 р. у діяльності транспорту та зв'язку з 62508 осіб у 2000 р. до 53789 осіб у 2011 р. (рис. 3).

У структурі зайнятих спостерігалось зменшення питомої ваги найманих працівників та збільшення частки тих, хто працює у секторі самостійної зайнятості.

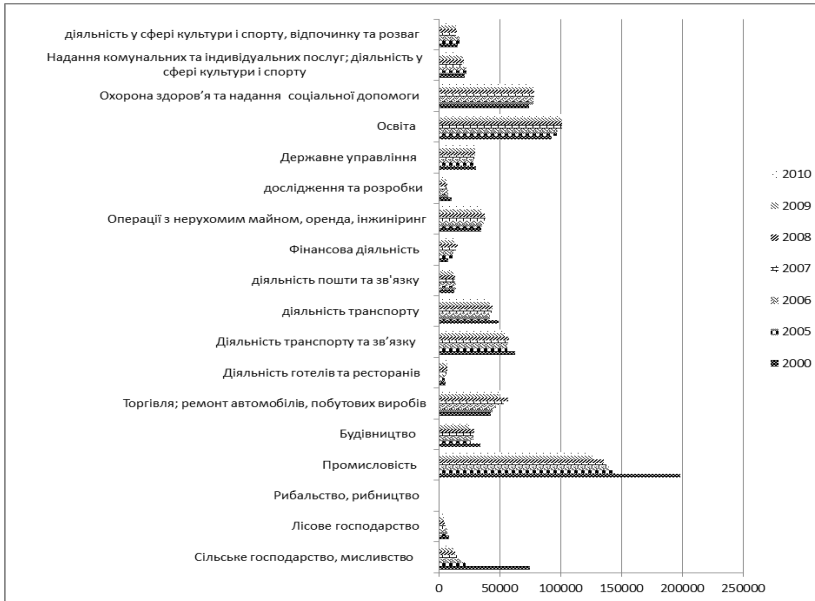

Рис. 3. Динаміка кількості працівників за видами економічної діяльності

Складено за: [4].

Кількість зайнятих у неформальному секторі економіки у 2011 р. порівняно з попереднім роком збільшилась 4,7 млн. осіб, або 23,1% загальної кількості зайнятого населення віком 15–70 років.

Цей сектор економіки України є переважаючим місцем прикладання праці для кожної другої особи з числа зайнятих сільських жителів. У міських поселеннях ця зайнятість набула меншого розповсюдження завдяки більш сприятливій кон'юнктурі на ринку праці, а сільськогосподарське виробництво є основним видом економічної діяльності неформального сектора економіки (65,4% зайнятих у цьому секторі, або 74,7% усіх зайнятих у зазначеному виді діяльності). Іншими розповсюдженими видами економічної діяльності населення у цьому секторі економіки були торгівля; ремонт автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку; діяльність готелів і ресторанів та будівництво [3, с. 28].

У неформальному секторі економіки в основному працюють особи працездатного віку, де їх частка у 2011 р. складала 80,7%

загальної кількості зайнятого населення. Найвищий рівень участі населення у неформальному секторі економіки спостерігався серед осіб віком 15–24 років та у віці 60–70 років.

Кількість безробітних (за методологією МОП) у віці 15–70 років у 2011 р., порівняно з 2010 р., зменшилася на 52,9 тис. осіб, або на 3% та становила 1,7 млн. осіб. Серед безробітних майже три чверті склали мешканці міських поселень (1,2 млн. осіб), решту – сільські жителі. Зменшення кількості безробітного населення віком 15–70 років відбулося в основному за рахунок осіб працездатного віку (на 52,5 тис. осіб, або на 3%).

Рівень безробіття населення віком 15–70 років (за методологією МОП) в цілому по Україні знизився на 0,2 в.п. та становив 7,9% економічно активного населення зазначеного віку (серед населення працездатного віку – 8,6%). У міських поселеннях зазначений показник зменшився на 0,6 в.п. проте у сільській місцевості спостерігалось його збільшення на 0,4 в.п.

Слід зазначити, що за регіонами максимальне значення рівня безробіття населення у віці 15–70 років (за методологією МОП) спостерігалось у Рівненській, Тернопільській, Чернігівській областях (10,4%), а мінімальне – у м. Києві (5,6%).

Кількість економічно неактивного населення віком 15–70 років у 2011 р. складала 12,3 млн., або більше третини всього населення цього віку. Із зазначеної кількості кожен другий був пенсіонером, кожен четвертий – учнем або студентом, кожен п'ятий – виконував домашні (сімейні) обов'язки.

До вищезазначеної категорії осіб також включаються незайняті особи працездатного віку, які припинили активні пошуки роботи, тому що втратили надію її знайти. Порівняно з показником за 2010р. ця категорія осіб зменшилась на 27,3% та становила 127,3 тис. осіб. Також зменшилась кількість економічно неактивних осіб працездатного віку, які не знали, де і як шукати роботу, яким чином організувати власну справу, переконалих у відсутності роботи, що їм підходить. Кількість таких громадян у 2011 р. становила 107,7 тис. осіб, або 1,4% економічно неактивного населення працездатного віку (у 2010 р. відповідно – 108,2 тис. осіб, або 1,4%). Остання категорія громадян, як і ті особи, які зневірилися у пошуках роботи, за умови сприятливої кон'юнктури могли б запропонувати свою робочу силу на ринку праці, а отже, є потенціалом поповнення лав безробітних. З урахуванням таких громадян рівень безробіття населення працездатного віку (за методологією МОП) становив би 9,6%, проти 8,6% (у 2010 р. – 10,1% та 8,8% відповідно).

Слушним є зауваження С.І. Бандура, що розглядаючи проблеми модернізації економіки в контексті її впливу на зайнятість населення, не можна обійти питання молодіжного безробіття (станом на 1 січня 2011 р. вона становила понад 231 тис. осіб).

Автор наголошує, що йдеться про молодих людей, яким належить активно включитися у процеси реформування вітчизняної економіки, забезпечити її виведення з кризового стану та довготривале піднесення. Проте значна їх частина через відсутність підходящої роботи просто деградує, а нерідко стає на шлях тінювих та кримінальних заробітків. Отже, існує реальна загроза втратити ціле покоління людей, яке з плином часу буде неспроможне реалізувати набуті знання [5, с. 5].

Незважаючи на те, що в країні спостерігалось економічне зростання, це не супроводжувалося збільшенням зайнятості спеціалістів та кваліфікованих робітників. Зміни у структурі зайнятості свідчать про її зростання серед представників найпростіших професій та працівників сфери обслуговування і торгівлі. Зберігається значна частка малоефективних робочих місць. Відсутність планування розвитку ринку праці та ринку освітніх послуг призводить до незбалансованості наявних трудових ресурсів та робочих місць [1].

Висновки. Регулювання зайнятості в умовах модернізації національної економіки окрім врахування територіально-галузевих особливостей економіки повинне базуватися на якісних показниках трудового потенціалу населення, його відтворювальних процесах. Першочергову увагу щодо модернізації суспільства необхідно приділяти програмам залучення та інтеграції знедолених груп населення [6, с. 19].

Для подолання диспропорцій у структурі зайнятості необхідно підтримувати розвиток малого та середнього бізнесу, врегулювати рівень податкового навантаження, удосконалювати інноваційну політику та розвивати зовнішньоекономічну діяльність.

1. Модернізація України – наш стратегічний вибір: Щорічне Послання Президента України до Верховної Ради України. – К., 2011. – 416 с. – С. 78. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.President.gov.ua

2. Україна у цифрах у 2011 році. Статистичний збірник. Державна служба статистики України / за ред. О.Г. Осаулєнка. – К., 2012. – 250 с. – С. 180.

3. Праця України у 2011 році. Статистичний збірник. Державна служба статистики України. – К., 2012. – 343 с. – С. 28.

4. Праця у Львівській області у 2010 році. Статистичний збірник. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://lv.ukrstat.gov.ua/ukr/publ/2011/ZB182010Y11_1.pdf

5. Бандур С.І. Модернізація економіки як чинник трансформації структури зайнятості населення / С.І. Бандур // Ринок праці та зайнятість населення. – 2011. – № 2. – С. 3–6.

6. Лібанова Е.М. Соціальні проблеми модернізації української економіки / Е.М. Лібанова // Науковий журнал «Демографія та соціальна економіка». – К.: НАН України; Ін-т демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України. – 2012. – № 1(17). – 184 с. – С. 5–23.

Хомин О.И. Регулирование занятости в условиях модернизации национальной экономики.

Проанализировано современное состояние занятости населения в условиях модернизации национальной экономики. Определены особенности модернизации экономической сферы государства и структуры занятости населения. Предпринята попытка наметить пути преодоления диспропорций структуры занятости.

Ключевые слова: модернизация, занятость, экономическая модернизация, социальная модернизация, культурная модернизация, трансформация рынка труда, трудовой потенциал населения, демографическая безопасность.

Khomyn O.J. Regulation of employment in terms of the national economy modernization .

The present state of population employment in terms of the national economy modernization is analysed. The specific features of modernization in the state major economic sector and the structure of population employment are defined. An attempt to outline ways to overcome the employment structure disparities is made.

Key words: modernization, employment, economic modernization, social modernization, cultural modernization, transformation of the labor market, the labor potential of the population, demographic security.

Стаття надійшла 23 листопада 2012 р.

УДК 341.258:339.57

Н.Я. Юрків

**ФОРМУВАННЯ
ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ:
ЗНАЧЕННЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ**

Проведено дослідження виникнення поняття «економічна безпека». Розкрито суть економічної безпеки держави. Запропоновано загальні рекомендації щодо забезпечення національної безпеки країни та підтримки її на належному рівні.

Ключові слова: економічна безпека, економічна безпека держави, національна безпека, економічна незалежність.

Постановка проблеми. Становлення української державності має на меті побудову сучасної європейської країни з розвинутою економікою, спроможною задовольнити соціальні та матеріальні потреби її громадян. Економічні інтереси є частиною національних інтересів країни, але на сьогодні саме економіка є найбільш вразливим елементом національної безпеки держави.

Для сучасного соціально-політичного та економічного стану України дуже важливою є цілеспрямована діяльність держави, усіх рівнів організації законодавчої і виконавчої влади в країні щодо забезпечення економічної безпеки країни та її громадян. Питання економічної безпеки набувають особливої актуальності для країн, які перебувають у стані трансформаційної кризи.

Це явище завжди характеризується загостренням суперечностей, які створюють кризові ситуації. Глибина і характер розвитку кризи можуть поставити під загрозу саме існування соціально-економічної системи країни. І тоді одним з першочергових завдань стане забезпечення економічної безпеки, яка є однією з найважливіших функцій держави.

При цьому проблема економічної безпеки ніколи не існувала сама по собі. Вона залежить від завдань, які стоять перед суспільством (у першу чергу економічних) на тих чи інших етапах і періодах його розвитку.

Стан дослідження. Поняття економічної безпеки не виникло само по собі. Воно тісно пов'язане з поняттям національної безпеки. Оскільки економіка являє собою одну з життєво важливих сторін діяльності суспільства, то поняття національної безпеки обов'язково включає в себе надійний захист економіки на випадок можливих зовнішніх чи внутрішніх загроз.

Визначення та дослідження складових елементів безпеки має важливе теоретико-прикладне значення, оскільки їх використання забезпечує розробку заходів з державно-правового забезпечення економічної безпеки країни.

У найзагальнішому розумінні поняття «безпека» – це стан захищеності від будь-чого. Воно може застосовуватись як до найбільш загальних речей, так і конкретних ситуацій, пов'язаних з особистістю, суспільством, державою.

Ряд українських правознавців дають своє визначення поняття економічної безпеки. Наприклад, В.Т. Білоус під економічною безпекою розуміє «надійну захищеність національних інтересів у сфері економіки від реальних та потенційних внутрішніх загроз, і в першу чергу – від прямих та опосередкованих економічних збитків» [2].

На думку С.Г. Гордієнко, стан економічної безпеки оцінюється системою параметрів, які визначають сприятливі умови функціонування економічної системи [3].

Низка російських учених, зокрема Л.І. Шеришев, вважає, що в основі «концепції безпеки, її структури та механізмів повинне лежати нове ноосферне світобачення, нове уявлення про ланки і життєво важливі інтереси та базові цінності Росії, її ролі і місця у світовому суспільстві». При цьому ключовим елементом ноосферного укладу життя виступає людина, але не як засіб для чужих цілей, а як абсолютна мета. Абсолютна цінність людини є мірою всьому, і метою суспільства виступає особистість безпечного типу для себе, навколишніх, середовища проживання [4].

Н.Д. Казаков визначає безпеку як динамічно стійкий стан щодо несприятливих впливів і діяльність із захисту від внутрішніх та зовнішніх загроз, із забезпечення таких внутрішніх і зовнішніх умов існування держави, які гарантують можливість стабільного всестороннього прогресу суспільства і його громадян [5].

На думку М.А. Лескова, під поняттям безпеки «прийнято розуміти тип динамічної рівноваги, характерний для складних саморегульованих систем і станів у підтримці суттєво важливих для збереження системи параметрів у допустимих межах» [6].

О.А. Бельков визначає безпеку як «стан, тенденції розвитку (у тому числі латентні) і умови життєдіяльності соціуму, його структур і установ, при яких забезпечується зберігання їх якісної визначеності з об'єктивно обумовленими інноваціями в ній і вільне, яке відповідає власній природі і нею ж визначається, функціонування» [7].

Незважаючи на розмаїття існуючих понять і визначень економічної безпеки, правове регулювання даного питання все ще потребує універсального базисного поняття, яке не залежало б від поділу його за галузевими критеріями та в найбільш загальному значенні охоплювало б ті чи інші елементи економічної безпеки.

Найоптимальнішим варіантом у даному аспекті виступає особливо широко застосовуване нині поняття «національна безпека».

Необхідно зауважити, що вперше термін «національна безпека» був введений саме в американський політичний лексикон президентом Т.Рузвельтом у 1904 році.

Однак уже в 1947 році у США був прийнятий Закон «Про національну безпеку», відповідно до якого була створена Рада національної безпеки. У ньому зазначалось, що «функція Ради – дорадча і полягає в координації внутрішньої, зовнішньої і військової політики, що належать до національної безпеки» [8].

Отже, більшість авторів у своїх визначеннях економічної безпеки схиляються до думки, що насамперед – це стан захищеності економіки країни від зовнішніх і внутрішніх загроз. Розбіжність у поглядах авторів спостерігається, в основному, в тому, що необхідно вважати цими внутрішніми та зовнішніми загрозами та як від них захищатись і захищати економіку країни, умовно кажучи «будувати щит». Однак варто зазначити, що яким би ефективним, надійним і міцним не був би цей «щит», якщо його постійно не розвивати та не вдосконалювати, він рано чи пізно зруйнується під дією цих найнесприятливіших зовнішніх і внутрішніх факторів чи загроз.

Згідно з українською правовою доктриною основними об'єктами національної безпеки як стану захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства та держави від внутрішніх і зовнішніх загроз, які є необхідною умовою збереження та примноження духовних і матеріальних цінностей, є:

- громадянин – його права і свободи;
- суспільство – його духовні та матеріальні цінності;
- держава – її конституційний лад, суверенітет, територіальна цілісність і недоторканність кордонів.

Виклад основних положень. Оскільки економічна безпека держави (ЕБД) є, по суті, категорією ідеальною, вона навіть у найрозвинутіших економічно і соціально стабільних країнах з усталеним політичним режимом є поняттям відносним. Будь-які несприятливі дії, а також можливість та загроза їх зберігаються навіть у таких державах.

Система ЕБД не існує сама по собі. Вона пов'язана з економічною безпекою людини та міжнародною економічною безпекою. Тому структурна схема суб'єктів цієї тріади має такий вигляд: людина (особа) – національна держава – світове співтовариство. Безпека людини є складовою безпеки держави, яка, у свою чергу, є складовою міжнародної безпеки. Отже, держава має дбати про забезпечення економічної безпеки своїх громадян, власної та світового співтовариства. Тому перед нею стоїть надзвичайно складне завдання – пов'язати та погодити інтереси кожного громадянина з інтересами держави, а також з інтересами світового співтовариства. З цього приводу виділяють внутрішній та зовнішній рівні ЕБД. Надзвичайно важливою складовою ЕБД є економічна незалежність. Вона означає можливість здійснення державного контролю над використанням національних ресурсів, спроможність забезпечити національні конкурентні переваги для рівноправної участі у міжнародній торгівлі. Здатність до саморозвитку і прогресу означає спроможність самостійно реалізовувати і захищати національні інтереси, створювати сприятливий інвестиційно-інноваційний клімат, роз-

вивати інтелектуальний потенціал. Економіка, яка постійно розвивається, здатна протистояти внутрішнім та зовнішнім загрозам.

У системі економічної безпеки визначальну роль відіграють національні економічні інтереси, їх пріоритети. Для визначення національних економічних інтересів необхідним є: аналіз поточного стану економіки та виявлення тенденцій розвитку; моделювання і прогнозування соціально-економічного розвитку; корегування заходів державного регулювання з метою досягнення бажаних цілей [4].

Важливе значення для економічної безпеки мають не самі критеріальні показники, а їх порогові значення, тобто граничні величини, перевищення яких загрожує економічній безпеці. Слід зазначити, що не за всіма переліченими показниками визначені такі граничні припустимі значення. Так, нормальний циклічний спад ВВП становить 5–15% від його потенціального значення. Пороговим спадом ВВП вважають 30%, за умов вищого спаду втрати можуть бути незворотними. В Україні зростання ВВП за 2011 р. становить 3,8% [3].

Нормальним рівнем інфляції вважається середньорічний темп зростання цін на 5–6%. У разі інфляції в 6–10% необхідно вживати спеціальні обмежувальні заходи. Зростання ВВП в Україні в другому кварталі 2011 року склало 3,5–3,8%.

Зі світового досвіду відомо, що в період радикальних перетворень рівень безробіття може досягати 15–20%. Однак такий рівень не повинен триматися більше 3–5 років. Пороговим рівнем безробіття вважається 10%. Рівень зареєстрованого безробіття в Україні за 2011 р. знизився і становить 1,7% населення працездатного віку.

Розрив у доходах 10% найбагатших та 10% найбідніших верств населення не повинен перевищувати 6–8 разів. В Україні розрив між найбагатших та найбіднішими становить більше, ніж у 10 разів, а це свідчить про загрозу соціальної нестабільності. Недостатній рівень фінансової безпеки в Україні в цілому є результатом недостатнього теоретичного і організаційно-методологічного осмислення. Зараз Україна проходить складний історичний шлях державотворення і переходу від централізовано-планової системи управління економікою до соціально спрямованої ринкової економіки. Український уряд ставить перед собою завдання вийти на середньорічні темпи зростання ВВП в 6–8%, а отже, Україна має всі шанси за найближчі 10–15 років перетворитися на нову точку росту на карті Європи.

Отже, національна безпека країни досягається шляхом проведення виваженої державної політики відповідно до прийняття доктрин, стратегій, концепцій і програм у таких сферах, як політична, економічна, соціальна, воєнна, екологічна, інформаційна тощо.

Конкретні засоби і шляхи забезпечення національної безпеки України обумовлюються пріоритетністю національних інтересів, необхідністю своєчасного вжиття заходів, адекватних характеру і масштабам загроз цим інтересам і ґрунтуються на засадах правової демократичної держави.

У зв'язку з цим, розглядаючи ті чи інші сторони національної безпеки, особливу увагу варто звернути саме на її економічні аспекти. Адже реалізація будь-яких інтересів держави можлива лише у випадку відповідного розвитку економіки країни. Саме такий кут зору на вказану проблему повинен визначати повсякденну діяльність державних органів. На сьогодні інтереси багатьох країн у сфері економіки є ключовими. Це також зумовлюють і різноманітність та суперечливість національних економічних інтересів різних країн, незважаючи на розвиток інтеграційних процесів; обмеженість природних ресурсів, різний рівень забезпечення ними окремих країн, що створює необхідність боротьби за ці ресурси; існуюча та зростаюча конкуренція за споживача товарів і послуг. Ці та інші фактори визначають природну ситуацію, коли одна країна реагує на зростання економічних показників іншої як на загрозу своїм національним інтересам.

Забезпечення економічної безпеки однаково є завданням законодавчої та виконавчої влад. Дані проблеми багато в чому торкаються економіки на мікроекономічному рівні, все більше стаючи актуальними для підприємств державного і приватного секторів. Саме тому економічній безпеці в системі національної безпеки повинне належати визначальне місце. Адже економічна безпека є ніби фундаментом, базисною основою, на якій ґрунтуються інші види безпек у будь-яких сферах. Економічна безпека передбачає підтримку економіки на рівні розвитку, який забезпечує нормальні життєві умови для населення, що склались у країні, а саме – зайнятість, можливість подальшого економічного росту, підтримку в робочому стані всіх систем, необхідних для економічного розвитку і створення умов життя населення.

Крім того, не завжди доцільно, умовно кажучи, користуватись одним «щитом», тобто лише захищатись від несприятливих зовнішніх і внутрішніх факторів і будувати та відновлювати ефективну систему захисту. Необхідно активно застосовувати і «меч», а саме виявляти причини та умови, що сприяють виникненню загроз економічній безпеці, попереджувати та знешкоджувати їх на стадіях формування.

Висновок. Таким чином, доцільно буде запропонувати те, що важливим елементом поняття економічної безпеки, є не лише наявність стану захищеності, його забезпечення, (побудова «щита»), можливість функціонування, посилення і відновлення під безпосередньою

дією зовнішніх і внутрішніх несприятливих факторів, а й наявність системи виявлення, попередження та знешкодження (застосування «меча») як найнесприятливіших зовнішніх і внутрішніх факторів і загроз, так і причин та умов, що сприяють їх появі.

1. Про концепцію національної безпеки України: Постанова ВРУ від 16.01.1997 р. // ВВР. – 1997. – № 10. – С. 85.

2. Білоус В.Т. Координація боротьби з економічною злочинністю: монографія / В.Т. Білоус. – Ірпінь: Академія державної податкової служби України, 2004. – С. 51.

3. Гордієнко С.Г. Забезпечення економічної безпеки України Службою безпеки / С.Г. Гордієнко // Економічні злочини: попередження і боротьба з ними. – К., 2005. – С. 121.

4. Шеришев Л.И. Безопасность: государственные и общественные устои / Л.И. Шеришев // Безопасность: Информационный сборник. – 2008. – № 4(20). – С. 12–13.

5. Казаков Н.Д. Безопасность и синергетика (опыт философского осмысления) / Н.Д. Казаков // Безопасность: Информационный сборник. – 2009. – № 4(20). – С. 62–63.

6. Лесков М.А. Гомеостатические процессы и теория безопасности / М.А. Лесков // Безопасность: Информационный сборник. – 2010. – № 4(20). – С. 66.

7. Бельков О.А. Понятийно-категориальный аппарат концепции национальной безопасности // Безопасность: Информационный сборник. – 2007. – № 3(19). – С. 91.

8. UnitedStatesCode. 1988. Ed.Vol.19. Title 48 to 50. – Washington, DC. 1989. – P. 1045.

Юрків Н.Я. Формирование экономической безопасности государства: значение и особенности.

Проведено дослідження виникнення поняття «економічна безпека». Розкрито суть економічної безпеки держави. Предложено общие рекомендации по обеспечению национальной безопасности страны и поддержания ее на должном уровне.

Ключевые слова: *економічна безпека, економічна безпека держави, національна безпека, економічна незалежність.*

Yurkiv N.Y. Formation of the state economic security: values and features.

The origin of the concept «economic security» is researched. The essence of the state economic security is revealed. The general recommendations on the provision of country national security and its support at the proper level are suggested.

Key words: *economic security, economic security of the state, national security, economic independence.*

Стаття надійшла 18 вересня 2012 р.

БАЗОВІ КОНЦЕПЦІЇ (МОДЕЛІ) ЕКОНОМІЧНОЇ РОЛІ ДЕРЖАВИ

Досліджуються підходи щодо визначення ролі держави в економіці та проблеми визначення функцій держави в перехідних економіках

Ключові слова: *роль держави в економіці, економічний лібералізм, кейнсіанство, змішана економіка, сильна держава, перехідні економічні системи.*

Постановка проблеми. У світі не вщухає дискусія навколо економічної ролі держави. Вона має давню історію і не втрачає з часом своєї актуальності. Можна стверджувати, що полеміка щодо державної економічної політики є однією із вічних тем економічної теорії. Новий стимул обговоренню цієї проблема створила світова фінансово-економічна криза 2008–2009 років, шлейф якої спостерігається ще й сьогодні.

Стан дослідження. У новітній дискусії брали участь відомі представники світової та вітчизняної економічної науки. В їх числі такі видатні західні науковці як Дж. Б'юкенен, Дж. Гебрейт, П. Друкер, Дж. Стігліц, Ф. Фукуяма. Серед українських науковців варто відзначити Г. Аніловську, А. Гальчинського, В. Гейця, А. Філіпенка, А. Чухно. Їх дослідження засвідчують зміну вектора в оцінці економічної ролі сучасної держави. Це виразилося у відході від неоліберальної моделі держави, в якій остання виконує по-суті функцію «вуличного регулювальника», і пропаганді активної та сильної держави. Її обов'язком стає систематичний контроль за розвитком соціально-економічних процесів в країні.

Вибір моделі економічної поведінки влади є дуже важливим для країн з перехідною економікою і, зокрема, для України. Відомо, що успішний перехід від командно-адміністративної економічної системи до ринкової вимагає свідомого керівництва з боку держави. У цьому контексті доречно згадати висловлювання англійського економіста Л. Малкерна: «На мою думку, для будь-якої країни не може бути нічого гіршого, ніж неправильно визначена роль держави в економіці».

Мета статті полягає у тому, щоб проаналізувати розвиток теорії та практики державного регулювання економіки у сучасному світі в контексті трансформаційних процесів, що відбуваються в Україні.

Виклад основних положень. Держава як виразник інтересів суспільства завжди відігравала важливу роль в економічному житті. Ця

роль є двоякою: з одного боку, держава виступає організатором економічного життя, а з іншого – його безпосереднім учасником. У першому випадку держава, користуючись правом «легітимного насильства», створює «правила гри» для суб'єктів господарювання і наглядає за їх дотриманням. У другому – сама виступає економічним агентом, вчиняючи комерційні дії, такі як виробництво певних товарів і надання послуг, здійснення державних закупівель, будівництво великих інфраструктурних об'єктів тощо.

У різні часи, в окремих країнах роль держави у суспільно-економічному розвитку була різною. Причому діапазон її активності є широким. Американський економіст, Нобелівський лауреат (1986) Дж. Б'юкенен визначає його як діяльність «між анархією і Левіафаном»*, що може бути потрактовано, як вибір «між безмежною свободою і тиранією бюрократичної держави», або, іншими словами, як альтернатива бездіяльності та гіперактивності.

Обидві моделі держави завжди мали своїх прихильників, між якими точиться неперервна дискусія. Її основна мета – пошук оптимального співвідношення «ринку і держави», узгодження дії ринкових механізмів із свідомими замірами влади щодо досягнення певних соціально-економічних цілей. Практика показує, що держава володіє значним потенціалом впливу на економічний розвиток, здатна змінити не лише його темпи, а й траєкторію. Економічна історія містить чимало свідчень успішного використання державних важелів для формування та реформування економічних систем.

Сьогодні можна говорити про існування двох базових концепцій ролі держави в соціально-економічному розвитку – ліберальної (неоліберальної) та кейнсіанської (некейнсіанської).

Першою виникла *ліберальна концепція*, яка пов'язується з творцем економічної теорії А. Смітом. Вона викладена в його знаменитій праці «Добробут нації. Дослідження про природу і причини добробуту націй» (1776).

Основним науковим здобутком Сміта став аналіз ринкової економіки. Він фактично створив першу її наукову модель. В її основі «проста і немудряща система природної свободи». Вона поруч з осо-

* Це підзаголовок його знаменитої праці «Межі свободи» (1975), що увійшла до переліку праць, які стали підставою присудження йому Нобелівської премії.

Левіафан – морське чудовисько, що є втіленням зла, і згадується у Біблії (Ісаї; 27:1). Це поняття стосовно держави вперше застосував у 1651 р. англійський економіст Томас Гоббс.

бистою свободою та рівністю усіх членів суспільства включає і свободу економічну. Була відкрита унікальна здатність ринкової економіки до самоорганізації та саморегулювання. Сміт пояснює це дією «невидимої руки», яка спрямовує своєкорисливі дії окремих людей на виконання суспільно необхідних справ. Автор доходить висновку про існування в економіці «природної гармонії», яка встановлюється стихійно, без будь-якого свідомого (державного) втручання. Концепція «невидимої руки» теоретично стала основою вчення лібералів про економічну роль держави в ринковій економіці. Його суть якнайкраще виражає принцип *Laissez faire*, сформульований французьким чиновником і комерсантом В. де Гурне (невтручання держави в економіку).

При цьому Сміт цілком не виключає держави з економічного процесу. Навіть у «системі природної свободи» вона повинна виконувати три важливі обов'язки [1, с. 423–424]: 1) захист населення від внутрішнього насильства та агресії з боку інших держав; 2) захист громадян від несправедливості та гноблення з боку інших людей шляхом запровадження правосуддя; 3) утримання суспільних інститутів та об'єктів, потрібних суспільству, але які є нецікавими для приватних підприємців. Це те, що пізніше складе поняття суспільних благ.

З часом, з погіршенням умов функціонування ринкової економіки відбувається певна модернізація економічного лібералізму. На зміну останньому в 30-х роках ХХ ст. приходять неолібералізм – новий лібералізм. Він виникає одразу в ряді провідних країн світу, де сформувалися його центри. Це – зокрема, Чиказька школа (Л. Мізес, Ф. Найт), Лондонська школа (Е. Кеннан, Л. Роббінс), Французька школа (Ж. Рюефф, М. Алле). Проте найвпливовішою виявилася Фрайбурзька школа на чолі з В. Ойкенем, В. Репке, Л. Ерхардом. Саме вона визначила основні засади неолібералізму. Їх можна звести до трьох положень:

1) у нових умовах ринковий механізм вже не забезпечує оптимального функціонування економіки, ринкової рівноваги;

2) необхідність державного втручання у ринкові процеси зумовлена потребою виправлення «провалів ринку», відновлення механізму конкуренції;

3) економічна роль держави має бути обмеженою і зводиться до формування обраної моделі економічного порядку, компенсації неспроможності ринкового механізму, забезпечення дієвості конкуренції та досягнення розподільної справедливості.

Німецькі неоліберали сформували таке правило поєднання «ринку і держави»: ринок – наскільки можливо, втручання – наскільки необхідно. При цьому держава має послуговуватися виключно непря-

ними методами впливу, головні інструментами грошово-кредитної та податкової політики. Один із представників Фрайбурзької школи О. Рюстов назвав такі дії держави «ліберальним інтервенціоналізмом».

Сучасний французький науковець і політик Р. Барр наголошує на тому, що держава втручається навіть тоді, коли не втручається, «оскільки пускає справу на самоплив». Це нагадує ситуацію зі злочином – він може бути результатом як діяльності, так і бездіяльності [2, с. 118].

Інша роль держави в економіці передбачена *кейнсіанською концепцією*. Вона виникла в 30-х роках ХХ ст. і пов'язується з іменем видатного англійського економіста Дж. Кейнса. Головні ідеї щодо нової ролі держави викладені у двох його працях: «Кінець вільного підприємництва» (1926) і «Загальна теорія зайнятості, процента та грошей» (1936). Під впливом цих робіт у світі відбувся перехід від нерегульованої економіки до «регульованого капіталізму».

У першій праці він проголошує свій розрив з економічним лібералізмом, квінтесенцією якого є принцип *Laissez faire*, заявивши, що часи його успіху минули. Події початку ХХ століття підтвердили правоту Кейнса. Досить сказати, що світова криза 1929–1933 рр. стала найтяжчим випробовуванням ринкової економіки, поставивши під загрозу саме її існування.

«Загальна теорія» містить нове економічне світобачення. В його основі – визнання занепаду ринкової економічної системи, наявності в ній глибоких розладів, руйнування соціальної сфери, що виявляється у масштабному безробітті, падінні життєвого рівня працюючих. Його присуд жорсткий: капіталізм несправедливий, недоброчесний «і він не спрацює».

Врятувати його може лише державне втручання в економіку, здатне компенсувати вроджені вади капіталізму і відновити його дієздатність. Державна активність покликана замінити недіючий механізм саморегулювання і стати органічною складовою сучасного господарського механізму.

Справедливість кейнсіанської концепції була підтверджена практикою. Своє перше випробування вона пройшла у США. Уряд на чолі з президентом Ф. Рузвельтом застосував кейнсіанські рецепти для подолання Великої депресії, яка боляче вразила країну. Втіленням ідей кейнсіанства стала політика «Нового курсу», запроваджена з метою виведення економіки країни з кризи та подолання її наслідків. Схожу політику, за свідченням міністра економіки Я. Шахта, проводив і тодішній уряд Німеччини. Невдовзі кейнсіанська концепція набула загального визнання.

Такий розвиток подій у світі отримав назву «кейнсіанської революції». Вона знаменує кардинальну зміну ставлення суспільства до ролі держави в економіці. Було визнано доцільність і необхідність державного втручання в економічні процеси з метою їх стабілізації та розвитку. Головною метою економічної політики уряду стає боротьба з економічними кризами і безробіттям, відновлення макроекономічної рівноваги. Послідовники Кейнса – неокейнсіанці додали до цього ще й забезпечення економічного зростання. Це означає, що держава стає головним чинником економічного розвитку країни.

Зважаючи на викладене, не слід вважати, що шлях кейнсіанства був безхмарним. Із самого початку на світовій арені розгорнулася конкуренція між кейнсіанством і неолібералізмом, яка з перемінним успіхом продовжується і сьогодні. Вона набуває характеру циклічності з довгими хвилями на кшталт кондратьєвських, що ілюструє рис. 1.

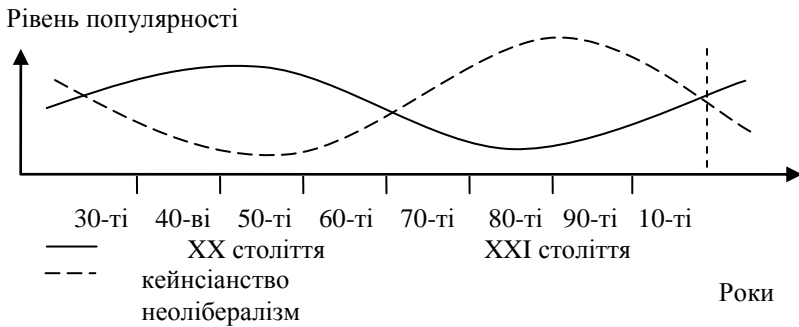

Рис. 1. Цикли популярності кейнсіанства та неолібералізму

Зростання та високий рівень популярності кейнсіанства приходить на 30–50-ті роки, на які припадають Велика депресія 1929–1933 рр., існування військової економіки, пов’язаною з підготовкою та матеріальним забезпеченням Другої світової війни; повоєнне відродження економіки. Проте кризові явища 70-х років, що проявилися високою інфляцією, зростанням безробіття, падінням темпів зростання продуктивності праці, поставили під сумнів всесильність кейнсіанства. На порядку денному з’явилася проблема «провалів держави» – неспроможність розв’язання посталих проблем за допомогою наявних інструментів державної економічної політики. Спад популярності кейнсіанства супроводжувався вивіщенням неолібералізму, який, з

одного боку, пропонує дерегулювання господарських процесів, зниження оподаткування бізнесу, а з іншого – переорієнтування державної політики із стимулювання сукупного попиту на проведення структурних реформ в економіці. Базовані на цих засадах «рейганоміка» та «тетчеризм» – економічна політика президента США Р. Рейгана і прем'єр-міністра Великобританії М. Тетчер, що припадає на 80-ті роки – виявилися успішними, чим зміцнили ліберальні настрої у світі. Потужна світова фінансово-економічна криза 2008–2009 рр., депресивний шлейф якої розтягнувся на роки, знову «змінити погоду» в економічній ідеології. Відтак почав зростати інтерес до кейнсіанства, до його арсеналу засобів впливу на економіку. Попри мінливість економічної ідеології в основній масі науковців склалася загальноновизнана уява про економічні функції держави. Найлаконічніше їх сформулювали П. Самуельсон і В. Нордхауз, представивши як триєдине завдання: забезпечення ефективності функціонування економічної системи, її справедливості та стабільності функціонування. Усі вони пов'язані з «провалами ринку». «У відповідь на ці дефекти ринкового механізму – пишуть науковці – країни запроваджують видиму руку уряду поруч з невидимою рукою ринку» [3, с. 79–85].

Ринкові розлади економіки знижують ефективність виробництва і споживання. До цього спричиняються монополістичні практики, негативні зовнішні ефекти, відсутність приватного інтересу до виробництва суспільних товарів тощо. Лише держава може протидіяти цим негативним проявам і таким чином забезпечувати ефективне функціонування підприємництва.

Імперативом сучасного суспільно-економічного розвитку, як попередньо зазначалося, є забезпечення соціальної справедливості. Недоліки розподільної функції ринку відомі: вони можуть продукувати неприйнятні для суспільства розриви в доходах і споживанні. Виправляти ситуацію знову-таки належить державі, коригуючи ринковий розподіл за допомогою прогресивного оподаткування, трансфертних платежів, встановленням соціальних нормативів тощо.

Ще одним загальноприйнятним завданням держави є підтримання економічного зростання та стабільності економіки. Основними проявами нестабільності останньої є економічні кризи, масове безробіття та інфляція. Це вимагає проведення владою грошового-кредитної, фінансової (фінансової) та соціальної політик, що стає її обов'язком. Сьогодні є очевидною вбудованість держави у сучасну ринкову (змішану) економічну систему, що забезпечує здорове функціонування економіки. Цей фрагмент викладу доречно звершити висновком, зробленим Дж. Стігліцем: «...існує загальна згода, що уряд відіграє роль у тво-

ренні будь-якого суспільства і будь-якої економіки, яка працює ефективно – і гуманно» [4, с. 209]. У новітній статті він наголошує на тому, що саме політика нерегульованого ринку Р. Рейгана у США у кінцевому підсумку і спричинила сучасну глобальну рецесію [5]. Сьогодні науковці все частіше говорять про необхідність розбудови «сильної держави». Американський науковець Ф. Фукуяма написав книжку під такою назвою [6, с. 220]. В ній проводиться думка, що глобалізація та розлади світової економіки вимагають активізації регуляторної функції держави, зокрема проведення промислової та структурної політики. Доповідь Світового банку про світовий розвиток – 1997 під назвою «Держава у світі, що змінюється» присвячена проблемі підвищення ефективності діяльності держави. Лейтмотивом доповіді є теза, що без ефективної держави стійкий розвиток – економічний і соціальний – є неможливим [7, с. 4]. Представлено три категорії функцій, що їх виконує (може чи повинна виконувати) держава (рис. 2).

Рис. 2. Сфера впливу функцій держави

Складено за: [6, с. 25].

На рисунку представлений далеко не повний перелік об'єктів, що входять у сферу державних інтересів, піддаються її впливу. Він демонструє, наскільки широким є діапазон регуляторної діяльності сучасної держави. Перша категорія державних функцій представляє

по-суті осучаснений (розширений) їх набір, запропонований А. Смітом. Це мінімум того, що має виконувати держава. Друга категорія – це стандартний комплект завдань, що їх вчиняє чи повинна вчиняти влада стосовно соціально-економічної сфери та довкілля. А ось виконання функцій, віднесених до третьої категорії, свідчить про активність держави у справі модернізації економіки та пришвидшення її розвитку. Отже, успіх країни у сучасному глобалізованому світі здатна забезпечити держава, що успішно (ефективно) виконує усі три категорії функцій.

Наведене характеризує економіко-ідеологічний контекст, у якому пострадянські країни формують свої економічні системи, визначають модель економічної поведінки держави. Вони стояли перед вибором між неоліберальною моделлю, що передбачає надання державі досить обмежених повноважень, і моделлю активної посткейнсіанської держави. При цьому потрібно було уникнути помилки, проти якої застерігав Л. Малкерн.

Відповідно до двох базових концепцій економічної ролі держави в усталених ринкових економіках склалися і дві моделі постсоціалістичної трансформації країн – неоліберально-монетаристська та градуалістська. Їх головна відмінність полягає у визначенні різної ролі держави щодо економіки, які можна охарактеризувати як нейтральну і активну. Низка країн, серед яких Російська федерація та Україна, початковою вибрали першу, що відповідала засадам Вашингтонського консенсусу. Невдовзі стала очевидною помилковість вибору, доказом чого стала важка і тривала соціально-економічна криза, різке падіння виробництва і життєвого рівня населення. Під впливом цих подій і на хвилі світової тенденції посилення втручання держави в економіку почала змінюватися роль держави в Україні (як і Російській федерації) з пасивної на активну.

На завершення викладу проблематики вкажемо на специфіку формування економічних функцій держави в перехідній економічній системі постсоціалістичного типу.

Це, по-перше, суперечливий процес одночасного послаблення і посилення державного регулювання перехідної економіки. З одного боку, йдеться про роздержавлення тоталітарно одержавленої економіки, демонтаж держави «соціалістичного Левіафана». Її лібералізація передбачає зменшення ступеня державного впливу на економіку, перехід від державного управління господарством до його регулювання. І разом з тим, з іншого боку, системні ринкові перетворення вимагають посилення економічної ролі держави, але на якісно іншій основі [8, с. 222].

По-друге, здійснення швидкої і кардинальної зміни економічних систем – адміністративно-командної на ринкову, що немає історичних аналогів.

По-третє, виконання системоутворювальної функції в умовах жорсткої міжнародної конкуренції, що загрожуватиме витісненням на периферію світового розвитку, перетворенням країни на сировинний придаток високорозвинених сусідів. Йдеться про створення умов для запровадження нової ринкової системи при збереженні економічного суверенітету країни.

Автори Національної доповіді вказують ще на один аспект загрози, пов'язаний із економічними стратегіями інших країн-конкурентів або партнерів. Він полягає у тому, що їх стрибок у розвитку є «українським небезпечним для України», оскільки спричиняє виснаження від посилення нерівноцінного обміну. «Підйом або падіння економіки кожної країни зумовлюється не тільки і не так власною динамікою, як якісним і кількісним співвідношенням цього зростання з динамікою розвитку інших країн» [9, с. 345].

Зазначені положення свідчать про те, що роль держави у перехідних економічних системах є набагато складнішою, ніж у стабільній ринковій системі. Якщо у другому випадку держава виконує головну системоутворювальну функцію, забезпечуючи стабільне функціонування господарського механізму, то у першому, в додаток до них, ще й системоутворювальні, здійснюючи демонтаж старих і створюючи нові інститути та відносини.

Висновки. Викладене підводить нас до висновку, що у сучасному світі створено та апробовано на практиці дві базові концепції економічної ролі держави: неоліберальну і кейнсіанську. Якщо перша відводить державі достатньо пасивну роль, яка отримала назву «мінімальної держави», то друга – покладає на неї обов'язок регулювання соціально-економічного розвитку країни, що вписується в модель «активної держави». Попри взаємне поборювання зазначених концепцій, у середовищі науковців та політиків сформувалося узгоджене бачення основних економічних функцій держави. Таких визначено три: забезпечення ефективності функціонування економічної системи, досягнення соціальної справедливості в розподілі доходів і майна, підтримання стабільності розвитку соціально-економічних процесів.

Більш ніж двадцятирічна постсоціалістична трансформація країн показала, що для успішного її здійснення потрібна сильна і активна держава, яка спроможна одночасно виконувати системоутворювальну і системоутворювальну функції. Держава є визначальним чинником ринкових перетворень, здійснюючи керівництво суспільно-економіч-

ними процесами. Слабка держава не здатна забезпечити належне управління економікою. У зв'язку з цим доречно згадати твердження американця П. Друкера про те, що немає слабозвинутих країн, а є слабкеровані.

1. Сміт А. Добробут нації. Дослідження про природу та причини добробуту націй / Адам Сміт; пер. з англ. – К.: Port-Royal, 2001. – 596 с.
2. Барр Р. Политическая экономия: в 2-х т. – Т. 1 / Р. Барр; пер. с фр. – М.: Международные отношения, 1995. – 608 с.
3. Самуельсон П.А. Макроекономіка / Пол А. Самуельсон, Вільям Д. Нордахауз; пер. з англ. – К.: Основи, 1995. – 544 с.
4. Стігліц Дж. Глобалізація та її тягар / Джозеф Стігліц; пер. з англ. А. Іщенко. – К.: ВД «КМ Академія», 2003. – 252 с.
5. Стігліц Дж. Глобальні американські вибори / Джозеф Стігліц // День. – 2012. – 6 листоп. – С. 6.
6. Фукуяма Ф. Сильное государство: Управление и мировой порядок в XXI веке / Френсис Фукуяма; пер. с англ. – М.: АСТ Хранитель, 2006. – 220 с.
7. Государство в меняющемся мире // Вопросы экономики. – 1997. – № 7. – С. 4–21.
8. Красникова О.С. Теория переходной экономики: учеб. пособие / О.С. Красникова. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2002. – 296 с.
9. Соціально-економічний стан України: Наслідки для народу та держави: національна доповідь / за заг. ред. В.М. Гейця [та ін.]. – К.: НВЦ НБУВ, 2009. – 687 с.

Яремко Л.А. Базисные концепции (модели) экономической роли государства

Исследуются подходы к изучению роли государства в экономике и проблемы определения функций государства в переходных экономиках.

Ключевые слова: *роль государства в экономике, экономический либерализм, кейнсианство, смешанная экономика, сильное государство, переходные экономические системы.*

Yaremko L.A. The Basic Concept of Economic Role of the State.

The approaches to the government role in the economy and the problems of defining the functions of the state in transition economies are investigated.

Key words: *the government role in the economy, economic liberalism, Keynesianism, mixed economy, powerful state, transition economic systems.*

Стаття надійшла 12 листопада 2012 р.

Розділ II

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ

УДК 338.24+332.12(477+339.923.061.1)

І.Г. Бабець

ВИРОБНИЧО-ТЕХНОЛОГІЧНІ ЗАГРОЗИ ЕКОНОМІЧНИЙ БЕЗПЕЦІ РЕГІОНУ В УМОВАХ ІНТЕРРЕГІОНАЛЬНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА

Визначено перелік виробничо-технологічних загроз економічній безпеці регіону, обґрунтовано методичний підхід до визначення впливу загроз на рівень економічної безпеки. Проведено оцінку чутливості інтегральних індикаторів виробничої та зовнішньоекономічної складових безпеки Львівської області до впливу загроз, окреслено напрями зниження загроз регіону в умовах інтеррегіонального співробітництва.

Ключові слова: *виробничо-технологічні загрози, виробнича безпека, зовнішньоекономічна безпека, коефіцієнт чутливості*

Постановка проблеми. В умовах глобалізації зростає роль регіонів у забезпеченні міжнародної конкурентоспроможності країни, а промисловий потенціал регіональної економіки є одним із системоутворювальних елементів національної економічної безпеки.

Індустріально-аграрний характер економіки більшості регіонів України і труднощі швидкого переходу до постіндустріального суспільства, заснованого на інформаційних технологіях, визначають актуальність розвитку промислового потенціалу як основи забезпечення конкурентоспроможності країни в індустріальному сегменті світового ринку. Ефективність використання промислового потенціалу, структура та наукоємність промислового виробництва, рівень розвитку експортоорієнтованих галузей, своєю чергою, визначають і стан економічної безпеки.

Розглядаючи інтеррегіональне співробітництво України з країнами ЄС як засіб зміцнення економічної безпеки на основі об'єднання конкурентних потенціалів галузей та секторів економіки транскордонних регіонів та регіонів, що не мають спільного кордону з європейськими країнами, рівень виробничої безпеки регіонів-учасників можна

вважати одним з головних критеріїв ефективності співпраці. З цієї точки зору актуальним є дослідження впливу загроз виробничого і технологічного характеру на економічну безпеку регіонів-учасників співробітництва.

Стан дослідження. У працях вітчизняних вчених аналізуються загрози економічній безпеці регіонів України, посилення яких зумовлено кризовими змінами у промисловості [1, с. 150–153]. На основі моделі класифікації загроз економічній безпеці регіону визначається вплив найважливіших чинників регіонального розвитку на ступінь прояву окремих загроз [2, с. 92–94] та оцінюється стан економічної безпеки регіонів України з урахуванням дії загрози спаду виробництва продукції промисловості [3, с. 263–264]; досліджуються фактори виникнення загроз виробничого характеру залежно від виробничої спеціалізації регіону [4, с. 93–94]. Проте у науковій літературі недостатньо уваги приділяється дослідженню чинників промислового виробництва та проблемам формування виробничої безпеки вітчизняних регіонів, а також визначенню впливу виробничо-технологічних загроз на рівень економічної безпеки.

Мета статті – визначення впливу загроз, що виникають у сфері промислового виробництва, на економічну безпеку регіону з урахуванням перспектив участі в інтеррегіональному співробітництві.

Виклад основних положень. У методиці оцінки рівня економічної безпеки держави виробнича безпека визначається як «рівень розвитку промислового комплексу країни, що здатний забезпечити зростання економіки та розширене її відтворення» [5].

Аналогічне визначення буде справедливо застосувати й для регіону. При цьому зауважимо, що стан розвитку промислового виробництва впливає не лише на рівень соціально-економічного розвитку, а й на міжнародну конкурентоспроможність регіонального господарського комплексу.

Конкурентний потенціал регіону та його позиції в моделі інтеррегіонального співробітництва значною мірою залежать від дії загроз, які виникають у виробничій сфері, що, своєю чергою, визначає стан зовнішньоекономічної безпеки території. Відповідно, розробка і реалізація заходів щодо зниження рівня впливу загроз виробничого характеру є важливим елементом стратегії економічної безпеки інтеррегіонального співробітництва.

У зв'язку з цим серед системних загроз економічній безпеці регіону в процесі інтеррегіонального співробітництва доцільно виділити виробничо-технологічні загрози та дослідити їх вплив на рівень зовнішньоекономічної безпеки.

До виробничо-технологічних загроз вчені відносять: зниження обсягів виробництва; деформована структура економіки; руйнування науково-технічного потенціалу; зношеність основних виробничих засобів; застарілі технології виробництва; низька конкурентоспроможність вітчизняної продукції; сировинна орієнтація економіки [2, с. 88–89; 6, с. 40].

Врахування цих загроз при оцінці стану виробничої безпеки території згідно індикативного методу відбувається через формування відповідної системи індикаторів. Індикативні показники підбирають за економічним змістом таким чином, щоб забезпечити кількісну оцінку рівня загроз безпеці в певній сфері життєдіяльності.

Загрозу зниження обсягів виробництва можна оцінити за допомогою таких показників, як темпи росту ВРП (у % до попереднього року) та індекс фізичного обсягу промислового виробництва порівняно з базовим періодом.

Для оцінки загроз, пов'язаних із сировинною орієнтацією економіки регіону, доцільно використати такі індикатори виробничої безпеки: частка обробної промисловості у промисловому виробництві, частка у промисловому виробництві машинобудування [5]; частка найбільшого виробництва в структурі промисловості за видами економічної діяльності (добувна, обробна промисловість; виробництво електроенергії, газу і води) [6]. Ці індикатори дозволяють також визначити й ступінь структурних деформацій економіки на регіональному рівні.

В умовах інтеррегіонального співробітництва конкурентоспроможність регіону повинна забезпечуватися розвиненими факторними перевагами, зокрема науково-технічним потенціалом промисловості. Про рівень розвитку таких факторних переваг певною мірою свідчить структура промисловості регіону, наявність і обсяги виробництва наукомісткої продукції.

Тому для оцінки загрозового впливу неефективної структури промислового комплексу регіону на стан економічної безпеки використаємо показник частки обсягів наукомісткої продукції у загальних обсягах реалізованої продукції промисловості.

До наукомісткої належить продукція високотехнологічних та середньо-високотехнологічних галузей промисловості відповідно до Класифікації видів економічної діяльності (КВЕД ДК 009:2005), яка гармонізована з Класифікацією видів економічної діяльності ЄС [8].

Загрози, що виникають внаслідок старіння матеріально-технічної бази виробництва, доцільно визначати за такими показниками,

як: ступінь зносу основних виробничих фондів на кінець аналізованого періоду; індекс технологічного оновлення промислового виробництва (відношення кількості впроваджених нових технологічних процесів на промислових підприємствах у поточному році до значення цього показника у попередньому році). Про загрозливий вплив низького рівня конкурентоспроможності продукції на економічну безпеку регіону свідчить показник рентабельності операційної діяльності промислових підприємств.

Проведемо оцінку впливу виробничо-технологічних загроз на рівень виробничої безпеки Львівської області – регіону, для якого інтеррегіональне співробітництво розглядається як засіб зміцнення економічної безпеки в умовах євроінтеграції.

Для розрахунку інтегрального показника виробничої безпеки сформуємо систему індикаторів на основі показників, запропонованих в методиці розрахунку економічної безпеки України [5], доповнивши їх перелік показниками наукомісткості промислового виробництва (частка високотехнологічних галузей в загальному обсязі промислової продукції; індекс технологічного оновлення промислових підприємств), розрахуємо нормовані значення індикаторів і визначимо їх вагові коефіцієнти.

Нормування статистичних показників проводимо, використовуючи як нормувальні значення максимальне значення показника серед усіх регіонів за вказаний період для показника-стимулятора виробничої безпеки, а для показника-дестимулятора – найменше значення індикатора.

Вагові коефіцієнти для індикаторів розраховуємо за допомогою моделі головних компонент модуля «Факторний аналіз» програми «Статистика».

Інтегральний індекс виробничої безпеки має вигляд лінійної згортки і розраховується згідно [5] як:

$$I_i = \sum_{j=1}^m a_{ij} z_{ij}, \quad (1)$$

де a_{ij} – вагові коефіцієнти, що визначають ступінь впливу j -го показника на інтегральний індекс i -ї сфери економіки; z_{ij} – нормовані значення статистичних показників.

Таким чином, сформувавши систему індикаторів та розрахувавши інтегральний індекс виробничої безпеки, охарактеризуємо тенденції зміни виробничо-технологічних загроз безпеці Львівської області упродовж 2006–2011 рр. (табл. 1).

**Динаміка індикаторів та інтегрального індексу
виробничої безпеки Львівської області у 2006–2011 рр.***

Роки	Темп росту ВВП на одного мешканця, %	Частка обробної промисловості у промисловому виробництві, %	Рентабельність операційної діяльності промислових підприємств, %	Індекс реального промислового виробництва, % до попереднього року	Ступінь зносу основних засобів промисловості, %	Частка високотехнологічної продукції у загальних обсягах реалізованої пром. продукції, %	Індекс технологічного оновлення пром. підприємств, % до попереднього року	Інтегральний індекс виробничої безпеки
2006	125,4	80,1	4,2	108,5	55,4	16,9	14,5	0,550
2007	130,7	80,2	4	112,9	56,3	16,2	675	0,617
2008	127,4	80,2	1,3	100,8	53,3	14,2	100	0,518
2009	101,4	76,4	1,7	80,1	59,5	14	103,7	0,457
2010	116,0	76,3	3,2	100,9	59,5	14,7	112,5	0,514
2011	106,5	75,3	6,6	112,8	58,6	14,3	61,28	0,546

* Розраховано за даними Головного управління статистики у Львівській області. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.lv.ukrstat.gov.ua>

Як видно з таблиці, стан виробничої безпеки Львівської області у 2011 р. покращився порівняно з 2008–2010 роками.

Проте, значення інтегрального індексу знаходиться нижче оптимальної зони значень ($0,618 \leq I_{opt} \leq 0,726$) і відповідає передкризовому стану ($0,525 \leq I_{nk} < 0,618$). Поряд з підвищенням рівня рентабельності операційної діяльності промислових підприємств та зростанням індексу реального промислового виробництва у 2011 р. відбулося погіршення таких показників, як частка обробної промисловості у промисловому виробництві, частка високотехнологічної продукції у загальних обсягах реалізованої продукції, індекс технологічного оновлення промислових підприємств. У зв'язку з цим можна припустити, що реалізація кожної із загроз виробничій безпеці здійснювала різний вплив на інтегральний індекс протягом досліджуваного періоду. Визначення ступеня впливу окремої загрози на інтегральний індекс виробничої безпеки дозволить виділити найбільш небезпечні з них та розробити заходи щодо їх зниження в процесі інтеррегіонального співробітництва.

Дослідження динамічних процесів в економічній системі та визначення чутливості параметрів на виході до зміни вхідних параметрів системи Ю. Харазішвілі пропонує здійснювати за допомогою коефіцієнта чутливості [9, с. 115], що визначається як вплив відхилення незалежної змінної Δx_i на залежну змінну y :

$$U(t, x_i) = \lim_{\Delta x \rightarrow 0} \frac{y(t, x_{i,0} + \Delta x_i) - y(t, x_{i,0})}{\Delta x_i} = \frac{dy(t, x_{i,0})}{dx_{i,0}} \approx \frac{\Delta y(t, x_{i,0})}{\Delta x_{i,0}}. \quad (2)$$

Формула (2) дозволяє визначити точкову еластичність як граничне значення дугової еластичності за умови, що приріст фактора x прямує до нуля. З метою уникнення неточностей і збільшення вірогідності результатів розрахунку чутливості інтегрального індексу виробничої безпеки до впливу кожної окремої загрози доцільно використати коефіцієнт дугової еластичності, який визначає процентну зміну функції в результаті процентної зміни аргументу:

$$E(y_{i,x_i}) = \frac{\Delta y_i}{\Delta x_i} \cdot \frac{x_i}{y_i}. \quad (3)$$

Згідно формули (1) інтегральний індекс виробничої безпеки ($I_{\sigma\sigma}$) упродовж досліджуваного інтервалу часу є функцією від множини індикаторів (x_i):

$$I_{\sigma\sigma}(t, x_i) = f(x_1, x_2, \dots, x_i). \quad (4)$$

Використовуючи функціональну залежність інтегрального індексу виробничої безпеки від множини індикаторів, отриману в процесі обробки даних за допомогою моделі головних компонент в програмі «Статистика», розрахуємо коефіцієнт чутливості (еластичності) у рік t на основі підходу, викладеного в [10], за формулою:

$$K_u = \frac{\Delta I_{\sigma\sigma}}{\Delta x_i} \cdot \frac{x_i}{I_{\sigma\sigma}}, \quad (5)$$

де $\Delta I_{\sigma\sigma}$ – різниця між фактичним значенням інтегрального індексу виробничої безпеки і значенням індексу після зміни статистичного значення індикатора на 1%; Δx_i – величина зміни статистичного значення індикатора у %; x_i – фактичне (початкове) значення статистичного індикатора; $I_{\sigma\sigma}$ – фактичне (початкове) значення інтегрального індексу виробничої безпеки.

Результати розрахунку коефіцієнтів чутливості інтегрального індексу виробничої безпеки Львівської області до зміни індикаторів (табл. 2) свідчать, що на стан виробничої безпеки найбільше впливає реалізація таких загроз:

зниження частки обробної промисловості у промисловому виробництві;

зниження темпів росту ВВП на одного мешканця;

зниження індексу реального промислового виробництва відносно попереднього року.

Таблиця 2

**Коефіцієнти чутливості інтегрального індексу
виробничої безпеки Львівської області до зміни індикаторів**

Роки	Темп росту ВВП на одного мешканця, %	Частка обробної промисловості у промисловому виробництві, %	Рентабельність операційної діяльності промислових підприємств, %	Індекс реального промислового виробництва, % до попереднього року	Ступінь зносу основних засобів промисловості, %	Частка високотехнологічної продукції у загальних обсягах реалізованої промислової продукції, %	Індекс технологічного оновлення промислових підприємств, % до попереднього року
2006	0,265818	0,290991	0,083972	0,204965	0,093586	0,092461	0,002397
2007	0,247203	0,259741	0,071296	0,190135	0,082143	0,0484	0,100561
2008	0,286995	0,309472	0,027621	0,202362	0,103299	0,050546	0,017566
2009	0,258788	0,334163	0,040922	0,18218	0,105009	0,056458	0,020637
2010	0,263196	0,296691	0,068481	0,204021	0,093356	0,052702	0,019904
2011	0,227449	0,275468	0,132934	0,21448	0,089117	0,048257	0,010308
середнє значення	0,258242	0,294421	0,070871	0,199691	0,094418	0,058137	0,028562

Як показали результати дослідження, науково-технічні чинники в умовах фінансово-економічної кризи здійснюють неістотний вплив на стан виробничої безпеки Львівської області.

Так, зменшення на 1% частки високотехнологічної продукції у загальних обсягах реалізованої промислової продукції призводить до зниження інтегрального індексу виробничої безпеки в середньому на 0,058%, а зменшення на 1% індексу технологічного оновлення

промислових підприємств – на 0,028%. Це певною мірою зумовлено низькою наукомісткістю промислового виробництва та відсутністю у підприємств стимулів до активного впровадження нових технологій.

В умовах, коли промислове виробництво базується на факторних перевагах і конкуренція відбувається переважно за ціновим чинником, а масштаби інноваційної діяльності в галузевому секторі не значні, реалізація загроз науково-технічного характеру практично не впливає на стан виробничої безпеки регіону.

У той же час, через відсутність міцної науково-технічної основи промислового виробництва відбувається погіршення структури зовнішньої торгівлі та зниження конкурентоспроможності вітчизняної продукції на зарубіжних ринках, що зумовлює низький рівень зовнішньоекономічної безпеки окремих регіонів України. Так, у 2011 р. стан зовнішньоекономічної безпеки Львівської області покращився порівняно з попереднім роком, хоча значення інтегрального індексу ($I_{zeb} = 0,165$) свідчить про кризові явища в сфері зовнішньої торгівлі регіону ($0 < I_{кр} < 0,184$).

Низький рівень зовнішньоекономічної безпеки зумовлений високою імпортною залежністю економіки регіону, недостатньою наукомісткістю зовнішньої торгівлі. Зокрема, частка експортованої продукції у загальних обсягах реалізованої інноваційної продукції, що є новою для ринку, у 2011 р. становила лише 10,1%, що утричі менше порогового значення.

Відповідно, реалізація загрози зниження цього показника на 1% не істотно вплинула б на стан зовнішньоекономічної безпеки і призвела б до зменшення інтегрального індексу на 0,085% у 2011 р. (табл. 3).

Базуючись на результатах дослідження, можна стверджувати, що на рівень зовнішньоекономічної безпеки Львівської області у 2011 р. найбільше вплинули такі показники: частка провідної країни-партнера в загальному обсязі зовнішньої торгівлі; частка високотехнологічної продукції в експорті товарів; коефіцієнт експортної залежності; частка високотехнологічної продукції в імпорті товарів.

Коефіцієнт чутливості інтегрального індексу зовнішньоекономічної безпеки Львівської області до зміни індикаторів свідчить про істотний вплив загроз виробничо-технологічного характеру.

Так, зменшення на 1% частки високотехнологічної продукції в експорті товарів призводить до зниження інтегрального індексу зовнішньоекономічної безпеки Львівської області в середньому на 0,17%.

**Коефіцієнти чутливості інтегрального індексу
зовнішньоекономічної безпеки Львівської області
до зміни індикаторів**

Роки	Коефіцієнт покриття експортом імпорту	Частка провідної країни-партнера в загальному обсязі зовнішньої торгівлі, %	Коефіцієнт експортної залежності, %	Коефіцієнт імпортної залежності, %	Частка експортованої продукції у загальних обсягах реалізованої інноваційної продукції, %	Частка високотехнологічної продукції в експорті товарів, %	Частка високотехнологічної продукції в імпорті товарів, %	Коефіцієнт технологічної залежності
2006	0,10025	0,26118	0,15819	0,0835	0,12168	0,14165	0,06853	0,0327
2007	0,10389	0,25757	0,14007	0,0721	0,13193	0,15856	0,07250	0,0359
2008	0,07148	0,25886	0,17715	0,0893	0,03686	0,17947	0,12096	0,0315
2009	0,06575	0,17560	0,12492	0,0485	0,27643	0,16914	0,08535	0,0359
2010	0,08184	0,22130	0,17070	0,0607	0,06524	0,22179	0,10410	0,0438
2011	0,06010	0,26347	0,15546	0,0433	0,08487	0,17523	0,13162	0,0461
середнє значення	0,08055	0,23966	0,15442	0,0662	0,11950	0,17431	0,09718	0,0376

Ефективна реалізація моделі інтеррегіонального співробітництва залежить від здатності регіонів протидіяти впливу виробничо-технологічних загроз і забезпечувати належний рівень міжнародної конкурентоспроможності. Одним з головних чинників виробничої безпеки є здатність промислових підприємств розробляти і впроваджувати інновації, що, своєю чергою, визначає наукомісткість продукції та структуру зовнішньої торгівлі. Саме в межах інтеррегіонального співробітництва вітчизняні регіони можуть забезпечити ефект синергії від міжрегіональної інтеграції, об'єднавши свої науково-технологічні потенціали і використовуючи при цьому фінансові та організаційні інструменти програм ЄС з підтримки наукової співпраці.

Висновки. В умовах інтеррегіонального співробітництва зростає роль технологій як одного з основних факторів економічного розвитку та забезпечення міжнародної конкурентоспроможності вітчизняних регіонів, що зумовлює доцільність урахування впливу виробничо-технологічних загроз, зокрема загроз науково-технологічного характеру, на стан економічної безпеки території.

Результати дослідження підтверджують, що важливим чинником забезпечення належного рівня економічної безпеки вітчизняних регіонів у процесі євроінтеграції, поряд з галузевою структурою регіонального господарства, стає науково-технологічна складова, яка визначає структуру та рівень наукомісткості експорту, ступінь імпортової та технологічної залежності регіону. Незважаючи на незначний вплив на рівень виробничої безпеки таких загроз, як зниження високотехнологічності промислової продукції та активності технологічного оновлення промислових підприємств, загрози науково-технологічного характеру істотно впливають на рівень зовнішньоекономічної безпеки. Середній коефіцієнт чутливості інтегрального індексу зовнішньоекономічної безпеки до зміни частки високотехнологічної продукції в експорті товарів становить 0,173, до зміни частки експортованої продукції у загальних обсягах реалізованої інноваційної продукції – 0,119.

Перспективним напрямом зміцнення економічної безпеки регіонів вважаємо поглиблення інтеррегіонального співробітництва на основі інноваційної діяльності, модернізації виробництва, посилення здатності науково-дослідних установ та підприємств створювати і впроваджувати новітні технології. В процесі науково-технічного співробітництва регіонів передбачається досягнення таких основних цілей: сприяння впровадженню інновацій, що підвищують конкурентоспроможність господарських суб'єктів і покращують якість життя населення; збереження, ефективне використання і розвиток науково-технічного потенціалу регіонів; зміцнення взаємозв'язків науково-дослідної сфери з виробництвом, органами влади. Напрями подальших досліджень пов'язані із визначенням ступеня впливу загроз на основні складові економічної безпеки вітчизняних регіонів, проведенням групування регіонів за рівнем прояву цих загроз та обґрунтуванням перспективних, з точки зору ефективності протидії загрозам, груп регіонів-учасників інтеррегіонального співробітництва.

1. Варналій З.С. Економічна безпека України: проблеми та пріоритети зміцнення: монографія / З.С. Варналій, Д.Д. Буркальцева, О.С. Саєнко. – К.: Знання України, 2011. – 299 с.

2. Моделювання економічної безпеки: держава, регіон, підприємство: монографія / [Геєць В.М., Кизим М.О., Клебанова Т.С., Черняк О.І. та ін.] / за ред. В.М. Геєця. – Харків: ІНЖЕК, 2006. – 240 с.

3. Сухоруков А.І. Національна економічна безпека: навч. посібник / А.І. Сухоруков, С.З. Мошенський, О.М. Петрук; за ред. А.І. Сухорукова. – Житомир: Рута, 2010. – 384 с.

4. Головченко О.М. Економічна безпека регіону в гарантуванні стабільності національної економіки: монографія / О.М. Головченко. – Одеса: Букаєв В.В., 2008. – 399 с.

5. Про затвердження Методики розрахунку рівня економічної безпеки України: Наказ Міністерства економіки України від 2 березня 2007 р. № 60. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.expert-ua.info/document/archivera/law5xwqoi/index.htm/>.

6. Криворотов В.В. Экономическая безопасность государства и регионов: учеб. пособие для студ. вузов / В.В. Криворотов, А.В. Калина, Н.Д. Эриашвили. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2011. – 351 с.

7. Герасимчук З.В. Економічна безпека регіону: діагностика та механізм забезпечення: монографія / З.В. Герасимчук, Н.С. Вавдюк. – Луцьк: Надстир'я, 2006. – 244 с.

8. Про затвердження Методики приведення механізму аналітично-статистичного спостереження стану інноваційного розвитку економіки у відповідність із стандартами Організації економічного співробітництва і розвитку та ЄС: Наказ Міністерства економіки України від 19.02.2010 р. № 160. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uapravo.net/akty/pravo-osnovni/tmwf9d.htm>.

9. Харазішвілі Ю.М. Теоретичні основи системного моделювання соціально-економічного розвитку України: монографія / Ю.М. Харазішвілі. – К.: Поліграф Консалтинг, 2007. – 321 с.

10. Кибиткин А.И. Эконометрические методы оценки чувствительности экономической системы / А.И.Кибиткин, О.В. Скотаренко // Вестник МГТУ. – 2010. – № 1. – С. 22–26. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://vestnik.mstu.edu.ru/v13_1_n38/articles/03_skotar.pdf.

Бабец И.Г. Производственно-технологические угрозы экономической безопасности региона в условиях интеррегионального сотрудничества.

Определен перечень производственно-технологических угроз экономической безопасности региона, обоснован методический подход к определению влияния угроз на уровень экономической безопасности. Проведена оценка чувствительности интегральных индикаторов производственной и внешнеэкономической составляющих безопасности Львовской области к воздействию угроз, определены направления снижения угроз региона в условиях интеррегионального сотрудничества.

Ключевые слова: *производственно-технологические угрозы, производственная безопасность, внешнеэкономическая безопасность, коэффициент чувствительности.*

Babets I.G. Industrial and technological threats to economic safety of the region in interregional cooperation.

The list of industrial and technological threats to the economic safety of the region is defined, the methodical approach to evaluating the impact of threats on the level of economic safety is examined. The estimation of the sensitivity of integrated indicators of industrial and external components of Lviv region security to the influence of threats is made, the directions of threats reduction in the region in conditions of interregional cooperation are outlined.

Key words: *industrial and technological threats, industrial security, external security, sensitivity coefficient.*

Стаття надійшла 30 жовтня 2012 р.

РЕГІОНАЛЬНІ АСПЕКТИ ІЛЛЕГАЛІЗАЦІЇ ВНУТРІШНЬОЇ ТОРГІВЛІ

Досліджуються проблеми тінізації в одному з вагомих секторів економіки країни – внутрішній роздрібній торгівлі. Виявлені характерні особливості поширення тіньової економіки в розрізі регіонів країни.

Ключові слова: *тіньова економіка, тіньові операції, іллегальний торговельний сектор, детінізація економіки, протидія корупції.*

Постановка проблеми. Формування у нашій країні економіки ринкового типу, її інтеграція у світове господарство відбувається під впливом глобальних тенденцій з відповідними позитивними та негативними наслідками. Одним із негативних явищ перехідного етапу утвердження ринкових відносин є зростання частки тіньового сектора національної економіки.

Тіньова економіка поширена в усіх сферах економічної діяльності країни: паливно-енергетичній, будівельно-монтажній, агропромислому комплексу, фінансовому секторі, сфері інтелектуальної діяльності, в торгівлі та інших галузях і сферах.

Основним суперечливим явищем у розвитку внутрішньої торгівлі є тінізація її обороту, де значна частка товарних і грошових потоків обертається у «тіні», тобто – не легалізована.

Об'єктивно існує низка чинників іллегалізації торговельної діяльності. Це, зокрема, дисбаланс між платоспроможним попитом і товарною пропозицією, відчутна різниця у розвитку торгівлі в розрізі регіонів країни, особливо у сільській місцевості, наявність нелегалізованого сектора торгівлі, неготовність держави належним чином реалізувати на перехідному етапі соціальні функції, податкове навантаження, відсутність злагодженої системи проведення економічних реформ, корумпованої системи управління в окремих ланках ієрархії управління та інше.

Стан дослідження. Існує чимала кількість теоретичних досліджень тіньового сектора економіки як у зарубіжній, так і вітчизняній економічній і періодичній літературі, де розглядаються основні чинники тінізації економічної діяльності, визначаються основні напрями подолання цих негативних явищ у сучасних умовах.

В Україні проблеми тінізації економіки і корупції досліджували такі вчені як З. Варналій, О.Власюк, В. Бородюк, В. Базилевич, Я. Жа-

ліло, С. Коваленко, В. Попова та інші. Відповідні методи тінізації економічних процесів та фінансові механізми іллегалізації світової економіки досліджувались у працях зарубіжних вчених, зокрема, Дж. Гросмана, Гж. Колодки, Ф. Шнайдера, Ю. Латева, Дж. Патенгіла, Е. Фейга, Дж. Бхаваті, М. Беднарського, Д. Кассела, Г. Колінза, Р. Бромлі та інших.

На особливу увагу заслуговує монографія «Внутрішня торгівля: регіональні аспекти розвитку», яка підготовлена колективом вчених Донецького національного університету економіки і торгівлі ім. М. Туган-Барановського та Львівської комерційної академії.

У цій праці вперше з системних позицій проведений аналіз стану та динаміки змін у системі торговельного обслуговування населення окремих регіонів України, запропонований методичний інструментарій для оцінки ефективності функціонування та розвитку регіональної торгівлі, розглянуто питання легалізації споживчого ринку [3].

Незважаючи на значну кількість робіт у цій галузі знань, на жаль, обмаль комплексних ґрунтовних досліджень теоретико-методичних аспектів іллегалізації економічних процесів у розрізі галузей та секторів економіки і, зокрема, у сфері внутрішньої торгівлі.

Проблемі детинізації обороту мережі торговельних підприємств не приділяється належної уваги, а в окремих публікаціях лише відзначається масштабність сектора нелегалізованої торгівлі, величину якого оцінюють від третини до двох третіх обороту офіційно зареєстрованих суб'єктів роздрібної торгівлі [4].

Виклад основних положень. Відомо, що тіньова економіка існує у всіх країнах світу. За оцінками FATE, обсяги тіньової економіки у високорозвинутих країнах оцінюються на рівні 17% у відношенні до ВВП, у країнах з перехідною економікою – понад 20% і в країнах, що розвиваються – понад 40%. У тіньовому секторі у межах світової економіки, за даними Світового банку, щорічний обсяг тіньової економіки складає 8–10 трлн. дол. [14].

Відповідно до опитування, проведеного журналом «Глобаліст» [13], рівень тіньової економіки для США складає 7,2%, Японії – 9,0%, Великобританії – 10,6%, Франції – 11,8%, Канади – 12,6%, Німеччини – 9,0%. В Росії тіньова економіка оцінюється в 46,6% ВВП, Бразилії – 39,9%, Індії – 23,6% і Китаї – 23,6% [12].

За розрахунками Міністерства економічного розвитку та торгівлі України, обсяг тіньової економіки в Україні за 2007–2011 перебуває у межах від 28 до 39% [1].

За оцінками міжнародних дослідників цей показник знаходиться на рівні 52,8 – 54,3% [12].

Тіньовий обіг найпоширеніший у таких сферах діяльності, як торгівля, будівництво, нерухомість, транспорт та перевезення, ринку праці, фінансовому секторі, земельних відносинах.

Розглядаючи структуру тіньового сектора, можна дійти висновків, що найбільші його обсяги припадають на сферу торгівлі, що підтверджується дослідженнями як зарубіжних, так і вітчизняних вчених. Так, відповідно до оцінок Всесвітнього економічного форуму, обсяги нелегальної торгівлі у 2009 році становили близько 1,3 трлн. дол. (13–16% всього тіньового сектора), а якість ринків окремих нелегальних товарів та послуг перебували на рівні: підроблених лікарських засобів – 200 млрд дол., фальсифікація електроніки – 100 млрд дол., контрабанда сигарет – 50 млрд дол., торгівля наркотичними товарами – 280 млрд дол. (марихуана – 140, кокаїн – 80, опіум і героїн – 60) [13].

Частка сфери торгівлі у загальному обсязі тіньового сектора Росії становить понад 60%, а на другій позиції – сфера посередницьких послуг – понад 50%, що пов'язується зі значними обсягами готівки, які обертаються в аналізованих сферах [2]. Готівка, як відомо, є одним із вагомих інструментів функціонування іллегального сектора економіки.

В сучасній економічній системі України внутрішня торгівля посідає особливе місце. Являючись багатофункціональною соціально-економічною підсистемою національної економіки, торгівля забезпечує реалізацію споживчої вартості сукупного продукту, функціонування внутрішнього ринку товарів і послуг, розвиток міжрегіональних і міжгалузевих економічних зв'язків. Як вид економічної діяльності торгівля, відповідно до класифікатора видів економічної діяльності (КВЕД), охоплює широкий спектр видів і різновидів торговельної діяльності об'єднаних у 105 класів і підкласів. Вони забезпечують усі стадії процесу купівлі-продажу та визначають нову функціональну модель торгівлі в умовах ринкових відносин [3].

За останні роки в Україні сформувалася якісно нова система торгівлі – ринкова за своєю суттю і функцією та хаотична за характером. Після тривалого спаду, починаючи з 2000 року, спостерігається зростання товарообігу, зрівноваження групи продовольчих і непродовольчих товарів, що відповідає обороту розвинутих країн. Разом з тим, розвиток торгівлі проходить суперечливо та проблематично. Зокрема, відчутним є дисбаланс між платоспроможним попитом і товарною пропозицією, а незначне підвищення доходів населення супроводжується зростанням рівня інфляції. З іншої сторони, низький рівень виробництва споживчих товарів, особливо промислової групи, приводить до експансії імпорту, де його частка в загальних обсягах реалізації непродовольчих товарів становить 45% обороту внутрішньої торгівлі,

а таких груп товарів, як взуття, електротовари, радіотовари, фототовари, трикотажні вироби, годинники – 90% [9].

Незважаючи на те, що в цілому абсолютні показники внутрішньої торгівлі, починаючи з 2000 року, зростають, у регіональному аспекті розвитку спостерігається істотне щорічне скорочення мережі торговельних одиниць в усіх регіонах країни. Відчутною є різниця щодо забезпеченості торговельною площею в територіальному розрізі, в придбанні товарів довготривалого користування, в обсягах товарообороту на одну особу тощо. Відчутна різниця розвитку торгівлі у сільській місцевості, де через об'єктивні і суб'єктивні чинники споживча кооперація, яка була основною торговельною системою на селі, значно втратила свої позиції.

При дослідженні сфери торгівлі у структурному відношенні окремі автори виділяють три основні сектори: організована, неорганізована та нелегалізована торгівля. Організований сектор містить мережу юридичних осіб (підприємств), які здійснюють діяльність з роздрібною торгівлі (тобто офіційний сегмент) і формальний сегмент, який охоплює обсяги продажу товарів на ринках та фізичними особами-підприємцями.

Неорганізований сектор роздрібною торгівлі охоплює мережу торговельних об'єктів підприємств, організацій, основним видом діяльності яких не є торгівля. Йдеться про такі галузі, як промисловість, сільське господарство, зв'язок, будівництво, транспорт та інші, де торгівля розвивається як допоміжний вид діяльності.

Найбільш маловивченим і прихованим у функціональній структурі є нелегалізований сектор торгівлі, до якого належать неформальні ринки, незареєстроване виробництво і напівлегальні об'єкти торгівлі. За різними оцінками, обсяги товарообороту цього сектора сягають від 1/3 до 2/3 обороту офіційно зареєстрованих суб'єктів роздрібною торгівлі [3].

За нашими оцінками, тіньовий товарооборот нелегалізованого сектора складає близько 48,1% від загальної суми тіньового товарообороту та послуг роздрібною торгівлі. Говорячи про тіньовий сектор торгівлі, це поняття нами тлумачиться як: реалізація товарів і послуг на неформальних ринках, незареєстрованими суб'єктами і напівлегальними об'єктами торгівлі (тобто нелегалізований сектор торгівлі), а також приховані обсяги обороту товарів і послуг в організованому і неорганізованому секторах торгівлі.

Для дослідження обсягів тіньового товарообороту нами використаний метод «витрати населення на придбання товарів і послуг – оборот роздрібною торгівлі і послуги» (табл. 1).

**Розрахунок обсягів тіньового товарообороту
у внутрішній торгівлі**

№ з/п	Найменування показників	Одиниці виміру	Роки				
			2005	2007	2009	2010	2011
1.	Оборот роздрібної торгівлі	млрд	174,5	325,1	444,3	541,5	674,7
2.	Роздрібний товарооборот підприємств	млрд	94,3	178,2	231,0	280,9	350,1
3.	Обсяг послуг, реалізованих населенню за видами економічної діяльності (торгівля)	млрд	0,2	0,5	0,5	0,5	0,6
4.	Оборот роздрібної торгівлі та послуги	млрд	174,6	322,6	444,8	542,0	675,3
5.	Витрати на придбання товарів та послуг	млрд	306,8	509,5	712,6	838,2	1024,2
6.	Обсяг тіньового товарообороту та послуг	млрд	132,2	183,9	267,8	296,2	348,9
7.	Відношення «тіньового» товарообороту та послуг до обороту роздрібної торгівлі і послуг	%	75,7	56,5	60,2	54,6	51,7
8.	Обсяги «тіньового» товарообороту в роздрібному товарообороті підприємств	млрд	71,3	100,6	138,9	153,4	180,7
9.	Відношення «тіньового» товарообороту до загальної суми тіньового товарообороту	%	53,9	54,7	51,8	51,7	51,6
10.	Обсяг «тіньового» товарообороту на ринках і фізичними особами-підприємцями	млрд	60,7	82,9	128,3	142,5	167,8
11.	Відношення «тіньового» товарообороту на ринках і фізичними особами-підприємцями до обсягу товарообороту	%	45,9	45,1	46,2	48,1	48,0

Незважаючи на те, що у період 2005–2011 рр. питома вага тіньового товарообороту в обороті роздрібної торгівлі зменшувалася, абсолютне значення тіньового обороту і послуг за цей період фактично збільшилося у 2,6 рази – від 132,2 млрд грн. у 2005 р. до 348,9 млрд грн. – у 2011 р. (рис. 1).

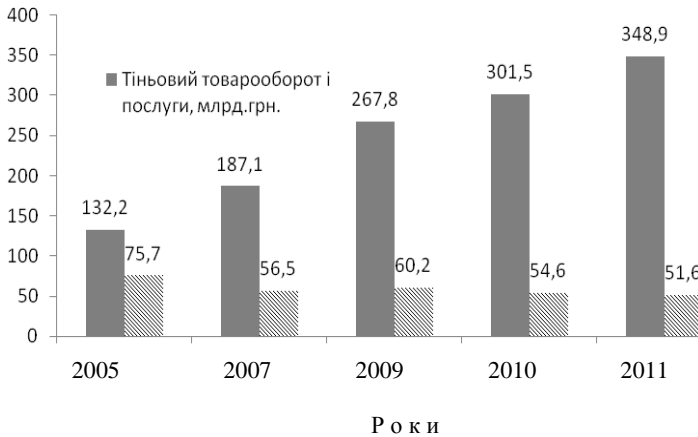

Рис. 1. Динаміка тіньового товарообороту і послуг (млрд грн.) та питомої ваги тіньового товарообороту в обороті роздрібної торгівлі (%) в Україні, 2005–2011 рр.

Найбільш тінізованими регіонами в контексті приховування товарообороту та послуг у 2011 р. були м. Київ (16%), Донецька (8%), Харківська та Дніпропетровська (по 7%), а також Одеська та Львівська (по 6%) області.

На нашу думку, ці регіони пов'язує, насамперед, концентрація потужних корпорацій, у тому числі торговельних, або приналежність регіону до прикордонних областей, що й провокує активізацію тіньового товарообороту.

Групування регіонів України (за допомогою багатовимірного (кластерного аналізу) за показниками тінізації роздрібної торгівлі у 2007 та 2010 рр. підтверджує висловлену вище гіпотезу (див. табл. 1). Зокрема, до числа найбільш тінізованих у 2007 р. увійшли м. Київ (другий кластер), Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Івано-Франківська та Луганська області (шостий кластер), а у 2010 р. до цього переліку увійшли – м. Київ (третій кластер), Дніпропетровська, Донецька, Одеська і Харківська області (п'ятий кластер).

Динаміку тінізації за 2005–2011 рр. із певним застереженням можна простежити в розходженні між зростанням індексу змін реального обсягу ВВП і співвідношенням, облікованим офіційною статистикою обсягів роздрібного товарообороту та витрат населення на купівлю товарів і послуг, а особливо наявним доходом населення на одну особу і витратами населення у розрахунку на одну особу.

**Групування регіонів України за показниками
тінізації роздрібної торгівлі у 2007 та 2010 рр.**

2007 рік			2010 рік		
Область	Номер кластера	Евклідова відстань	Область	Номер кластера	Евклідова відстань
Волинська	1	0,73	Закарпатська	1	2,49
Закарпатська		1,18	Запорізька		3,26
Миколаївська		1,03	Ів.-Франківська		0,86
Сумська		1,50	Київська		2,86
Херсонська		0,32	Луганська		2,64
м. Севастополь		2,41	Миколаївська		1,13
м. Київ	2	0,00	Хмельницька	2,45	
Львівська	3	1,93	Чернігівська	1,87	
Одеська		0,46	АР Крим	2,39	
Харківська		2,18	Волинська	3,54	
АР Крим	4	1,75	Херсонська	2,14	
Житомирська		0,87	м. Севастополь	2,30	
Київська		1,15	м. Київ	0,00	
Полтавська		1,29	Дніпропетровська	2,61	
Хмельницька	5	1,25	Донецька	4	3,40
Чернівецька		1,35	Одеська	3,23	
Чернігівська		1,81	Харківська	1,85	
Вінницька		1,56	Житомирська	0,67	
Кіровоградська		0,69	Кіровоградська	1,97	
Рівненська		1,34	Полтавська	1,75	
Тернопільська	1,29	Рівненська	2,95		
Черкаська	6	0,86	Сумська	5	1,33
Дніпропетровська		2,52	Тернопільська	1,32	
Донецька		4,22	Черкаська	2,65	
Запорізька		3,27	Чернівецька	2,27	
Ів.-Франківська		2,97	Вінницька	6	2,44
Луганська		1,63	Львівська	2,44	

Так, за відмічений період роздрібний товарооборот збільшився в 3,8 раза, а витрати населення на купівлю товарів в 3,3 раза, в той час як витрати населення у розрахунку на одну особу перевищують наявний дохід населення на одну особу на 12,2%.

Причому, вплив чинників тінізації товарообороту та послуг у 2007 та 2010 рр. на обсяг ВРП на одну особу, як було виявлено з використанням багатофакторного кроссекшн панельного регресійного аналізу, дещо різнився між собою (рівняння 1, 2).

$$Y_{2007} = 3,34,62 + 1,53x1 - 0,24,x2 - 0,52x3 \quad (1)$$

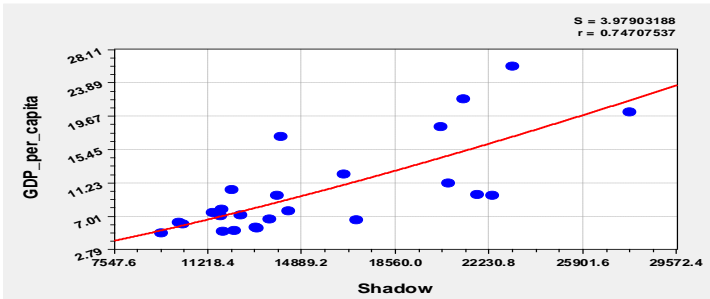
$$R = 0,97; R^2 = 0,92; F(3,23) = 106,65; DW = 2,1,$$

$$Y_{2010} = 1,64 - 0,13x_1 + 0,77x_3 + 0,29x_4 \quad (2)$$

$$R = 0,98; R^2 = 0,95; F(3,23) = 166,43; DW = 2,4,$$

де Y_{2007} та Y_{2010} – відповідно ВРП на одну особу у 2007 та 2010 рр.; x_1 – загальний тінювий товарооборот та послуги (млрд грн.); x_2 – частка тінювого товарообороту до обороту роздрібною торгівлі (%); x_3 – частка тінювого товарообороту в роздрібному товарообороті підприємств (%); x_4 – частка тінювого товарообороту на ринках (%).

Зокрема, у 2007 році доведено, що найістотніший обернено пропорційний вплив у цьому контексті було виявлено щодо тінзації товарообороту підприємств (коефіцієнт регресії становить -0,5) та частки тінювого товарообороту до обороту роздрібною торгівлі (-0,24), а у 2010 р., як не парадоксально може видатися на перший погляд, показники тінзації товарообороту підприємств та торгівлі на ринках здійснювали прямо пропорційний вплив (відповідні коефіцієнти регресії становили 0,76 та 0,28). Хоча у цьому випадку не слід стверджувати про позитивний вплив тінювого сектора на розвиток економіки, як часто можна почути особливо зі сторони політиків та державних службовців, оскільки йдеться про зростання не реального, а номінального валового регіонального продукту. Тим більше, як доведено нами у попередніх дослідженнях, частково позитивний вплив тінювого сектора носить короткостроковий характер і в майбутньому загрожує економічній безпеці держави. В умовах же 2011 р. в Україні взагалі не прослідковується зв'язок між рівнем тінзації роздрібною торгівлі та обсягом ВРП на одну особу (рис. 2, рівняння 3), як доведено нами з використанням інструментарію нелінійного програмування.

$$Y = 3,16 \times x^{1,31}, R = 0,74; S = 3,97 \quad (3)$$

де x – рівень тінзації роздрібною торгівлі.

Рис. 2. Зв'язок між рівнем тінзації роздрібною торгівлі та обсягом ВРП на одну особу

Наведений аналіз доцільно доповнити методом огортаючих даних (DEA), який у даному випадку дає можливість прослідкувати ефективність використання тіньових коштів для максимізації ВРП на одну особу (цей показник розглянуто як «вихід»). За «входи» взято показники тінзації роздрібною торгівлі в Україні у 2010 р. Модель орієнтована на максимізацію виходу (рис. 3). Максимально ефективна ситуація прослідкуватиметься в регіоні, де коефіцієнт ефективності дорівнює одиниці. Відповідно, чим більше показник відрізняється від одиниці, тим менше ефективно використовуються тіньові кошти суб'єктами господарювання.

Як видно з рисунка 3, найбільш ефективно тіньові кошти освоюються у Тернопільській області (причому лише у цій одній області коефіцієнт ефективності дорівнює одиниці), а найменш ефективно – в Одеській, Харківській та Львівській областях (відповідні коефіцієнти дорівнюють 15,4; 17,6; 20,7). Таким чином, доходимо висновку, що подальше культивування тіньового сектора загрожує безпеці соціально-економічних систем регіонів України.

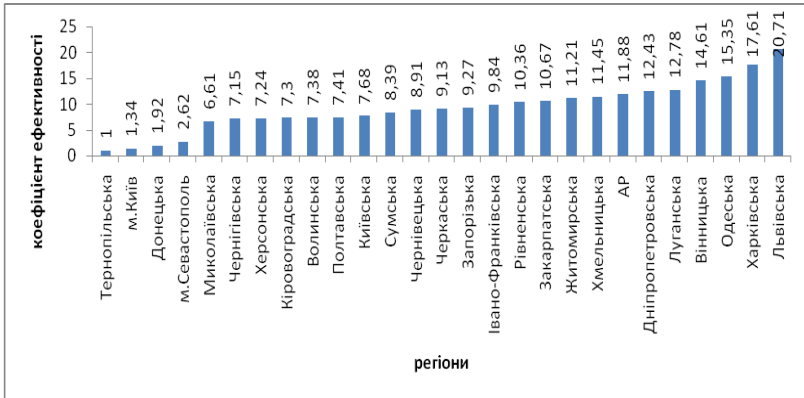

Рис. 3. «Ефективність» використання тіньових коштів для роздрібного товарообороту для максимізації ВРП в Україні у 2010 р. (метод огортаючих даних)

Висловлену тезу можна підтвердити також виявленням співвідношення між рівнем тінзації товарообороту та кількістю зареєстрованих суб'єктів господарювання в Україні у 2010 р., що було здійснено з допомогою як лінійного (рис. 4а), так і нелінійного (рис. 4б) програмування.

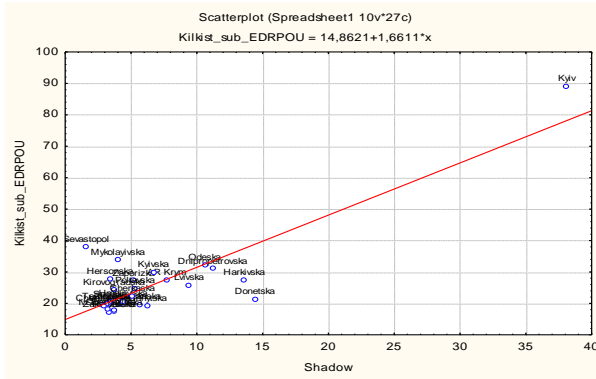

Рис. 4а. Лінійне програмування

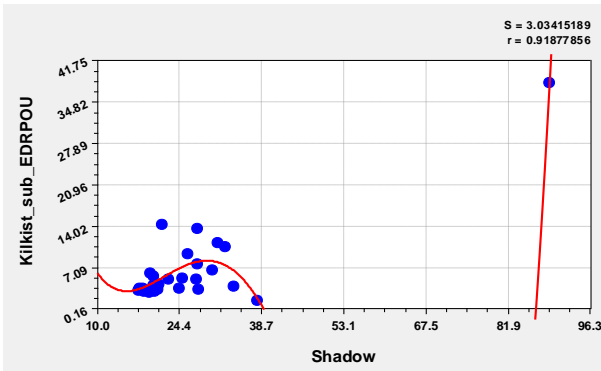

Рис. 4б. Нелінійне програмування

Рис. 4. Співвідношення між рівнем тінізації роздрібно́го товарообороту та кількістю суб'єктів господарювання в регіонах України, 2010 р.

Дане співвідношення в Україні у 2010 р. можна описати з використанням поліноміальної залежності четвертого ступеня (рівняння 4). При цьому дана модель дає підстави спрогнозувати, що кількість суб'єктів господарювання у розрахунку на тисячу осіб при рівні тінізації роздрібно́ї торгівлі, що складає 40% від офіційного товарообороту, зменшиться на 1,6 підприємств, при рівні 50% – на 29,4; при 60% – на 66,5; при рівні 70% – на 90,8 підприємств.

Таким чином, доводимо, що теза про вірогідний позитивний вплив тінізації економіки не знаходить свого підтвердження в умовах вітчизняної економіки.

$$Y=43,9-6,98x+0,40x^2-0,008x^3+5,59x^4, \quad (4)$$

$$R=0,91; S=3,04$$

де x – рівень тінізації роздрібної торгівлі.

Висновки. Оцінюючи загалом позитивно сучасний стан внутрішньої торгівлі, варто зробити наступні висновки:

- внутрішня торгівля розвивається та функціонує в межах принципової нової моделі – ринкової за суттю, функціональною за характером і багатофункціональною за структурою;

- у системі національної економіки торгівля розвивається випереджальними темпами і характерним для неї є стійке зростання.

Разом з тим, у галузі торгівлі накопичуються негативні явища, протиріччя і диспропорції, що знижують рівень її соціально-економічної ефективності та конкурентоспроможності. На особливу увагу заслуговує нелегалізований сектор торгівлі, який у сфері роздрібної торгівлі складає близько 32%.

У внутрішній роздрібній торгівлі досить помітним є тіньовий товарообіг. Серед основних напрямів детінізації торговельної сфери визначимо такі:

- розробка «Загальнодержавної програми легалізації оптової та роздрібної торгівлі та її розвитку як бюджетоформуючої галузі економіки країни;

- виявлення напівлегальних фінансово-промислових угруповань та ліквідація протизаконних схем іллегалізації капіталу;

- реальне і радикальне спрощення погоджувальних та дозвільних процедур щодо здійснення підприємницької діяльності;

- запровадження податкових стимулів для нагромадження та інвестування коштів в інноваційний сектор юридичними особами, які пропонуються надавати за фактичними результатами діяльності;

- реалізація державної програми щодо функціонування платіжних систем та розвитку безготівкових розрахунків, забезпечення прискореного розвитку національної системи масових електронних платежів, завершення переходу на безготівкову форму виплати заробітної плати всіма організаціями та підприємствами незалежно від форми власності;

- активізувати реалізацію Концепції подолання корупції в Україні, яка є одночасно і передумовою, і наслідком тіньової економі-

ки, здійснюючи обслуговуючу, правозахисну і супровідну функцію відносно тіньового сектора;

– запровадження практики обов'язкового щорічного подання податкових декларацій усіма фізичними особами, яка є характерною для багатьох розвинутих країн;

– подальше збільшення рівня непрямих податків на алкогольні, тютюнові вироби та мастильно-паливні матеріали з метою контрабандного вивозу цих товарів до сусідніх країн, що спричинено істотними відмінностями щодо ціни цих товарів в Україні та країнах, які є торговельними партнерами;

– легалізація споживчого ринку шляхом майнової люстрації споживчих витрат як обов'язкове підтвердження легального походження капіталу, що витрачається на купівлю товарів, вартість яких перевищує встановлену суму (наприклад, більше 5 тис. дол. США).

1. Тіньова економіка в Україні: масштаби та напрями подолання. Аналітична доповідь. – К.: НІСА, 2011. – 31 с.

2. Економіка і право. Теневая экономика: учеб. пособие для студентов вузов / [Н.Д. Эриашвили, Н.В. Артемьева. – 3-е изд., перероб. и доп.]. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2007. – 448 с.

3. Внутрішня торгівля: регіональні аспекти розвитку: монографія / за ред. О.О. Шубіна, Я.А. Гончарука. – Донецьк–Львів: Дон. НУЕТ, 2007.

4. Гончарук Я.А. Вплив тіньового сектора та корупції на економічні системи / Я.А. Гончарук, М.І. Флейчук // Економіка прогнозування. Науковий журнал. – 2009. – № 2. – С. 7–22.

5. Гончарук Я.А. Взаємозв'язок тіньової економіки та корупції в Україні / Я.А. Гончарук, А.І. Мокій, М.І. Флейчук // Вісник Донецького університету. Серія В. Економіка і право. – 2008. – № 1. – С. 7–17.

6. Гончарук Я.А. Економічна безпека України в умовах глобальної фінансової дестабілізації / Я.А. Гончарук, М.І. Флейчук // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія економічна. – Львів, 2009. – Вип. 1. – С. 21–36.

7. Гончарук Я.А. Неформальна тіньова економіка як складова іллегального сектора економіки України / Я.А. Гончарук, М.І. Флейчук // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія економічна. – Львів, 2010. – С. 29–44.

8. Флейчук М.І. Легалізація економіки та протидія корупції у системі економічної безпеки: теоретичні основи та стратегічні пріоритети в умовах глобалізації: монографія / М.І. Флейчук. – Львів: ПП «АРАП», 2008. – 660 с.

9. Україна у цифрах у 2011 році. Статистичний збірник / за ред. Олександра Григоровича Осауленка. – К., 2012. – 251 с.

10. Статистичний щорічник України за 2010 р.: збірник / за ред. О.Г. Осауленка; відп. Н.П. Павленко. – К.: ТОВ «Август Трейд», 2011. – 560 с.

11. Статистичний щорічник України за 2007 рік: збірник / за ред. О.Г. Осауленка; відп. П.П. Забродський. – К., 2008. – 572 с.

12. Опитування на ринку журналом «Глобаліст»: Король тіньової економіки. 26.04.2010.

13. Global Risks Report 2011/ An initiative of the Risk Responce Network. January 2011 / World Ekonomic Forum. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://riskreport.Weforum.org/global.risks_2011/pdf.

14. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.inf.org>.

Гончарук Я.А., Флейчук М.И. Региональные аспекты иллегализации внутренней торговли.

Исследуются проблемы тенизации в одном из весомых секторов экономики страны – внутренней розничной торговле. Определены характерные особенности распространения теневой экономики в разрезе регионов страны.

Ключевые слова: теневая экономика, теневые операции, иллегальный торговый сектор, детенизация экономики, противодействие коррупции.

Goncharuk Y.A., Fleychuk M.I. Regional aspects of illegalization of internal trade.

The problems of shadowing in one of the important sectors of the state economy – domestic retail of trade is analyzed. The distinctive features of the spread of the shadow economy in the regions of the country are revealed.

Key words: shadow economy, shadow operations, illegal trade sector, deshadowing of economy, fighting against corruption.

Стаття надійшла 12 листопада 2012 р.

УДК 336.71:343.35](043.5)

О.В. Горалько

ФІНАНСОВИЙ МОНІТОРИНГ В БАНКУ ЯК ІНСТРУМЕНТ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

Досліджується діяльність банківського сектора з протидії легалізації коштів, отриманих злочинним шляхом. Аналізується відповідність забезпечення аналітичної інформації комерційними банками нормативно-правовій базі регулювання питання щодо протидії легалізації коштів, отриманих злочинним шляхом. Визначаються основні недоліки поточної системи протидії легалізації незаконних доходів в Україні та пропонуються шляхи їх усунення.

Ключові слова: банківська діяльність, фінансовий моніторинг, легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, первинний фінансовий моніторинг, суб'єкти фінансового моніторингу.

Постановка проблеми. Процеси глобалізації та інтернаціоналізації фінансових ринків, що сприяють розвитку національних фінансових систем, на жаль, також обумовлюють появу і розвиток міжнародної злочинності у фінансовій сфері. Інформаційні технології, зростання обсягів електронної торгівлі та електронних платежів спричиняють появу нових схем і технологій з відмивання доходів, отриманих незаконним шляхом.

Що стосується України, то недостатньо розвинена фінансова система, значний рівень корупції, слабкий фінансовий контроль та моніторинг за здійсненням фінансових операцій роблять її дуже привабливим об'єктом для незаконної фінансової діяльності та нелегальних фінансових потоків.

Стан дослідження. Результати теоретичних досліджень і практичного досвіду, пов'язаних з протидією легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, опубліковані у працях таких закордонних вчених, як К. Зінне, Л. Наполеоні, М. Ольсон, Б. Пейдж, Дж. Робінсон, Ч. Роу, Г. Тосунян, Г. Ходсон та інші.

Що стосується вітчизняних дослідників, то цим питанням присвячували свої праці О. Барановський, З. Варналій [3], С. Гуржій [1], С. Дмитров [7], А. Єпіфанов, М. Колдовський [10], О. Романченко та інші.

Високо оцінюючи наукові здобутки з даної проблематики, слід зауважити, що питання протидії легалізації (відмиванню) доходів, отриманих злочинним шляхом, не достатньо розроблені і потребують подальших досліджень.

У цій сфері залишається значне коло питань, поки що не розв'язаних. Потреба в узагальненні проблем і розробці фінансово-економічного механізму національної системи протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, розвитку фінансової системи обумовили вибір теми і мету роботи.

Метою статті є розвиток теоретико-методологічних засад, методичних та практичних рекомендацій щодо розбудови фінансово-економічного механізму національної системи протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом.

Виклад основних положень. Будь-які дії, спрямовані на подолання економічної кризи, необхідно обов'язково поєднувати із заходами з оздоровлення економіки.

Виявлення та руйнування схем легалізації незаконних доходів і фінансування тероризму, в тому числі переміщення з цією метою коштів територією України, стають основою спільної та цілеспрямованої роботи служби Державного фінансового моніто-

рингу, Національного банку України та інших органів виконавчої влади.

Діяльність фінансового моніторингу спрямована на реалізацію функцій і завдань держави у сфері протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансуванню тероризму [4]. Незважаючи на використовувані нині заходи, легалізація (відмивання) злочинних доходів стала глобальною загрозою економічній та політичній безпеці країни, у зв'язку з чим цей вид злочинної діяльності перебуває у центрі уваги правоохоронних та фінансових органів більшості держав [7].

У сучасних умовах специфічним для банківської діяльності в цілому та функціонування окремого взятого комерційного банку є здійснення фінансового моніторингу (рис. 1). Як свідчать результати дослідження, в економіці багатьох країн загальновідомими є факти прагнення відмивання доходів, отриманих злочинним шляхом, або легалізації доходів окремими клієнтами банків через свої банківські рахунки [11].

Рис. 1. Фінансовий моніторинг у банківській системі України

Варто зазначити, що легалізація доходів – це процес, який спрямований на надання правомірного вигляду володінню, користуванню або розпорядженню ними або вчинення дій, спрямованих на приховування джерел походження таких доходів [5]. Концепцією розвитку системи запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, і фінансуванню тероризму на 2011–2015 роки передбачено:

- забезпечення прозорості фінансової системи;

- підвищення інвестиційної привабливості економіки України для іноземних інвесторів;
- покращення міжнародного іміджу України;
- подолання бар'єрів на шляху визнання України державою з ринковою економікою;
- декриміналізація і детінізація економічних відносин;
- розширення кореспондентських відносин українських банків з фінансовими установами держав – членів Групи з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (FATF);
- сприяння наповненню дохідної частини державного бюджету.

Відповідно до рекомендацій міжнародної групи FATF в Україні створено систему законодавства з протидії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом. Основними нормативними актами в даній сфері є:

- Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму» від 28.11.2002 р. № 249-IV (ЗУ № 249-IV) [15];
- Спільна Постанова Кабінету Міністрів України та Національного банку України «Про Сорок рекомендацій Групи з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (FATF)» від 28.08.2001 р. № 1124 [9];
- Постанова Правління НБУ від 14.05.2003 р. № 189 «Про затвердження Положення про здійснення банками фінансового моніторингу» (Положенням № 189) [13].

Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму» розмежовує поняття **обов'язкового фінансового моніторингу** (сукупність заходів, які здійснюються суб'єктами первинного фінансового моніторингу, з виявлення фінансових операцій, що підлягають обов'язковому фінансовому моніторингу, ідентифікації учасників таких операцій та вивчення їх діяльності, ведення обліку цих операцій та відомостей про їх учасників, обов'язкового звітування про них Спеціально уповноваженому органу, а також подання додаткової інформації про фінансові операції та їх учасників, що стали об'єктом фінансового моніторингу з боку Спеціально уповноваженого органу) і **внутрішнього фінансового моніторингу** (сукупність заходів, які здійснюються суб'єктами первинного фінансового моніторингу, з виявлення фінансових операцій, що підлягають внутрішньому фінансовому моніторингу, із застосуванням підходу, що ґрунтується на проведенні оцінки ризиків легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансування тероризму; ведення обліку таких операцій та відомостей про їх учасників; подання інфор-

мації Спеціально уповноваженому органу про операції, що мають високий ступінь ризику легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансування тероризму, а також додаткової інформації про фінансові операції та їх учасників, що стали об'єктом фінансового моніторингу з боку Спеціально уповноваженого органу).

Згідно із Законом України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму» суб'єкти первинного фінансового моніторингу подають до Держфінмоніторингу України інформацію про фінансові операції, які відповідно до законодавства підлягають обов'язковому фінансовому моніторингу або щодо яких є підозри у причетності їх до відмивання коштів або фінансування тероризму [15].

Всього з початку експлуатації інформаційно-аналітичної системи Держфінмоніторингу України отримано та оброблено 7567182 повідомлення про фінансові операції, що підлягають фінансовому моніторингу, з яких 1095883 повідомлення протягом 2011 року (рис. 2) [14].

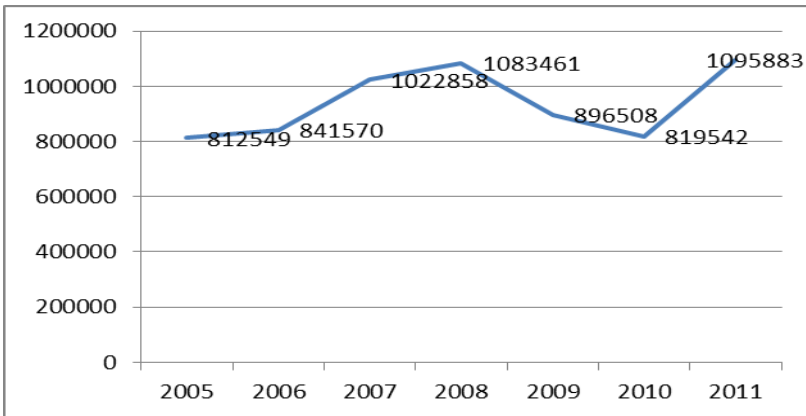

Рис. 2. Динаміка інформування про фінансові операції в 2005–2011 роках

Слід відмітити, що у 2011 році кількість отриманих Держфінмоніторингом України повідомлень про фінансові операції збільшилась на 33,72% у порівнянні з минулим роком. Динаміка повідомлень про фінансові операції в 2010–2011 роках наведена на наступній діаграмі (рис. 3) [8]:

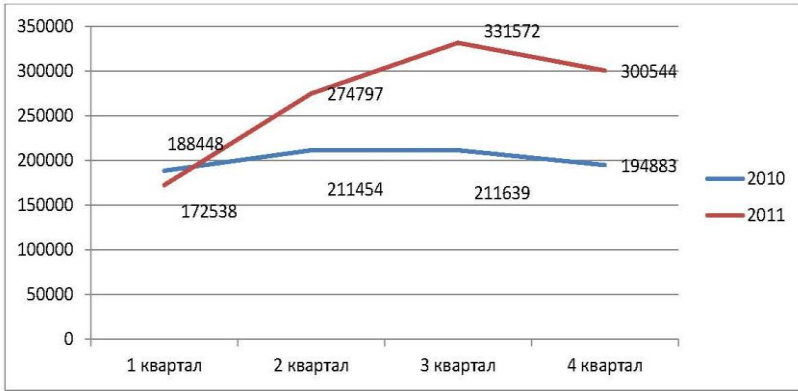

Рис. 3. Динаміка отриманих повідомлень у розрізі суб'єктів первинного фінансового моніторингу

Найбільш активними в системі звітування є банківські установи, які надсилають основну частину повідомлень про фінансові операції, що підлягають фінансовому моніторингу. Протягом 2011 року від банківських установ було отримано 96,83% повідомлень про фінансові операції (рис. 4) [8].

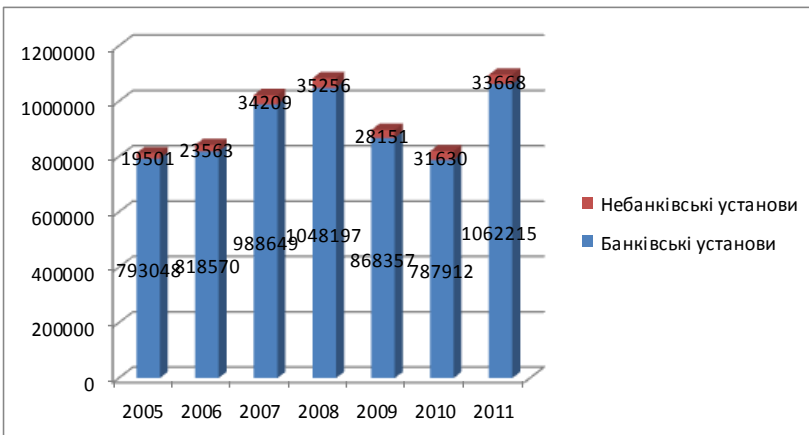

Рис. 4. Динаміка інформування про фінансові операції банківськими та небанківськими установами в 2005–2011 роках

Розподіл прийнятих на облік в звітному році повідомлень в розрізі ознак фінансового моніторингу має такий вигляд (рис. 5) [14]:

- за ознаками обов’язкового моніторингу – 53,84% (581213);
- за ознаками внутрішнього моніторингу – 45,69% (493188);
- за ознаками обов’язкового та внутрішнього моніторингу – 0,47% (5050).

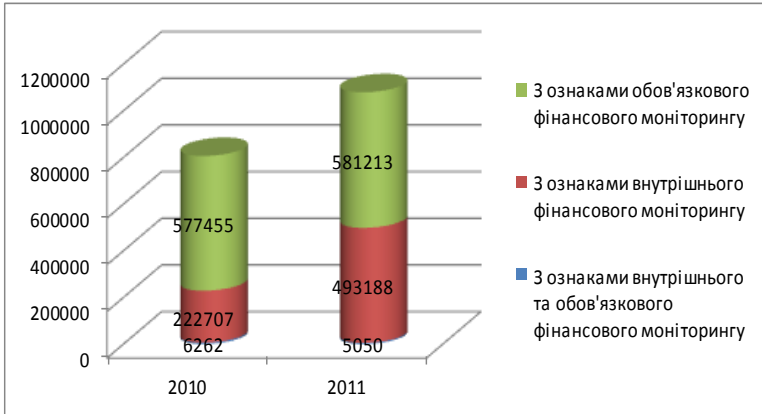

Рис. 5. Динаміка отриманих повідомлень у розрізі ознак фінансового моніторингу в 2010–2011 роках

Відповідно до пункту 1 частини другої статті 6 Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму» суб'єкти первинного фінансового моніторингу зобов'язані стати на облік у Держфінмоніторингу України.

Всі отримані повідомлення, що потрапляють у сховище Держфінмоніторингу України, розділяються за ступенем ризику та здійснюється ґрунтовний аналіз таких повідомлень з урахуванням всієї наявної інформації. За результатами такого аналізу заводяться досьє для проведення фінансового розслідування. Досьє аналізується на предмет виявлення підстав вважати, що фінансова операція може бути пов'язана з легалізацією (відмиванням) доходів, або фінансуванням тероризму чи пов'язана із вчиненням іншого діяння, визначеного Кримінальним кодексом України. Держфінмоніторинг України здійснює аналіз фінансових операцій, поступово підвищуючи рівень аналізу фінансових операцій та сформованих на їх базі досьє.

Так, протягом звітного періоду для активної роботи було відібрано 205543 повідомлень, що стали базою для формування 1841 досьє (рис. 6) [8].

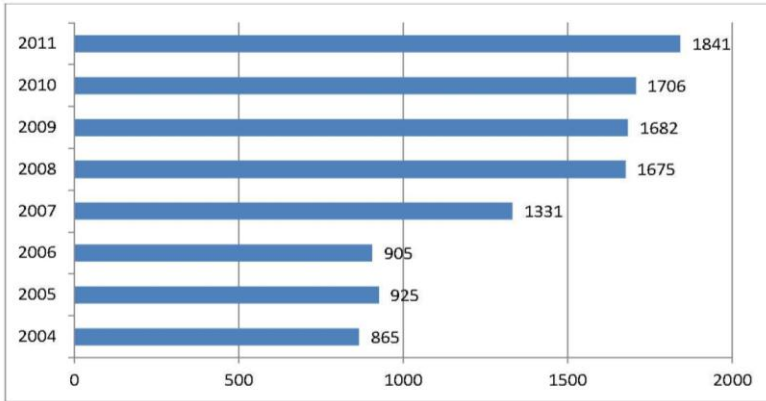

Рис. 6. Динаміка формування досьє в 2004–2011 роках

У 2011 році залишились основними об'єктами уваги такі напрямки (рис. 7) [8]:

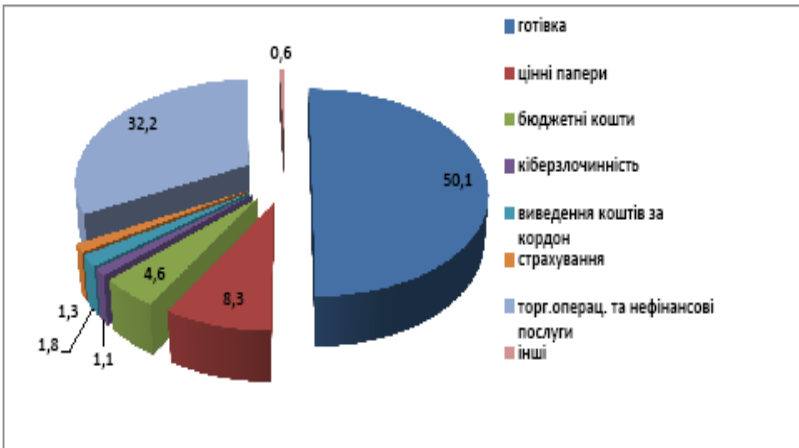

Рис. 7. Питома вага напрямків у складі узагальнених матеріалів, що є основними об'єктами уваги у 2011 році

Держфінмоніторингом України у 2011 році підготовлено та скеровано до правоохоронних органів 323 узагальнених та 257 додаткових узагальнених матеріалів, які були підготовлені на основі 135 758 повідомлень щодо фінансових операцій, які підлягають фінансовому моніторингу.

З них скеровано до Генеральної прокуратури України – 18; Державної податкової служби України – 227; Міністерства внутрішніх справ України – 236; Служби безпеки України – 99 (рис. 8) [14].

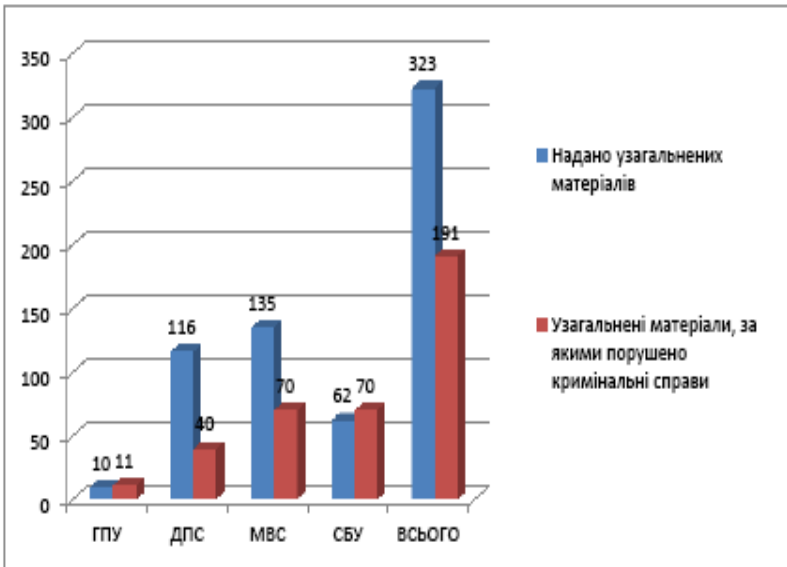

Рис. 8. Розгляд узагальнених матеріалів правоохоронними органами за 2011 рік

Висновки. Серед причин та факторів, які на сьогодні провокують тінізацію економічних відносин в Україні, а також гальмують та ускладнюють на її теренах протидію відмиванню доходів, одержаних злочинним шляхом, виокремлюють:

1) уповільнення інституційних, структурних та економічних перетворень та недосконалість ринкових механізмів, які призводять до неузгодженості державної економічної політики з інтересами суб'єктів

господарювання, що змушені самостійно розбудовувати неформальні механізми взаємної співпраці;

2) незавершеність процесів формування інституційної бази економічної політики, внаслідок чого адміністративні заходи, які вибірково реалізуються для протидії тінізації економіки, не приносять позитивних результатів [12];

3) неефективність управління державною власністю і захисту прав власників;

4) податкова система, яка фактично зосереджена на максимальному залученні надходжень до бюджету, без урахування можливих негативних наслідків надмірного фіскального тиску на суб'єктів господарювання та громадян, що робить прагнення держави легалізувати тіньові капітали неефективними;

5) незбалансованість державної регуляторної політики, а саме бюрократична тяганина у прийнятті рішень місцевими та центральними органами виконавчої влади, нечітке визначення прав і взаємних обов'язків держави та суб'єктів підприємницької діяльності, що відштовхує учасників ринкових відносин від контактів з державними органами та посилює мотивацію до нелегальної діяльності [4];

6) відсутність реального контролю за платіжними системами, що приводить до застосування небанківських міжнародних переказів грошових коштів;

7) неефективність механізму виконання судових рішень;

8) превалювання системи готівкового грошового обороту, що провокує шахрайські операції, не дозволяє ідентифікувати та перевіряти кінцевого власника», ускладнює можливість виявляти прецеденти фізичного переміщення через кордон значних сум готівкових коштів та відповідних оборотних інструментів на пред'явника, унеможливорює реальний контроль за законністю платіжних угод тощо;

9) наявність ефективно діючих корупційних «ринків» державних послуг та суспільних благ.

Важливим елементом системи протидії легалізації незаконних доходів є банківська система.

Система протидії на рівні банківської системи складається з суб'єктів державного фінансового моніторингу – НБУ і Державного комітету фінансового моніторингу України та первинних суб'єктів фінансового моніторингу – банків [2].

На сьогоднішній день система працює вкрай неефективно, що пов'язане з відсутністю зв'язку між окремими елементами законодавства і системи протидії легалізації незаконних доходів.

З метою підвищення ефективності протидії легалізації незаконних доходів необхідно:

- виявити проблемні аспекти діяльності банківських установ, забезпечити оперативність і ефективність заходів щодо планування інспекційних перевірок;
- на законодавчому рівні розробити і закріпити методику щодо визначення рівня довіри клієнта та дій банку в сфері фінансового моніторингу;
- зосередити зусилля саме на оптимізації системи фінансового моніторингу на рівні окремого банку, ніж на рекомендаціях для банківської системи в цілому;
- на законодавчому рівні запровадити норму про обов'язковість виділення окремого структурного підрозділу банком для забезпечення ефективної діяльності з фінансового моніторингу.

1. Боротьба з відмиванням коштів: правовий, організаційний та практичний аспект / [С.Г. Гуржій, О.Л. Копиленко, Я.В. Янушевич та ін.]. – К.: Парлам. вид-во, 2005. – 216 с.

2. Буткевич С. Національний банк України як суб'єкт державного фінансового моніторингу / С. Буткевич // Юридична Україна. – 2010. – № 3. – С. 52–57.

3. Варналій З.С. Детінізація економіки як чинник забезпечення національної безпеки України / З.С. Варналій // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2009. – № 1. – С. 1–18.

4. Ващенко О.М. Сутність і місце фінансової безпеки суб'єктів підприємництва в системі фінансової безпеки держави // Фінансова безпека підприємств і банківських установ: монографія / [О.М. Ващенко, А.О. Єпіфанов, О.Л. Пластун, В.С. Домбровський та ін.]. – Суми: ДВНЗ «УАБС НБУ», 2009. – 285 с.

5. Гриневич А. Визначення поняття «легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом»/ А. Гриневич // Підприємництво, господарство і право. – 2010. – № 10. – С. 36–39.

6. Дзедзик І.Б. Класифікація клієнтів з високим рівнем ризику з точки зору імовірності «відмивання» ними грошей через банківську установу / І.Б. Дзедзик // Регіональна економіка. – 2010. – № 3. – С. 95–101.

7. Дмитров С. Теоретичні засади проведення фінансового моніторингу в комерційному банку / С. Дмитров, Я. Турова // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України. Т. 12: збірник наукових праць. Наукове видання. – Суми: Мрія-1 ЛТД; УАБС, 2005. – 234 с.

8. Звіт Державного комітету фінансового моніторингу України за 2008-2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.sdfm.gov.ua/content/file/Site_docs/2012/20.02.12/Zvit_DKFM_2011.pdf.

9. Кабінет Міністрів України та Національний банк України: Постанова про Сорок рекомендацій Групи з розробки фінансових заходів боротьби з

відмиванням грошей (FATF)» від 28.08.01 № 1124. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>

10. Колдовський М.В. Діяльність банків з протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом: дис. ... канд. екон. наук / М.В. Колдовський. – Суми: Спеціалізована вчена рада ДВНЗ «УАБС НБУ», 2009. – 235 с.

11. Моделювання оцінки ризиків використання банків з метою легалізації кримінальних доходів або фінансування тероризму: монографія / [С.О. Дмитров, О.В. Меренкова, Л.Г. Левченко, Т.А. Медвідь]; під заг. ред. О.М. Бережного. – Суми: ДВНЗ «УАБС НБУ», 2008. – 75 с.

12. Москаленко Н.В. Фінансовий моніторинг як інструмент економічної безпеки / Н.В. Москаленко // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2009. – № 1. – С. 1–7.

13. Національний банк України. Постанова. Про затвердження Положення про здійснення банками фінансового моніторингу: від 14.05.2003 р. № 189. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>.

14. Статистичні дані Державного комітету фінансового моніторингу. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://sdfm.gov.ua/articles._id=83lang=uk.

15. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму: Закон України від 28.11.2002 р. № 249-IV // Верховна Рада України. – (Офіційний веб-сайт Верховної Ради України). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.portal.rada.gov.ua

Горалько О.В. Финансовый мониторинг в банке как инструмент экономической безопасности.

Исследуется деятельность банковского сектора противодействия легализации средств, полученных преступным путем. Анализируется соответствие обеспечения аналитической информации коммерческими банками нормативно-правовой базе регулирования вопроса относительно противодействия легализации средств, полученных преступным путем. Определяются основные недостатки текущей системы противодействия легализации незаконных доходов в Украине и предлагаются пути их устранения.

Ключевые слова: банковская деятельность; финансовый мониторинг; легализация (отмывание) доходов, полученных преступным путем; первичный финансовый мониторинг; субъекты финансового мониторинга.

Horalko O.V. Financial monitoring in the bank asan instrument of economic safety.

The activity of the banksector on combating illegal money is examined. The accordanc of providing the analytical information by commercial banks to the normative and legal base of regulating the question concerning the combating illegal money is analysed .The basic lacks of the current system on combating illegal profits in Ukraine are defined and the ways of the irremoval are offered.

Key words: bank activity, financial monitoring, legalization of illegall profits, primary financial monitoring, subjects of the financial monitoring.

Стаття надійшла 18 вересня 2012 р.

ДІАГНОСТИКА РІВНЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ КОМЕРЦІЙНИХ БАНКІВ УКРАЇНИ

Проведено дослідження науково-методичних підходів до оцінки рівня економічної безпеки комерційного банку, і на основі оптимального підходу визначено рівень економічної безпеки десяти комерційних банків України.

Ключові слова: банк, економічна безпека, заходи безпеки, економічні загрози, небезпека, діагностика рівня економічної безпеки.

Постановка проблеми. З метою ефективного управління комерційним банком необхідна систематична діагностика процесу протидії загрозам, виявлення проблемних місць та їх усунення.

Вирішення складних завдань забезпечення економічної безпеки комерційного банку неможливе без комплексного аналізу умов його функціонування.

Окремим завданням такого аналізу є формування певного інструментарію щодо визначення рівня економічної безпеки на основі комплексних критеріїв, що дозволять здійснити кількісну оцінку динаміки та основних тенденцій економічної безпеки комерційного банку.

Стан дослідження. Дослідженню проблеми науково-методичного підходу до оцінки рівня економічної безпеки комерційного банку присвячено значну кількість наукових праць. В Україні і за кордоном цією проблемою займалися О. Барановський, Т. Болгар, З. Васильченко, М. Єрмошенко С. Забияко, М. Зубок, С. Ільшченко, Д. Ковалев, Г. Козаченко, О. Ляшенко, В. Мунтіян, Л. Перехрест, О. Пластун, С. Побережний, С. Покропивний, В. Пономарьов, Н. Різник, Л. Чаговець та інші.

Мета дослідження. Метою статті є дослідження науково-методичних підходів до оцінки рівня економічної безпеки комерційного банку, і на основі оптимального підходу визначено рівень економічної безпеки десяти комерційних банків України.

Виклад основних положень. У науковій літературі й господарській практиці сформувалося чимало методичних підходів до визна-

чення рівня економічної безпеки суб'єктів господарювання, які, на нашу думку, можна класифікувати наступним чином:

1) метод комплексної оцінки економічного потенціалу (багатовекторна модель економічної безпеки) [5, с. 12–19];

2) метод оцінки конкурентного статусу фірми, інтегральна оцінка дотримання інтересів компанії [7];

3) методи комплексної оцінки загроз (інтегральна оцінка ризику) [4, с. 51–55];

4) метод багатофакторної лінійної моделі [6, с. 35–40];

5) метод оцінки ефективності захисних заходів [2].

Щодо визначення рівня економічної безпеки комерційного банку, то в теорії безпекознавства науковцями розроблені наступні основні методи:

1. З. Васильченко та І. Васильченко [1, с. 36–45] пропонують методологічний підхід до оцінки рівня економічної безпеки шляхом обґрунтування концепції єдиного інтегрального показника E , який має містити параметри, які найточніше характеризують результати діяльності банку.

Насамперед це показники достатності капіталу, темпів його зростання, оцінки ліквідності й дохідності активів. Вони припускають, що, знаючи динаміку інтегрального показника E , який відображає і підсумовує інформацію про дохідність операцій, ліквідність банку, достатність капіталу і темпи його зростання, керівництво банку:

по-перше, має реальне уявлення про фінансовий стан банку;

по-друге, зможе завчасно, до виникнення внутрібанківської кризи, покращити становище банку на фінансовому ринку;

по-третє, зможе захистити банк від негативного впливу зовнішніх чинників у разі визначення кризи на рівні банківської системи країни в цілому.

Інтегральний показник E з такими властивостями відіграє роль «умовного експерта», оскільки він за незмінними правилами та в єдиний спосіб дає зведену оцінку діяльності банку за основними показниками: дохідності, ліквідності, достатності капіталу і темпів його зростання.

2. Н. Різник пропонує діагностику стану фінансової безпеки комерційного банку реалізовувати за допомогою індикативного методу, який здійснюється шляхом зіставлення фактичних і порогових значень показників безпеки.

Таке зіставлення дає можливість визначити стан безпеки банку за ступенем наближеності його до стану безпеки, ризику, загрози чи небезпеки [11, с. 197].

Визначення величини стану фінансової безпеки банку за даними показниками ґрунтуватиметься на стандартизації та зведенні їх до одного співвимірною вигляду – від 0 до 1.

Для реалізації наведених вище методичних підходів та оцінки стану економічної безпеки різних суб'єктів господарювання, зокрема комерційних банків, дослідниками використовуються різні методи, які дають відповідь, як технологічно оцінити стан чи визначити рівень економічної безпеки.

В економічній літературі виділяють дві основні групи методів оцінки економічної безпеки – якісні й кількісні [10, с. 43]. Якісні методи базуються на використанні експертних оцінок при визначенні певних параметрів. Кількісні методи передбачають розрахунок конкретних показників із подальшою оцінкою і тлумаченням отриманих значень.

Проаналізувавши існуючі методичні підходи, методи та показники оцінки рівня економічної безпеки комерційних банків, можна зробити висновок, що на сьогоднішній день немає єдиної методики та системи показників для його визначення.

Тому заслуговує на увагу методика, яка описана у науковій літературі [12] для визначення стану та ефективності системи економічної безпеки акціонерних товариств, в основу якої закладені комплексні критерії та якісні й кількісні показники з чітким розмежуванням зони безпеки та небезпеки.

На нашу думку, цінність даної методики полягає в тому, що від рівня організації та безпосередньої діяльності, пов'язаної із забезпечення економічної безпеки, залежить стан економічної безпеки комерційного банку.

Таким чином, для систематичного моніторингу і оцінки рівня економічної безпеки на практиці потрібні прості й одночасно інформативні методики, якими могли б користуватися керівники та провідні за напрями фахівці банків, котрі виступають у ролі експертів.

Оцінюючи в такий спосіб стан економічної безпеки, фахівці-експерти використовують суб'єктивно-об'єктивний підхід, який органічно вписується в управлінські процеси, оскільки на його основі й проводиться управлінська діяльність.

Основними елементами в оцінюванні проблем, явищ чи ситуацій є рівень професійних знань і вмінь фахівця, а також коректність й інформативність методик, якими він користується.

Складовими цієї методики є вимоги та алгоритм оцінювання (рис. 1).

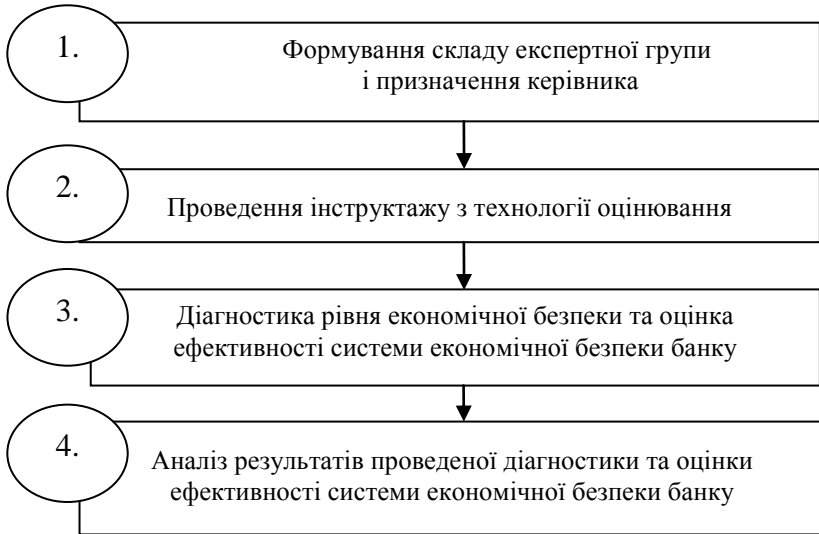

Рис. 1. Алгоритм діагностики рівня та оцінки процесу забезпечення економічної безпеки комерційного банку

Складено за: [12, с. 322].

Вимоги та зміст алгоритму визначення рівня економічної безпеки наступний:

1. На початковій стадії визначення рівня економічної безпеки комерційного банку власником чи керівником банку призначається керівник експертної групи та формується склад експертної групи з числа керівників відділень та провідних за напрямками фахівців, обов'язково включаючи керівника служби безпеки та фахівців цієї структури. Підбір експертів проходить на основі методики Кендалла, яка дозволяє встановити рівень узгодженості думок експертів: «оцінки експертів погоджені» або «оцінки експертів непогоджені», використовуючи коефіцієнт конкордації, що розраховується за формулою (1):

$$W = \frac{12S}{n^2(m^3 - m)}, \quad (1)$$

де W – коефіцієнт конкордації; S – сума квадратів відхилень суми рангів кожного об'єкта експертизи від середнього арифметичного рангів; n – кількість експертів; m – кількість об'єктів експертизи.

Коефіцієнт конкордації може мати значення в діапазоні від 0 (за відсутності погодженості) до 1 (за повної одностайності оцінок). Граничне значення коефіцієнта конкордації становить не менше 0,5 [2, с. 437]. Ця вимога є обов'язковою, оскільки оцінки експертів у протилежному випадку будуть не інформативними.

2. Після формування експертної групи її керівником проводиться методичний інструктаж щодо технології оцінювання. Роздаються експертні оціночні листи, встановлюється термін проведення оцінювання і повернення листів керівникові групи.

3. Визначається рівень економічної безпеки комерційного банку, використовуючи для цього розроблені комплексні критерії, а саме: коефіцієнт реалізації корпоративних інтересів безпеки, коефіцієнт захисту корпоративних прав, коефіцієнт встановлення протиправного контролю над банком, коефіцієнт безпекової організаційної культури та коефіцієнт надійності банківських вкладів.

4. Керівником експертної групи обробляються і аналізуються результати оцінки та визначаються сильні й слабкі місця в системі економічної безпеки. Слабкі місця аналізуються детальніше, з'ясовуються причини їх виникнення. Результати оцінювання подаються керівникові комерційного банку чи власникові у встановленій формі.

5. Визначання рівня економічної безпеки комерційного банку проводиться систематично, у терміни, встановлені власником чи керівником банку. Це дозволить вчасно усувати проблемні місця в системі економічної безпеки та підтримувати її ефективність не нижче допустимого рівня.

Таким чином, для апробації зазначеної методики нами була сформована вибірка з десяти комерційних банків з усіх груп банків. За чинною класифікацією НБУ всі банки поділяються на чотири групи залежно від обсягу чистих активів (табл. 1).

Таблиця 1

Комерційні банки за розмірами активів
(станом на 1 січня 2011 року*)

Група	Розмір активів, млрд грн.	Назва групи	Кількість банків
I	понад 14	Найбільші	17
II	від 4,5 до 14	Великі	22
III	від 2 до 4,5	Середні	21
IV	до 2	Малі	115

* Складено за: [10].

До вибірки увійшли три комерційні банки, які зареєстровані у м. Львові та сім банків, два з яких із державним капіталом, що мають свої філії у Львівській області, а саме: ПАТ «Укрсоцбанк»; ВАТ «Ощадбанк»; ПАТ «Укрексімбанк»; ПАТ «Райффайзен Банк Аваль»; ПАТ «Банк Хрещатик»; ПАТ «Укргазбанк»; ПАТ «Приватбанк»; ПАТ «Кредобанк»; ПАТ «Фольксбанк»; ПАТ «Банк Львів». У перерахованих комерційних банках були сформовані експертні групи, члени яких відповіли на запропоновані запитання, які стосувалися визначення рівня економічної безпеки.

Для більш об'єктивної діагностики рівня економічної безпеки досліджуваних комерційних банків нами була використана методика оцінки надійності банківських вкладів [9], яка була проаналізована паралельно з експертною оцінкою. Цей рейтинг надійності депозитних внесків в українських банках, розрахований на основі офіційних даних НБУ за перше півріччя 2011 р. Протягом першої половини 2011 року обсяг депозитів українських вкладників, як і впродовж 2010 року, продовжував зростати. Однак нарощення вкладів відбувалося за сповільненою траєкторією (рис. 2). На нашу думку, основною причиною у цьому є вплив інфляції на зменшення реальних доходів населення та страх перед другою хвилею фінансово-економічної кризи.

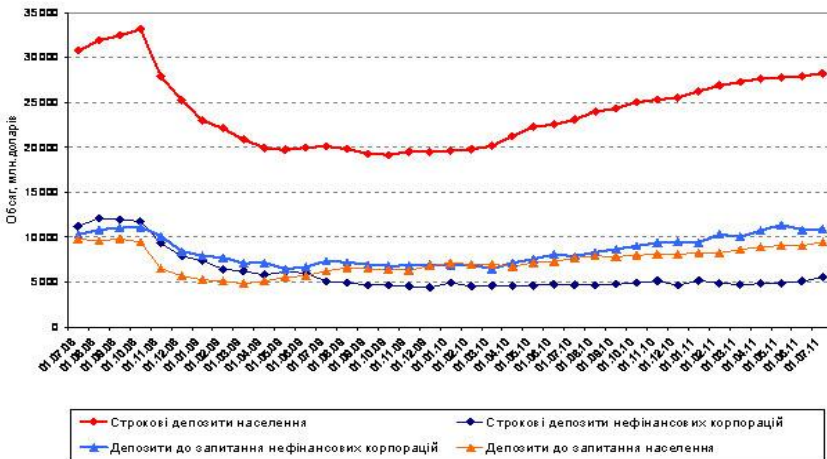

Рис. 2. Динаміка залучення депозитів банками України, млн. дол. США

Складено за: [10].

Як наслідок, українським банкам за перші шість місяців 2011 р. вдалося залучити лише 26,2 млрд грн. від фізичних осіб. Темпи зростання становили 9,7%, тоді як за аналогічний період 2010 року цифра була вищою – 13,7% [10]. Така ситуація не сприяє швидкому досягненню історичного максимуму депозитних вкладів у доларовому еквіваленті, зафіксованого перед фінансовою кризою.

Оцінимо фінансовий стан вибраних нами десяти банківських установ, розрахувавши рейтинг надійності банківських вкладів на основі зважування основних індикаторів надійності банків. При визначенні рейтингу до уваги взято фактори, які характеризують привабливість банків з точки зору вкладників, а саме: довгостроковий приплив або вплив депозитів; відповідність капіталу активам; ліквідність банку; рівень іноземної чи державної підтримки; ефективність діяльності банку; рівень боргового навантаження; приріст або зменшення власного капіталу; чиста процентна маржа.

Отже, рейтинг привабливості банків враховує найважливіші фактори привабливості установ для вкладників, які можливо розрахувати на основі публічної інформації. Об'єктами рейтингу виступають досліджувані банки, предмет рейтингу – привабливість банків для вкладників, що визначається кількісно як загальна сума балів факторів привабливості – від 1 до 4, зважених на важливість кожного фактора – від 0 до 1. Привабливість банків за якісними характеристиками визначається рейтинговою категорією групи банків – *A*, *B*, *C* чи *D*, що залежить від суми загального заліку (табл. 2).

Таблиця 2

Критерії присвоєння рейтингових категорій

Значення суми загального заліку	Рейтингова категорія	Зміст категорії
3,6 і більше	<i>A</i>	Високий рівень привабливості для вкладників
від 3,0 до 3,59	<i>B</i>	Середній рівень привабливості для вкладників
від 2,00 до 2,99	<i>C</i>	Задовільний рівень привабливості для вкладників
від 1,00 до 1,99	<i>D</i>	Низький рівень привабливості для вкладників

Джерелами даних є показники фінансової звітності, опубліковані на офіційних сайтах АУБ, НБУ і на корпоративних сайтах банків, які беруть участь у рейтингу [9; 10]. Враховуючи специфіку даного дослідження, для визначення рівня економічної безпеки необхідно сумарний рейтинг кожного комерційного банку перевести в коефіцієнт надійності банківських вкладів, який буде в діапазоні від 0 до 1. Таким чином, рейтинг надійності банківських вкладів досліджуваних нами комерційних банків відображено у табл. 3.

Таблиця 3

Рейтинг комерційних банків за надійністю депозитних вкладів
(станом на 01.07.2011 р.)*

№ з/п	Комерційний банк	Діагностика депозитів населенню	Відповідність капіталу активам	Ліквідність	Рівень підтримки акціонерів	Ефективність діяльності банку	Рівень боргового навантаження	Дінаміка власного капіталу за півріччя	Чиста процентна маржа	Сумарний рейтинг	Коефіцієнт надійності банківських вкладів К ^{тп}
1.	ПАТ «Укресльбанк»	3	4	4	4	3	4	3	3	3,96 A	0,990
2.	ВАТ «Оспадбанк»	4	4	3	4	3	4	3	3	3,91 A	0,978
3.	ПАТ «Райффайзен Банк Аваль»	2	4	4	3	3	4	3	4	3,74 A	0,935
4.	ПАТ «Укрспоббанк»	3	4	3	3	3	4	3	4	3,52 B	0,880
5.	ПАТ «Приватбанк»	4	3	4	1	3	4	3	3	3,41 B	0,853
6.	ПАТ «Кредобанк»	2	4	4	4	2	4	2	3	3,25 B	0,813
7.	ПАТ «Банк Львів»	4	2	4	2	3	3	4	4	3,10 B	0,775
8.	ПАТ «Банк Хрешатик»	3	3	4	1	3	4	3	2	2,95 C	0,738
9.	ПАТ «Укргазбанк»	3	4	3	2	3	2	2	3	2,75 C	0,688
10.	ПАТ «Фольксбанк»	4	2	4	1	3	3	2	2	2,65 C	0,663

* Складено за: [9; 10].

Таким чином, для діагностування рівня економічної безпеки комерційного банку необхідно порахувати середньозважений рівень усіх вищезапропонованих коефіцієнтів.

Переконані, що лише таке поєднання дозволить максимально об'єктивно визначити рівень економічної безпеки у комерційному банку.

$$K_{rb} = \frac{K_{ib} + K_{zp} + K_{pk} + K_{ok} + K_{nv}}{5}, \quad (2)$$

де K_{rb} – коефіцієнт рівня економічної безпеки комерційного банку;

K_{ib} – коефіцієнт реалізації корпоративних інтересів безпеки;

K_{zp} – коефіцієнт захисту корпоративних прав;

K_{pk} – коефіцієнт встановлення протиправного контролю над банком;

K_{ok} – коефіцієнт безпекової організаційної культури;

K_{nv} – коефіцієнт надійності банківських вкладів.

У результаті визначення рівня економічної безпеки комерційного банку коефіцієнти будуть знаходитися в діапазоні від 0 до 1.

Для поділу комерційних банків на групи відповідно до значень коефіцієнта рівня безпеки використаємо результати досліджень вчених, викладені у [8].

Визначимо відповідність значень, скориставшись формулою так званого «золотого поділу», суть якого полягає у пропорційному відношенні, близькому до 0,618 : 0,382.

Дотримання динамічної симетрії «золотого поділу» визначає найбільш гармонійні параметри структурування складових економіки, що сприятиме досягненню найбільш ефективного (безпечного) розвитку банку.

Це свідчить, про те, що можливість застосування принципів співвідношення «золотого поділу» для визначення рівня та ефективності системи економічної безпеки комерційного банку виглядає закономірною.

Тому для знаходження проміжних рівнів економічної безпеки використаємо квадратне рівняння [8]:

$$x^2 + ax - a^2 = 0, \quad (3),$$

рівняння якого дозволяє знайти x_1 та x_2 :

$$x_{1,2} = -\frac{a}{2} \pm \sqrt{\frac{a^2}{4} + a^2}, x_1 = 0,382; x_2 = 0,854 \quad (4)$$

За результатами розрахунків рівень та ефективність системи економічної безпеки комерційного банку на проміжку від 0 до 1 розмістяться таким чином (табл. 4):

Таблиця 4

Шкала оцінки рівня економічної безпеки

№ з/п	Оцінка в балах	Рівень безпеки
1	0–0,382	Недостатній
2	0,383–0,618	Критичний
3	0,619–0,854	Достатній
4	0,855–1	Оптимальний

На нашу думку, недостатній рівень відповідає ситуації, коли за значенням окремих коефіцієнтів стан банку можна визначити як кризовий, тобто рівень небезпеки є максимально високим, а безпеки – критично низьким.

Критичний рівень вказує на мінімально допустиме значення певних коефіцієнтів, яке може призвести до кризового стану; рівень небезпеки є значним.

Достатній рівень характеризує значення коефіцієнтів як такі, що є прийнятними для ефективного функціонування комерційного банку; рівень небезпеки є порівняно вищим, але допустимим.

Оптимальний рівень відповідає такому стану банку, коли значення певних коефіцієнтів є максимально можливими; рівень безпеки є найвищим, а рівень небезпеки – найнижчим.

Таким чином, інформацію, отриману шляхом експертного опитування, де вихідними даними для визначення рівня економічної безпеки є оцінки експертів, тобто їхні суб'єктивні думки про стабільність об'єктів, що вивчаються, та розрахунків рейтингу надійності банківських вкладів, зводимо в єдину таблицю з метою визначення рівня економічної безпеки досліджуваних нами комерційних банків (табл. 5).

Результати діагностики рівня економічної безпеки комерційних банків
(станом на 01.07.2011 р.)

№ з/п	Назва комерційного банку	Коефіцієнти*					Рівень економічної безпеки банку	
		k_1	k_2	k_3	k_4	k_5		
1.	ПАТ «Укресімбанк»	0,750	0,857	0,857	0,750	0,990	0,841	Достатній
2.	ВАТ «Ощадбанк»	0,563	0,857	0,857	0,700	0,978	0,791	Достатній
3.	ПАТ «Райффайзен Банк Аваль»	0,688	0,714	0,786	0,750	0,935	0,775	Достатній
4.	ПАТ «Приватбанк»	0,625	0,643	0,714	0,700	0,853	0,707	Достатній
5.	ПАТ «Укрсоцбанк»	0,563	0,643	0,714	0,600	0,880	0,680	Достатній
6.	ПАТ «Банк Львів»	0,625	0,571	0,714	0,700	0,775	0,677	Достатній
7.	ПАТ «Банк Хрещатик»	0,563	0,643	0,643	0,550	0,738	0,627	Достатній
8.	ПАТ «Кредобанк»	0,438	0,571	0,643	0,500	0,813	0,593	Критичний
9.	ПАТ «Фольксбанк»	0,438	0,643	0,571	0,450	0,663	0,553	Критичний
10.	ПАТ «Укргазбанк»	0,370	0,429	0,500	0,450	0,688	0,487	Критичний

* k_1 – коефіцієнт реалізації корпоративних інтересів безпеки;
 k_2 – коефіцієнт захисту корпоративних прав;
 k_3 – коефіцієнт встановлення протиправного контролю над банком;
 k_4 – коефіцієнт безпекової організаційної культури;
 k_5 – коефіцієнт надійності банківських вкладів.

Отже, оцінюючи економічну безпеку комерційного банку, слід розуміти, що її стан чи рівень є результатом реалізації корпоративних інтересів безпеки, захистом корпоративних прав, контроль за управлінням банку, дотриманням організаційної культури та надійністю банківських вкладів. Вони технологічно пов'язані між собою, і за результатами їх діагностики можна отримати комплексну оцінку.

Таким чином, аналізуючи дані таблиці 5, можемо зробити наступні висновки:

1. Достатній рівень був досягнутий у ПАТ «Укресімбанк», ВАТ «Ощадбанк», ПАТ «Райффайзен Банк Аваль», ПАТ «Приватбанк», ПАТ «Укрсоцбанк», ПАТ «Банк Львів» та ПАТ «Банк Хрещатик», оскільки більшість коефіцієнтів перебували у безпечному стані. Загалом ці банки протягом останніх років показали позитивну динамі-

ку і впевнено подолали наслідки фінансово-економічної кризи. Основними проблемними місцями при забезпеченні економічної безпеки у цих банках виявилися порушення, пов'язані з видачею кредитів юридичним та фізичним особам, вплив з боку органів державної влади та низький рівень безпекової організаційної культури.

2. Критичний рівень за результатами експертного опитування зафіксований у ПАТ «Кредобанк», ПАТ «Фольксбанк» та ПАТ «Укр-газбанк», про що свідчать отримані дані. Цей рівень був досягнутий через те, що у цих банках більшість показників мали негативну динаміку. Все це супроводжувалося внутрішніми проблемами кожного з банків, зокрема: порушенням у процесі залучення депозитів та видачі кредитів фізичним та юридичним особам, відсутність такої системи заробітної плати, яка б сприяла формуванню у працівників та менеджерів банків безпекової організаційної культури. Як бачимо, у всіх комерційних банках мають місце певні прогалини у забезпеченні економічної безпеки.

3. Найбільшою проблемою виявилася організаційна культура банку з точки зору безпеки, оскільки не всі працівники зацікавлені в економічному процвітанні банку, а найбільше за все їх цікавить одержаний дохід. Коефіцієнти, які перебувають у межах граничної норми, дають змогу зробити висновок, що самодостатність та стійкість системи банку будуть достатніми для створення необхідних умов для розвитку. Решта коефіцієнтів діагностики свідчать про перевищення ними допустимих граничних меж, а отже про перебування в зоні небезпеки. У такому випадку потрібно провести детальніший аналіз цих коефіцієнтів.

Таким чином, стан економічної безпеки комерційного банку, з одного боку, в практичній управлінській діяльності спонукає власників і топ-менеджерів оперативніше приймати більш виважені та ефективні рішення, а з іншого, – виконує роль своєрідного інвестиційного індикатора. Обидва завдання в сучасних умовах банківської діяльності є надто проблемними та водночас актуальними.

Висновки. На основі дослідження відомих методик діагностики рівня економічної безпеки суб'єктів господарювання, у тому числі й комерційних банків, визначено, що найбільшої уваги заслуговує методика, в основу якої закладені комплексні критерії та якісні й кількісні показники з чітким розмежуванням зони безпеки та небезпеки.

З огляду на правило «золотого поділу», встановлено формалізовані показники, які дозволяють визначити рівень економічної безпеки комерційного банку (недостатній 0-0,382; критичний 0,383-0,618; достатній 0,619-0,854; оптимальний 0,855-1). При цьому зона небезпеки

починається за умови, якщо рівень економічної безпеки банку перебуває в межах від 0-0,382.

Оцінюючи економічну безпеку комерційного банку, слід розуміти, що її стан чи рівень є результатом реалізації корпоративних інтересів безпеки, захистом корпоративних прав, контролем за управлінням банку, дотриманням організаційної культури та надійністю банківських вкладів. Вони технологічно пов'язані між собою і за результатами діагностики можна отримати комплексну оцінку.

1. Васильченко З. Теоретична концепція оцінки економічної безпеки банку / З. Васильченко, І. Васильченко // Банківська справа. – 2006. – № 4. – С. 36–45.

2. Економіка підприємства: підручник / за заг. ред. С.Ф. Покропивного. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: КНЕУ, 2001. – 528 с.

3. Єрмошенко // Актуальні проблеми економіки. – 2001. – № 1–2. – С. 18–24.

4. Забияко С.В. Риск-менеджмент – основа економічної безпеки підприємства / С.В. Забияко Е.С. Светлова // Защита информации. Конфидент. – 2002. – № 3. – С. 51–55.

5. Ільяшенко С.Н. Оценка составляющих экономической безопасности предприятия / С.Н. Ільяшенко // Науч. тр. ДонНТУ. – Донецьк, 2002. – № 48. – С. 16–22.

6. Ковалев Д. Количественная оценка экономической безопасности предприятия / Д. Ковалев, И. Плетникова // Экономика Украины. – 2001. – № 4. – С. 35–40.

7. Козаченко Г.В. Экономическая безопасность: сущность и механизмы обеспечения: монографія / Г.В. Козаченко, В.П. Пономарев, О.М. Ляшенко: – К.: Либра, 2003. – 280 с.

8. Математическая энциклопедия / [гл. ред. И.М. Виноградов]. – Т. 2. – Д-КОО. – М.: Советская энциклопедия, 1979. – 1104 стб., ил., с. 200.

9. Офіційний веб-сайт Асоціації Українських банків. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.aub.org.ua>.

10. Офіційний веб-сайт Національного банку України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua>.

11. Побережний С.М. Фінансова безпека банківської діяльності: навч. посібник / С.М. Побережний, О.Л. Пластун, Т.М. Болгар. – Суми: ДВНЗ «УАБС НБУ», 2010. – 112 с.

12. Різник Н.С. Теоретичні підходи до побудови методики діагностики фінансової безпеки банку / Н.С. Різник // Фінансова система України: зб. наук. праць. – Острог: Національний університет «Острозька академія», 2008. – Вип. 10. – Ч. 3. – С. 195–201.

13. Франчук В.І. Особливості організації системи економічної безпеки вітчизняних акціонерних товариств в умовах трансформаційної економіки:

монографія / В.І. Франчук. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2010. – 440 с.

Горбан И.М., Мельник С.И., Лысый Ю.В. Диагностика уровня экономической безопасности коммерческих банков Украины.

Проведено исследование научно-методических подходов к оценке уровня экономической безопасности коммерческого банка, и на основе оптимального подхода определен уровень экономической безопасности десяти коммерческих банков Украины.

Ключевые слова: банк, экономическая безопасность, меры безопасности, экономические угрозы, опасность, диагностика уровня экономической безопасности.

Gorban I.M., Melnyk S.I., Lysyj J.V. Diagnosis economic security of commercial banks in Ukraine.

In the article the study of scientific and methodological approaches to assess the level of economic security of commercial banks and on the basis of optimum approach certainly economic strength of ten commercial banks of Ukraine security.

Key words: bank, economic security, safety measures, economic threatens, danger, diagnostics of economic strength security.

Стаття надійшла 30 жовтня 2012 р.

УДК 338.48

Я.В. Григор'єва

ФІНАНСОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТУРИСТИЧНОЇ ГАЛУЗІ: СТАН ТА ПРОБЛЕМИ

Розглядається актуальність фінансового забезпечення туристичної галузі. Здійснено оцінку стану фінансового забезпечення туризму. Запропоновано покращення фінансового стану туристичної галузі на основі зарубіжного досвіду.

Ключові слова: туристична галузь, фінансове забезпечення, інвестування туризму.

Постановка проблеми. У ХХ столітті відбулася справжня туристична революція, такою ж мірою творча і важлива, як індустріальна. Туристичний бум стався завдяки зростанню купівельної спроможності населення, збільшенню вільного часу в людей, успішному розв'язанню транспортних проблем.

Сьогодні загально визнаним фактом є віднесення туристичної діяльності до найбільш швидко прогресуючих галузей світового господарства, що за даними різних авторів, забезпечує від 10 до 15% світового валового продукту, 7% загального обсягу інвестицій та 5% податкових надходжень. У сфері туризму зайнятий кожен 10-й працівник (понад 200 млн. тих, хто працює). Крім того, послуги мандрівникам надають такі галузі, як транспорт, зв'язок, будівництво, сільське господарство, виробництво товарів народного споживання, торгівля тощо.

Стан дослідження. Вагомий внесок у дослідження проблеми розвитку туристичної галузі в Україні внесли такі вітчизняні вчені як Л. Левковська, І. Малярчук, Г. Мунін, Д. Прейгер [1] та багато інших.

Фінансово-економічні проблеми розвитку туристичної галузі піднімаються в працях багатьох українських науковців. Зокрема А. Кулінська [5] досліджує особливості фінансового механізму в туристичній галузі. С. Захарчук [4] обґрунтовує загальні фінансово-економічні проблеми, що стосуються фінансування туристичної галузі, Ю. Варланов [3] з позиції місцевого рівня досліджує фінансовий механізм розвитку туризму.

Підкреслюючи прискоренні темпи розвитку туризму, Д. Прейгер та І.Малярчук вказують, що у 2020 р. доходи від готельно-туристичних послуг досягнуть 2 трлн. дол. Проти 445 млн. дол. у 1998 р. [1].

Метою статті є виявлення основних проблем та специфіки фінансового забезпечення туристичної галузі України.

Виклад основних положень. Сучасна світова спільнота дуже серйозно ставиться до індустрії відпочинку і туризму. Це напрям бізнесу, який швидко розвивається. Так, у 2011 році кількість туристів сягнула 990 млн. чол., а за період з січня по червень 2012 року кількість міжнародних туристів збільшилась на 5% (на 22 млн. чол.). В 2011 році сума надходжень від міжнародного туризму становила 1 трлн. дол. США або 6% від загального обсягу світового експорту [2].

Фінансове забезпечення туристичної галузі – це створення сприятливого середовища щодо виділення, розподілу та залучення фінансових ресурсів для розвитку туризму.

Фінансове забезпечення туристичної галузі має деякі специфічні риси, що насамперед пов'язане з механізмом її функціонування. В основному ця галузь потребує фінансування в суміжні сфери діяльності (готельне та ресторанне господарство, транспорт, розважальну інфраструктуру, народні промисли тощо), а з іншого боку, соціальний ефект

туризму полягає в тому, що оновленою інфраструктурою користуються не лише туристи, а й місцеве населення.

С. Захарчук зазначає, що «туристична галузь – це галузь, яка при порівняно невеликих витратах може дати значний прибуток, адже оборотність капіталу в ній у чотири рази вища, ніж у середньому в інших галузях світового господарства, при цьому витрати на створення одного робочого місця в інфраструктурі туризму в 20 разів менші, ніж у промисловості» [4]. Тому вирішення проблеми фінансового забезпечення туризму має державне значення.

Для забезпечення діяльності підприємств туристичної галузі можливі різні варіанти фінансування. В даний час передбачаються наступні джерела фінансування діяльності підприємств сфери туризму:

- власні кошти організацій;
- бюджети різних рівнів;
- кошти державних позабюджетних фондів;
- вільні кошти громадян;
- позикові кошти;
- іноземні інвестиції.

В той же час провідну роль у створенні сприятливого середовища у сфері туризму повинна проводити держава. Виділяють такі державні важелі фінансового характеру щодо розвитку туристичної галузі:

– фінансово-кредитні, спрямовані на створення сприятливого фінансово-кредитного середовища для розвитку підприємницької діяльності у туристичній галузі (мікрокредитування, пільгове кредитування, державне субсидювання, лізинг, тренінги з фінансово-кредитних питань для туристичних підприємств);

– податкові, що передбачають оптимізацію кількості податків для підприємств туристичної галузі, надання податкових пільг під конкретні проекти, які спрямовані на вирішення регіональних і соціальних проблем, інвестування у туристичну галузь (податкове регулювання, оптимізація кількості і величини податків у туристичній діяльності; створення сприятливих умов для залучення інвестицій; бюджетне фінансування програм розвитку туризму; надання податкових пільг) [6, с. 24].

Видатки державного бюджету України для розвитку туристичної галузі здійснюються через Державну службу туризму і курортів України за такими статтями: 1) фінансова підтримка створення умов безпеки туристів та розбудови туристичної інфраструктури міжнародних транспортних коридорів та магістралей в Україні; 2) фінансова підтримка розвитку туризму (рис. 1).

*Рис. 1. Фінансування туризму в 2007–2011 рр.
за рахунок коштів державного бюджету України*

Складено автором за: [7].

Очевидними є незначні обсяги бюджетного фінансування туристичної галузі. В 2009 році український туризм отримав в 10 разів менше ніж в 2008, тоді як, за підрахунками фахівців, аби галузь могла нормально функціонувати й розвиватися, потрібно не менше як 48 млн. грн. щороку [8, с. 106]. Для прикладу, Туреччина в розвиток власної туристичної сфери щороку вкладає понад 80 млн. доларів, Греція – близько 120 млн.

В умовах значного дефіциту Державного бюджету України в майбутньому слід очікувати продовження незначного фінансування державної політики розвитку туризму, що неадекватно швидко зростаючим потребам індустрії туризму. Тому, одним із способів вирішення проблеми фінансування є залучення інвестицій в розвиток туристичної галузі.

Інвестиції в туристичну сферу слід розглядати у розрізі туризму окремо та загальних обсягах інвестування (враховуючи інвестиції в суміжні галузі). Як показують статистичні дані [2], обсяг інвестицій у туризм України мав тенденцію до збільшення упродовж 2005–2008 років (рис. 2). В той же час, динаміка їх росту не відповідала темпам зростання обсягів інвестицій в економіку країни в цілому. В 2009 році спостерігається зменшення інвестування туристичної сфери. Розглядаючи частку інвестицій у туристичну сферу в загальному обсязі інвестування в економіку країни, маємо показник 20,3% у 2005 році і 19,9% у 2008 році. У 2009 році цей показник зменшився до 17,5%.

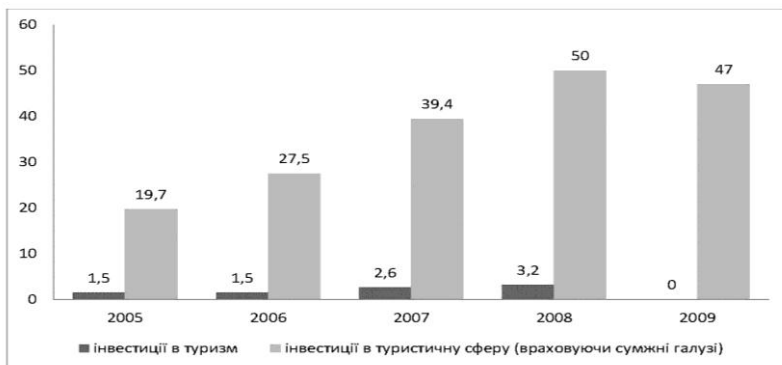

Рис. 2. Динаміка інвестицій в туристичну сферу (млрд грн.)

Основною причиною зменшення інвестування в туризм і суміжні галузі в Україні є політична нестабільність та нестабільність законодавчої бази, особливо правил оподаткування. В 2009 році додався ще один негативний фактор – економічна криза.

Отже, виходячи з висвітлених проблем розвитку галузі, пріоритетною залишається проблема її фінансування. В даному аспекті доцільно було б забезпечити можливість фінансування туристичних об'єктів, які володіють найбільш високим потенціалом, у рахунок пільгових кредитів. Надзвичайно важливе значення для цієї галузі мають інвестиційні кредити. Дефіцит інвестицій зумовлює потребу в обґрунтуванні тактики практичних дій та їх фінансово-ресурсного забезпечення. Розв'язання питання фінансування туристичної сфери потребує змін в існуючій фінансово-кредитній та податковій політиці. В зв'язку з чим необхідно істотно зменшити податковий тиск на суб'єкти туристичної діяльності, оптимізувати кількість податків і зборів. З цією метою в практику економічних відносин доцільно впровадити рентні платежі, які можуть стати основним джерелом самофінансування і саморозвитку туризму.

Крім цього, значну увагу потрібно приділити такому аспекту, як позабюджетні асигнування під державні гарантії. Даний механізм має відбуватись через об'єднання дій державних обласних адміністрацій, комерційних банків, спільних підприємств та турпідприємств. Таке об'єднання своєю кінцевою метою повинно мати створення фінансового концерну, а діяльність такого угруповання повинна бути скерована на будівництво нових об'єктів туристичної сфери, що відповідають світовим вимогам.

Обов'язковою передумовою даних заходів є те, що гарантом тут повинна виступати держава в особі Уряду або Національного банку України. Державні гарантії подібних проектів щодо емісійних зобов'язаннях учасників передбачають виключення неприродних «форсмажорних» обставин. При цьому важливою умовою є відпрацювання системи страхування інвестиційних проектів. Доведено, що забезпечення високого рівня надійності стратегічному інвестору можливо лише за наявності чітко налагодженої системи страхування інвестицій та кредитів у галузі туризму. Досягнення поставленої мети можливо досягти за умови створення консорціуму у формі акціонерного товариства з дольовою участю держави. Перспективи належного розвитку туристичної індустрії пов'язані також із тим, наскільки зможуть володіти власними, достатніми коштами підприємства туристичної галузі.

В економічному напрямі повинна здійснюватися також активна підтримка і створення спеціальних умов функціонування для учасників ринку, що займаються розробкою сучасних технологій використання національного туристично-рекреаційного потенціалу з метою пропозиції туристам нових видів послуг. Це стосується розвідки і забезпечення доступу до термальних вод, лікувальних грязей, джерел мінеральних вод, що забезпечить розширення асортименту туристичних послуг, диверсифікації туристичної діяльності, подовження туристичного сезону.

Світовий досвід передбачає такі типи допомоги держави туристичним підприємствам, які варто більш широко використовувати в Україні:

- субсидії, що допомагають розв'язати проблему готівки, особливо на першій стадії реалізації туристичних проектів (що розповсюджено в Австрії, Франції, Італії, Великобританії);
- пільгові позики, що дозволяють компенсувати розрив між фіксованою і комерційною ставкою, контроль за реалізацією проекту, під яку видається позика, здійснюється протягом усього терміну реалізації;
- боніфікація відсотків і поручительство відносно позик і субсидій – уряд або спеціальний орган гарантує позики, надані комерційними банками на розвиток туризму. При цьому передбачається проведення оцінки можливостей проекту виконати умови, зафіксовані при наданні позик, а також оцінки ризику використання гарантій;
- податкові пільги, які надаються після того, як певний туристичний проект починає приносити дохід (в Італії іноземним інвесторам передбачається зменшення ПДВ) [9, с. 400].

Висновок. Підсумовуючи вищесказане, слід зазначити, що проблема фінансового забезпечення туристичної галузі є досить актуаль-

ною, оскільки розвиток туризму стимулює інші галузі економіки та сприяє авторитету держави на міжнародному рівні.

Фінансові інструменти, що забезпечують розвиток туристичної галузі, які варто використовувати в Україні, включають: 1) бюджетне фінансування програм розвитку туризму, лізинг; 2) кредитування (надання кредитів на пільгових умовах для фінансування туристичних об'єктів; зниження процентних ставок банківського кредитування); 3) податкові пільги (звільнення від частини податків) під конкретні проекти, оптимізація кількості, зменшення ставок податків і зборів, зменшення податкового тиску на суб'єкти туристичної діяльності, надання податкових канікул тощо; 4) субсидіювання – безповоротне надання коштів для покриття витрат, збільшення прибутків; 5) підтримка підприємств банками, страховими компаніями, корпораціями та ін.

Фінансування передбачає залучення коштів в першу чергу в розвиток сучасної туристичної інфраструктури, внутрішнього та соціального туризму. Фінансове забезпечення повинно стати основою державної туристичної політики та сприяти розвитку економічного потенціалу країни.

1. Левковська Л. Стан і перспективи розвитку туризму та готельного бізнесу в Україні / Л. Левковська, Р. Чабан, Г. Мунін // Економіка України. – 2003. – № 6. – С. 31–36.

2. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.world-tourism.org

3. Верланов Ю. Фінансово-економічний механізм та інструменти політики туризму в Україні / Ю. Верланов // Наукові праці ЧДУ ім. Петра Могили. – 2005. – Т. 38. – Вип. 25. – 2005. – С. 76–85.

4. Захарчук С. Фінансово-економічні проблеми функціонування туристичної галузі / С. Захарчук // Економіка. Управління. Інвестиції. Електронне науково-фахове видання. – 2010. – № 1(3).

5. Кулінська А. Особливості фінансового механізму державного управління суб'єктами невиробничої сфери (на прикладі туристичної галузі України) / А. Кулінська // Ефективність державного управління: збірник наукових праць. – 2009. – Вип. 18/19. – С. 468–476.

6. Механізм державного управління туристичною галузю (регіональний аспект): наукова розробка / М. Біль, Г. Третяк, О. Крайник. – К.: НАДУ, 2009. – 40 с.

7. Про державний бюджет України на 2007–2011 роки: Закони України // Верховна Рада України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>

8. Фен Я.О. Дослідження туристичної галузі в Україні / Я.О. Фен // Формування ринкових відносин в Україні: зб. наук. праць; Міністерство економіки України; Науково-дослідний економічний інститут. – К., 2006. – Вип. 10(65). – С. 104–109.

9. Охріменко А.Г. Фінансові аспекти функціонування туристичної галузі / А.Г. Охріменко // Збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України. – 2011. – № 1. – С. 394–403.

Григорьева Я.В. Финансового обеспечения туристической отрасли: состояние и проблемы.

Рассматривается актуальность финансового обеспечения туристической отрасли. Осуществлена оценка состояния финансового обеспечения туризма. Предложено улучшение финансового состояния туристической отрасли на основе зарубежного опыта.

Ключевые слова: туристическая отрасль, финансовое обеспечение, инвестирование туризма.

Grigorieva Y.V. Financial support of a tourism sector: state and problems.

The article considers the relevance of financial support of tourism. The estimation of financial support of tourism is also done. It is suggested the scheme of improvement of the financial condition of the tourism industry on the basis of foreign experience.

Key words: tourist industry, financial support, investment of tourism.

Стаття надійшла 9 жовтня 2012 р.

УДК 343.911

Л.Ф. Гула

ОСОБЛИВОСТІ ВИЯВЛЕННЯ І ПРИПИНЕННЯ ЗЛОЧИНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ З ПРОТИДИЄЮ ЗАКОННІЙ ГОСПОДАРСЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Розглянуто питання щодо виявлення та припинення злочинів, пов'язаних із протидією законній господарській діяльності.

Ключові слова: господарська діяльність, протидія, рейдерство, попередження, виявлення злочинів.

Постановка проблеми. Розпочавши демократичні перетворення, Україна зіштовхнулася зі значними перешкодами на шляху побудови нових суспільно-політичних і економічних відносин, зі зростанням злочинних проявів. Кримінальна небезпека перебуває в епіцентрі найгостріших проблем, які тривожать суспільство, вона створює серйозну загрозу життю, здоров'ю, правам і свободам

громадян, суспільству та національній безпеці держави. Особливу небезпеку для суспільства становить діяльність злочинних угруповань. Вона посягає на органи управління та влади, заражає їх корумпованістю, впливає на стан суспільства, її зростаючі масштаби негативно позначаються на економічному процесі розвитку держави, демократизації суспільного життя країни.

Сучасна групова злочинність, яка переростає в організовану і схильна до нескінченного зростання, використовує нові можливості (законні чи незаконні) для отримання надприбутків, що у кінцевому результаті може призвести до заволодіння владою в країні та завдати великої шкоди міжнародному співтовариству.

Організовані угруповання посилюють свої позиції через монополізацію окремих видів економічної діяльності, використовуючи відсутність надійних механізмів захисту ринкових відносин та прагнучи зберегти панівне становище в розподільчій сфері, блокують процеси реформ, лобіюють прийняття необхідних законів та інших нормативних актів. В окремих галузях суспільного життя злочинні угруповання, користуючись своєю безкарністю та бездіяльністю правоохоронних органів, діють дедалі зухваліше, контролюють найприбутковіші види бізнесу та певні території, вчиняють особливо тяжкі та тяжкі злочини. Здійснення ефективної протидії груповій злочинності у сфері економіки у цілому стримують прогалини чинного законодавства, низький рівень відомчої нормативної бази, недосконалість організаційно-тактичних моделей оперативно-розшукового забезпечення виявлення та документування злочинних груп у сфері економіки, а також недоліки у сучасній науковій та методичній розробці щодо протидії зазначеним формам злочинних утворень.

Виявлення злочинності у сфері господарської діяльності сьогодні становить суттєву проблему, способи вчинення злочинів у цій сфері набувають дедалі більшої витонченості, замаскованості та професійності, злочинні прояви стають дестабілізуючим чинником суспільного життя, негативно впливають на стан економіки та правопорядок. Підтримка і забезпечення належного стану економіки є однією з головних функцій держави. Значну частину зазначеної функції виконують оперативні підрозділи ОВС. Необхідність впливу на певну частину господарських відносин з боку вказаних підрозділів зумовлена реальною загрозою заподіяння негативних наслідків економіці держави, що виникають під час здійснення протидії законній господарській діяльності.

Стан дослідження. Проблеми виявлення та розкриття злочинів у сфері господарської діяльності розглядалися в роботах

П.П. Андрушка, Н.О. Гуторової, М.Л. Давиденка, В.В. Ключова, М.С. Короткевича, Ф.А. Лопушанського, С.І. Ніколаюка, Д.Й. Никифорчука, О.І. Перепелиці, О.О. Руденка, Л.П. Скалозуба, Ю.Л. Титаренка, В.П. Філонова та ін.

Мета статті полягає у визначенні та теоретичному обґрунтуванні діяльності оперативних підрозділів щодо запобігання та виявлення злочинів, пов'язаних із протидією законній господарській діяльності.

Виклад основних положень. В умовах розбудови України, утворення її ринкової інфраструктури центр проблем зміщується у сферу забезпечення економічної безпеки держави, оскільки найбільш небезпечні загрози національній безпеці тепер знаходяться саме в сфері нормалізації економічних процесів [1, с. 4]. Основна проблема полягає в тому, що, з одного боку, уряд стимулює ринкову економіку як систему, що повинна регулюватися самостійно, за допомогою здорової конкуренції, зміцнення прав законних правовласників тощо, а з іншого – злочинці намагаються максимально протидіяти законній господарській діяльності, тобто вимагають її припинити чи обмежити (зменшити обсяг випуску товарів, укладення невігідних договорів тощо). Метою цього є: збільшення частки власності на економічному ринку; усунення конкурентів; встановлення контролю за реалізацією товарної продукції та постачанням виробництва сировиною і матеріалами; незаконне придбання активів компаній та ін.

Таке становище сприяє поглибленню економічної кризи в Україні, прагненню урядів, які постійно змінюються, подолати її шляхом дерегуляції і лібералізації економічних відносин, посилює поглинання окремих корпорацій-агресорів інших підприємств протиправним шляхом – рейдерством.

Рейдерство – вилучення майна на законних підставах, в основі виникнення яких лежать прогалини в законі або системні недоліки функціонування державних інститутів (судової та правоохоронної систем, системи реєстрації юридичних осіб тощо) [2].

Рейдерство в Україні здебільшого полягає у набутті сумнівними шляхами тимчасового права розпоряджатися активами та якнайшвидшим продажем цих активів пов'язаним із рейдером особам, із наступним перепродуванням вилучених активів з метою унеможливити їхнє повернення законним власникам.

Рейдер – фізична чи юридична особа, спеціаліст із перехоплення оперативного керівництва або власності фірми за допомогою спеціально інсценованого бізнес-конфлікту [3, с. 8].

Основними об'єктами рейдерів є ВАТ (відкриті акціонерні товариства) та ЗАТ (закриті акціонерні товариства), хоча під їх атаки

потрапляють і ТОВ (товариства з обмеженою відповідальністю), що є фінансово нестабільними, де існує конфлікт між власниками.

Джерелами інформації про факти підготовки чи вчинення таких злочинів є:

1. Оперативна інформація, отримана оперативними підрозділами ОВС у процесі здійснення оперативно-розшукової діяльності.

2. Заяви і скарги юридичних, посадових осіб та громадян.

3. Відомості, що висвітлюються у ЗМІ, котрі знаходяться у вільному доступі. Тут, зокрема, вивчається моніторинг преси, де згадується про організації, які домінують на ринку і котрі потерпають від рейдерства.

4. Інформація, що надходить від державних і контролюючих органів:

– відомості, що надаються для податкових органів юридичною особою;

– відомості про експортні та імпорتنі операції (митниця);

– відомості про зареєстровані на компанію нерухомість та транспортні засоби тощо.

Оперативний інтерес становлять дані, які знаходяться у власників корпорацій (фірм, підприємств):

а) корпоративна інформація:

– засновницькі документи;

– положення, що регламентують діяльність органів управління корпорації;

– протоколи зборів акціонерів;

– протоколи засідань нарад директорів;

– відомості про дочірні та залежні товариства;

– про величину і структуру статутного капіталу;

– оперативна інформація про зміни в реєстрі акціонерів компанії;

б) фінансово-економічна інформація:

– про бухгалтерські баланси;

– про наявність і структуру дебіторської і кредиторської заборгованості;

– про наявність ліквідного майна і його правовий статус;

– про наявність податкового заставлення майна;

– про контрагентів компанії;

– інформація про податкову і банківську історію підприємства;

в) відомості про менеджмент і власників компанії:

– про посадових осіб компанії;

- про кількості акцій, що належать окремим власникам, їх частка в статутному капіталі;
- способи придбання і оплати акцій, що складають статутний капітал;
- інша інформація.

До осіб, які становлять оперативний інтерес у протидії законній господарській діяльності, належать:

1. Гравці на ринку, що використовують тактику злиття економічних структур для розширення свого бізнесу, які входять до:

- фінансово-промислових груп, що будують вертикально інтегровані у холдинги (від сировини до покупця);
- прямих конкурентів, що прагнуть контролю над більшою частиною локального ринку конкретної продукції або послуги;
- інвестиційних компаній, для яких недружні поглинання є способом заробітку;
- спеціалізованих компаній, що діють на користь існуючих або потенційних замовників;
- корпоративних шантажистів.

2. Корумповані посадові особи центральних або місцевих органів влади, органів судової системи, правоохоронних і контролюючих відомств.

3. Представники кримінальних структур (члени організованих злочинних формувань, їх лідери та «авторитети»), які залучаються для вчинення психологічного тиску на керівництво корпорацій (підприємств) або для фізичного захоплення компанії, а також для фізичного знищення їх власників чи близьких родичів або майна.

До категорії осіб, які можуть володіти інформацією про підготовку та вчинення злочину, на нашу думку, належать працівники державних органів та громадських об'єднань, які беруть участь у контролі за господарською діяльністю взагалі та діяльністю, що підлягає ліцензуванню. При цьому необхідно враховувати, що існує значна відмінність між особами, які беруть участь у господарській діяльності (робітники) і можуть знати, про економічні проблеми компанії (підприємства), та особами, які організують таку діяльність (виконавчі директори, головні бухгалтери, економісти та ін.).

Пропозиція зменшити обсяг промислового виробництва може бути виявлена на будь-якому з її етапів підготовки до поглинання компанії, тому завдання оперативних працівників відрізнятимуться залежно від форм готування протидії законній господарській діяльності. Характеризуючи специфічні риси процесу пошуку інформації, що виникають у матеріальній сфері в результаті протидії законній господарсь-

кої діяльності, насамперед необхідно зазначити, що суб'єкт пізнання (оперативний працівник) повинен чітко з'ясувати для себе особливості нормального функціонування тієї або іншої галузі економіки, технології здійснення певних господарських операцій, діяльність щодо (розподілу) купівлі й продажу акцій, порядок змінення власника підприємства тощо. Відповідно до особливостей нормального функціонування певної галузі економіки та здійснення господарської діяльності у певній формі можна визначити найбільш вірогідні напрями пошуку слідів матеріального характеру, що містять відомості про протиправність (злочинність) діяння.

Суб'єкт пізнання стикається з необхідністю вивчення (пошуку) слідів, що виникли (виникають) під час готування чи вчинення злочину як в ідеальній, так і в матеріальній сферах. Ці зміни можуть бути виявлені при переоформленні договорів (контрактів) на постачання сировини та реалізацію готової продукції, оголошення в ЗМІ про термінове виставлення підприємства на продаж тощо. Отже, для виявлення ознак злочину необхідно передовсім визначити об'єкти, на які злочинці мають намір здійснити поглинання чи захоплення. Перелік заходів залежить від етапу і господарської діяльності, на якому ця діяльність може бути направлена.

Наприклад, підготовку до укладення угоди, виконання якої може призвести до матеріальної шкоди або обмежити законні права чи інтереси того, хто займається господарською діяльністю, чи вимогу не виконувати укладену угоду, можна виявити шляхом економічного аналізу, а погрозу вбивством чи нанесенням тяжких тілесних ушкоджень щодо припинення законної господарської діяльності можна зафіксувати тільки за допомогою сил, засобів та методів оперативно-розшукової діяльності.

До наступної категорії осіб, які можуть володіти інформацією про підготовку та вчинення злочину, належать особи, які є потенційними злочинцями, внаслідок певних навиків та вмій (чи обізнаності з певними фактами), або певних дій (на момент здійснення пошукових заходів), а саме: особи, які раніше займалися господарською діяльністю, особливо яка підлягає обов'язковому ліцензуванню (працювали на підприємствах, установах та організаціях), отримавши досвід роботи, відповідні навиків та кваліфікацію, звільнились за власним бажанням; особи, які працюють чи працювали в охоронних (в тому числі приватних) структурах; наймані працівники, які самі займаються господарською діяльністю та безпосередньо займаються реалізацією виготовленої продукції або товарів; особи, щодо яких були порушені кримінальні справи (припинені за нереабілітуючих обставин); особи, які вчинюють

дії з підготовки до вчинення злочинів (протиправна вимога чи погрози на припинення законної господарської діяльності тощо); особи, які є членами організованих злочинних формувань, їх лідери та «авторитети», які намагаються нелегально контролювати бізнес-структури. Отже, до цієї категорії ми відносимо осіб, які у зв'язку зі своєю діяльністю мають можливість протидіяти законній господарській діяльності.

Виявленню та припиненню протидії законній господарській діяльності передують обов'язкове з'ясування документів, що засвідчують факт реєстрації суб'єкта господарювання, а також отримання ліцензії на окремий вид діяльності (компанії-агресора, підприємства, які поглинається) [4, с. 51–53].

Також вивченню підлягають такі документи:

- документи, що свідчать про здійснення господарської діяльності (транспортні, виробничі, бухгалтерські тощо);
- документи, в яких відображаються фінансові розрахунки (банківські платіжні доручення, роздруківки за рахунками тощо);
- чорнові записи (блокноти, нотатки, розрахунки, розписки, електронні документи тощо);
- контент-аналіз повідомлень у ЗМІ, мережі Інтернет, де можуть розміщуватися оголошення про продаж підприємства (компанії).

Порівняння результатів оперативно-розшукової діяльності, аналізу інформації, отриманої за запитом із зазначених органів, у підсумку свідчить про певні факти незаконного втручання в господарську діяльність підприємства.

Все це необхідно вивчати для того, щоб у майбутньому порівняти зі сумнівним рішенням суду щодо незаконної зміни правовласника.

На підготовку до вчинення злочину вказують:

1. Створення для компанії таких умов, за яких буде неможливо здійснити швидке виведення активів або ж обтяжити її істотними зобов'язаннями, що значно знизить вартість підприємства.

До таких дій належать накладення арешту на підставі судових рішень на всі значущі активи підприємства, а також заборони менеджменту підприємства укладати відповідні угоди на здійснення товарно-матеріальних та банківських операцій.

2. Цільове придбання акцій (частини) за рахунок за боргованості компанії для того, щоб встановити юридичний контроль над її підприємствами.

3. Створення умов, які перешкоджають проведенню строкових додаткових емісій акцій з метою зменшення частки участі компанії

(підприємства-власника) в статутному капіталі у відсотковому відношенні. Такі умови зазвичай створюються або шляхом накладення заборон на проведення додаткових емісій за допомогою рішення суду, або за допомогою досягнення відповідних неформальних домовленостей з уповноваженими реєструючими органами виконавчої влади на ринку цінних паперів.

4. Вжиття заходів, спрямованих на нейтралізацію дій окремих акціонерів компанії (підприємства).

Ці заходи іменуються блокуванням. У результаті використання цього прийому в корпоративній боротьбі акціонер (власник великої кількості акцій) компанії, принаймні, на деякий час, позбавляється можливості здійснювати права щодо акцій, які йому належать. За допомогою блокування агресор також досягає зменшення загальної кількості голосів на загальних зборах акціонерів (учасників) компанії, необхідних для ухвалення важливих рішень.

Окремим способом нейтралізації власників великих пакетів акцій є передача реєстру іншому реєстратору на підставі рішень судів згідно з позовною заявою.

5. Здійснення ворожих корпоративних дій стосовно компанії.

В основному ці дії зводяться до проведення позачергових загальних зборів акціонерів (учасників) компанії і формування паралельних органів управління підприємством. Також часто ворожі корпоративні дії матеріалізуються у вигляді судового рішення і рішень органів управління компанії. Щодо компанії ініціюється значна кількість надуманих позовних заяв, що скеровуються в суд.

6. Проведення політики, спрямованої на дестабілізацію ситуації в компанії, а також створення агресором різних проблем із постачальниками, споживачами, податковими і правоохоронними органами, органами державної влади і управління.

Вказані дії зводяться до скерування різних скарг і заяв у державні, правоохоронні та фіскальні органи. Часто компанії-агресори вдаються до безпідставного звернення до правоохоронних органів з метою кримінального переслідування керівників підприємства, його основних акціонерів.

Значна увага приділяється також роботі з контрагентами підприємства: основних постачальників і покупців забезпечують дезінформацією про близьке банкрутство компанії. На основі цього постачальники відмовляються постачати комплектуючі на умовах відстрочки платежу, вимагаючи передоплати. Такі раптові зміни збутової політики основних постачальників можуть повністю паралізувати нормальну роботу компанії (підприємства), при цьому її керівництво вимушене

здійснювати діяльність у двох напрямках: з агресором і з власними контрагентами.

7. Проведення потужної компанії в засобах масової інформації, спрямованої на дискредитацію керівництва підприємства, його основних акціонерів.

8. Здійснення заходів, які сприяють перехопленню управління компанії.

Ці заходи забезпечують встановлення фізичного контролю над компанією.

1. Вжиття заходів, які сприяють фізичному захопленню компанії, тобто наявність звернення до державних, приватних охоронних структур або до членів організованих злочинних формувань з метою захоплення компанії за винагороду.

Заходи щодо запобігання вчинення протидії законній господарській діяльності:

1. Реформування судової системи України.

2. Всезагальне підвищення культури підприємництва: це прозорість конкурентних відносин, підтримання ділової репутації суб'єктів господарювання.

3. Вдосконалення чинного законодавства.

Удосконалення потребують: Господарський, Цивільно-процесуальний та Кримінально-процесуальний кодекси, Закони України «Про господарські товариства», «Про виконавче провадження», податкова система України.

4. Залучення громадськості та преси до боротьби з вказаними злочинами. По-перше, будь-який випадок чи прояв рейдерства потрібно висвітлювати в ЗМІ. По-друге, потрібно боротися з рейдерством шляхом силового відстоювання своїх об'єктів колективом власників (мітинги тощо).

5. Об'єднання зусиль спецпідрозділів Служби безпеки України, органів внутрішніх справ та прокуратури, спрямовані на виявлення протидії законній господарській діяльності.

6. Дієва організація боротьби з корупцією та посилення відповідальності в цьому напрямі правоохоронців, суддів та інших державних службовців.

Кримінальний кодекс України визначає протидію законній господарській діяльності, яка характеризується пред'явленням протиправної вимоги, поєднаної з погрозою застосування насильства щодо потерпілого або близьких йому осіб, пошкодження чи знищення їх майна.

Вимога може полягати у категорично висловленій пропозиції:

- 1) припинити займатися господарською діяльністю;
- 2) обмежити таку діяльність;
- 3) укласти угоду;
- 4) не інтонувати укладену угоду [5, с. 556].

Висновок. Особливості виявлення і припинення злочинів, пов'язаних із протидією законній господарській діяльності, полягають у вчасному отриманні інформації про звернення корпорацій агресорів до судових інстанцій, з метою зміни правовласника, а також про їх підготовку до рейдерських захоплень. Також необхідно організувати проведення оперативно-розшукових заходів з метою документування погроз потерпілим підприємцям щодо обмеження чи припинення законної господарської діяльності.

1. Боротьба з господарськими злочинами: навч. посібник / Ф.А. Лопушанський, В.П. Філонов, Ю. Л. Титаренко; НАН України, інститут держави і права ім. В.М. Корецького. – Донецьк, 1997. – 159 с.

2. Рейдер (економіка). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki/>

3. Зеркалов Д.В. Рейдеры: пособие / Д.В. Зеркалов. – К.: КИТ, 2007. – 188 с.

4. Руденко О.О. Незаконна господарська діяльність: наук.-практ. / О.О. Руденко, С.І. Николаюк, Д.Й. Никифорчук. – К.: КНТ, 2008. – 160 с.

5. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. – 4-те вид., переробл. та доповн. / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – К.: Юридична думка, 2007. – 1184 с.

Гула Л.Ф. Особенности выявления и пресечения преступлений, связанных с противодействием законной хозяйственной деятельности.

Рассмотрен вопрос относительно выявления и прекращения преступлений, связанных с противодействием законной хозяйственной деятельности.

Ключевые слова: хозяйственная деятельность, противодействие, рейдерство, предупреждение, выявление преступлений.

Gula L.F. Features of detection and suppression of crimes related to counter action to the legitimate business activity.

The problem concerning the detection and suppression of crimes, related to counteraction with legal economic activity is considered in this article.

Key words: economic activity, counteraction, raider, warning, exposure of crimes.

Стаття надійшла 25 вересня 2012 р.

ОЦІНКА ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ТА ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРИКОРДОННОГО РЕГІОНУ (на прикладі Волинської області)

Здійснено комплексну оцінку взаємозв'язку між економічною безпекою та зовнішньоекономічною діяльністю прикордонного регіону, зокрема Волинської області. Підтверджено деструктивний вплив імпоротної залежності регіону та необхідність обґрунтування напрямів структурних змін в економіці регіону.

Ключові слова: економічна безпека, зовнішньоекономічна діяльність, загрози, методи економетричного оцінювання, імпульсна функція, деструктивний вплив.

Постановка проблеми. Розгляд територіального аспекту економічної безпеки обумовлений тим, що будь-який регіон може розглядатися як «квазідержава» або «квазікорпорація». Він має власні органи місцевого самоврядування, територію, населення, господарство. Тому і зовнішні впливи, які діють на державу, відбиваються на регіональній стабільності, а, з іншого боку, загрози регіональній безпеці є передумовою загроз для безпеки держави.

У контексті транскордонного співробітництва кожна з компонент економічної безпеки набуває специфічного значення, оскільки рівень безпеки впливає на інтенсивність ділових відносин між прикордонними територіями.

Так, при наявності численних загроз потенційні партнери, інвестори не бажають співпрацювати з підприємцями депресивного регіону, оскільки бояться піддати власний бізнес великим ризикам. Високий рівень економічної безпеки навпаки сприяє налагодженню зовнішньоекономічних ділових контактів.

З іншого боку, інтенсивність транскордонного співробітництва може мати вплив на стан економічної безпеки регіону. Характер цього впливу буде залежати від наявних функціональних зв'язків між індикаторами економічної безпеки і зовнішньоекономічної діяльності, а також від економічної політики в межах кожного співпрацюючого регіону.

Стан дослідження. Питанням економічної безпеки присвячена низка праць науковців. Так, у працях І. Бінька, О. Белова, Г. Пастернак-Таранушенка, В. Шлемка [1; 2] визначено базові складники економічної безпеки держави та чинники впливу на них, розроблені методи оцінки вірогідності негативного впливу зовнішнього середовища на ці складники. Регіональний вимір економічної безпеки досліджували О. Барановський, Т. Клебанова, В. Пономаренко, Н. Чернова [3; 4]. Стратегічні аспекти цієї проблематики розглядаються у працях Д. Буркальцева, З. Варналія, Я. Жаліла, О. Сасенко [5; 6]. Проте, ще недостатньо досліджені питання забезпечення економічної безпеки регіону у процесі здійснення зовнішньоекономічної діяльності.

Метою статті є здійснення комплексної оцінки взаємозв'язку між економічною безпекою та зовнішньоекономічною діяльністю прикордонного регіону.

Виклад основних положень. Як економічна безпека, так і динаміка зовнішньоекономічної діяльності є важливими для економічного розвитку прикордонного регіону, зокрема такого, як Волинська область. Економічна безпека відображає багато соціально-економічних тенденцій: наявність природо-ресурсного потенціалу та ефективність його використання, рівень ділової активності суб'єктів підприємницької діяльності, демографічні процеси, технологічні та екологічні аспекти. Усе це має вплив на можливості регіону динамічно розвиватись і співпрацювати зі стратегічними партнерами – регіонами сусідніх держав. У той же час зовнішньоекономічне співробітництво є складовою господарської діяльності області, що не може не відбиватися на економічній безпеці.

З огляду на це необхідно встановити наявність функціональних зв'язків між їх індикаторами.

Як показники зовнішньоекономічного співробітництва візьмемо обсяги експорту та імпорту Волинської області (оскільки переважальна частка зовнішньоторговельного обороту області припадає на Польщу – державу, з якою здійснюється транскордонне співробітництво) і проаналізуємо взаємозалежність їхньої динаміки зі зміною коефіцієнтів економічної безпеки регіону. Розглядаються коефіцієнти економічної безпеки, розраховані для Волинської області за показниками-стимуляторами згідно методики, описаної А. Степаненком та М.єГерасимовим [7]. При розрахунках використовувались місячні дані за 2009–2010 рр.

Як показали здійснені розрахунки, рівень економічної безпеки Волинської області дуже низький. Так, у 2003 р. значення показника становило 0,0981, а в 2010 р. він знизився до 0,0934. Такий рівень

економічної безпеки є критичним (допустимий рівень економічної безпеки А. Степаненко та М. Герасимов приймають на рівні 0,2 [7]).

З метою детального аналізу функціональних залежностей між досліджуваними показниками ми використали методи економетричного оцінювання. Для встановлення напряму причинно-наслідкових зв'язків між показниками, які розглядаються, використано тест Гренджера, результати якого показали, що існує зв'язок між рівнем економічної безпеки та імпортом Волинської обл. Так, гіпотезу про відсутність впливу економічної безпеки на імпорт можна відхилити на рівні статистичної значущості у 10% (табл. 1), тобто зміна рівня економічної безпеки спричиняє зміни у динаміці обсягів імпорту регіону. Причому зміни в імпорті відбуваються через півроку (з лагом у шість періодів).

Таблиця 1

Тест Гренджера для показників експорту, імпорту, економічної безпеки Волинської області

Гіпотеза	Лаги						
	1	2	3	4	5	6	7
EXPVOL _t не впливає на ESt	0,634 (0,431)	0,374 (0,691)	0,303 (0,823)	0,344 (0,845)	1,297 (0,304)	0,906 (0,514)	1,393 (0,282)
ESt не впливає на EXPVOL _t	0,455 (0,504)	0,409 (0,668)	0,317 (0,813)	0,321 (0,861)	0,633 (0,676)	1,737 (0,173)	1,302 (0,319)
IMPVOL _t не впливає на ESt	0,001 (0,987)	0,008 (0,992)	0,061 (0,980)	0,294 (0,079)	0,341 (0,882)	0,525 (0,782)	0,540 (0,791)
ESt не впливає на MPVOL _t	2,324 (0,137)	1,545 (0,230)	1,445 (0,253)	1,675 (0,190)	1,525 (0,227)	2,326 (0,080***)	2,534 (0,066***)

Розраховано авторами за: [8].

Примітка: EXPVOL_t – експорт Волинської обл., IMPVOL_t – імпорт Волинської обл., ESt – економічна безпека Волинської обл.

Тут і далі у дужках подано значення t-критерію з наведенням рівня статистичної значущості окремих коефіцієнтів: * – 1%, ** – 5%, *** – 10%.

Тест Гренджера не підтверджує наявності зв'язку між експортом та економічною безпекою Волинської обл., проте це не означає, що його не існує. Для подальшого і глибшого аналізу використано тест Джохансена, який ідентифікує слабкі зв'язки між показниками,

але не встановлює напряду причинності. Тест Джохансена засвідчує коінтеграцію показників $EXPVOL_t$, $IMPVOL_t$ та ES_t (табл. 2). Зв'язку немає з часовим лагом 1–3 періодів, проте для лагів 4 – 6 періодів на рівні статистичної значущості 5% можна стверджувати, що існує три коінтеграційні рівняння для $EXPVOL_t$, $IMPVOL_t$ та ES_t . Це передбачає одночасне оцінювання приведених рівнянь для трьох залежних змінних.

Таблиця 2

**Тест Джохансена для показників експорту,
імпорту, економічної безпеки Волинської області**

Кількість рівнянь	Лаги						Критичні значення	
	1	2	3	4	5	6	5%	1%
1	22,07	19,23	27,51	47,48**	79,36**	87,05**	29,68	35,65
2	7,55	7,67	13,55	24,18**	36,36**	37,71**	15,41	20,04
3	1,49	1,82	4,45	7,20**	9,89**	7,72**	3,76	6,65

Розраховано авторами за: [8].

Примітка. Тут і далі у дужках подано значення t-критерію з наведенням рівня статистичної значущості окремих коефіцієнтів: * – 1%, ** – 5%, *** – 10%.

Таким чином, тест Джохансена підтвердив результати тесту Гренджера про наявність зв'язку між економічною безпекою та імпортом. У той же час було виявлено й залежності між експортом та рівнем економічної безпеки.

З урахуванням тестових значень для окремих лагів обґрунтованим є вибір статистичної моделі з чотирма лагами (вплив зміни одного показника на інший проявляється через чотири місяці, а не через шість, як це виявив тест Гренджера).

З метою наступного глибшого аналізу використано метод найменших квадратів з інструментальними змінними (2SLS). Результати оцінки 2SLS для $EXPVOL_t$, $IMPVOL_t$, ES_t подано у табл. 3. Коефіцієнт детермінації R^2 є достатньо високим у всіх трьох рівняннях. Статистика DW виявляє брак автокореляції відповідних залишків у рівняннях для $EXPVOL_t$ та $IMPVOL_t$, тоді як цього немає у рівнянні для ES_t .

Згідно отриманих результатів, рівень економічної безпеки Волині понижує імпортна активність. Такий же вплив має і експорт,

проте коефіцієнта цього показника не вистачає статистичної значущості. Обернений зв'язок між експортом та економічною безпекою Волинської області підтверджує й рівняння для $EXPVOL_t$. Збільшення імпорту не впливає на експорт на статистично значущому рівні, хоча коефіцієнт цього показника додатній. На динаміку імпорту позитивно впливає зростання експорту і негативно – підвищення рівня економічної безпеки.

Таблиця 3

Результати оцінки 2SLS для показників експорту, імпорту, економічної безпеки Волинської області

Незалежні змінні	Залежні змінні		
	ES_t	$EXPVOL_t$	$IMPVOL_t$
Константа	-0,003 (-0,116)	-0,427 (-2,406)	0,605 (3,391)
ES_t	–	-0,009 (-1,021*)	-0,311 (-2,306*)
$EXPVOL_t$	-0,253 (-1,043)	–	0,208 (1,962*)
$IMPVOL_t$	-0,067 (-1,074*)	0,230 (1,051)	–
Скор. R^2	0,95	0,97	0,94
DW	2,54	1,98	1,93

Розраховано авторами за: [8].

Для перевірки достовірності отриманих результатів використано інший метод оцінювання залежностей – метод векторної авторегресії з коригуванням помилки, оскільки нестационарні ряди залежних змінних є коінтегрованими (коінтеграційні зв'язки були ідентифіковані за допомогою тесту Джохансена, що описувався вище). Результати векторної авторегресії для $EXPVOL_t$, $IMPVOL_t$ та ES_t подано у табл. 4.

Аналіз довгострокових залежностей показує, що збільшення імпорту знижує рівень економічної безпеки Волинської області і не впливає на експорт на статистично значущому рівні.

Відповідно можна стверджувати, що посилення економічної безпеки обмежує імпорт, але на цей показник не впливає експорт. Залишки обох коінтеграційних рівнянь істотно впливають на короткочасну динаміку всіх залежних змінних.

**Результати векторної авторегресії для показників
експорту, імпорту, економічної безпеки Волинської області**

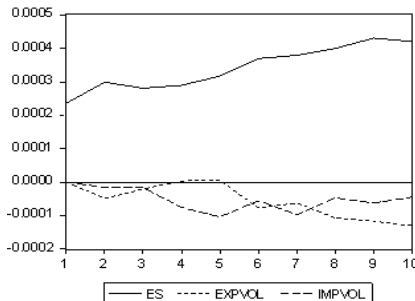
Кointegraційні рiвняння	1	2	3
ES_{t-1}	1,000	0,000	
$EXPVOL_{t-1}$	0,000	1,000	
$IMPVOL_{t-1}$	6,451 (2,046**)	-3,542 (-1,024)	
Константа	-10,012	-1,568	
Коригування помилки	ES_t	$EXPVOL_t$	$IMPVOL_t$
z1	-0,086 (-2,096*)	-0,153 (-3,532*)	-0,213 (-4,653*)
z2	-0,235 (-2,246**)	-0,243 (-5,091*)	-0,077 (-2,583**)
ES_{t-1}	0,056 (0,443)	0,359 (0,954)	0,121 (0,856)
ES_{t-2}	-0,132 (-1,056)	0,299 (1,256)	-0,328 (-2,562**)
ES_{t-3}	-0,125 (-0,086)	0,255 (1,145)	-0,067 (-0,659)
ES_{t-4}	-0,075 (-0,552)	0,182 (0,824)	-0,105 (-0,756)
$EXPVOL_{t-1}$	0,094 (1,256)	0,205 (1,546***)	0,165 (2,452**)
$EXPVOL_{t-2}$	0,025 (1,145)	-0,185 (-0,256)	0,123 (1,563)
$EXPVOL_{t-3}$	-0,002 (-0,029)	-0,011 (-0,203)	0,019 (0,259)
$EXPVOL_{t-4}$	0,084 (1,321)	0,159 (1,752)	-0,152 (-2,421**)
$IMPVOL_{t-1}$	0,186 (1,254)	-0,065 (-0,258)	-0,286 (-1,756)
$IMPVOL_{t-2}$	0,014 (0,095)	-0,223 (-0,965)	-0,659 (-1,125**)
$IMPVOL_{t-3}$	-0,046 (-0,323)	-0,253 (-0,967)	-0,007 (-0,054)
$IMPVOL_{t-4}$	-0,241 (-1,568***)	0,035 (0,086)	0,108 (0,963)
Константа	-2,231 (-1,532)	-3,524 (-1,508)	-6,421 (-4,931*)
SSR	0,048	0,129	0,045
Скор. R^2	0,63	0,50	0,61
Log likelihood	171,59	132,81	176,77
AIC	-6,75	-5,96	-6,99
SC	-6,20	-5,09	-6,25

Розраховано авторами за: [8].

З метою аналітичної інтерпретації отриманих результатів векторної авторегресії на рис. 1 за допомогою імпульсної функції показано динаміку взаємного впливу кожної із залежних змінних: економічної безпеки, експорту, імпорту Волинської обл. (імпульсна функція показує реакцію поточних і майбутніх значень залежної змінної на зміну незалежної змінної з амплітудою в одне стандартне відхилення).

Рівень економічної безпеки в короткостроковій перспективі зростає під впливом зменшення обсягів експорту та імпорту (рис. 1а). У довгостроковій перспективі підтверджується обернена залежність між економічною безпекою і динамікою експорту та імпорту (це пояснюється тим, що експорт Волинської обл. істотно залежить від імпорту, тому їхній вплив на економічну безпеку є подібним).

Експорт істотно залежить від рівня економічної безпеки та імпорту. Протягом двох місяців нарощування обсягів імпорту та супутнє підвищення рівня економічної безпеки погіршує динаміку експорту (рис. 1б). У довгостроковій перспективі ця залежність стає менш стійкою. Це легко пояснити, беручи до уваги галузеву структуру виробництва експортної продукції регіону. Товарами номенклатури експорту переважно є сільськогосподарська продукція, для виробництва якої в значних обсягах імпортують мінеральні добрива та отрутохімікати. Також значну частку в експорті займають машини та обладнання, монтаж яких здійснюється повністю із закордонних вузлів та комплектуючих. Стрімке збільшення імпорту означає початок виробничого циклу, під час якого підприємства майже не експортують. У довгостроковій перспективі обернений зв'язок між експортом та імпортом зникає і навіть з'являється пряма залежність. Імпорт Волинської області має однозначно прямий зв'язок із рівнем економічної безпеки (рис. 1в). Спостерігається погіршення у динаміці імпорту із зменшенням обсягів експорту, проте приблизно через півроку після зменшення експорту, характер зв'язку з імпортом стає протилежним.

а) чинники економічної безпеки;

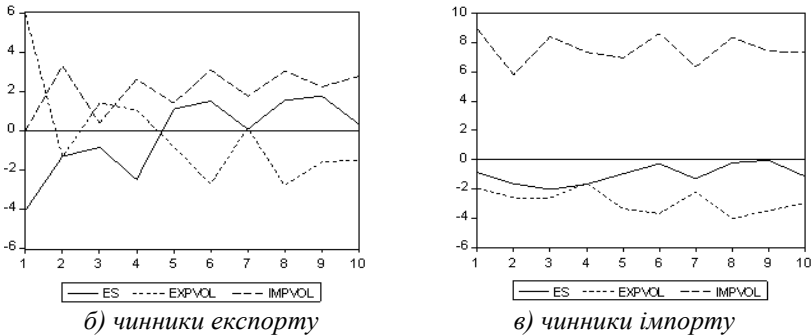

Рис. 1. Імпульсна функція: чинники економічної безпеки, експорту та імпорту Волинської області

Розраховано та побудовано імпульсну функцію авторами за: [8].

Висновок. Отже, зіставлення результатів оцінки досліджуваних зв'язків за допомогою різних методів дає можливість стверджувати, що між показниками зовнішньої торгівлі та економічною безпекою Волинської області є обернена взаємозалежність. Економічна безпека насамперед залежить від імпорту (зв'язок негативний), а підвищення рівня економічної безпеки обмежує як експорт, так і імпорт. Ця теза підтверджує деструктивний вплив імпортової залежності регіону та актуалізує необхідність обґрунтування напрямів структурних змін в економіці регіону.

1. Шлемко В.Т. Економічна безпека України: сутність і напрямки забезпечення / В.Т. Шлемко, І.Ф. Бінько. – К.: НІСД, 1997. – 112 с.
2. Пастернак-Таранушенко Г.А. Економічна безпека держави. Методологія забезпечення: монографія / Г.А. Пастернак-Таранушенко. – К.: Київський економічний інститут менеджменту, 2003. – 320 с.
3. Барановський О. Визначення показників економічної безпеки / О. Барановський // Економіка. Фінанси. Право. – 1999. – № 8. – С. 14–16.
4. Пономаренко В.С. Экономическая безопасность региона: анализ, оценка, прогнозирование: монография / В.С. Пономаренко, Т.С. Клебанова, Н.Л. Чернова. – Х.: ИД ИНЖЕК, 2004. – 144 с.
5. Варналій З.С. Економічна безпека України: проблеми та пріоритети зміцнення / З.С. Варналій, Д.Д. Буркальцева, О.С. Саєнко. – К.: Знання України, 2011. – 299 с.
6. Жаліло Я.А. Теорія та практика формування ефективної економічної стратегії держави: монографія / Я.А. Жаліло. – К.: НІСД, 2009. – 336 с.

7. Степаненко А.В. Оцінка економічної безпеки України та її регіонів / А.В. Степаненко, М.І. Герасимов // Регіональна економіка. – 2002. – № 2. – С. 39–54.

8. Офіційний сайт Головного управління статистики у Волинській області. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.lutsk.ukrstat.gov.ua/>.

Живко З.Б., Засадко В.В. Оценка взаимосвязи экономической безопасности и внешнеэкономической деятельности приграничного региона (на примере Волинской области).

Осуществлена комплексная оценка взаимосвязи между экономической безопасностью и внешнеэкономической деятельностью приграничного региона, в частности Волинской области. Подтверждено деструктивное влияние импортной зависимости региона и необходимость обоснования направлений структурных изменений в экономике региона.

Ключевые слова: *экономическая безопасность, внешнеэкономическая деятельность, угрозы, методы эконометрического оценивания, импульсная функция, деструктивное влияние.*

Zhivko Z.B., Zasadko V.V. Assessment of the relationship of economic security and foreign trade of the frontier region (for example, Volyn' region).

The article deals with comprehensive assessment of the relationship between economic security and foreign economic activity of the border region, particularly the Volyn' region. The destructive impact of import dependence of the region and the need to ground the areas of structural changes in the economy of the region are confirmed.

Key words: *economic security, foreign economic activity, threats, methods of econometric estimation, impulse function, destructive influence.*

Стаття надійшла 18 жовтня 2012 р.

УДК 65.012.8

О.І. Захаров

СТРАТЕГІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА

Розглядаються підходи до розробки стратегії економічної безпеки як складової загальної стратегії підприємства.

Ключові слова: *підприємство, небезпеки, загрози, стратегія економічної безпеки, система економічної безпеки, глобалізація економіки, зовнішня середа, внутрішня середа.*

Постановка проблеми. Сучасні підприємства здійснюють свою діяльність в умовах високої невизначеності процесів, які відбуваються

у світовій та вітчизняній економіці. У таких умовах успішна діяльність їх систем економічної безпеки залежить від рівня стратегічного управління, в основі якого лежить стратегія економічної безпеки [5]. Для розробки ефективної стратегії економічної безпеки необхідно розкрити зміст поняття «стратегія економічної безпеки», визначити структуру та зміст стратегії економічної безпеки, а також алгоритм її розробки.

Стан дослідження. Вирішенню проблеми розробки та ефективної реалізації стратегії підприємства присвятили свої дослідження вітчизняні та зарубіжні вчені, в тому числі Р. Акофф, І. Ансофф, М. Мескон, О. Виханський, О. Власюк [1; 2; 3; 6] та інші. Однак їхні праці не стосувалися питань, пов'язаних безпосередньо з розробкою стратегії економічної безпеки підприємств.

Не вирішена раніше частина загальної проблеми. Успішна діяльність підприємств в умовах нестабільної економіки та високої невизначеності процесів, які в ній відбуваються, залежить від рівня стратегічного управління їх системою економічної безпеки.

Однак слід зазначити, що проблема стратегічного управління системою економічної безпеки до теперішнього часу не вирішена. Не існує також єдиних підходів до змісту і методики розробки стратегії економічної безпеки підприємств.

Метою дослідження є стратегія економічної безпеки підприємства.

Виклад основних положень. Важливою складовою частиною стратегічного управління системою економічної безпеки організації є стратегічне планування. Воно повинно бути спрямоване на визначення цілей і вироблення планів довгострокової і поточної діяльності системи економічної безпеки з протидії реальним і потенційним небезпекам і загрозам стабільної роботи та розвитку.

Стратегічне планування діяльності системи економічної безпеки включає в себе сукупність основоположних поглядів та ідей на розвиток системи економічної безпеки підприємства з урахуванням можливої трансформації існуючих та появи нових небезпек і загроз для його діяльності та економічної безпеки у найближчій та віддаленій перспективах.

В умовах високої невизначеності процесів, які відбуваються у світовій та вітчизняній економіці, стабільна робота підприємства значною мірою залежить від його готовності і здатності адекватно реагувати на реальні та потенційні несприятливі фактори зовнішнього і внутрішнього середовища. Це можна зробити тільки за умови ефективного стратегічного управління діяльністю підприємства та його системи економічної безпеки. Стратегічне управління дозволяє не тільки

своєчасно реагувати на існуючі небезпеки і загрози, але й також прогнозувати, оцінювати і здійснювати своєчасну підготовку до тих небезпек і загроз, які можуть виникнути у найближчій та віддаленій перспективі. Це обумовлено тим, що система економічної безпеки має складну структуру, яка складається із значного числа зовнішніх і внутрішніх суб'єктів, а також має матеріально-технічну базу і використовує складні технології, форми і методи роботи з протидії небезпекам і загрозам для діяльності підприємства і його економічної безпеки. Для того, що організувати ефективну діяльність системи економічної безпеки, необхідно вирішити низку складних завдань щодо створення механізмів управління і взаємодії, за допомогою яких можна синхронізувати діяльність усіх суб'єктів системи економічної безпеки. Це досить складне комплексне завдання, вирішення якого потребує певного часу і матеріальних витрат, а також відповідної підготовки фахівців системи економічної безпеки, керівників і всього персоналу підприємства. Для успішного його вирішення необхідно:

- Спрогнозувати можливий розвиток процесів, які відбуваються у світовій та вітчизняній економіках, а також в тому сегменті економіки, де працює підприємство. Особливу увагу при цьому необхідно приділяти факторам небезпек і загроз для діяльності підприємства, їх сучасному стану, можливої трансформації і ступеня негативного впливу на діяльність підприємства і його економічну безпеку в даний час, у найближчій та віддаленій перспективі.

- Розробити модель перспективної системи економічної безпеки, здатної ефективно протидіяти не тільки реально існуючим небезпекам і загрозам економічній безпеці підприємства, але і тим, що можуть виникнути в найближчій та віддаленій перспективах. А також спланувати та здійснити поетапне її створення на підприємстві.

- Здійснити поетапне оснащення системи економічної безпеки підприємства засобами сигналізації, відеоспостереження, захисту та іншими технічними засобами, які існують в даний час, а також їх перспективними зразками, що тільки розробляються і можуть з'явитися на ринку в найближчій та віддаленій перспективах.

- Організувати безперервну освіту і професійне навчання співробітників системи економічної безпеки.

- Налагодити, підтримувати і розвивати постійну взаємодію з органами державної влади та правоохоронними органами.

- Сприяти розробці законів та інших правових актів, які регламентують діяльність недержавної системи безпеки та її суб'єктів.

Всі перераховані вище завдання для свого вирішення вимагають точного прогнозу можливого розвитку подій у зовнішньому середо-

вищі підприємств у даний час і в перспективі, певного часу для їх вирішення, відповідних фінансових та матеріально-технічних засобів, підготовленого персоналу. Тому для їх вирішення потрібне стратегічне планування, що дозволяє не тільки створити систему економічної безпеки, здатну протистояти сучасним небезпекам і загрозам, але й гармонійно розвиватися з урахуванням з прогнозованої трансформації цих небезпек і загроз у найближчій та віддаленій перспективах. Сучасна система економічної безпеки дуже складна та інерційна, тому вимагає складного еволюційного розвитку, що потребує часу, наступності, відповідного фінансування та матеріально-технічного оснащення, постійного підвищення рівня знань керівників і персоналу підприємства і насамперед його штатного підрозділу економічної безпеки (служби економічної безпеки, відділу економічної безпеки, департаменту економічної безпеки, управління економічної безпеки та ін.) Такий розвиток системи економічної безпеки можливий лише за умови стратегічного планування її діяльності.

В основі стратегічного планування лежить стратегія економічної безпеки, яка розробляється на період від одного до п'яти–десяти років у залежності від розмірів підприємства, того, чим воно займається, його прибутковості, перспектив та динаміки розвитку, рівня конкуренції, в тому числі недобросовісної, та багатьох інших факторів [5].

Стратегія економічної безпеки підприємства – це довготривалі, найбільш принципові і важливі установки, плани, наміри керівників (власників) підприємства, спрямовані на створення та постійний розвиток системи економічної безпеки, здатної адекватно протидіяти всім внутрішнім та зовнішнім небезпекам і загрозам його стабільної роботи та розвитку в даний час, а також у найближчій та віддаленій перспективах.

Стратегія економічної безпеки підприємства повинна розроблятися з урахуванням реально існуючих і потенційно можливих небезпек і загроз для його діяльності. А також специфіки діяльності й особливостей самого підприємства, існуючих у нього можливостей і прагнення створити систему економічної безпеки певного рівня. Рівень системи економічної безпеки визначається керівниками (власниками) підприємства.

Основний зміст і напрямок стратегії економічної безпеки визначають керівники (власники) підприємства, вони ж очолюють створену групу з її розробці.

До складу групи розробників можуть входити керівники та відповідні фахівці структурних підрозділів підприємства, в тому числі його штатного підрозділу економічної безпеки.

Для того, щоб розробити ефективну стратегію економічної безпеки, її розробники повинні добре знати становище підприємства на ринку, а також процеси, що відбуваються в його внутрішньому та зовнішньому середовищі. Тільки маючи чітке уявлення про те, що відбувається на ринку, та насамперед про всі чинники небезпек і загроз для діяльності підприємства, а також щодо існуючих і перспективних інноваційних технологій та інженерно-технічних засобів у сфері економічної безпеки, можна розробити ефективну стратегію економічної безпеки, здатну забезпечити створення сприятливих умов для стабільного функціонування і розвитку підприємства. І в кінцевому підсумку досягнення ним поставлених бізнес-цілей.

Стратегія економічної безпеки повинна складатися з розділів, які включають основні заходи щодо розвитку системи економічної безпеки. У тому числі:

- удосконалення матеріально-технічної бази системи економічної безпеки;

- підвищення професіоналізму кадрового складу штатного підрозділу економічної безпеки;

- впровадження інноваційних технологій, інструментів, методів і методик протидії, попередження або суттєвого зниження негативного впливу чинників небезпек і загроз зовнішнього і внутрішнього середовищ підприємства;

- впровадження ефективних механізмів управління і взаємодії внутрішніх і зовнішніх суб'єктів системи економічної безпеки підприємства;

- розвиток структури системи економічної безпеки підприємства;
- удосконалення правової бази організації та діяльності системи економічної безпеки.

Слід підкреслити, що стратегія економічної безпеки – це не окремий, відірваний від загальних планів підприємства плануючий документ, а навпаки – вона є глибоко інтегрованою із загальними планами підприємства. А вся діяльність системи економічної безпеки синхронізована з основною діяльністю підприємства і спрямована на створення для неї сприятливих і безпечних умов. Стратегія економічної безпеки повинна бути складовою частиною загальної стратегії підприємства. Вона складається з попередньо запланованих і ретельно скоординованих як між собою, так і з загальною стратегією підприємства спеціальних заходів, спрямованих на створення сприятливих, безпечних умов для ринкової діяльності підприємства. На рис. 1 показана модель взаємодії стратегії економічної безпеки із загальною стратегією підприємства.

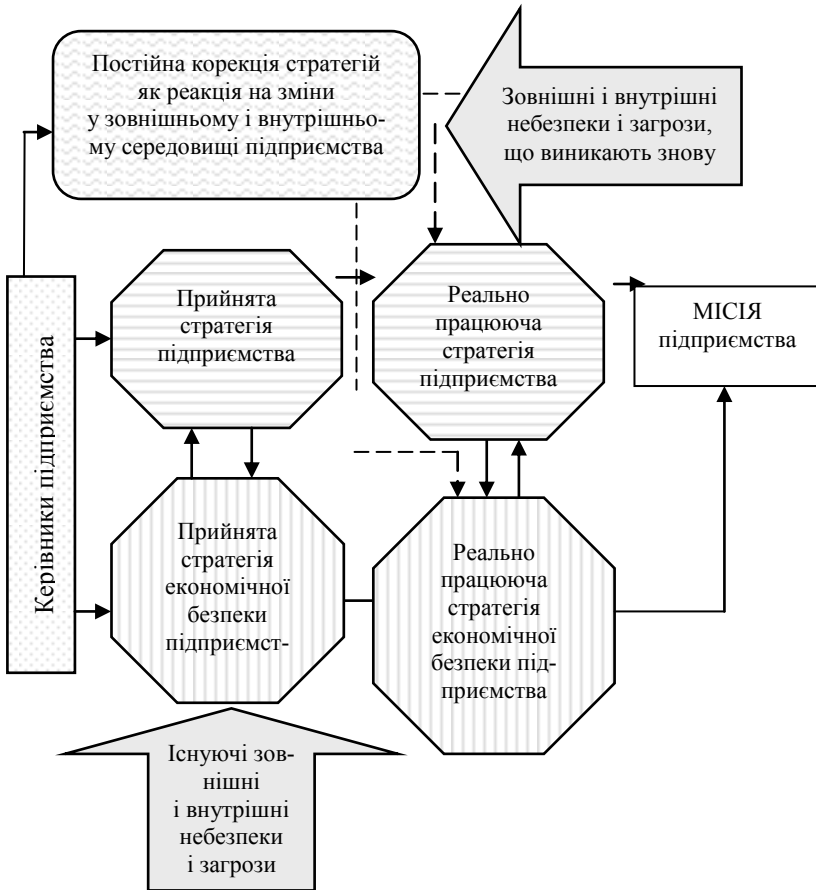

Рис. 1. Модель взаємодії стратегії економічної безпеки із загальною стратегією суб'єкта господарської діяльності

У відповідності з цією моделлю розробка стратегії економічної безпеки здійснюється паралельно з розробкою загальною стратегією підприємства в режимі постійного інформаційного обміну. Це пов'язано з необхідністю забезпечення безпеки підприємства на всіх етапах реалізації його загальної стратегії, що можливо лише тоді, якщо розробники стратегії економічної безпеки мають повне уявлення про головні напрямки діяльності підприємства, які визначені в його загальній стратегії.

Слід також враховувати, що діяльність підприємства здійснюється в умовах високої невизначеності процесів, які відбуваються в його зовнішньому середовищі, котра є надто нестабільною і більше того, кризовою. Кризи постійно відбуваються в різних її сферах: в економіці, політиці, міжнародних відносинах, у соціальній сфері і т. д. Ці кризи можуть обмежуватися національними кордонами, а іноді носять і глобальний характер. Тому навіть дуже добре розроблена стратегія підприємства (загальна стратегія, стратегія економічної безпеки, інші стратегії) повинна постійно коригуватися з урахуванням змін, що відбуваються в його зовнішньому середовищі. Це означає, що будь-яка стратегія, розроблена на підприємстві, в тому числі й стратегія економічної безпеки, повинна складатися з двох частин. Перша частина – це попередньо розроблена, запланована стратегія, друга частина – це реальна стратегія [6].

Стратегія економічної безпеки також складається з двох частин. Перша частина – це попередньо розроблена стратегія економічної безпеки, яка є складовою частиною загальної стратегії підприємства. Друга частина – це його реальна стратегія економічної безпеки, яка сформувалася під впливом процесів, що відбуваються у зовнішньому середовищі підприємства як відповідна реакція на них.

Запланована стратегія економічної безпеки підприємства – це заплановані дії, спрямовані на попередження або зниження впливу на діяльність підприємства негативних факторів зовнішнього та внутрішнього середовища існуючих в період розробки стратегії економічної безпеки.

Реальна стратегія економічної безпеки – це заплановані дії щодо забезпечення економічної безпеки підприємства, до яких оперативно вносяться необхідні поправки в разі виникнення нових небезпек і загроз для економічної безпеки підприємства.

Таким чином, важливим завданням стратегічного управління є не тільки розробка відповідної стратегії економічної безпеки, але і її адаптація до постійно мінливих ситуацій на ринку. Стратегія економічної безпеки повинна враховувати і адекватно реагувати в першу чергу на такі процеси, що відбуваються у зовнішньому і внутрішньому середовищі, які в найближчій та віддаленій перспективах можуть призвести до виникнення нових небезпек і загроз для стабільної роботи і розвитку підприємства. Для цього необхідно, щоб керівники (власники) підприємства та його структурних підрозділів, фахівці штатної служби економічної безпеки постійно вивчали процеси і явища, які відбуваються на ринку, та насамперед ті з них, що несуть пряму загрозу для економічної безпеки підприємства. Керівникам системи економічної

безпеки підприємства необхідно приділяти постійну увагу всьому тому, що відбувається в зовнішньому середовищі, аналізувати динаміку, зміни, і на основі отриманої інформації оперативно вносити відповідні зміни в стратегію економічної безпеки.

Стратегія економічної безпеки повинна максимально враховувати всі ринкові процеси, які здатні при збігу різних факторів створити загрозу для діяльності підприємства. Вона має бути динамічною, постійно оновлюватися залежно від зміни умов діяльності підприємства на ринку, у тому числі появи нових загроз або можливостей для розвитку підприємства.

Для створення та успішної реалізації стратегії економічної безпеки підприємства необхідно вирішити наступні взаємопов'язані завдання:

- визначити області загроз і сформулювати стратегічні напрямки діяльності щодо протидії загрозам;

- на основі загальної стратегії безпеки визначити конкретні напрямки роботи;

- визначити роль і місце кожного структурного підрозділу в системі безпеки підприємства;

- поставити стратегічні цілі та завдання щодо забезпечення економічної безпеки підприємства;

- організувати діяльність щодо ефективної реалізації обраної стратегії економічної безпеки підприємства;

- здійснити оцінку проробленої роботи щодо забезпечення економічної безпеки підприємства та аналіз рівня його безпеки;

 - виконати моніторинг і аналіз процесів, що відбуваються на ринку;

 - внести корективи у стратегію економічної безпеки і у діяльність з її реалізації.

Процес реалізації стратегії економічної безпеки включає:

- дії з використання сучасних технологій забезпечення економічної безпеки (технічні засоби захисту інформаційних систем, матеріальних цінностей та персоналу);

- зусилля з налагодження та підтримання тісної взаємодії з органами державної влади у діяльності щодо попередження економічних злочинів та забезпечення економічної безпеки;

- своєчасні та адекватні захисні заходи проти дій конкурентів і злочинних угруповань;

- постійний збір і аналіз інформації про процеси, що відбуваються у зовнішньому і внутрішньому середовищі підприємства;

- своєчасне виявлення нових загроз і розробка заходів щодо їх нейтралізації або зниження рівня впливу;

визначення місця і ролі всіх структурних підрозділів підприємства в його системі економічної безпеки;

постійне інформування та інструктажі керівників і персоналу та персоналу підприємства з питань безпеки;

систему підбору і підготовки співробітників служби економічної безпеки підприємства.

Алгоритм розробки стратегії економічної безпеки представлений на рис. 2.

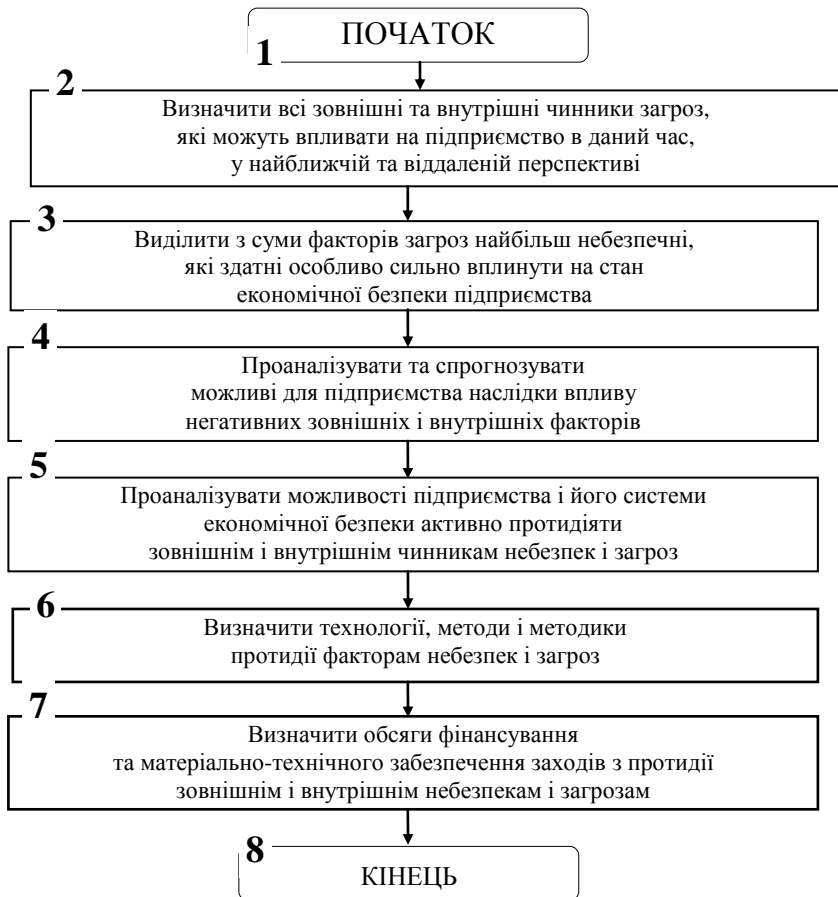

Рис. 2. Алгоритм розробки стратегії економічної безпеки підприємства

Найважливішим завданням стратегічного управління в сфері економічної безпеки є ефективна реалізація прийнятої стратегії. Завдання реалізації стратегії економічної безпеки полягає в правильній оцінці її місця у загальній стратегії підприємства, а також у професійному виконанні в намічені терміни всіх запланованих заходів та отримання необхідних результатів.

Робота з реалізації стратегії належить до сфери адміністративної діяльності та включає вирішення наступних завдань:

створення ефективної структури служби економічної безпеки та підбір персоналу високої кваліфікації;

виділення необхідних фінансових ресурсів;

забезпечення сучасними технічними засобами отримання та захисту інформації, а також охорони і захисту персоналу і матеріальних цінностей;

створення організаційних можливостей для залучення провідних фахівців і всього персоналу підприємства до виконання стратегії;

визначення внутрішньої і зовнішньої політики організації, що забезпечує реалізацію стратегії економічної безпеки.

Розробка стратегії економічної безпеки здійснюється безпосередньо керівниками (власниками) підприємства, а також керівниками його структурних підрозділів, провідними спеціалістами та експертами з питань економічної безпеки.

Керівники (власники) підприємства визначають спільні підходи до побудови системи економічної безпеки, напрями, основні завдання і принципи її діяльності, механізми управління і взаємодії, а також порядок фінансування та матеріально технічного забезпечення. Безпосередньо стратегію економічної безпеки розробляють фахівці штатного підрозділу економічної безпеки під керівництвом його керівника та із залученням, у разі потреби, провідних фахівців інших структурних підрозділів підприємства.

Отже, основною складовою частиною стратегічного управління системою забезпечення економічної безпеки є стратегічне планування. Відповідальність за розробку і реалізацію стратегії економічної безпеки несе, насамперед, вище керівництво підприємства.

Висновки. В умовах високої невизначеності процесів, що відбуваються у світовій та вітчизняній економіках, успішна діяльність підприємства залежить від системи економічної безпеки. Її ефективність, своєю чергою, залежить від рівня стратегічного управління, важливою складовою, якого є стратегія економічної безпеки.

Стратегія економічної безпеки повинна складатися з розділів, що включають основні заходи, спрямовані на розвиток системи економічної безпеки, вдосконалення її матеріально-технічної бази, протидію, попередження або істотне зниження впливу факторів небезпек і загроз для успішної діяльності підприємства на ринку.

Для розробки ефективної стратегії економічної безпеки необхідно насамперед глибоко вивчити та проаналізувати всі фактори внутрішнього і зовнішнього середовища підприємства, які впливають або можуть у найближчій чи віддаленій перспективах негативно вплинути на його діяльність.

-
1. Акофф Р. Планирование будущего корпорации / Р. Акофф; [пер. с англ.]. – М.: Сирин, 2002. – 256 с.
 2. Ансофф И. Новая корпоративная стратегия. – СПб.: Питер, 1999. – С. 305–307.
 3. Виханский О.С. Менеджмент: учебник / О.С. Виханский, А.И. Наумов. – 3-е изд. – М.: Гардарики, 1999. – 528 с.
 4. Власюк О.С. Стратегія розвитку України: теорія і практика / О.С. Власюк. – К.: НІСІ, 2002. – 864 с.
 5. Управління-фінансово-економічною безпекою: навч. посібник / [Кириченко О.А., Лаптев С.М., Пригунов П.Я., Захаров О.І.]. – К.: ТОВ «Дорадо-Друк», 2010. – 479 с.
 6. Мескон М. Основы менеджмента / М. Мескон; [пер. с англ.]. – М.: ДЕЛЮ, 2001. – 800 с.
 7. Новикова О.Ф. Економічна безпека: концептуальне визначення та механізм забезпечення / О.Ф. Новікова, Р.В. Покотоленко; [наук. ред. О.І. Амоша]; НАН України; Ін-т економіки промисловості. – Донецьк, 2006. – 407 с.

Захаров А.И. Стратегия экономической безопасности предприятия.

Рассматриваются подходы к разработке стратегии экономической безопасности как составляющей общей стратегии предприятия.

Ключевые слова: *предприятие, угрозы, стратегия экономической безопасности, система экономической безопасности, глобализация экономики, внешняя среда, внутренняя среда.*

Zakharov A.I. The strategy of economic security.

Approaches to a strategy of economic security as part of the overall business strategy.

Key words: *enterprise, danger, threat, strategy of economic security, the system of economic security, economic globalization, external environment, internal environment.*

Стаття надійшла 13 листопада 2012 р.

НАСЛІДКИ ВПЛИВУ КОРУПЦІЇ НА ДІЯЛЬНІСТЬ ВІТЧИЗНЯНИХ ПІДПРИЄМСТВ АВТОТРАНСПОРТНОЇ ГАЛУЗІ

Проаналізовано вплив однієї із наймасштабніших загроз вітчизняним підприємствам автотранспортної галузі – корупції, обґрунтовано її наслідки для держави, бізнесу і окремих громадян.

Ключові слова: автотранспортні підприємства, інновації, інвестиції, корупція, наслідки корупції, вплив корупції на бізнес, загрози, державні видатки.

Постановка проблеми. Вітчизняна промисловість упродовж вже понад двадцяти років перебуває у досить складному становищі, що зумовлено низкою факторів, в тому числі й значною корумпованістю суспільства. Корупція є проблемою, яка присутня і має значний негативний вплив на всі сфери життя. Держава може процвітати лише за умови комплексного розвитку всіх сфер і, що є визначальним, – безперебійної роботи промисловості. Однією із домінантних галузей промисловості є автотранспортна, яка займала лідируючі позиції в УРСР. Довший час після розпаду СРСР спостерігалася від’ємна динаміка росту автомобілебудування і практично повна зупинка діяльності автотранспортних підприємств. Однією з причин було тотальне панування корупції. За останні декілька років ситуація покращилася, але прояви корупції і далі гальмують розвиток промисловості. Тому наукове дослідження проявів корупції і її наслідків є особливо актуальним і перспективним, адже це створить можливість для розробки дієвих антикорупційних заходів.

Стан дослідження. Вивченням корупції займалися чимало науковців, ґрунтовними є дослідження вітчизняних вчених М. Камлика, М. Мельника, С. Невмержицького, але, здебільшого, проблема корупції ними розглядається з позиції макrorівня або невиробничих галузей, що має суттєві відмінності від промисловості. Вплив корупційних дій на розвиток окремих галузей виробництва є недостатньо дослідженим і потребує вивчення.

Мета дослідження. Дослідити негативні наслідки впливу корупції на автотранспорту промисловість, що включають комплексний вплив на державу, підприємства і окремих осіб, при цьому детально проаналізувати вплив корупційних схем на окремі сфери діяльності автотранспортних підприємств, такі як інноваційну, інвестиційну тощо.

Виклад основних положень. Корупція є проблемою, яка спричиняє значні втрати економіці України. Як зазначено у праці [3, с. 26–27], корупція у сфері економіки має низку негативних наслідків (рис. 1).

Рис. 1. Наслідки корупції в економіці

Примітка. СПД – суб'єкти підприємницької діяльності.

Поелементно наслідки корупції можна представити у вигляді, зображеному на рис. 2 [1]:

Зупинимося детальніше на окремих з них. Так, аналізуючи вплив корупції на бізнес (підприємства автотранспортної галузі, зазвичай, є середніх або великих розмірів), можна стверджувати, що підприємцям для того, щоб успішно працювати, окрім офіційних податків і платежів, необхідно здійснювати додаткові неофіційні виплати представникам влади, найчастіше у формі хабарів, для того, щоб, наприклад, пришвидшити процес отримання дозволів, «ліквідувати» свої проблеми у санітарно-гігієнічній сфері, сфері охорони праці і проти-пожежної безпеки тощо.

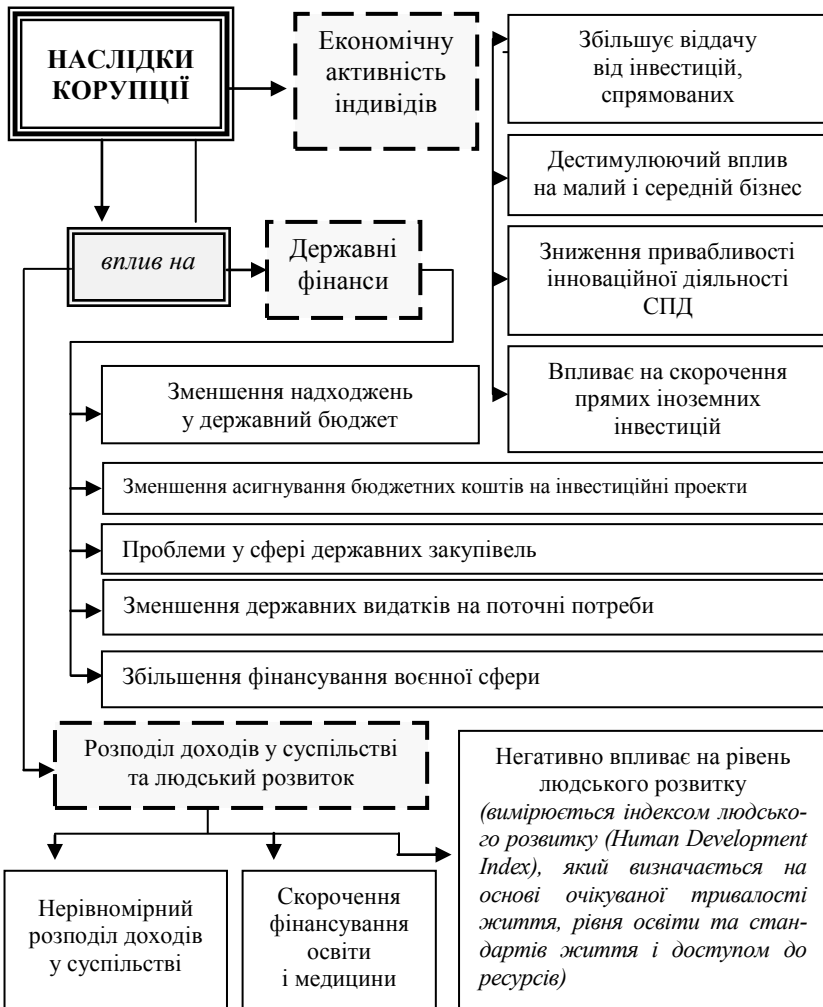

Рис. 2. Наслідки корупції

Все це призводить до скорочення чисельності підприємств, а також до зростання обсягів діяльності в секторі «тіньової» економіки. Варто зазначити, що великим підприємствам легше боротися з корупцією з тієї причини, що в них є значно більше можливостей залучати висококваліфікованих сторонніх фахівців, які мають можливості для

обходу корупційних схем, а також досить часто такі підприємства мають право самостійно диктувати правила поведінки на ринку і з чиновниками, зокрема.

Великі підприємства в окремих випадках мають вигоду при реалізації корупційних схем, адже це створює можливість економити на масштабах, в той час, коли малі і середні підприємства страждають від корупції через збільшення власних втрат, оскільки вони платять хабарі, щоб продовжувати існувати на ринку, а не для можливості збільшення прибутку і нарощення обсягів виробництва [2].

Іншою проблемою у підприємницькому середовищі автотранспортної галузі через існування корупції є повільне ведення інноваційної діяльності. Як зазначають науковці І.А. Павленко, Н.П. Гончарова, Г.О. Швиданенко у праці [4, с. 3], в умовах сьогодення, щоб втримати власні позиції на ринку і не «зламатися» під дією внутрішньої і зовнішньої конкуренції, одним із вирішальних факторів є інноваційна діяльність. Саме інноваційні рішення, товари, ідеї, прогресивні технології створюють передумови успіху підприємницької діяльності та її фінансової стабільності.

Високий рівень корумпованості суспільства впливає на впровадження інноваційної діяльності наступним чином:

1) здійснення інноваційної діяльності вимагає від підприємства отримання певних дозволів, сертифікатів, патентів, що є складно без «віддячування» чиновникам;

2) така ж ситуація і з отримання кредитів та інвестицій в умовах достатності інтелектуального капіталу і дефіциту фінансових ресурсів;

3) страх підприємців перед тим, що вони не матимуть можливості скористатися результатами власної інноваційної діяльності у зв'язку з тим, що в корумпованих умовах неможливий належний процес захисту права власності;

4) у випадку успішного здійснення інноваційної діяльності і отримання від цього вищого прибутку підприємець буде змушеним віддавати частину, тим самим зменшуючи свою потенційну вигоду, а зважаючи на високий ризик інноваційного процесу підприємцеві нічого не залишається як відмовитися від таких проектів.

Корупція впливає на скорочення прямих іноземних інвестицій, що підтверджується низкою досліджень. Зокрема, у праці [5] шляхом проведення емпіричних досліджень доведено, що зростання рівня корупції на 1% скорочує обсяги прямих іноземних інвестицій в середньому на 0,51%. Існують різні думки з цієї причини, одна з них – це те, що інвестори не мають намірів сплачувати крім офіційних податків ще й великі суми хабарів, а друга – що інвестори не стільки бояться

сум переplat, як тієї невизначеності, яка завжди притаманна корумпованим суспільствам. Крім того, для мінімізації своїх ризиків іноземні інвестори надають перевагу створенню з національними компаніями спільних підприємств. Варто зауважити, що за таких умов портфельні інвестиції значно перевищують суми прямих інвестицій.

На державному рівні корупція має низку негативних впливів на державні фінанси, які проявляються, зокрема, у недовиконанні державним бюджетом дохідної частини. На це є дві причини: перша – корупція здійснює дестимулюючий вплив на активність суб'єктів господарювання, а друга – корупція у фіскальних органах призводить до недоотримання значної частини сплати податків до бюджетів різних рівнів [1]. У дослідженні [2] наводяться дані, що зниження індексу сприйняття корупції на 1 пункт призводить до скорочення на 1,5% відношення дохідної частини бюджету до ВВП та на 2,7% скорочує відношення податкових надходжень у бюджет до ВВП. Крім того, у цій праці зазначено, що при зростанні рівня корупції відсоток сплати прямих податків знижується, а непрямих зростає.

Досить неоднозначним є вплив корупції на фінансування за рахунок державних коштів інвестиційних проектів. Так, коли існує необхідність фінансування проекту, аналоги якого були раніше, то відповідальні працівники органів державної влади не поспішають з рішенням, адже за таких умов можна практично чітко простежити вартість реалізованих проектів і складно при цьому закласти суму хабара у такий кошторис. У випадку нетипового проекту ситуація є протилежною і є більше шансів отримати фінансування, адже при такій ситуації легко у вартість включити «подяку» чиновнику за його сприяння. Крім того, при унікальному інвестиційному проекті є можливість корумпованому чиновнику отримати більшу винагороду, оскільки такі проекти, зазвичай, є дорого вартісними, і особи, зацікавлені в їх реалізації, отримуватимуть високі доходи, тому вони готові заплатити великі суми за вирішення справи. Таким чином, інвестиційні нетипові проекти мають значно більше шансів бути зреалізованими у порівнянні з типовими. Проблемою для економіки є те, що більшість проектів, які варто першочергово про інвестувати, є типовими, і тому вони здебільшого залишаються поза увагою чиновників.

Іншою негативною стороною таких інвестиційних процесів є те, що досить складно отримати інвестиції, коли попередньо не було тісної співпраці з владою з питань інших проектів. Тобто, коли вже був досвід корумпованої роботи, і підприємницька структура, що пропонує проект, є перевіреною, то є більше шансів на позитивне вирішення справи.

Такі дії є неправомірними і несуть негативний вплив на рівень економічної безпеки як національної економіки, так і підприємницьких структур автотранспортної галузі, адже економіка потерпає від того, що реалізуються другорядні проекти чи такі, які не принесуть суспільству необхідної користі. Також у тендерах виграють підприємства, що мають на меті отримання надзвичайно високого прибутку і не думають про якість проекту та наслідки його реалізації. Тому часто спостерігаємо ситуацію, коли споруджено великі об'єкти, які здебільшого не використовуються на повну потужність або потребують постійних ремонтів у зв'язку з неякісним їх спорудженням і проблемами із введенням в експлуатацію.

Корупція в інвестиційній сфері та у сфері державних закупівель має схожі риси, але є й свої відмінності. Так, якщо інвестування відбувається в унікальні проекти, то закуповуються, переважно, типові продукти (ліки, продукти харчування, автотранспортні засоби тощо). При цьому ускладнюється процес зумисного підвищення ціни товару з метою отримати більшу суму «відкату». Але завжди існують верхня і нижня межі на ринку, незалежно чи це оптовий чи роздрібний, тому шляхи завжди можна знайти. Також впливає ступінь монополізації ринку, адже монополіст може диктувати ціну, яка йому вигідна. Ще одна особливість полягає в тому, що закупівлі товарів за державний кошт носять постійний або досить частий характер, що дозволяє, налагодивши корумповану схему, постійно її використовувати [1].

Сфера поточних державних видатків і фінансування інфраструктури є непривабливою, адже у ній важко реалізувати корупційні схеми. Є декілька аспектів такої поведінки:

1) гроші, які необхідно виділити на поточний ремонт певного об'єкта інфраструктури і при цьому посадовцю не отримати «винагороди», можна направити на великий інвестиційний проект, який значно цікавіший і вигідніший для останнього;

2) в окремі об'єкти інфраструктури не вкладають державних коштів зумисне, щоб призвести до його повного руйнування і згодом виставити на торги для передачі у приватну власність, такі операції завжди є «прибутковими» для чиновників;

3) певні об'єкти інфраструктури могли бути спорудженими у результаті корупційних угод, на які витрачено значні бюджетні суми коштів, тому на ремонт нічого виділити неможливо через те, що виникнуть запитання, як же відбувалася реалізація зазначеного проекту і чому він настільки неякісний;

4) розкрадання матеріалів у процесі відновлення, що призводить до неякісних ремонтів і створення потреби у новому ремонті.

Цікавими є дослідження [6], в яких наводяться докази того, що існує залежність між індексом сприйняття корупції та собівартістю квадратного метра шосе на дві полоси з асфальтним покриттям: чим вищий індекс сприйняття корупції, тим нижча собівартість. Ще одним негативним впливом корупції є зростання воєнних видатків держави. Це зумовлено активною діяльністю із купівлі та продажу зброї. Саме цей ринок характеризується великими «відкатами», адже на ньому дуже жорстка конкуренція, і він має транснаціональний характер.

При розгляді наслідків корупції для економіки і підприємств не можна випускати з уваги та нівелювати рівень впливу на громадян та суспільство загалом, адже люди – це один із незамінних ресурсів діяльності суб'єктів господарювання та існування держави. Чим гіршим буде рівень життя в країні, тим більших збитків зазнаватиме економіка на всіх рівнях. Вплив корупції на рівень людського розвитку представлено на рис. 3.

Рис. 3. Вплив корупції на рівень людського розвитку

Джерело: [4].

У дослідженні [7] продемонстровано, що скорочення Індексу сприйняття корупції на один пункт, що демонструє ріст рівня корупції, призводить до зниження рівня Індексу людського розвитку на 0,015.

Ще одним підтвердженням того, що корупція має низку негативних впливів для підприємницької діяльності на вітчизняному і міжнародному рівнях, а також для існування і розвитку бізнесу, свідчать дані опитування суб'єктів підприємницької діяльності (рис. 4).

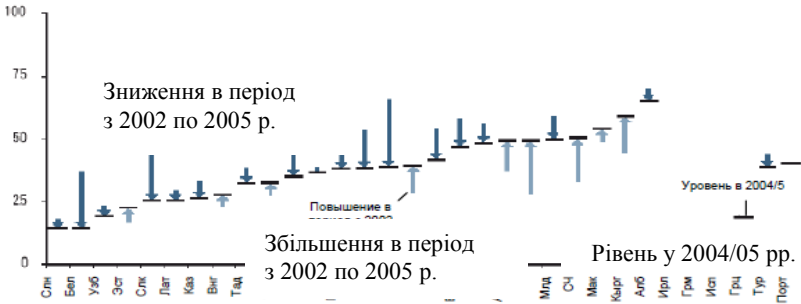

Рис. 4. Корупція як проблема для підприємницької діяльності у період з 2002 по 2005 рр.

Примітка: Слн – Словенія, Бел – Республіка Білорусь, Узб – Узбекистан, Ест – Естонія, Слк – Словацька Республіка, Лат – Латвія, Каз – Казахстан, Внг – Угорщина, Тад – Таджикистан, Арм – Вірменія, Хрв – Хорватія, Лит – Литва, Пли – Польща, Блг – Болгарія, Грз – Грузія, Рос – Російська Федерація, Укр – Україна, БХг – Боснія і Герцеговина, Рум – Румунія, Азрб – Азербайджан, Чх – Чехія, Млд – Молдова, СЧ – Сербія і Чорногорія, Мак – Македонія, Кирг – Киргизська Республіка, Алб – Албанія, Ирл – Ірландія, Грм – Німеччина, Исп – Іспанія, Грц – Греція, Тур – Туреччина, Порт – Португалія.

Джерело: [8, с. 11].

Про неофіційні способи вирішення питань, пов'язаних з діяльністю підприємств, свідчать результати опитування вітчизняних представників бізнесу (рис. 5).

Така ситуація призводить до того, що значна кількість автотранспортних підприємств не мають змоги розвиватися і активно вести свою діяльність. В окремих випадках підприємства діяльність переводять у сектор «тіньової» економіки або перепрофілюються і диверсифікують свою діяльність для оминання перепон.

Крім того, це призводить до негативних тенденцій в автобудуванні, яке має можливості для розвитку. Це підтверджують спільні проекти українських підприємств та іноземних партнерів.

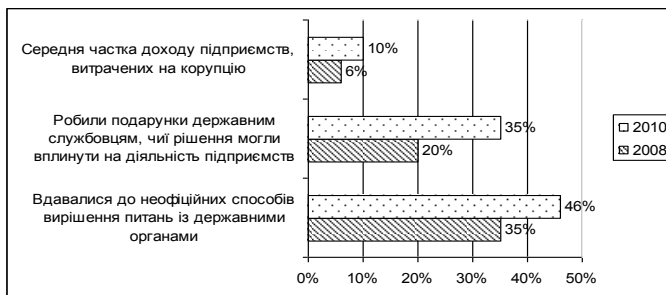

Рис. 5. Динаміка частки українських підприємств, які вдавалися до неофіційних способів вирішення питань з державними органами влади

Джерело: [9].

Висновки. Таким чином, проведено дослідження, яке дозволило систематизувати вплив зовнішніх загроз на діяльність підприємств автотранспортної галузі. Визначено, що однією із наймасштабніших загроз є корупція. Високі показники корумпованості українського суспільства створюють негативний вплив на відродження автомобілебудування, адже стримується розвиток промислових підприємств, гальмується інноваційний процес, не відбувається достатнє насичення діяльності інвестиціями як внутрішніми, так і зовнішніми інвесторами. Визначення наслідків корупції для економіки, суб'єктів господарювання та окремих осіб дозволить збільшити ефективність антикорупційної політики на всіх рівнях.

1. Влияние коррупции на экономический рост. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://bezkor.ru/materials/19/>

2. Tanzi, Vito and Hamid R. Davoodi, 'Corruption, Growth, and Public Finances', IMF Working Paper, WP/00/182. – 2000.

3. Tanzi, Vito, 'Corruption Around the World: Causes, Consequences, Scope, and Cures', IMF Working Paper, WP/98/63. – 1998.

4. Економіка та організація інноваційної діяльності: навч.-метод. посібник для самост. вивч. дисц. / І.А. Павленко, Н.П. Гончарова, Г.О Швиданенко. – К.: КНЕУ, 2002. – 150 с.

5. Habib, Mohsin and Leon Zurawicki, 'Country-Level Investment and the Effect of Corruption: Some Empirical Evidence', 10(6) International Business Review, 687–700. – 2001.

6. Kenny, Charles, 'Construction, Corruption, and Developing Countries', World Bank Policy Research Working Papers, WPS 4271. – 2007.

7. Aksay, Selcuk, 'Corruption and Human Development', 26(1) Cato Journal, 29–48. – 2006.

8. Джеймс Х. Андерсон, Шерил В. Грэй. Борьба с коррупцией в переходный период 3: Кто добивается успехов ... и почему? The International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank – Washington, 2006. – 126 с.

9. Звіт Міжнародної фінансової корпорації (IFC) «Інвестиційний клімат в Україні: яким його бачить бізнес (жовтень 2011 р.)». – К., 2011. – 124 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ifc.org/Ukraine/ic.

Копытко М.И. Последствия влияния коррупции на деятельность отечественных предприятий автотранспортной отрасли.

Проанализировано влияние одной из самых масштабных угроз отечественным предприятиям автотранспортной отрасли – коррупции, обоснованы ее последствия для государства, бизнеса и отдельных граждан.

Ключевые слова: автотранспортные предприятия, инновации, инвестиции, коррупция, последствия коррупции, влияние коррупции на бизнес, угрозы, государственные расходы.

Kopytko M.I. Effects of corruption on activities of domestic enterprises in the motor transport industry.

The article deals with the analysis of the influence of corruption as one of the biggest threats on domestic enterprises in motor transport industry. The corruption results on the government, business and individuals are also grounded.

Key words: motor transport enterprises, innovations, investments, corruption, consequences of corruption, the impact of corruption on business threats, state expenditures.

Стаття надійшла 2 жовтня 2012 р.

УДК 338.43.02 (477)

**О.М. Марченко,
М.Г. Орбчук**

НЕОБХІДНІСТЬ ПОЛІПШЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ СІЛЬСЬКИХ ДОМОГОСПОДАРСТВ

Аналізуються головні результати реформування сільського господарства України за 1990–2010 рр.: площі посівів, обсяги виробництва рослинницьких культур та продуктів тваринництва, зокрема господарствами населення, рівень їхньої економічної, у тому числі ресурсної безпеки. Зроблено висновок про необхідність їхнього поліпшення, насамперед через розвиток дорадництва та обслуговуючих кооперативів.

Ключові слова: сільськогосподарське виробництво, сільські домогосподарства, економічна безпека, ресурсна безпека, обслуговуючі кооперативи.

Постановка проблеми. В умовах ринкової економіки вирішального значення набуває економічна безпека суб'єкта господарювання, яка розуміється насамперед як забезпеченість необхідними ресурсами (матеріально-технічними, природними, фінансовими, кадровими, інформаційними), а також як передбачення та усунення негативних зовнішніх впливів (наприклад, зменшення місткості відповідного ринку).

Оскільки чисельність населення світу постійно зростає (1830 р. – 1 млрд осіб, 1930 р. – 2 млрд осіб, 1960 р. – 3 млрд осіб, 2011 р. – 7 млрд осіб), то необхідні йому ресурси стають все більш дорогими.

Це стосується як потенційних, так і реально використовуваних виробничих чинників.

Отже, проблема економічної безпеки, особливо її ресурсного компонента набуває особливої гостроти.

Стан дослідження. Науковий аналіз проблем економічної безпеки як на макро-, так і на мікрорівнях є предметом уваги провідних українських вчених, зокрема О. Ареф'євої, О. Власюка, В. Геєця, Г. Пастернак-Таранушенко, Н. Реверчук, В. Франчука та ін. Ними було сформульовано розуміння суті економічної безпеки держави і господарських структур, проаналізовані головні чинники впливу на її рівень, обґрунтовано загальні напрями досягнення стабільного, ефективного господарювання.

Однак, попри значну кількість публікацій із названої проблематики, на особливу увагу заслуговує проблема досягнення належного рівня економічної безпеки у господарствах населення, зокрема у сільських домогосподарствах, які займають значні земельні площі і де працюють мільйони людей, які забезпечують продовольством себе та продають значну частину своєї продукції (молоко, м'ясо). За статистичними даними, у 2010 р. загальна кількість особистих селянських господарств складала 4540,4 тис. од., площа земельних ділянок в їхньому обробітку – 6655,4 тис. га [5, с. 65].

Метою цієї статті є аналіз рівня економічної безпеки сільських домогосподарств України та обґрунтування напрямів її поліпшення.

Виклад основних положень. Стан сільського господарства України бажає бути набагато кращим. За 20 років реформування відбулася по суті його руйнація, адже за більшістю позицій в даний час не досягнуто навіть показників 1990 р.

Наприклад, якщо проаналізувати посівні площі (табл. 1), то можна побачити, що загального прогресу немає, є тільки збільшення площ під окремими культурами.

**Посівні площі основних сільськогосподарських культур
в Україні за 1990–2010 рр.* (тис. га)**

Роки	Вся посівна площа	У тому числі				
		зернові культури	цукрові буряки (фабричні)	соняшник	картопля	овочі відкритого ґрунту
1990	32406	14583	1607	1636	1429	456
1995	30963	14152	1475	2020	1532	503
2000	27173	13646	856	2943	1629	538
2005	26044	15005	652	3743	1514	465
2006	25928	14515	815	3964	1464	469
2007	26060	15115	610	3604	1453	451
2008	27133	15636	380	4306	1413	458
2009	26990	15837	322	4232	1409	451
2010	26952	15090	501	4572	1408	462

* Складено за: [4, с. 152].

Загальна посівна площа у 2010 р. зменшилась на 5454 тис. га, або на 17% проти 1990 р. Якщо оброблювані площі 2010 р. порівняти із історичним максимумом – 33785 тис. га у 1965 р., то скорочення складає 20,2%, іншими словами, з тодішніх 5 га в даний час обробляється 4. Дещо зросли посіви зернових і у 2,8 рази площі, зайняті соняшником.

Крім цих культур суттєво зросли посіви ріпаку – 907 тис. га (у 1990 р. – 90 тис. га), ячменю – 1481 (528), сої – 1076 тис. га (93 тис. га) [4, с. 78].

На жаль, зменшились площі під житом – 286 тис. га (у 1990 – 518 тис. га). Справжньою катастрофою є зменшення площ під кормовими культурами: з 11 999 тис. га у 1990 р. до 2599 тис. га у 2010 р., тобто у 4,6 рази. Отже, кормова база тваринництва є майже знищеною.

Зменшення посівних площ при практично незмінній технології виробництва зумовлює якщо не скорочення виробництва, то, принаймні, його тупцювання на місці, що й підтверджують дані табл. 2.

Результатом функціонування сільського господарства є виробництво харчів. Висококалорійні і білкові з них виробляються з продуктів тваринництва.

**Виробництво основних сільськогосподарських культур
в Україні* (тис. т)**

С/г культури	Роки								
	1990	1995	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Зернові культури	51009	33930	24459	38016	34258	29295	53290	46028	39271
Озимі зернові	33560	18163	11348	19744	14444	14609	28763	24608	19899
пшениця	30348	15969	9775	17683	12880	13173	25050	20037	16217
жито	1259	1207	966	1053	582	561	1050	952	463
ячмінь	1953	987	607	1008	982	875	2663	3619	3219
Ярі зернові	17449	15767	13111	18272	19814	14686	24527	21420	19372
Цукрові буряки (фабричні)	44264	29650	13199	15468	22421	16978	13438	10067	13749
Соняшник	2571	2860	3457	4706	5324	4174	6526	6364	6772
Ріпак	130	40	132	285	606	1047	2873	1873	1470
Соя	99	22	64	613	890	723	813	1044	1680
Картопля	16732	14729	19838	19462	19467	19102	19545	19666	18705
Овочі	6666	5880	5821	7295	8058	6835	7965	8341	8122
Кормові коренеплоди	27270	13470	6672	8015	7746	7525	8011	7534	6771
Кукурудза на силос і зелений корм	98372	61920	24183	12509	10315	8739	9163	8597	7511
Однорічні трави на сіно	1104	774	647	942	962	799	902	866	953
Багаторічні трави на сіно	5511	4368	2572	2969	2989	2758	3287	2903	3238
Плоди та ягоди	2902	1897	1453	1690	1114	1470	1504	1618	1747
Виноград	836	457	514	443	301	360	415	469	408

* Складено за: [4, с. 158].

Дані табл. 3 яскраво ілюструють, як деградує тваринництво в Україні загалом і зокрема у господарствах населення, де останнім часом вироблялося більшість тваринницьких продуктів харчування.

Таким чином, актуальною є загроза продовольчій безпеці України, особливо у виробництві тваринницької продукції у господарствах населення.

Більшу частину продуктів тваринництва виробляють саме вони, хоча обробляють і менші земельні площі в порівнянні із сільськогосподарськими підприємствами.

Якщо останні займають 21,4 млн. га (з них 20,6 – сільськогосподарські угіддя, 19,3 – рілля), то господарства населення – 16,5 млн. га, в тому числі, сільськогосподарські угіддя – 15,9 млн. га, а рілля – 11,7 млн. га [5, с. 75].

**Виробництво основних видів продукції тваринництва
за категоріями господарств в Україні за 1990–2010 рр.**

Види продукції	Роки								
	1990	1995	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Господарства усіх категорій									
М'ясо (у забійній вазі), тис. т	4358	2294	1663	1597	1723	1912	1906	1917	2059
у тому числі									
яловичина і телятина	1986	1186	754	562	567	546	480	454	428
свинина	1576	807	676	494	526	635	590	526	631
М'ясо птиці	708	235	193	497	589	689	794	894	954
Молоко, млн.т	24,5	17,3	12,7	13,7	13,3	12,3	11,8	11,6	11,2
Яйця, млн.шт.	6287	9404	8809	13046	14235	14063	14957	15908	17052
Вовна, тис.т	29,8	13,9	3,4	3,2	3,3	3,4	3,7	4,1	4,2
Господарства населення									
М'ясо (у забійній вазі), тис. т	1259	1187	1225	1009	987	993	926	883	925
у тому числі									
яловичина і телятина	178	370	449	408	408	379	349	340	323
свинина	682	604	585	383	364	413	379	319	375
М'ясо птиці	351	170	157	177	176	162	159	183	182
Молоко, млн. т	5,9	7,8	9,0	11,1	10,8	10,1	9,7	9,4	9,0
Яйця, млн. шт.	6161	5233	5832	6588	6602	6458	6486	6650	6803
Вовна, тис. т	3,3	4,2	2,1	2,5	2,6	2,7	2,9	3,3	3,5

* Складено за: [4, с. 177].

У 2010 р. загальний обсяг продукції сільськогосподарських підприємств склав 45,1 млрд грн. (у 1990 р. – 101,3), у рослинництві – 26,4, у тваринництві – 18,7 млрд грн. Господарства населення виробляли цієї продукції на 55,4 млрд грн. (у 1990 – 44,6), у тому числі, у рослинництві – 32,2 (16,6) і тваринництві – 23,2 (27,9) млрд грн. [4, с. 139].

За нашими розрахунками, у 2010 р. продуктивність використання сільськогосподарських угідь у господарствах населення складає 3485,5 грн./га (55387/15,9), а сільськогосподарських підприємствах – 2191,7 грн./га (45149/20,6). Отже, продуктивність праці в господарствах населення більша в 1,6 рази (3483,5/2191,7).

Значною є і частка господарств населення у виробництві всієї продукції сільського господарства. Наприклад, у 2010 р. у загальному вона складала 55,1% (у 1990 – 30,6%), зокрема, по рослинництву – 54,9 (25,0), по тваринництву 55,3 (35,2). За деякими видами рослинницької і тваринницької продукції господарства населення є головними виробниками. Так, їх частка у виробництві картоплі у 2010 р. досягла 97,4% (у 1990 – 71,4%), плодів та ягід 83,6 (53,6), овочів – 88,1 (26,9), молока – 80,4 (24,1), вовни – 83,3% (11,1%) [4, с. 141].

Слід відзначити і відносну економічну стабільність господарств населення. Якщо валова продукція господарств усіх категорій у 2010 р. складала 68,9% до рівня 1990 р., в тому числі, рослинництво 88,2% і тваринництво 52,8%, то в господарствах населення ці цифри, відповідно становили: 124,3%, 193,6 і 82,9%. У зв'язку з цим, виникає питання: а якою ціною дістаються їм ці відносні успіхи та досягається належний рівень їх економічної безпеки? Для відповіді на нього, на наш погляд, потрібно виходити з наступного положення: в основі економічної безпеки суб'єкта господарювання лежить його ресурсне забезпечення. І в цьому аспекті ресурсна безпека господарств сільського населення (домогосподарств) є невисокою, а «успіхи», які вони досягають є наслідком величезних зусиль. Спробуємо це довести. Середній розмір площі сільських домогосподарств зріс з 1,08 га у 2005 р. до 1,20 га у 2010 р. Станом на це рік якість оброблюваної землі як добру оцінювали тільки 23,6% домогосподарств, середню – 72,4, а погану – 4%. Домогосподарства очолюються приблизно на половину чоловіками і жінками, але тривожним є те, що середній вік чоловіків становить 55 років, а жінок – 62 роки (у 2005 р. відповідно 56 і 63 роки) [5, с. 184].

Площі оброблюваних земель є невеликими. У 2010 р. 25,2% домогосподарств обробляли не більше 0,25 га, 25,7% – 0,25–0,5 га, 27,3% – 0,51–1 га, понад 1 га – 21,8% домогосподарств. Звернемо увагу, що 50,9%, домогосподарств обробляють менше 0,5 га.

Компактність розташування земельних ділянок також є невисокою. 45,4% домогосподарств у 2010 р. мали земельні ділянки, які не знаходились в єдиному масиві, а середня віддаленість – 1,5 км (це зумовлює використання транспорту при посадці, посівах та зборі врожаю). Землі в домогосподарствах використовуються інтенсивно: у 2010 р. 88,1% сільськогосподарських угідь були ріллею, 1,2% – багаторічними насадженнями (з них садів – 0,9%). Сіножаттями і пасовищами було зайнято 9,7% земель, 1% – перелоги [5, с. 186].

Недостатніми є ресурси садівництва і виноградарства. На один сільський двір у середньому припадає 0,5 черешні, 1,9 вишні, 1,2 сливи, 0,7 абрикоса, 2,8 яблуні, 0,7 груші, 0,8 горіха. Суниці, полуниці

займають 7,2 кв. м, малина – 3,7 кв. м. В середньому є 0,3 куща агрусу і 4,8 куща винограду [5, с. 186]. Як бачимо, картина є дуже невтішною, вкрай потрібно відроджувати садівництво і виноградництво.

Структура посівних площ сільських домогосподарств повторює диспропорції великих сільськогосподарських підприємств. У 2010 р. 50% посівів займали зернові та зернобобові, 14,2% – технічні культури (з них цукровий буряк всього 3%, але соняшник в їх структурі займає 85,3%). Картоплею зайнято 15,3% посівних площ, овочами відкритого ґрунту та баштанними культурами – 4,3%. Невеликою є і питома вага кормових культур – 16,2%. Отже, належної бази для тваринництва немає. Слід також відзначити, що стабільно в районі 10% посівних площ не обробляється (у 2010 р. 10,3%).

Ресурсна безпека сільських домогосподарств також знижується і в частині «живих» засобів виробництва. Частка домогосподарств, які отримують будь-який вид свійської худоби у 2010 р., складала 70,3% (у 2005 р. – 78,7). ВРХ отримують всього 42,2% господарств, тільки 40,1% мають корів; 46,1% – свиней. Робочу продуктивну худобу (коней) мають тільки 8,0% домогосподарств. А взагалі у розрахунку на 10 домогосподарств нараховується всього 5,5 голів ВРХ, 6,7 – свиней. Не кращою є ситуація у тих домогосподарствах, які обробляють більше 1 га землі (табл. 4).

Таблиця 4

Головні показники щодо утримання худоби та птиці в сільських домогосподарствах України*

Показники	Роки				
	2005	2007	2008	2009	2010
1	2	3	4	5	6
Частка домогосподарств, що отримують будь-який вид худоби та птиці, %	78,7 100,0	74,6 100,0	74,2 100,0	70,8 100,0	70,3 100,0
У тому числі:					
велику рогату худобу	53,8	50,5	49,1	45,2	42,2
Корів	51,8	48,0	46,9	42,9	40,1
Свиней	45,9	49,6	40,8	41,2	46,1
Овець	1,0	1,1	1,1	1,0	1,3
Кіз	7,3	7,0	7,0	6,6	7,6
Коней	7,9	9,4	9,1	8,7	8,0
Кролів	5,2	5,9	6,7	7,5	7,6
Птицю	95,8	94,3	94,4	94,8	94,7

Продовження таблиці 4					
1	2	3	4	5	6
Бджіл	1,8	2,0	1,7	1,8	2,1
Наявність худоби в розрахунку на 10 домогосподарств, голів ВРХ	7,0	6,8	6,4	5,9	5,5
Корів	5,0	4,6	4,5	4,0	3,7
Свиней	6,2	7,5	5,7	5,8	6,7
Наявність птиці в розрахунку на одне домогосподарство, голів	13,2	13,2	12,7	12,9	13,1
Довідково: частка поголів'я, що утримуються в домогосподарствах з площею землі більше 1 га, %					
ВРХ	36,8	42,1	42,4	46,0	46,7
Корів	35,5	41,4	40,8	43,9	45,6
Свиней	34,4	39,8	40,6	44,2	43,2
Птиці	26,2	29,9	30,7	31,4	32,0

* Складено за: [5, с. 188].

Невисокою є і фондоозброєність у сільських господарствах. Трактори є тільки в кожного сьомого господарства, вантажні автомобілі у 30, сепаратор має тільки кожне п'яте господарство (табл. 5).

Таблиця 5

Наявність техніки в сільських домогосподарствах України, %*

Показники	Роки				
	2005	2007	2008	2009	2010
Домогосподарства, що мають техніку	<u>11,9</u> 100,0	<u>12,3</u> 100,0	<u>12,5</u> 100,0	<u>13,6</u> 100,0	<u>13,0</u> 100,0
У тому числі					
плуг	51,6	47,0	46,8	42,6	41,3
сівалку	8,8	11,4	10,3	10,0	11,0
борону	48,0	43,9	44,6	40,4	37,3
культиватор	14,2	14,0	14,4	11,4	12,9
трактор	19,5	18,0	19,6	17,0	16,0
комбайн	1,5	1,8	1,7	1,8	1,8
сепаратор	33,1	25,3	22,0	22,5	20,5
крупорушку	16,4	20,5	18,3	19,6	19,1
автомобіль вантажний	5,8	4,8	4,0	3,9	3,3
декілька з перелічених видів техніки одночасно	57,7	59,7	64,4	59,4	61,5

*Складено за: [5, с. 189].

Зрозуміло, що при такому забезпеченні засобами виробництва не є високим і техніко-технологічний рівень обробки землі. Станом на 2010 р. домогосподарств, які використовують для обробки землі ручну працю, було 93,8% (у 2005 р. – 89,6), коней і волів – 32,4 (33,6), тракторів – 73,9 (66,9). Дещо кращою є ситуація у господарствах, що обробляли більше 1 га землі. В них ручна праця використовується у 92,3%, коней і волів використовують у 48,8% господарств, тракторів у 79,6% господарств. Для підвищення ефективності рослинництва в домогосподарствах використовують мінеральні та органічні добрива. У 2010 р. 69,6% домогосподарств використовували мінеральні добрива (у 2005 р. – 56,2%), органічні добрива 90,9 (89), засоби захисту рослин 90,2% (86,7%) [5, с. 190].

У господарствах населення невисоким є технологічний рівень забезпечення виробництва. Особливо катастрофічними є проведення робіт із вапнування ґрунтів, потреба в якому складає мільйони га.

Одним із ефективних методів збереження родючості ґрунтів є сівозміння, які, на жаль, використовує тільки половина господарств. Дуже низький і рівень ветеринарного обслуговування сільського поголів'я, а також санітарний контроль якості молока (табл. 6).

Таблиця 6

Здійснення окремих заходів з ефективного ведення господарства сільськими домогосподарствами в Україні, %*

Показники	Роки				
	2005	2007	2008	2009	2010
Домогосподарства, що використовують безплужний обробіток землі	12,8	6,0	7,4	5,7	5,6
районовані сорти сільськогосподарських рослин	27,1	25,4	27,7	27,1	28,1
вапнування ґрунтів	3,4	2,2	2,6	2,4	2,5
сівозміння	49,4	52,5	56,1	58,4	58,4
іригацію земель	8,1	6,5	7,0	6,6	4,5
племінних плідників	31,7	16,5	17,4	15,3	15,7
штучне запліднення тварин	37,2	18,1	18,6	16,9	15,3
ветеринарні перевірки	71,6	52,7	53,6	49,9	50,0
санітарну обробку тваринницьких приміщень	66,3	55,0	58,3	57,6	58,7
санітарний контроль якості молока	48,5	23,8	25,6	23,4	22,1

* Складено за: [5, с. 191].

Сільські домогосподарства недостатньо забезпечені й різними господарськими спорудами та приміщеннями. Третина з них взагалі їх немає, відсутні також приміщення і споруди для збереження врожаю. Корми можуть зберігати тільки третина господарств, половина господарств не мають приміщень для утримання худоби та птиці. Місця для зберігання техніки та реманенту має тільки кожне десяте господарство. Отже, необхідно нарощувати матеріально-технічну базу виробництва.

Сучасна наука управління свідчить, що головним ресурсом господарських структур є досвід персоналу, якісне його забезпечення. В цьому відношенні ми маємо не просту ситуацію. Більшість членів сільських домогосподарств складають жінки – 53,8%.

Більшість працюючих перебувають у працездатному віці – 56,7%, в тому числі чоловіки віком від 16 до 60 років – 52,7%, жінки у віці від 16 до 55 років складають 47,3%. У віці старшому за працездатний перебуває 28% членів домогосподарств, у тому числі, чоловіків – 29,5%, жінок – 70,5%.

Це говорить про те, що потрібно більше залучати молодь до цього виду діяльності, допоки у 2010 р. тільки 15,3% членів домогосподарств було у віці до 16 років. Слід сподіватися, що значна частина з них будуть тут і надалі працювати. Але для цього потрібно осучаснення сільськогосподарського виробництва, тобто насамперед застосування відповідної технології та техніки. Значною проблемою є відставання освітнього рівня працюючих у цій сфері, про що красномовно свідчать дані табл. 7.

Для підвищення рівня економічної, в тому числі і ресурсної безпеки, потрібна суттєва державна підтримка з реалізації тієї частини продукції сільських домогосподарств, яка може бути продана, тобто може стати товарною.

У випадку успішної реалізації у сільського домогосподарства виникають стимули та виникають потрібні кошти для поліпшення і нарощування матеріально-технічної бази, зростання кваліфікації зайнятих тут працівників.

Як зазначав з цього приводу Б. Пасхавер, головною перепорою розвитку сільськогосподарського виробництва є проблеми з реалізацією виробленої продукції. Відтак, потрібен розвиток обслуговуючих (маркетингових) кооперативів, які б допомогли вирішити цю проблему (реалізації продукції).

Розвиток обслуговуючих кооперативів потрібен також для об'єднання зусиль (коштів) із проведення заходів щодо збереження родючості землі (внесення органічних та мінеральних добрив, вапнування ґрунтів, здійснення протиерозійних заходів тощо). Слід

зазначити, що у колишній командно-адміністративній системі такі роботи проводили спеціалізовані організації (наприклад, пересувні механізовані колони). Об'єднання зусиль сільських домогосподарств у цьому напрямі є конче необхідним і має відбуватись через розвиток дорадництва.

Таблиця 7

Освітній рівень голів сільських домогосподарств України, % *

Показники	Чоловіки					Жінки				
	2005	2007	2008	2009	2010	2005	2007	2008	2009	2010
Голови домогосподарств, що мають освіту										
Повну вищу	8,2	8,6	7,9	8,1	8,2	5,5	6,1	6,0	6,3	6,7
Базову вищу	3,1	2,3	2,6	2,5	3,8	3,6	2,8	3,1	2,0	2,3
Неповну вищу	6,9	7,2	7,3	10,1	9,0	6,9	8,8	7,0	9,4	9,2
Повну загальну середню	41,8	48,1	50,5	48,3	50,7	24,9	31,5	32,2	35,7	36,0
Базову загальну середню	24,6	21,4	20,6	20,2	19,7	22,7	22,5	24,7	22,2	21,2
Початкову загальну	14,2	11,5	10,2	10,2	8,1	30,7	24,4	23,8	21,3	22,1
Голови домогосподарств, що не мають початкової загальної освіти	1,0	0,8	0,8	0,5	0,4	4,9	3,0	2,4	2,4	1,9
Голови домогосподарств, що є неписьменними	0,2	0,1	0,1	0,1	0,1	0,8	0,9	0,8	0,7	0,6

*Складено за: [5, с. 194].

Тобто в сільських радах працюють відповідні фахівці, які роз'яснюють доцільність і допомагають створити відповідні обслуговуючі кооперативи.

Такі кооперативні організації потрібні і для багатьох інших сфер діяльності сільських домогосподарств (зоотехнічне, ветеринарне обслуговування, купівля елітного насіння та ін.).

Висновки. Сільське господарство України має значний потенціал, який використовується неефективно, адже попри деяке зростання кількісних показників відбувається значне якісне погіршення ресурсної бази виробництва. Цю ситуацію слід конче змінювати, наголошуючи на необхідності проведення відповідних робіт із збереження і по-

ліпшення ресурсів агровиробництва. Особливо важливо це реалізувати у сільських домогосподарствах, що є, на нашу думку, головною ланкою продовольчої безпеки країни.

Тому зусилля відповідних структур (як централізованих, так і місцевих) мають бути спрямовані на поліпшення умов їх функціонування, тобто економічної безпеки.

1. Ареф'єва О.В. Планування економічної безпеки підприємств / О.В. Ареф'єва. – К.: Вид-во Європейського ун-ту, 2005. – 170 с.

2. Концепція економічної безпеки України / кор. проекту В.М. Геєць. – К., 1999. – 56 с.

3. Реверчук Н.Й. Управління економічною безпекою підприємницьких структур / Н.Й. Реверчук. – Львів: ЛБ і НБУ, 2004. – 195 с.

4. Статистичний щорічник України за 2010 р. Державна служба статистики України. – К., 2011. – С. 139–177.

5. Сільське господарство України: ст. збірник за 2010 р. / Державна Служба статистики; за ред. Ю.М. Остапчука. – К.: ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2011. – С. 65–75, 184–194.

Марченко О.М., Орбчук М.Г. Необходимость улучшения экономической безопасности сельских домохозяйств.

Анализируются главные итоги реформирования сельского хозяйства Украины за 1990–2010 гг.: посевные площади, объемы производства растениеводческих культур и животноводческих продуктов, в частности хозяйствами населения, уровень их экономической, в том числе ресурсной безопасности. Сделан вывод о необходимости их улучшения, прежде всего путем развития советничества и обслуживающих кооперативов.

Ключевые слова: *сельскохозяйственное производство, сельские домохозяйства, экономическая безопасность, ресурсная безопасность, обслуживающие кооперативы.*

Marchenko O.M., Orobchuk M.G. Necessity of improvement of economic security of rural households.

The main results of reformation of agriculture of Ukraine during 1990-2010 are analyzed in the article: areas of sowing, volume of output of plant-growing cultures and stock-raising products, in particular, grown by people's households, the level of their economic and resource safety. A conclusion is made about the necessity of their improvement, first of all, through the development of advising and attendant cooperative stores.

Key words: *agricultural production, rural households, economic security, resource safety, attendant cooperative stores.*

Стаття надійшла 9 листопада 2012 р.

СИНЕРГЕТИЧНІ ПРИНЦИПИ УПРАВЛІННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМ КАПІТАЛОМ

Пропонується використати синергізм як галузь наукових досліджень для отримання додаткових можливостей управління за рахунок поєднання функціонального, структурного та іншого типу системних впорядкованостей. Критеріями дослідження та аналізу станів інтелектуального капіталу запропоновані впорядкованості: інформаційно-енергетична, просторово-структурна та часова. Сформульовані правила їх взаємодії з використанням законів ентрогентації та факторів, що визначають їх прояв у діяльності соціально-економічних систем.

Ключові слова: *управлінський синергізм, системні впорядкованості, інтелектуальний капітал та його видові прояви, принципи формування потенціалів, правила взаємодії елементів інтелектуального капіталу.*

Постановка проблеми. В економіці знань конкурентне середовище вимагає ефективного застосування інтелектуального капіталу підприємств, який розглядатимемо як ступінь використання його складових: людського капіталу, структурного, ринкового капіталу та інтелектуальної власності.

Для виявлення загальних закономірностей у процесах функціонування просторово-часових структур у складних динамічних системах різної природи, якими є сучасні інтелектуальні підприємницькі структури, необхідно використовувати синергізм як галузь наукових досліджень для отримання додаткових можливостей управління за рахунок поєднання функціонального, структурного чи іншого типу системних впорядкованостей.

У дослідженні синергетичних ефектів управління інтелектуальним капіталом підприємства виникає низка проблем теоретичного та прикладного типу, а саме:

- ідентифікація (визначення та класифікація) елементів інтелектуального капіталу;
- встановлення зв'язків між елементами та з середовищем без порушення гнучкості системи;
- вимірювання стану та змін у системі управління інтелектуальним капіталом;
- визначення принципів та механізмів управління станами інтелектуального капіталу.

Метою даного дослідження є визначення принципів системного управління інтелектуальним капіталом підприємства для досягнення синергетичних ефектів.

Стан дослідження. Інтелектуальний капітал є багаторівневим та багатоаспектним поняттям, зміст якого розкривається через комплекс його проявів та станів.

Видові прояви інтелектуального капіталу можуть бути класифіковані за такими ознаками:

- за етапами життєвого циклу продукту: проектування, виробництво, реалізація, продукт, управління (P_m);
- за об'єктами дослідження: ресурсна концепція, цільова концепція, інноваційна концепція, ринкова концепція (O_j);
- за ступенем реалізації: реалізований(фактичний), перспективний;
- за сферою формування: внутрішній, зовнішній (S_i);
- за принципом ієрархії: інтелектуальний капітал підприємства, капітал бізнес-одиниць (I_k);
- за функціональними напрямками формування знань: ідентифікація знань, формування нових знань, зберігання та передача знань тощо (F_z).
- за складовими елементами: інтелектуальний капітал, система управління знаннями, механізми управління (E_i).

Таким чином, стан інтелектуального капіталу можна представити як функцію від перелічених видів прояву, які відображають їх часові (t), просторові (p) чи інші критеріальні стани.

$$SIP = f^t_p(E_i, O_j, S_i, I_k, F_z, P_m),$$

де індексами позначені перелічені стани або елементи інтелектуального капіталу підприємства [2].

Дослідження та аналіз інтелектуального капіталу за елементним складом передбачає визначення наприклад, ресурсного капіталу на етапах проектування продукту чи виробництва, виготовлення продукту та його реалізації, інтелектуального ресурсу управління на цих етапах тощо.

За об'єктами дослідження виділяють ресурсну концепцію, яка передбачає визначення та оцінку елементної бази інтелектуального капіталу підприємства, та розглядає капітал як сукупність ресурсів. У рамках цільової концепції інтелектуальні ресурси підприємства розглядаються з погляду досягнення певного результату діяльності.

Інноваційна концепція передбачає аналіз та оцінку інтелектуального капіталу на предмет його інноваційності, а ринкова концепція розглядає інтелектуальний капітал з погляду конкурентних переваг.

За ступенем використання можливостей фактичний капітал означає поточний чи реалізований, а перспективний – орієнтований на досягнення довгострокових цілей. Такий поділ дозволяє оцінити ступінь використання капіталу через порівняння перспективного рівня з поточним станом.

За сферою реалізації інтелектуальний капітал підприємства поділяється на внутрішній та зовнішній. Внутрішній визначається інтелектуальними ресурсами та компетенціями, які дозволяють реалізувати ринкові можливості.

Зовнішній характеризує можливості реалізації внутрішнього капіталу суб'єкта господарювання з питань продаж, формування попиту та пропозиції на визначені продукти (інноваційні, конкурентні, традиційні).

Інтелектуальний капітал підприємства формується з ієрархії капіталів бізнес-одиниць за рахунок адитивного та синергічного ефекту їх поєднання.

Поділ капіталу за функціональними напрямками передбачає виділення маркетингової сфери, яка може забезпечити певні конкурентні переваги підприємства (з погляду інтелектуального капіталу – це ринкові активи підприємства), виробничої сфери, яка повинна відповідати ринковим вимогам, фінансової сфери для забезпечення фінансової стійкості та організаційної сфери, покликаної створити ефективну систему взаємодії між елементами капіталу.

Якщо розглядати інтелектуальний капітал як наявність у його елементів властивостей, що забезпечують можливість виконання певної роботи (створення нових знань, нагромадження вільної енергії тощо), тобто здійснення певних енергетичних витрат, то і критеріями дослідження та аналізу станів капіталів можуть бути запропоновані впорядкованості: інформаційно-енергетична, просторово-структурна та часова [3].

Під структурно-просторовою впорядкованістю розуміють просторове розміщення елементів системи та встановлення різного типу зв'язків між ними.

Часова впорядкованість передбачає необхідність врахування термінів при функціонуванні елементів та системи в цілому. В умовах зростання динаміки зовнішніх та внутрішніх процесів функціонування систем соціально-економічного типу значення цього критерію виміру характеристик та станів системи зростає.

Так, російськими вченими запропоновано такий критерій виміру як коефіцієнт творчої енергії особи, який визначається як відношення задоволення потреб ринку (ΔH), які задовольняються в конкурентоспроможний час (t) [4; 5].

Інформаційно-енергетична впорядкованість встановлюється як енергетичний баланс (ЕБ), передбачає врахування співвідношення між енергією роботи (ЕР), енергією внутрішніх зв'язків E_v та зовнішніх – E_z , E_ϕ – енергією виконання функціональних обов'язків та енергією саморозвитку і творчості E_{cp} .

$$EB = E_v + EP + E_z,$$

$$EP = E_\phi + E_v + E_z + E_{cp}.$$

Розвиток сучасних систем управління знаннями обумовлює підвищення значення E_{cp} , як складової енергетичного балансу системи, яка забезпечує виконання компенсаційних функцій (E_k), що виникають у результаті змін зовнішнього середовища та внутрішнього стану системи, відображають стан внутрішньої культури системи і представляють собою відновлення рівноваги системи. Енергія саморозвитку та творчості персоналу забезпечує також трансформацію (E_t) та розвиток системи.

Тобто

$$E_{cp} = E_k + E_t.$$

З іншого боку, еволюція системи – це розвиток чи трансформація інформаційної бази [3].

Виклад основних положень. Аналізуючи процес виникнення інформації в міру впорядкованості системи (підвищення інформативності системи), тобто зменшення ентропії, можна встановити закономірності виникнення кількісних значень інформації для визначення ефективних енергетичних потенціалів.

При цьому необхідно враховувати такі принципи їх формування:

1. Елементи системи можуть розвиватись та створювати емерджентні властивості системи в міру їх потенціалів.
2. Розвиток елементів системи стимулюється або гальмується їх зв'язками: внутрішніми (структура системи) та зовнішніми (зв'язки з зовнішнім середовищем).
3. Кількість інформації, яка характеризує стан системи, визначається напрямками змін системи та кількістю і рівнем показників, що

характеризують зміни. Тобто ці ж фактори визначають значення енергетичного потенціалу системи, в тому числі системи знань.

4. Емерджентне збільшення інформації буде тим більшим, чим більше елементи системи набуватимуть системних властивостей. Знання виникають внаслідок концентрації інформації та енергії роботи системи.

Це може відбуватись у таких формах: при зміні (розвитку) поелементних (індивідуальних) капіталів; при зміні енергетики та інформованості внутрішніх чи/та зовнішніх структурних зв'язків.

Складність задачі формування механізмів, систем і процедур, необхідних для створення синергетичних ефектів, пов'язана з дією наступних факторів:

1. Формування мережі горизонтальних та вертикальних зв'язків між елементами системи управління – завдання дороге і не дає прямолінійного та пропорційного ефекту.

2. Результати диверсифікації напрямків діяльності є неоднозначними, тобто диверсифікація не завжди є успішною (синергізм спостерігається лише при виборі споріднених за ключовими компетенціями галузей).

3. Ідентифікація інтелектуального капіталу підприємства передбачає використання не тільки фінансових критеріїв оцінювання, але й методів стратегічного аналізу типу SWOT-аналізу внутрішнього та зовнішнього середовища для визначення напрямків змін.

4. Для забезпечення або підвищення конкурентоспроможності підприємства необхідна розробка організаційних можливостей для участі у віртуальних транснаціональних проектах, що дозволяють використати багатогранність доступних можливостей для задоволення потреб ринку.

5. Позитивний управлінський синергізм управління інтелектуальним капіталом визначають такі фактори: структура ключових компетенцій персоналу, рівень інноваційних, конкурентних та енергетико-інформаційних характеристик інтелектуального капіталу [6; 7; 8].

Проаналізувавши закони енргоентропіки та фактори, що визначають їх прояв у діяльності соціально-економічних систем можна сформулювати такі правила їх взаємодії:

– Енергія та інформація – взаємозамінні фактори створення, функціонування та трансформацій (еволюції) відкритих систем соціально-економічного типу.

– Енергетичні потенціали народжують інформацію, а додаткова інформація підвищує енергетичні потенціали.

– Підвищення концентрації енергії роботи означає підвищення її інформативності. Однак підвищення інформативності роботи не завжди означає підвищення енергії роботи.

– Різні рівні концентрації енергії та інформації визначають різні стани системи, її рівновагу та зміни.

– Енергетична ефективність досягається при певній оптимальній інформативності енергетичного балансу внутрішньої та зовнішньої ентропії. В економіці знань це означає швидкість внутрішніх змін (адаптацій) відповідно до динаміки зовнішніх процесів та вимог середовища.

На основі законів енергоентропіки та фундаментальних основ розвитку систем сформулюємо синергетичні принципи формування змін інтелектуального капіталу підприємства з урахуванням правил ідентифікації елементів, принципів їх формування та можливостей взаємодії між елементами інтелектуального капіталу.

1. Виникнення капіталів відбувається внаслідок енергоінформаційних імпульсів внутрішнього саморозвитку і/або зовнішнього впливу.

2. Інформаційна впорядкованість – це наявність програм координації енергетичних та матеріальних потоків у просторі та часі.

3. Утворення стійких структур відбувається наступним чином. Елементи системи, отримавши енергетичний або інформаційний імпульс, починають певним чином групуватись, утворюючи з часом відносно стійку структуру, що втримує визначений енергетичний капітал. Ці елементи мають властивості когерентності, що означає узгодженість колективних дій. Когерентність елементів забезпечує стаціонарність їх структур тобто підтримання енергетичного капіталу на стабільному рівні.

4. Процес організаційного та інформаційно-енергетичного самовдосконалення структур відбувається внаслідок внутрішньої конкуренції між елементами системи.

5. За певних станів енергетичних капіталів відбуваються зміни, при накопиченні чи збільшенні енергоінформаційних капіталів – це розвиток, при зниженні цих рівнів – це трансформація чи розпад системи.

6. Трансформації станів системи мають нелінійний характер. Математично це описано в теорії катастроф [6]. Хвильові властивості станів системи та середовища відображають закономірності розвитку середовища, циклічність явищ природи та космічні впливи.

7. Розвиваються лише відкриті стаціонарні системи (стійка динамічна рівновага).

8. Механізм прямого та зворотнього зв'язку з середовищем: прямий – отримання енергії, інформації, матеріальних потоків; зворотній – витрачання цих елементів системи.

9. Фактори змін у системі відображають мінливість, спадковість, відбір (ефективність).

10. Механізми змін поділяються на адаптаційні та якісно нові стани системи.

11. Стан системи та напрямок змін визначаються такими факторами:

- енергоінформаційні потоки різних типів активів (матеріальних, фінансових, інтелектуальних);
- концентрація та направленість енергоінформаційних потоків;
- різницею капіталів між системою та зовнішнім середовищем;
- формуванням можливостей системної повторюваності різних капіталів.

У сучасних системах управління інтелектуальними ресурсами підприємства передбачається використання підсистем типу управління знаннями з елементами управління інтелектуальним капіталом підприємства (яка дає значні економічні та соціальні ефекти за рахунок енергетики структурного та інформаційного поєднання ресурсів) та інтелектуально креативних систем управління персоналом, які передбачають діагностику персоналу та напрямки розвитку[4; 5].

Висновки. Синергізм як концепція отримання додаткових можливостей на основі максимального використання ресурсів та навиків в умовах економіки знань набуває нового змісту та передбачає вивчення структурних елементів інтелектуального капіталу підприємства.

До них відносять такі нові елементи як організаційна культура, енергетична культура персоналу, ключові управлінські компетенції типу міжкультурних, професійних та соціальних й інші інтелектуальні активи.

Сформульовані принципи змін інтелектуального капіталу підприємства дозволяють визначити: елементи та методи діагностики і аналізу інтелектуального капіталу; встановити напрямки використання інтелектуального капіталу; описати синергетику взаємозв'язків елементів та видових проявів інтелектуального капіталу підприємства.

Практичне використання системного підходу до формування інтелектуального капіталу підприємства та управління його змінами

вимагає визначення критеріїв (характеристик, показників) діагностики та аналізу його стану та визначає напрям наступних досліджень.

1. Кемпбелл Э. Стратегический синергизм. – 2-е изд. / Э. Кемпбелл, К. Саммерс Лаче. – СПб.: Питер, 2004. – 416 с.

2. Мойсеєнко І.П. Моделювання механізмів формування інтелектуального капіталу підприємства / І.П. Мойсеєнко // Вісник НУ «Львівська політехніка» «Проблеми економіки та управління» № 554. – 2006. – С. 209–214.

3. Мельник Л.Г. Фундаментальные основы развития / Л.Г. Мельник. – Сумы: ИТД «Университетская книга», 2003. – 288 с.

4. Мельников О.М. Принципы повышения интеллектуально-креативных ресурсов организации / О.М. Мельников, Р.Е. Минченко // Российское предпринимательство. – 2004. – № 2. – С. 34–39.

5. Климов С.М. Интеллектуальные ресурсы организации / С.М. Климов. – СПб.: ИВЭСЭП; Знание, 2000.

6. Мойсеєнко І.П. Формування управлінських компетенцій інноваційного типу / І.П. Мойсеєнко // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Регіональні суспільні системи: ресурси і механізми ефективного управління. Збірник наукових праць. – Вип. 2 (58) // НАН України. Інститут регіональних досліджень. – Львів, 2006. – С. 306–314.

7. Том Р. Структурная устойчивость и морфогенез / Р. Том. – Нью-Йорк, 1972. – 230 с.

Мойсеєнко І.П. Синергетические принципы управления интеллектуальным капиталом.

Предлагается использовать синергизм как область научных исследований для получения дополнительных возможностей управления за счет объединения функционального, структурного и другого типа системных упорядоченностей. Критериями исследования и анализа состояний интеллектуального капитала предложены упорядоченности: информационно-энергетическая, пространственно-структурная и временная. Сформулированы правила их взаимодействия с использованием законов энергоэнтропии и факторов, определяющих их проявление в деятельности социально-экономических систем.

Ключевые слова: *управленческий синергизм, системные упорядоченности, интеллектуальный капитал и его видовые проявления, принципы формирования потенциалов, правила взаимодействия элементов интеллектуального капитала.*

Moyseyenko I.P. Synergistic principles of intellectual capital management.

The paper proposes to use synergism as an area of research for extra management abilities by combining the functional, structural, and other types of system ordering. The criteria for the study and analysis of the intellectual capital are the

following gordering systems: Information-energy, spatial-structural and temporal. The rules of their interaction with the laws related to ergoentropics and the factors that determine their display in the work of social and economic systems are formulated.

Key words: *management synergism, ordering systems, intellectual capital and it sspecific manifestations, principles of making potentials, the rules of interaction of intellectual capital elements.*

Стаття надійшла 12 листопада 2012 р.

УДК 343.351: 351.746.1

С.В. Нагачевський

ЕКОНОМІКО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА СФЕРИ ДЕРЖАВНИХ ЗАКУПІВЕЛЬ ТОВАРІВ, РОБІТ І ПОСЛУГ

Розглядаються економіко-правові питання здійснення державних закупівель товарів, робіт й послуг.

Ключові слова: *товари, роботи, послуги, бюджетні кошти, тендер.*

Постановка проблеми. Однією з основних передумов для ефективної організації боротьби з економічною злочинністю у сфері державних закупівель товарів, робіт та послуг є знання співробітниками оперативних підрозділів особливостей функціонування даної сфери в умовах ринкових відносин. Як і будь-яка інша галузь, сфера державних закупівель, як показує проведене вибіркове дослідження, має багато відмітних особливостей, обумовлених структурно-місткими її елементами (цілі, завдання, функції, місце і роль у системі використання бюджетних коштів, принципи організації торгів, внутрішній документообіг при організації торгів тощо). Розкриття змісту названих елементів через призму предмета дослідження, на наш погляд, дозволяє отримати «фотографію» сучасного стану вітчизняних державних закупівель товарів, робіт та послуг.

Стан дослідження. Серед зарубіжних досліджень, присвячених окремим аспектам організації тендерних процедур закупівель, можна відзначити праці Л. Голдсмана, С. Гордона, С. Кристофано, Ф. Петера, Дж. Петерсена, Д. Р. Страчоти, У. Фостера та інших. Дослідженню інституту державних закупівель присвячено роботи вітчизняних економістів К.В. Кузнецова, О.Н. Захарова, Н.В. Несторовича, В.В. Смирчинського, Н.Б. Ткаченка.

Правові основи і загальні принципи здійснення закупівель за державні кошти, як одна з форм державних видатків, розглядаються у роботах спеціалістів у галузі господарського і фінансового права В.К. Адрєєва, Н.М. Артемова, Д.А. Бекерської, К.С. Вельського, Л.К. Воронова, О.Н. Горбунова, Т.С. Єрмакова, С.В. Запольського, Т.В. Конюхова, Є.О. Ровинського.

Публікації у періодичних виданнях, що присвячені державним закупівлям, обмежуються вивченням їх окремих аспектів. Разом з тим у вітчизняній юридичній науці донині не проводилися комплексні дослідження інституту державних закупівель і його місця в системі господарського права.

Мета статті полягає в економічно-правовому аналізі державних закупівель товарів, робіт й послуг на сучасному етапі.

Виклад основних положень. Необхідно зауважити, що сфера державних закупівель товарів, робіт та послуг досліджується нами не просто як відносно самостійна економічна структура, а як *сфера, що виступає об'єктом злочинних посягань* з боку злочинних елементів, включаючи організовані злочинні формування. Представляється, що з цих позицій дану сферу слід розглядати не тільки як категорію економічну, але і як правову. Звідси виникає об'єктивна потреба її захисту від кримінального впливу.

Для того, щоб організувати ОРД на належному рівні, співробітники ДСБЕЗ зобов'язані знати специфіку функціонування в умовах ринку сфери державних закупівель товарів, робіт та послуг. При цьому вони повинні вивчати на користь вирішення завдань боротьби з економічною злочинністю не тільки економіку названої сфери, але і права, які регулюють відносини, що виникають в ній. На думку автора, в цьому плані при розгляді проблем боротьби зі злочинністю в бюджетній сфері заслуговують на увагу рекомендації Л.П. Скалозуба, який, вдало поєднуючи питання економіки і права, веде мову про економіко-правову характеристику соціально-бюджетної сфери як об'єкт кримінально-правової охорони [1, с. 6–18].

У змістовному плані Л.П. Скалозуб та інші автори під цим поняттям розкривають особливості системи бюджетних відносин; державне регулювання; законодавче закріплення сукупності державних закупівель; особливості організації державного і суспільного контролю за законністю і ефективністю використання державних коштів; кримінологічну оцінку; чинну правову основу державних закупівель товарів, робіт та послуг; правовий статус проведення торгів [1, с. 181].

Що ж до оперативної-економічної характеристики сфери (галузі) господарської діяльності, то, наприклад, І. Чиж у її змістовну частину

включає всі елементи криміналістичної характеристики; технологію проведення господарських операцій в тій або іншій сфері; документальне оформлення цих операцій; кількісно-якісні сторони економічних процесів, їх тенденції і закономірності; економіко-правову і організаційно-правову характеристику галузі (сфери); види злочинів, що здійснюються на об'єкті, у сфері (галузі) господарської діяльності; способи їх здійснення; механізм здійснення злочинних дій; умови, що сприяють скоюванню злочинів; характеристику осіб, що їх зробили; особливості їх посадового стану [2, с. 311].

У структурі системи забезпечення соціального захисту державної власності значне місце відводиться державним бюджетним коштам, які виступають інструментом (засобом) перерозподілу національного доходу. За допомогою закупівель товарів, робіт та послуг державою вирішується двоєдине завдання: з одного боку, створюється реальна можливість забезпечення додатковими засобами пріоритетних сфер економіки, а з іншого – завдяки цим закупівлям розширюються соціальні послуги населення.

Сьогодні в Україні існує велика проблема у відсутності достатньої економіко-правової бази у сфері державних закупівель, чим і підтверджується актуальність проведення досліджень у цій галузі. Відсутність термінології і класифікації призвела до неправильного використання понятійного апарату та помилок замовників при розробці тендерної документації і оцінці тендерних пропозицій, необґрунтованого вибору переможця торгів і укладання з ним договору. Таким чином, від рівня розвитку правового інституту закупівель за державні кошти безпосередньо залежить ефективність значної частини видатків бюджетної системи.

На відміну від зарубіжних країн, де правовому регулюванню державних закупівель відводиться одна з центральних позицій у бюджетному законодавстві та законодавстві, що регулює господарську діяльність, в Україні законодавство, яке регламентує державні закупівлі, так само як і взагалі законодавство, що регламентує порядок здійснення державних видатків, ще перебуває на стадії формування.

Ті процедури, які ми сьогодні називаємо тендерами, відомі світу вже достатньо давно. В Росії, наприклад, появу подібних до сучасного тендера процедур відносять до XVII–XVIII століть, допетровських часів. Під час революційних перебудов тендери припинили своє існування, бо основну частину великих підприємств було націоналізовано.

Поступово звичай проводити тендери зійшов нанівець, але вже у 80-х роках будівельна галузь почала активно використовувати підрядні торги. В той же час будівельні компанії брали участь навіть

у міжнародних тендерах, хоча нормальної, ефективної конкурсної системи розміщення замовлень навіть для потреб держави на той час ще не було. Тільки на початку 90-х років, з розпадом СРСР, розпочалося формування цієї системи.

При здійсненні державних закупівель необхідно систематизувати знання щодо зарубіжного досвіду даної діяльності, особливо США та країн Європейського союзу [3, с. 329]. До речі, саму модель, структуру тендера було створено у Сполучених Штатах Америки.

У світовій практиці існує безліч класифікацій тендерів за різними ознаками.

Основними класифікаційними ознаками державних закупівель слід назвати модель закупівлі, класифікації за складом учасників, ступенем конкурентності, допустимістю змін конкурентних вимог, процедурою допуску до участі у тендері, географічним масштабом, предметом закупівлі, статусом учасника процедури закупівлі та джерелом фінансування.

Державні закупівлі в різних країнах побудовані на основі трьох моделей:

- централізованої (створюється централізований закупівельний орган, визначається номенклатура, обсяг продукції і коло замовників, для яких закуповується продукція);

- децентралізованої (можлива розподільча централізація в рамках галузевого відомства; дана модель передбачає, що закупівля здійснюється безпосередньо розпорядниками державних коштів);

- змішаної (одночасно застосовуються централізована і децентралізована моделі).

До переваг впровадження централізованої моделі здійснення державних закупівель слід віднести:

- суттєве зменшення вартості договору;
- скорочення витрат на організацію та проведення процедур державних закупівель;

- збільшення закупівельної спроможності центральних органів управління;

- посилення контролю за якістю товарів та послуг, дотриманням стандартів, збереженням навколишнього середовища;

- поліпшення управління договорами та покращення виконання постачальниками своїх договірних зобов'язань щодо післяпродажного обслуговування;

- зменшення витрат на підготовку і навчання персоналу та скорочення чисельності адміністративно-управлінського складу у сфері закупівельної діяльності;

– спрощення системи збору інформації про стан державних закупівель.

Перевагами децентралізованих способів організації закупівельної діяльності є:

- більша відповідність продукції вимогам і потребам замовників;
- скорочення можливостей для помилок, обумовлених великими масштабами закупівель;
- більші можливості для малого бізнесу брати участь у конкурентній боротьбі за контракти;
- підвищення рівня впливу постачальників на закупівельну діяльність замовників [4, с. 210; 5].

Сполучені Штати Америки – одна з країн, що має багатий досвід у сфері державних закупівель, особливо в частині їх інформаційного забезпечення. Законодавчу основу системи державних закупівель у США [6, с. 14; 7] становлять Правила закупівлі для федеральних потреб і Правила закупівель для потреб оборони (додаткові). Ці два нормативно-правові документи регламентують усю систему федеральних закупівель і відрізняються досить детальною розробкою принципів і процедур.

Одним з лідерів в області організації державних закупівель робіт і послуг, створення ефективних механізмів партнерства держави із приватним сектором є Великобританія. Прикладом тут служать механізми партнерства приватного й суспільного секторів (private public partnership) і приватна фінансова ініціатива (private financial initiative).

У Швейцарії [8] – країні з високорозвиненим, міжнародно-орієнтованим і відкритим ринком – державні закупівлі регулюються відповідно до конституційного розподілу повноважень. Федеральне законодавство регламентує закупівлі, які належать до компетенції федеральної влади. На рівні кантонів і місцевих органів влади діє кантональне, міжкантональне та місцеве законодавство. Генеральна Угода про тарифи і торгівлю (GATT) і Угода про державні закупівлі в рамках Всесвітньої торговельної організації є принципово важливими для Швейцарської системи держзакупівель. На федеральному рівні урядові закупівлі регулюються Законом про урядові закупівлі і Федеральним Указом «Про урядові закупівлі», Законом «Про створення Швейцарського «спільного ринку». Слід зазначити, що основні вимоги Міжнародних угод про закупівлі, укладених Швейцарією в рамках GPA, були імплементовані в національне законодавство.

В Японії [9] Закон про Держбюджет – це базовий закон, який регламентує складання бюджету, аудит, звітність, та описує загальні процедури з прок'юременту. Підписання Угоди про Державний

Прок'юремент (GPA) не вимагало внесення суттєвих змін до цього закону, тому що в ньому вже був закладений принцип недискримінації іноземних постачальників. Змінам підлягали тільки нормативні положення Закону.

У Британському законодавстві й законодавстві ЄС [10] дотримуються вимог до інформаційного забезпечення закупівель, зокрема конкурсів. Відповідно до вимог Європейського Союзу [10] державні замовники й уповноважені ними організації, що здійснюють закупівлі, повинні обнародувати свої плани по закупівлях шляхом опублікування інформації про істотні характеристики необхідних поставок або послуг і про їхню орієнтовну вартість. У такій публікації необхідно вказати, на основі якої процедури буде вибиратися постачальник. Постачальники, що залучають субпідрядників, повинні вказувати на це у своїх пропозиціях.

У світовій практиці застосовуються також механізми, що дозволяють уникнути подачі нереальних пропозицій. У Польщі та Новій Зеландії при проведенні конкурсів на поставку товарів, робіт і послуг для державних потреб також практикується вимога внесення застави.

Що стосується способів організації тендерів, то слід відмітити наступне. У законодавстві Європейського Союзу [10] декларується можливість використання наступних механізмів організації закупівель для державних потреб. По-перше, це конкурсні закупівлі. Вони, у свою чергу, діляться на відкриті, що передбачають можливість участі всіх зацікавлених постачальників і підрядників, і закриті, коли в тендері можуть брати участь лише спеціально запрошені постачальники й підрядники. При цьому можливі багатоступеневі процедури конкурсного відбору. По-друге, можуть використатися переговорні процедури, які полягають в тому, що державний замовник надає консультації обраним підрядникам і проводить переговори про можливі умови контракту з одним або декількома підрядниками.

У Польщі [11] при організації закупівель товарів, робіт і послуг для державних потреб можна використати наступні процедури: відкриті тендери, закриті тендери, двоступінчасті тендери, переговори зі збереженням елементів конкуренції, закупівлі із запитом котирувань, закупівлі в одного постачальника. При цьому, коли закуповується робота, пов'язана із проектуванням і дизайном, може проводитися творчий конкурс. Основним способом закупівель у Польщі є відкритий тендер.

За загальним правилом заборонене також проведення переговорів замовника з потенційними постачальниками. Однак у випадках, коли без переговорів з потенційними постачальниками точно сформулювати вимоги до закупівлі неможливо (наприклад, при проведенні

закупівель науково-дослідних робіт, робіт із проектування й дизайну в будівництві), проводиться двоступеневий конкурс (у практиці США [12] він іменується конкурсом з подачею пропозицій). У цьому випадку на першому етапі збираються первісні пропозиції без вказівки їхньої вартості, державний замовник за результатами переговорів з їхніми подавцями уточнює вимоги до поставки. На другому етапі подаються остаточні заявки із вказівкою ціни й відбувається відбір переможця.

Закупівля за державні кошти в Україні здійснюється за такими процедурами:

- процедура відкритих торгів (відкриті торги є основною процедурою закупівлі);
- процедура двоступеневих торгів;
- процедура запиту цінних пропозицій;
- процедура попередньої кваліфікації;
- процедура закупівлі в одного учасника.

Відкритий тендер є основним способом конкурентних закупівель. У ньому можуть взяти участь всі постачальники, які діють відповідно до законодавства і відгукнулися на розповсюджене замовником оголошення про проведення процедури закупівлі. Зазвичай подібну інформацію можна знайти у спеціалізованих виданнях, у тому числі електронних. Замовник може розмістити її на спеціальному Інтернет-ресурсі. Крім того, оголошення можуть публікуватися в газетах, журналах й інших засобах масової інформації.

Як свідчить світова практика, двоетапний тендер може проводитись у декількох випадках:

- якщо замовник має намір проводити з постачальниками попередні переговори для виявлення можливості забезпечення виконання контракту;
- якщо відсутня можливість складання достатньо детальної технічної специфіки товарів або робіт і визначення характеристики послуг, для чого потрібно спочатку вивчити ті пропозиції, які вже є на ринку;
- якщо закуповуються складні товари, послуги або роботи;
- якщо відбувається закупівля обладнання, технічні характеристики якого дуже швидко змінюються через неспинний розвиток науково-технічного прогресу, і замовник не може знати усі відомості про модернізацію.

На підставі означеного можна провести класифікаційний розподіл процедур закупівель за допустимістю змін конкурсних вимог: до одноетапних тендерів слід віднести процедури відкритих торгів зі

зменшення ціни, торги з обмеженою участю без проведення попередньої кваліфікації, запит цінних пропозицій та процедуру закупівлі в одного учасника, а до двоетапних – процедуру редукціону, торги з обмеженою участю з проведенням попередньої кваліфікації і двоступеневі торги. Існують твердження, що процедуру відкритих торгів можна віднести до двоетапних тендерів, якщо проводиться попередня кваліфікація учасників торгів [13, с. 92], але, відповідно до останньої редакції Закону про державні закупівлі, попередня кваліфікація учасників як перший етап застосовується лише при проведенні процедури торгів з обмеженою участю.

Висновки. Порядок регулювання та проведення державних закупівель в Україні відбувається шляхом здійснення тендерних торгів але немає чіткого регулювання нормативними актами процедури його проведення. На відміну від нашого законодавства зарубіжних країн регулюванню державних закупівель відводить одну з центральних позицій у бюджетному законодавстві та законодавстві, що регулює господарську діяльність.

1. Скалозуб Л.П. Збірник методичних рекомендацій з викриття та документування злочинів у бюджетній сфері / [Скалозуб Л.П., Василюк В.І., Сливенко В.Р., Дудченко Т.В. та ін.]. – К.: ДДСБЕЗ, 2009. – 427 с.

2. Міжнародна поліцейська енциклопедія: у 10 т. / відп. ред.: В.В. Коваленко, Є.М. Моїсєєв, В.Я. Тацій, Ю.С. Шемшученко. – Т. 6. Оперативно-розшукова діяльність поліції (міліції). – К.: Атіка. – 1128 с.

3. Юдіцький О.Л. Захист вітчизняного товаровиробника при здійсненні державних закупівель: зарубіжний досвід. Держава і право: зб. наук. праць / О.Л. Юдіцький. – К.: Інститут ім. В.М. Корецького, 2011. – Вип. 51. – С. 329–331.

4. Петруненко Я.В. Теоретико-методологічні засади системи державних закупівель в Україні. Актуальні проблеми держави і права: збірник наукових праць / Я.В. Петруненко. – Одеса: Одеська національна юридична академія, 2008. – Вип. 38. – С. 209–306.

5. Положення про закупівлю товарів, робіт і послуг, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 17 жовтня 2008 року № 921. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kmu.gov.ua/>.

6. Нестерович Н. Прокьюремент. Принципи организации закупки продукции для государственных нужд / Н. Нестерович // Информационно-аналитический бюллетень «Конкурсные торги». – М., 1998. – № 12. – С. 14–18.

7. Державні закупівлі в Сполучених Штатах Америки / за матер. Тетяни Кайдаш. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.goszakupki.com.ua>.

8. Державні закупівлі у Швейцарії / / за матеріалами Ігоря Бондара. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.goszakupki.com.ua>.

9. Державний прокьюремент у Японії / / за матеріалами Інни Чорної. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.goszakupki.com.ua>

10. Корпоративний аналіз системи державних закупівель країн Європейського Союзу // Наукові записки. 2005. – Вип. 14. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.library.tant.edu.ua/>.

11. Законодавство ЄС. Директиви Європарламенту і Європейської комісії 93/37/ЄЕС і 97/52/ЄС. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://europa.eu.int>.

12. Пономарев В.В. Система конкурсних закупок в США / В.В. Пономарев // Інформаційно-аналітичний бюллетень «Конкурсні торги». – М., 1998. – № 12. – С. 10–13.

13. Кузнецов К.В. Конкурентні закупки: торги, тендери, конкурси / К.В. Кузнецов. – СПб.: Изд-во «Пітер», 2005. – 368 с.

Нагачевський С.В. Економіко-правова характеристика сфери державних закупівель товарів, робіт і послуг.

Розглядаються економіко-правові питання здійснення державних закупівель товарів, робіт і послуг.

Ключові слова: товари, роботи, послуги, бюджетні засоби, тендери.

Nahachewsky S.V. Economic and legal description of public procurement of goods, works and services.

Theoretical and legal questions of realization of public procurement of commodities, works and services are considered in the article.

Key words: commodities, works, services, budgetary facilities, tender.

Стаття надійшла 25 жовтня 2012 р.

УДК 338.2:334.722.8

**П.Я. Пригунов,
В.І. Франчук, К.В. Карпова**

ОХОРОННА ДІЯЛЬНІСТЬ ЯК СПЕЦИФІЧНИЙ ІНСТРУМЕНТ ФІЗИЧНОГО ЗАХИСТУ АКТИВІВ У СИСТЕМІ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ВІТЧИЗНЯНИХ ПІДПРИЄМСТВ

Розглянуто специфіку охоронної діяльності як інструменту, за допомогою якого здійснюється фізичний захист активів у системі економічної безпеки підприємств. Визначається її зміст, структурно-логічна схема та особливості здійснення. Фізична безпека підприємства розглядається як одна зі складових системи економічної безпеки.

Ключові слова: охоронна діяльність, фізична безпека активів підприємства, система економічної безпеки підприємств, суб'єкти охоронної діяльності, забезпечення здійснення охоронної діяльності.

Постановка проблеми. Забезпечення фізичним захистом активів підприємства через здійснення охоронної діяльності в системі економічної безпеки є актуальною проблемою для вітчизняних підприємців. Окремих аспектам організації та здійснення охоронної діяльності підрозділами правоохоронних органів, приватних охоронних структур та визначення їх специфіки присвячені наукові роботи багатьох авторів: фахівців – вчених з різних наукових галузей та практиків. Разом з тим, у сучасній науці проблеми фізичного захисту активів через здійснення охоронної діяльності в системі економічної безпеки суб'єктів господарювання ще не розглядалося. Тобто охоронну діяльність слід розглядати як специфічний інструмент забезпечення фізичного захисту активів підприємства.

Стан дослідження. У наукових працях В. Крутова, О. Власюка, М. Зубка, В. Ліпкана, А. Маращука, О. Кириченка та інших значна увага приділяється дослідженню специфіки організації та здійснення охоронної діяльності, спрямованої на захист економічних інтересів суб'єктів господарської діяльності.

Деякі праці таких фахівців як: В. Бабікова, В. Колесніка, І. Моторного, В. Хваткова, Г. Шепитько, присвячені визначенню окремих аспектів забезпечення фізичної безпеки активів підприємств через здійснення охоронної діяльності з урахуванням складності об'єктів, що охороняються, присвячені розв'язанню проблем щодо здійснення професійно-психологічного відбору та підготовки окремих суб'єктів охоронної діяльності. Слід відзначити окремі дослідження вітчизняних психологів та юристів В. Гіжевського, Т. Дектярьової, Г. Ложкіна, В. Картавцева, М. Костицького, В. Коновалової, М. Стрельбицького, Т. Ткачука, О. Тимченка, Ю. Шиделка, В. Шевченка, С. Яковенка та інших, які присвячені визначенню правового поля діяльності підрозділів охорони та безпеки на вітчизняних підприємствах та психологічному забезпеченню їх діяльності.

Мета дослідження полягає у розкритті змісту здійснення охоронної діяльності в системі економічної безпеки підприємств як інструмента забезпечення фізичної безпеки активів.

Виклад основних положень. Акцентуючи увагу на провідній ролі економічної безпеки в системі безпеки підприємств, та зазначаючи, що сама економічна безпека також являє собою певну систему, необхідно вказати, що забезпечення її функціонування здійснюється різноманітними заходами [1].

Система економічної безпеки підприємства розглядається як цілісна відкрита складна багаторівнева та багатофункціональна система, яка містить у собі ряд підсистем [3].

Вітчизняні підприємства, маючи в структурі своїх активів чисельні матеріальні об'єкти, обладнання, майно, кошти безумовно не можуть залишати їх без належного захисту (охорони), це стосується і щодо забезпечення охорони життя засновників підприємства та його менеджменту. Забезпечення захисту матеріальних цінностей підприємства, життя його менеджменту та засновників є обов'язковою умовою їх функціонування і безумовно має входити до заходів забезпечення безпеки вітчизняного підприємства [2].

За таких умов охоронна діяльність та її суб'єкти мають входити до структури системи економічної безпеки підприємства як її підсистема, котра передбачає встановлення певних режимних заходів (пропускного та внутрішньооб'єктового режиму, режиму прийняття персоналу та клієнтів керівництвом протягом дня тощо).

Більш того, встановлення відповідного режиму на підприємстві забезпечує необхідний ритм його роботи, що в свою чергу, мінімізує можливість різного роду помилок, збоїв у роботі та неефективної діяльності, ціна яких у межах підприємства може бути досить великою.

Під внутрішньооб'єктовим режимом ми розуміємо порядок, установлений у межах об'єктів охорони, що забезпечується сукупністю заходів і правил внутрішнього розпорядку, обов'язкових для виконання особами, які на них перебувають. Пропускний режим – це встановлений у межах об'єктів охорони порядок, який забезпечується комплексом організаційно-правових та інженерно-технічних заходів, що здійснюються з метою виключення можливості безконтрольного переміщення осіб, транспортних засобів і майна на об'єкти та з об'єктів охорони.

До того ж необхідність впорядкованої і ритмічної діяльності підприємства має забезпечити формування відповідних режимів і в інших сферах його функціонування: режиму формування та використання ресурсів підприємства; режиму поведінки персоналу в різних умовах виробничої діяльності; режиму захисту інформації на підприємстві; особливого режиму функціонування підприємства в умовах дії несприятливих факторів економічної, політичної, соціальної ситуації в країні [4].

Крім того, система економічної безпеки забезпечує відповідні режими поведінки (діяльності) самого підприємства на ринку з урахуванням змін на ньому та в країні загалом. Тут, як правило, запроваджуються такі режими як режим економії, режим активізації, режим виживання тощо. Важлива роль у формуванні таких режимів поряд з іншими заходами безпеки відводиться і охороні підприємства та його менеджменту і засновникам.

Таким чином, охорона підприємства (фізичний захист) виконує два види функцій: забезпечує захист матеріальних цінностей підприємства та утворює відповідні режими його функціонування – пропускний та внутрішньооб’єктовий (рис. 1).

Є ще третя функція – забезпечення особистої безпеки засновників та менеджменту підприємства шляхом здійснення їх особистої фізичної охорони [5], але ця функція не є предметом розгляду цієї статті.

Рис. 1. Місце охоронної діяльності як інструменту фізичного захисту активів у системі економічної безпеки підприємства

Характеризуючи охорону діяльність як необхідний вид забезпечення підприємницької діяльності, є необхідність розглянути певні її теоретичні засади.

Охорона підприємства (фізичний захист, фізична безпека), здійснюється з метою забезпечення надійного захисту (схоронності) активів підприємства і розуміється як комплекс організаційних та спеціальних заходів, скоордованих на обмеження доступу, захист території, приміщень і об'єктів підприємства, його майна та цінностей від протиправних посягань. Крім того, до завдань охорони належить захист майна та особистих цінностей персоналу підприємства, яке знаходиться на території підприємства відповідно встановленого порядку їх пропуску. Реалізація заходів охорони забезпечує досягнення підприємством визначеного ступеня його економічної безпеки.

Завданнями фізичного захисту є позбавлення можливості несанкціонованого проникнення на територію підприємства та викрадення (знищення, пошкодження) його майна, матеріальних цінностей чи заподіяння шкоди персоналу, створення умов для безпечної планової роботи підрозділів підприємства [6].

Охорона підприємств має комплексний характер і забезпечується як спеціальними заходами, так і відповідним технічним обладнанням споруд.

У зв'язку з цим важливою умовою ефективної охорони підприємств є відповідність споруд і приміщень вимогам і нормам інженерного та охоронного обладнання, їх технічної укріпленості.

Так наприклад Національний банк України прямо зобов'язує керівників банків забезпечити відповідність банківських приміщень вимогам, що визначені в нормативно-правових актах України та Державних будівельних нормах України (ДБН В. 2.2 – 9-99), а також їх захист засобами інженерно-технічного укріплення, охоронної сигналізації, фізичної охорони.

Основні вимоги до банківських об'єктів викладені у Положенні про вимоги щодо технічного стану та організації охорони приміщень банків України, затверженому постановою Правління Національного банку України від 29.12.2007 року № 493 з наступними змінами і доповненнями [7].

В узагальненому вигляді вимоги до технічної укріпленості об'єктів, що охороняються, можна висловити наступним чином: багаторубіжний захист об'єктів, міцність і стійкість будівель і споруд та їх комунікацій, спеціальне укріплення найбільш уразливих зон, місць і ділянок, наявність робочого, чергового та тривожного освітлення, засобів і мереж зв'язку, аварійного і резервного електроживлення, запас-

них виходів з об'єкта, спеціальне обладнання місць несення служби силами охорони та ін.

Надійність охорони об'єктів та майна підприємства забезпечується шляхом встановлення декількох рубежів захисту. Як правило, першим рубежем забезпечується захист території підприємства, на якій розташовані відповідні споруди, другим – захист самих споруд і третім – захист приміщень офісу та цінностей, які знаходяться в них.

Вибір форм, методів і засобів охорони залежить від таких факторів: можливі способи злочинних посягань на діяльність підприємства; характеристика технічної укріпленості об'єктів підприємства; наявність уразливих місць у технічній укріпленості підприємства; умови місцевості, де розташовано підприємство, конструктивні особливості будівель; режим, специфіка та напрям діяльності, характер роботи підприємства; режим охорони підприємства; якісно-кількісні характеристики сил охорони; технічна оснащеність сил охорони.

Основними принципами охорони об'єктів підприємства є:

- законність – всі заходи охорони мають впливати з вимог і положень нормативно-правових актів, не порушувати прав, свободи, честі і гідності громадян, не створювати загрозу власності та діяльності підприємству;

- пасивність та активність охорони – заходи охорони повинні поєднувати у собі дії щодо захисту об'єктів та протидії протиправним посяганням на них;

- скритність та демонстративність охорони – охорона об'єктів не може бути повністю скритою, про те, що вони охороняються має бути попереджено відповідними знаками, разом з тим місце розташування засобів та сил охорони може не розкриватись;

- економічна доцільність – вартість послуг охорони, утримання власних сил і засобів охорони не повинна перевищувати вартості цінностей, що охороняються;

- конкретність – заходи охорони мають бути спрямовані на захист конкретних об'єктів, цінностей, забезпечення відповідного режиму діяльності конкретного підприємства;

- безперервність – об'єкти підприємства повинні завжди залишатись під охороною.

Керівники підприємств організовують охорону власною службою охорони або залучають до охорони на договірних засадах спеціальні підрозділи Міністерства внутрішніх справ України чи юридичні особи або фізичні особи, яким надано право на здійснення охоронної діяльності (надання охоронних послуг) згідно з чинним законодавст-

вом України і які мають відповідні ліцензії. Вибір сил охорони покладатиметься на керівника підприємства [8].

У відповідності до використання сил та засобів охорони остання поділяється на фізичну та технічну. В свою чергу, фізична охорона здійснюється силами фізичних осіб шляхом встановлення стаціонарних постів, виділення груп для супроводження вантажів та цінностей, патрульних груп, груп охорони посадових осіб підприємства.

Технічна ж охорона забезпечується встановленням у визначених місцях технічних засобів охорони (ТЗО), які поділяються на засоби затримки, засоби охоронної та засоби пожежної сигналізації, засоби спостереження за територією і приміщеннями підприємства, обладнання для реєстрації вносу (виносу) заборонених матеріалів і виробів.

За рішенням керівника підприємства у залежності від специфіки діяльності суб'єкта господарської діяльності та з урахуванням інших умов може обиратись один із наступних видів охорони:

- цілодобова фізична охорона з підключенням відповідних технічних засобів охорони для спостереження сил охорони;
- у робочий час фізична охорона з підключенням відповідних технічних засобів охорони для спостереження сил охорони, у неробочий час охорона тільки за допомогою відповідних технічних засобів охорони, що підключені для спостереження сил охорони;
- цілодобова охорона тільки за допомогою відповідних технічних засобів охорони, що підключаються для спостереження сил охорони [9].

Керівник підприємства або уповноважена ним особа при організації охорони визначає:

- організацію пропускного та внутрішньооб'єктового режимів;
- місця встановлення технічних засобів охорони та їх кількість;
- технічні засоби охорони для забезпечення відповідного реагування на їх сигнали сил охорони;
- конкретні (мінімально можливі) терміни оперативного реагування сил охорони на сигнали технічних засобів охорони;
- дії працівників підприємства і сил охорони у разі спрацювання технічних засобів охорони, а також їх дії у непередбачених ситуаціях;
- взаємодію між різними суб'єктами охорони, якщо має місце залучення до виконання завдань охорони різних суб'єктів;
- порядок реагування персоналу підприємства у разі вчинення протиправних дій, графік проведення тренувань та інструктажів з ними;

– порядок взаємодії з органами внутрішніх справ у разі нападу, злочинного посягання, спрацювання сигналізації та для інших ситуацій [10].

Загалом діяльність сил охорони передбачає виконання трьох груп завдань:

– аналітичні, пов'язані з отриманням інформації про загрози охороні підприємства та джерела таких загроз, а також аналізом стану охорони підприємства;

– процедурно-відбивні, пов'язані з організацією охорони об'єктів підприємства, своєчасною реакцією сил охорони на виникнення загроз, відбиттям і локалізацією посягань на об'єкти охорони підприємства, взаємодією сил охорони з підрозділами громадської безпеки МВС України, їх територіальних підрозділів, ліквідацією наслідків посягань і відновленням режиму охорони;

– попереджувальні, пов'язані зі створенням іміджу сильного і надійного режиму охорони, своєчасним виявленням ознак підготовки посягань на об'єкти охорони, завчасним зосередженням сил і засобів охорони на загрозових ділянках та об'єктах охорони, проведенням заходів дезінформації зловмисників.

Розглядаючи фізичну безпеку (охоронну діяльність) як підсистему загальної системи економічної безпеки підприємства, необхідно визначити структурно-логічну схему її здійснення (рис. 2).

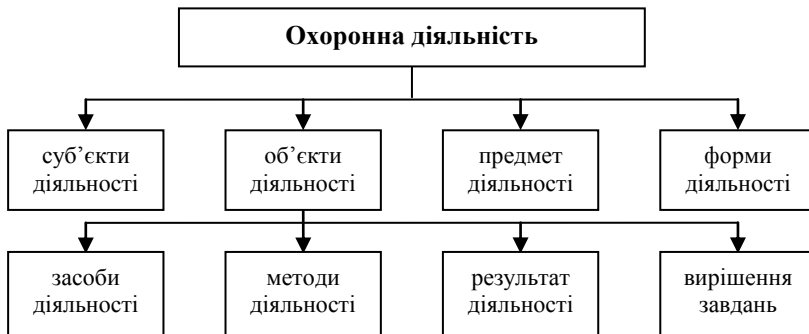

Рис. 2. Структурно-логічна схема охоронної діяльності

Крім цього нами була розроблена типова штатна структура Управління фізичною безпекою корпорації, на яке безпосередньо покладені завдання з фізичного захисту активів підприємств (рис. 3).

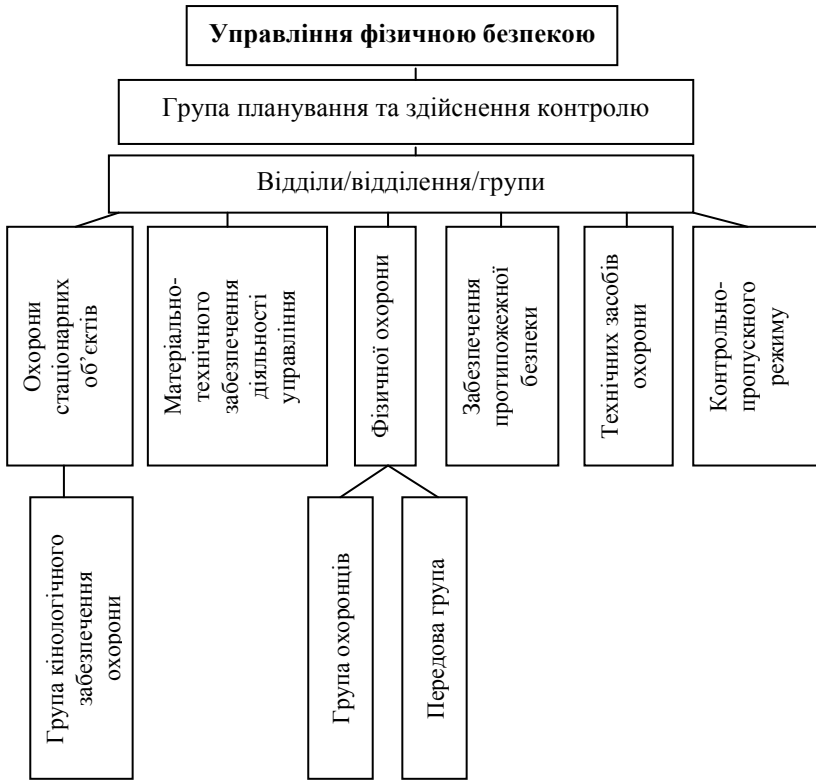

Рис. 3. Організаційна структура управління фізичною безпекою

До цієї організаційно-штатної структури входять посади фахівців з охорони та безпеки. В її основу покладено визначені Національним класифікатором професій ДК:003:2010 професійні назви робіт з цієї галузі та відповідні кваліфікаційні характеристики для цих фахівців.

В Україні сформовано певне правове забезпечення, яке регламентує тільки надання послуг з охорони суб'єктами господарської діяльності.

Воно ґрунтується на Законах України, Постановах Кабінету Міністрів України, відомчих наказах МВС України та інших відомчих наказах.

Разом з тим, діяльність власних підрозділів фізичного захисту суб'єктів господарської діяльності не є врегульованою. Неврахування у Законі України «Про охоронну діяльність» [11] забезпечення фізичної безпеки на підприємствах власними підрозділами безпеки зведе до того, що ця діяльність розвиватиметься поза правовими нормами та правилами.

Сьогодні не враховано те, що зміст охоронної діяльності, принципи її здійснення та вимоги для її суб'єктів не залежать від того, чи це надання послуг, чи власна охоронна – вони повинні бути єдині. Крім того, державою втрачається контроль за здійсненням заходів з охорони майна та фізичних осіб, підрозділами охорони суб'єктами господарської діяльності, які не надають послуг з охорони (підрозділи охорони банків, підприємств тощо), що безумовно буде сприяти криміналізації у цієї сфері професійної діяльності.

Висновки. Фізична безпека підприємств реалізується шляхом здійснення охоронної діяльності. З одного боку, вона є підсистемою системи економічної безпеки підприємства, а з іншого, – сама має підсистему її забезпечення, тобто є системою.

Охоронна діяльність має свою структурно-логічну схему, принципи, форми, методи здійснення та складові забезпечення. У системі економічної безпеки підприємства вона може здійснюватися силами власного підрозділу безпеки або із залученням на договірній основі інших суб'єктів охоронної діяльності: підрозділів охорони МВС України або охоронних підприємств (суб'єктів господарської діяльності, які мають відповідні ліцензії).

Фізична безпека як фізичний захист активів у формі охоронної діяльності має свої специфічні особливості здійснення та специфічні вимоги до суб'єктів, які її безпосередньо реалізують.

1. Зубок М.І. Бізнес в екстремальних умовах: навч.-метод. посібник / М.І. Зубок. – К.: КНТЕУ, 2008. – 183 с.

2. Зубок М.І. Охорона та охоронна діяльність: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / М.І. Зубок. – К.: КНТЕУ, 2006. – 172 с.

3. Кириченко О.А. Управління фінансово-економічною безпекою: навч. посібник / [О.А. Кириченко, С.М. Лаптев, П.Я. Пригунов та ін.]. – К.: Дорадо-Друк, 2010. – 480 с.

4. Курило В.І. Правові засади охоронної діяльності: навч. посібник / В.І. Курило. – К.: Кондор, 2005. – 182 с.

5. Ліцензійні умови провадження господарської діяльності з надання послуг, пов'язаних з охороною державної та іншої власності, надання послуг з охорони громадян // Наказ Міністерства внутрішніх справ України від

01.12.2009 р. № 505. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mvs.gov.ua>.

6. Минаев Г.А. Безопасность организации / Г.А. Минаев. – М.: Логос, 2008. – 368 с.

7. Положення про вимоги щодо технічного стану та організації охорони приміщень банків України: Постанова Національного банку України від 29 грудня 2007 р. № 493. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.rada.kiev.ua.

8. Гнилицька Л.В. Теоретико-методологічні та прикладні основи забезпечення економічної безпеки суб'єктів господарської діяльності: монографія / Л.В. Гнилицька, О.І. Захаров, П.Я. Пригунов. – К.: Дорадо-Друк, 2011. – 290 с.

9. Захаров О.Ю. Обеспечение комплексной безопасности предпринимательской деятельности / О.Ю. Захаров. – М.: АСТ «Астрель», 2008. – 320 с.

10. Зубок Н.И. Охрана в предпринимательской деятельности / Н.И. Зубок, С.Н. Яременко // Бизнес и безопасность. – К., 2005. – № 1. – С. 2–3.

11. Про охоронну діяльність: Закон України // Голос України від 18.04.2012 р. № 70.

Пригунов П.Я., Франчук В.И., Карпова Е.В. Охранная деятельность как специфический инструмент физической защиты активов в системе экономической безопасности отечественных предприятий.

Рассмотрена специфика охранной деятельности как инструмента, с помощью которого осуществляется физическая защита активов в системе экономической безопасности предприятий. Определяется содержание, структурно-логическая схема и особенности ее осуществления. Физическая безопасность предприятия рассматривается как одна из составляющих системы экономической безопасности.

Ключевые слова: охранная деятельность, физическая безопасность активов предприятия, система экономической безопасности предприятий, субъекты охранной деятельности, обеспечение осуществления охранной деятельности.

Prigunov P.Ya., Franchuk V.I., Karpova K.V. Safeguard activity as a specific tool for physical protection of assets in the system of economic security of domestic enterprises.

The specificity of safeguard activity as an instrument for physical protection of assets in the system of economic security together with the definition of its essence, structural and logic pattern and realization features are considered in the article. Physical safety of an enterprise is regarded as one of the elements in the system of safeguard activity.

Key words: safeguard activity, physical security of assets of an enterprise, the system of economic security of enterprises, the subjects of security activity, safeguard activity maintenance.

Стаття надійшла 13 листопада 2012 р.

УДОСКОНАЛЕННЯ ВИКОРИСТАННЯ БЮДЖЕТНОГО ПОТЕНЦІАЛУ РЕГІОНУ

Розглянуто основні напрями підвищення ефективності використання бюджетного потенціалу регіону. Обґрунтовано низку пропозицій щодо активізації наповнення бюджетів регіонів за рахунок використання їх власних наявних використовуваних та незадіяних резервів.

Ключові слова: бюджетний потенціал, ефективність використання, регіон, механізм.

Постановка проблеми. У сучасних трансформаційних умовах стабільний та ефективний розвиток регіону значною мірою обумовлюється наявним рівнем його бюджетного потенціалу, тобто здатністю бюджетного механізму акумулювати на регіональному рівні необхідний обсяг фінансових ресурсів [4–7]. Адже від результативності залучення та ефективності використання наявних у регіоні бюджетних ресурсів залежать можливості регіональних та муніципальних органів влади вирішувати проблеми соціально-економічного розвитку територій, що знаходяться у їх підпорядкуванні.

Варто відзначити, що передовий досвід формування регіональних бюджетів ґрунтується на принципі фіскальної справедливості (регіони, що більше заробляють, повинні більше й отримувати) та принципі вирінювання фінансових можливостей. Однак на практиці жоден з них повною мірою не реалізується [7].

Стан дослідження. Проблемним аспектам щодо визначення суті та оцінки бюджетного потенціалу, а також дослідженню чинників, що мають безпосередній вплив на його формування, надають належну увагу в своїх публікаціях все більше вітчизняних та іноземних науковців. Зокрема, проблеми формування доходів місцевих бюджетів та питання оцінки бюджетної забезпеченості територіальних громад досліджувались у наукових працях О. Василика, З. Герасимчук, С. Zenchenko, Н. Вишньєської, Е. Конярової, В. Лексіна, І. Луніної, В. Опаріна, Ю. Пасічника, Д. Черник, М. Чумаченка, С. Юрія та ін. Серед дослідників дальнього зарубіжжя дані проблеми вивчали А. Аткінс, Р. Масгрейв, Дж. Стігліц. Теоретико-прикладним аспектам побудови ефективної бюджетної політики на рівні регіонів присвячені публікації Н. Гриціанової, Б. Данилишина, О. Демківа, С. Лисютіна, А. Монаєнка, К. Павлюка, І. Плужникова, В. Федюка та інших. Однак питання пошуку дієвих механізмів щодо підвищення ефективності використання

бюджетного потенціалу регіону поки що не вирішені та потребують додаткової уваги.

Метою статті є обґрунтування механізмів підвищення ефективності використання бюджетного потенціалу регіону задля посилення його фінансової безпеки.

Виклад основних положень. Фактичним вимірником використання наявного бюджетного потенціалу регіону є власні бюджети нижчого рівня. Основною особливістю останніх є те, що вони володіють достатньо обмеженими самостійними джерелами формування доходів, займають проміжну ланку в фінансово-бюджетній системі регіону. Таким чином, регіональний бюджет є уособленням грошових відносин, що формуються на рівні регіону й забезпечують процес формування, розподілу та використання регіонального централізованого грошового фонду, який перебуває у розпорядженні відповідних органів влади, призначенням котрого є забезпечення соціально-економічного розвитку регіону. Даний фонд виступає його основним фінансовим планом, засобом фінансової підтримки адміністративно-територіальних одиниць, що розміщені на його території. Організаційно-ієрархічну структуру формування бюджетів різного рівня в контексті використання їх власних бюджетних потенціалів наведено на рис. 1. Отже, фінансування бюджету регіону являє собою складну ієрархічну структуру фінансових відносин макро-, мезо- та мікрорівнів, які виникають у процесі розподілу та перерозподілу фінансових ресурсів держави, створених суб'єктами регіональної економіки.

Важливим джерелом формування регіонального бюджету є трансфертні надходження (дотації та субвенції) з державного бюджету до регіональних бюджетів. Бюджетний потенціал регіону значною мірою обумовлюється обсягом бюджетних ресурсів, що використовуються для наповнення місцевих бюджетів різного рівня. Бюджетні кошти складають дохідну та витратну частини бюджету регіону і розподіляються відповідно за загальним та спеціальним фондами.

Основним критерієм ефективності використання бюджетного потенціалу території, регіону, держави є здатність податкового механізму акумулювати на різних рівнях управління фінансові ресурси [3]. Бюджетний потенціал характеризує потенційну можливість мобілізації фінансових ресурсів у бюджетній системі. Однак необхідно розуміти, що якщо бюджетний потенціал включає сукупність всіх фінансових ресурсів того чи іншого регіону, що обертаються через бюджети різних рівнів, то податковий потенціал є лише хоча й основною, але все-таки частиною цих ресурсів. Адже до складу бюджетного потенціалу можуть входити фінансові ресурси, що не тільки є, але й ті, що можуть і не бути об'єктом оподаткування, або ж потрапляють під оподаткування лише частково.

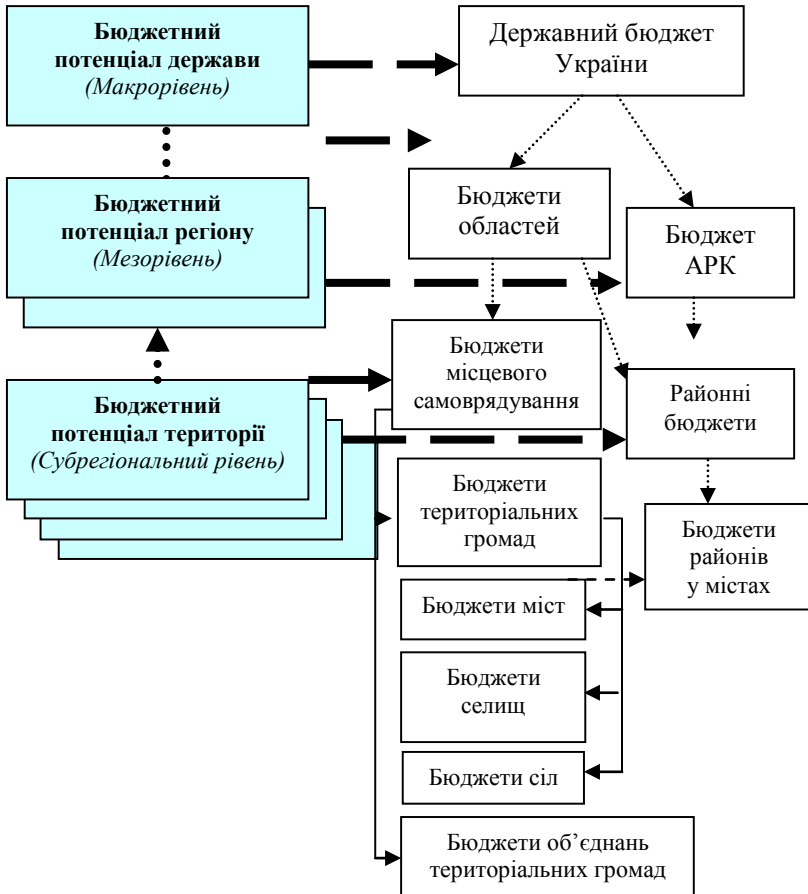

Рис. 1. Організаційно-ієрархічна структура формування бюджетів різного рівня

* Авторська розробка.

Бюджетний потенціал інтегрує як податкову базу бюджету, так і базу формування неподаткових доходів (доходів від власності та операцій з нею), а також можливості щодо здійснення запозичень на фінансових ринках для бюджетних цілей. Окрім того, на протипагу податковому потенціалу, бюджетний потенціал значною мірою визначає інвестиційну привабливість регіону.

З огляду на вищенаведене, на нашу думку, підвищення ефективності використання бюджету області необхідно розглядати в трьох взаємопов'язаних напрямках: удосконалення податкового механізму, механізму формування неподаткових доходів (надходжень) та механізму міжбюджетного регулювання (рис. 2).

Рис. 2. Напрями удосконалення механізму підвищення використання бюджетного потенціалу області

Авторська розробка.

Запроваджені нещодавно перетворення у податковій сфері, що пов'язані передусім з введенням Податкового та прийняттям нової редакції Бюджетного кодексів, передбачають комплекс змін у податковому механізмі, спрямованих на формування ефективної адекватної економічному розвитку податкової системи, реальне зменшення податкового тиску на підприємства, стимулювання підприємницької активності суб'єктів господарювання [1; 8]. Передбачається, що такі зміни дозволять орієнтувати існуючий податковий механізм та міжбюджетне регулювання на досягнення стратегічної мети – розвиток бюджетного потенціалу територіального утворення та посилення фінансової самозабезпеченості вітчизняних регіонів.

Однак, незважаючи на систематичне удосконалення вітчизняної податкової системи, процесу забезпечення дохідної частини бюджетів перешкоджає низка явищ, які не лише перешкоджають їх наповненню, але й спонукають до підвищення соціальної напруги. Серед них слід відзначити наступні:

- наявність значної частки в податкових доходах надходжень, сформованих від непрямих податків (насамперед ПДВ);

– відсутність рівномірного розподілу податкового навантаження між різними категоріями платників податків, до яких належать різні соціальні групи, суб'єкти господарювання малого, середнього та крупного бізнесу всіх сфер економічної діяльності;

– застосування однієї з найнижчих у світі ставок прибуткового податку з фізичних осіб (15% та 17%), яка по-суті не корелює із розміром доходів (так званої плоскої шкали), що не сприяє послабленню соціальної напруги в суспільстві;

– значні обсяги тіньової економіки, яка за оцінками аналітиків є близькою до 50% від вітчизняного ВВП;

– наявність та активне зростання олігархічного класу, що володіє доходами, співставними з доходом державного бюджету країни, а також його активний вплив на формування нормативно-законодавчої бази держави.

Основним джерелом формування державного бюджету є економічна діяльність суб'єктів господарювання та населення. Ключову роль у наповненні бюджету області відіграють доходи населення, що проживає на її території, поряд з тим роль великого та середнього бізнесу у формуванні бюджету регіону менш відчутна. Бізнес по-суті формує державний, а не обласний бюджет, хоча й використовує наявні в регіоні ресурси.

Одним з основних джерел наповнення регіональних бюджетів є прибутковий податок з громадян. Зокрема, у бюджеті Львівської області 2010 р. він забезпечив майже $\frac{2}{3}$ від його власної дохідної частини (без урахування державних трансфертів).

Практика свідчить, що в структурі доходів Державного та регіональних бюджетів щорічно зростає частка надходжень, що сформовані завдяки доходам громадян і, навпаки, частка надходжень від справляння податку на прибуток підприємств демонструє тенденцію до зниження. Більшість суб'єктів господарювання вітчизняного реального сектора економіки переживає не найкращі часи, що значною мірою пов'язано зі зниженням економічної активності, спричиненої негативними наслідками світової фінансово-економічної кризи. В результаті бюджети різних рівнів недоотримують значну частину податкових надходжень та інших платежів. Однак, на наш погляд, дана ситуація спричинена й тим, що значна кількість, передусім, крупних компаній, щораз ефективніше оптимізує власне податкове навантаження через доступні їм законні та сумнівні схеми. За даними американського фінансового журналу «Forbes», статки найбагатших людей України збільшуються, проте обсяги податків, сплачених їх бізнесом, зростають не так активно. За підрахунками журналу на початок 2010 р. колектив-

ний гаманець «Золотої п'ятидесятки України» склав 62,9 мільярди доларів США, і за рівнем капіталізації український бізнес повернувся до підсумків 2007 р., коли сумарні статки першої півсотні були приблизно такими ж.

Місцеві бюджети володіють вкрай обмеженим власним ресурсом щодо формування власної дохідної бази, адже відповідно до Бюджетного кодексу за ними закріплені такі місцеві податки як єдиний податок (в тому числі для суб'єктів підприємницької діяльності – фізичних осіб) та податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки і наступні місцеві збори:

туристичний, за місця для паркування транспортних засобів та за провадження деяких видів підприємницької діяльності. Установлення місцевих податків та зборів, не передбачених Податковим кодексом, заборонено. Однак ці законодавчо закріплені джерела практично не відіграють ключової ролі у забезпеченні фінансових потреб регіонів. Основні джерела доходів, що формуються в регіоні, закріплені за державним бюджетом. З огляду на це, видається доречним запровадження у бюджетну практику механізму розподілу акумульованих коштів від ПДВ, податку на прибуток підприємств та акцизів між державним та регіональними бюджетами, оскільки формуються вони завдяки споживанню товарів та послуг населенням, що там проживає, та суб'єктами господарювання, що розміщені на території регіону.

Ключовим джерелом наповнення місцевих бюджетів повинен стати запроваджений нещодавно податок на нерухомість, варто відзначити, що він на сьогоднішній день діє у майже 130 країнах світу. Його поява дозволить залучити до наповнення доходами місцевих бюджетів вагомого джерела, яке у перспективі повинно стати основним у структурі існуючих у бюджетній практиці місцевих податків і зборів.

Ще одним прихованим резервом наповнення місцевих бюджетів є об'єкти нерухомості, які фактично експлуатуються власниками, хоча юридично належать до об'єктів незавершеного будівництва, таким чином не підпадаючи під оподаткування. Власниками таких фіктивних недобудов, що нерідко розміщені на території елітних заміських забудов, часто є заможні громадяни або юридичні особи, що в законний спосіб ухиляються від оподаткування наявної в них нерухомості. Не виключено, що така схема ухиляння від сплати податку на нерухомість набуватиме все більшої популярності серед українських громадян та підприємницьких структур.

Окрім того, видається за доцільне здійснити диференціацію ставки оподаткування житлової нерухомості, розмір якої б залежав від рівня соціально-економічного розвитку території, чисельності насе-

лення та статусу адміністративно-територіальної одиниці (обласний чи районний центр, місто обласного значення і т.п.) а також локальних особливостей території, на якій розміщений об'єкт (розвиненість оточуючої інфраструктури, екологічність зони забудови тощо). Ставка оподаткування об'єктів нерухомості, що розташовані поблизу парків, у бізнес-кварталах, центральній або ж історико-культурній частинах великих міст повинна бути більшою, аніж для тих, які розміщені на периферії (скажімо, околиці великого міста або ж поблизу так званої промислової зони). Схожа практика застосовується при оподаткуванні нерухомості у Сполучених Штатах Америки та Великобританії, де розмір нарахованого податку за ідентичні об'єкти може різнитися не лише залежно від штату чи графства, але й навіть у межах одного великого міста.

Використання інших прихованих резервів, що можуть бути залучені до формування власних доходів місцевих бюджетів, лежить у площині законодавчого оформлення можливості розширення переліку місцевих податків та зборів й потребує розробки як процедури нарахування, так і механізму їх справляння.

Для прикладу, перелік місцевих податків та зборів, що може застосовуватись для поповнення бюджетів великих міст, можна розширити через запровадження:

- додаткових місцевих акцизів (наприклад на тютюнові та алкогольні вироби);

- податку за реєстрацію та видачу документа, що засвідчує право власності на дорогі легкові автомобілі, мотоцикли та інші транспортні засоби (яхти, катери, гелікоптери, літаки тощо). Для прикладу, в окремих штатах США існує податок на коштовні авто, що передбачає обов'язкову сплату до бюджету штату, в якому проживає покупець, податку у розмірі 10% від вартості автомобіля понад 50 тис. дол. США. З огляду на суттєву різницю в рівні життя населення у вітчизняних умовах під таке місцеве оподаткування могли б підпадати авто, вартість яких становить 25–30 тис. дол. США і вище.

Сьогодні на законодавчому рівні не визначено суть поняття «роzkіш», не прописано, за якими критеріями ті чи інші товари, послуги, об'єкти нерухомості можна відносити до неї [9]. Прийняття закону про оподаткування надмірних споживчих витрат, тобто оподаткування об'єктів розкоші, дозволило б не лише наблизити вітчизняну фіскальну практику до загальноприйнятих світових стандартів, але й сприяло б суттєвому поповненню дохідної частини місцевих бюджетів тих регіонів, на території яких проживають або мають власність приватні особи з великими статками.

Потребують належної уваги й питання оптимізації процедури надання комунальної власності (приміщень, земельних ділянок тощо) в оренду.

Відкритість інформації про перелік таких об'єктів, умови, терміни оренди та розміри плати за її використання сприяла б активнішій конкуренції між потенційними орендарями за право користуватись ними і, як наслідок, дозволила підвищити надходження до місцевого бюджету.

Перспективним напрямом удосконалення механізму підвищення ефективності використання бюджетного потенціалу регіону є удосконалення системи збору та розподілу різноманітних неподаткових платежів, що формуються завдяки економічній діяльності, яка здійснюється в регіоні. Насамперед це стосується різноманітних зборів за використання природних ресурсів регіону (води, лісових ресурсів, видобування корисних копалин тощо). Доцільно посилити роль ресурсних платежів та підвищити розміри податків та зборів за видобуток та реалізацію на експорт природних ресурсів (лісу, рідкоземельних та кольорових металів та інших сировинних товарів), а також запровадити експортні квоти на них. Разом з тим запровадити пільгове оподаткування, або ж взагалі скасувати оподаткування такої діяльності для суб'єктів господарювання, що здійснюють пошук нових родовищ корисних копалин та провадять їх розробку (особливо тих, нестачу яких гостро відчуває вітчизняна економіка – газ, нафта, уранові руди і т. ін.).

Адже фактично суб'єкти господарювання використовують при здійсненні своєї економічної діяльності регіональні природні ресурси, однак левову частку платежів за користування такими активами, що фактично є власністю регіону, скеровують до державного, а не регіонального бюджету. З огляду на це, необхідно доопрацювати існуючі норми Бюджетного кодексу на предмет переорієнтації доходів від платежів за використання природних ресурсів регіону передусім до регіональних бюджетів.

Хоча доходи регіональних бюджетів у вартісному вимірі з року в рік зростають, однак обсяги трансфертів з державного бюджету України місцевим бюджетам більшості областей зростають ще швидше.

Так, питома вага обсягів державних трансфертів у зведеному бюджеті Львівської області протягом останніх чотирьох років зростала з 49,1% (2610,3 млн. грн.) у 2007 р. до 59,5% (4955,4 млн. грн.) у 2010 р. Аналогічні тенденції мають місце й при формуванні бюджетів інших західних регіонів.

Практика свідчить, що в структурі видатків регіональних бюджетів зростає частка витрат на соціальну сферу, фінансова підтримка реального сектору знижується.

У таблиці наведено структуру видаткової частини зведених бюджетів Львівської області у 2006–2010 рр. Як свідчать представлені у ній статистичні дані протягом останніх п'яти років, понад $\frac{4}{5}$ бюджету області спрямовувалось на фінансування освіти, соціальний захист та соціальне забезпечення, а також охорону здоров'я, причому їх питома вага за винятком 2008 р. щорічно зростала. Активність бюджетного фінансування житлово-комунального господарства та економічної діяльності навпаки демонструє тенденцію до зниження, адже у 2009 р. сукупна питома вага витрат бюджету за цими двома статтями склала лише близько 12,5%. Для порівняння, у 1991 р. фінансування лише статті «Розвиток окремих галузей економіки» становило 20,4% від усіх витрат бюджету.

Протягом останніх чотирьох років питома вага витрат бюджету Львівщини на фінансування житлово-комунального господарства знизилась у чотири рази (з 9,9% у 2006 р. до 2,4% в 2010 р.), а економічної діяльності більш, аніж в 2,5 рази (з 12,9% у 2006 р. до 5,1% в 2010 р.).

Така так би мовити «соціальна спрямованість» бюджету Львівщини має місце при використанні бюджетів більшості вітчизняних регіонів. За цих умов регіональним органам влади складно забезпечувати фінансову підтримку реальному сектору економіки підопічного їм регіону, розвивати його інфраструктуру, залучати на його територію інвестиційні та кредитні ресурси.

Отже, існуюча ситуація в економіці та в бюджеті регіонів вимагає кардинальних змін. Необхідно забезпечувати стимулювання економічного зростання регіону за рахунок чіткої ув'язки бюджетних витрат з пріоритетами державної та регіональної політики, підвищувати ефективність бюджетних витрат з метою досягнення результатів з найменшими витратами.

З цією метою необхідно розробити та запровадити комплекс заходів, спрямованих на підвищення ефективності використання бюджетного потенціалу регіону за наступними пріоритетними напрямками:

- запровадження програмно-цільового планування;
- оцінки ефективності бюджетних витрат;
- реструктуризації бюджетного сектора;
- удосконалення державного та громадського фінансового контролю за освоєнням бюджетних коштів.

Таблиця

Структура видаткової частини бюджету Львівської області у 2006–2010 рр.

	2006		2007		2008		2009		2010	
	млн. грн.	%	млн. грн.	%	млн. грн.	%	млн. грн.	%	млн. грн.	%
Види видатків бюджету										
Видатки загальною	3547,35	100,0	4768,90	100,0	6671,01	100,0	6965,68	100,0	8212,35	100,0
Державне управління	170,01	4,79	227,46	4,77	307,36	4,61	312,31	4,48	375,25	4,57
Правоохоронна діяльність та забезпечення безпеки держави	1,49	0,04	1,94	0,04	2,65	0,04	2,85	0,04	3,51	0,04
Освіта	1088,33	30,68	1607,12	33,70	2181,29	32,70	2434,83	34,95	2881,28	35,08
Охорона здоров'я	751,91	21,20	983,81	20,63	1309,19	19,63	1480,43	21,25	1806,09	21,99
Соціальний захист та соціальне забезпечення	518,60	14,62	944,23	19,80	1158,31	17,36	1437,75	20,64	1952,92	23,78
Житлово-комунальне господарство	350,50	9,88	153,68	3,22	349,49	5,24	251,21	3,61	200,18	2,44
Духовний та фізичний розвиток (культура і мистецтво, засоби масової інформації, фізична культура і спорт)	172,22	4,85	229,39	4,81	321,68	4,82	356,40	5,12	438,83	5,34
Економічна діяльність (будівництво, сільське і лісове господарство, рибне господарство та мисливство, транспорт, дорожнє господарство, зв'язок, телекомунікації та інформатика, інші послуги, пов'язані з економічною діяльністю)	457,78	12,90	559,38	11,73	721,21	10,81	630,86	9,06	416,55	5,07
Охорона навколишнього середовища та ядерна безпека	1,36	0,04	1,66	0,03	3,08	0,05	8,95	0,13	5,46	0,07
Інші видатки	35,15	1,00	60,24	1,26	316,75	4,75	50,10	0,71	132,27	1,60

Розраховано авторами за даними Головного управління статистики Держкомстату України [15].

Висновки. З метою удосконалення процесу формування та використання дохідної частини регіонального бюджету необхідно:

1) удосконалити нормативно-правову базу бюджетної системи та бюджетного процесу через прийняття та введення змін до Бюджетного кодексу України в частині, що стосується децентралізації процесу формування регіональних бюджетів, а також розширити можливості регіональних органів влади щодо формування їх власних доходів, а саме через:

- запровадження механізмів, які б дозволяли регіональним органам влади та муніципалітетам запроваджувати нові чи скасовувати діючі місцеві податки та збори, що належать до їх компетенції; розробляти пропозиції органам державної влади вищого рівня щодо удосконалення величини диференційованих ставок оподаткування та розмірів зборів, які є інструментами формування власної дохідної бази регіону; виявляти нових платників податків, зокрема, структурні підрозділи розташованих на території муніципального утворення підприємств, що юридично зареєстровані в іншому регіоні та ін.;

- розробку механізму фінансової стабілізації економіки області, до складу якого б увійшла вексельна програма та випуск регіональних цінних паперів;

- оптимізацію діючої системи оподаткування в контексті дотримання принципу «один податок – один бюджет»;

- запровадження державної монополії на виробництво спиртних напоїв та тютюнових виробів й скерування частини надходжень, що одержані внаслідок такої діяльності до бюджетів регіонів, в яких дану продукцію реалізовано кінцевому споживачеві;

2) оптимізувати бюджетну політику у сфері формування доходів, а саме:

- провести інвентаризацію наданих податкових пільг, оскільки в окремих випадках вони не забезпечують відчутний економічний ефект при активізації того чи іншого сектора економіки, а використовуються лише для ухилення від оподаткування (оцінка достовірності обсягів експортно-імпортних операцій задля унеможливлення отримання експортерами завищеного відшкодування ПДВ, а імпортерами зниження розміру митної вартості товару);

- організувати повний облік платників податків, в тому числі й фізичних осіб, здійснити заходи з упередження приховування доходів від оподаткування (надання в оренду нерухомості, необліковані приватні вантажні та пасажирські перевезення);

- удосконалити структури державних регіональних органів влади з метою скорочення витрат на отримання державного управлінського апарату;

– направляти регіональні державні замовлення щодо закупівлі товарів, виконання робіт та надання послуг (ремонт доріг, будівель, інженерної інфраструктури тощо) передусім підприємствам та підприємницьким структурам, що розміщені на території області;

3) розробити та реалізувати державну комплексну програму, спрямовану на детінізацію економіки, з урахуванням регіональних особливостей її функціонування, розробити механізми стимулювання бізнесу до здійснення економічної діяльності в межах діючого правового поля.

1. Бюджетний кодекс України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2456-17>

2. Вишнеvsька Н.В. Бюджетна політика: регіональний аспект: монографія / Н.В. Вишнеvsька. – Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2007. – 244 с.

3. Зенченко С.В. Бюджетный потенциал региона и методические подходы к его оценке / С.В. Зенченко // Региональные проблемы преобразования экономики. – 2008. – № 1. – С. 186–198.

4. Фінансовий потенціал регіону та вдосконалення методології його оцінки / [Козоріз М.А., Люткевич О.М., Пушак Я.Я. та ін.] // Науково-аналітична записка, ІРД НАН України. – Львів, 2010. – 32 с.

5. Концептуальні засади формування і оцінки фінансового потенціалу регіону / [Козоріз М.А., Люткевич О.М., Пушак Я.Я. та ін.]; НАН України. Інститут регіональних досліджень. – Львів, 2011. – 99 с.

6. Новий курс: реформи в Україні 2010–2015. Національна доповідь / [за заг. ред. В.М. Геєця та ін.]. – К.: НВЦ НБУВ, 2010. – С. 158.

7. Луніна І.О. Державні фінанси та реформування міжбюджетних відносин / І.О. Луніна. – К.: Наук. думка, 2006. – 432 с.

8. Податковий кодекс України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2755-17>

9. Податок на розкіш – багаті не заплачуть? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://news.finance.ua/ua/~2/0/all/2010/07/25/204469>.

10. Половина економіки пішла в тінь – країна відкотилася на 5 років назад. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2009/09/8/4174138/>.

11. Проблемы формирования бюджетного потенциала муниципалитетов в реализации финансовой политики региона. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.dialogvon.ru/uk/2002/n02/s02-2-09.htm>.

12. Пушак Я.Я. Резерви підвищення забезпеченості доходної частини місцевих бюджетів / Я.Я. Пушак // Вісник Університету банківської справи Національного банку України. – № 1(10). – 2011. – С. 29–32.

13. Сайт Головного фінансового управління Львівської облдержадміністрації. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.loda.gov.ua/ua/oda/structure/financial>.

14. Щодо шляхів забезпечення оптимального розподілу фінансових ресурсів в бюджетній системі України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://niss.gov.ua>.

15. Головне управління статистики у Львівській області. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: lv.ukrstat.gov.ua/ukr

Пушак Я.Я., Руда А.И. Совершенствование использования бюджетного потенциала региона.

Рассмотрены основные направления повышения эффективности использования бюджетного потенциала региона. Обоснован ряд предложений по активизации наполнения бюджетов регионов за счет использования имеющихся собственных используемых и незадействованных резервов.

Ключевые слова: бюджетный потенциал, эффективность использования, регион, механизм.

Pushak Y.Y., Ruda O.I. Improving the Use of the Regional Budget Potential.

The main tendencies of the improving of the efficiency of the region budget potential using are considered in the article. The authors have grounded number of suggestions towards the intensification of filling the budgets of regions by using their own available reserves both being in use and spare.

Key words: budget potential, efficiency of using, region, mechanism.

Стаття надійшла 17 жовтня 2012 р.

УДК 001.891

І.О. Ревак

МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ОЦІНЮВАННЯ НАУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

Проаналізовано низку методичних підходів щодо оцінювання результатів наукової діяльності як окремого науковця, так і наукової установи (ВНЗ), розглянуто можливості їх використання в Україні.

Ключові слова: методичні підходи, наукометричні методи, бібліометричні методи, вебметричні методи, індекс цитувань, h-індекс, імпакт-фактор.

Постановка проблеми. Бурхливий розвиток новітніх технологій ставить перед вітчизняною наукою питання створення ефективної системи продукування та комерціалізації наукових знань. Поетапне виконання послідовних завдань у неперервному ланцюжку «фундаментальні дослідження → прикладні дослідження → науково-

технологічні розробки → інноваційне виробництво» дозволить національній економіці перейти на інноваційний шлях розвитку. Наявні критичні відставання та структурні деформації наукової інфраструктури актуалізують проблему розробки нових підходів до оцінки результатів наукової діяльності та підвищення статусу науковця у суспільстві.

Сьогодні перед Україною постала проблема інтеграції академічної та університетської науки, створення наукометричної системи для оцінки ефективності наукової діяльності, стану науково-освітнього потенціалу та прогнозування української науки в цілому.

Стан дослідження. Питання належної оцінки результатів наукової роботи є предметом жвавих дискусій як серед зарубіжних, так і вітчизняних дослідників. Окремі наукові школи розробляють власні методичні підходи, пропонують різноманітні критерії оцінювання наукової діяльності, обґрунтовують концептуальні засади організації та здійснення процедури оцінювання наукової діяльності тощо. Теоретико-методичним засадам оцінки наукової роботи присвячено роботи таких відомих вчених, як Г.М. Добрава, І.В. Отодюка, М.І. Дробнохода, І.С. Катеринчука, Т.Б. Лебеда, В.М. Локтєва, А.І. Корецького, А.В. Шостака, О.Є. Варшавського та ін.

Метою написання статті є аналіз та оцінка методичних підходів щодо оцінювання результатів наукової діяльності та можливості їх застосовування в Україні.

Виклад основних положень. У науковій літературі досі не вироблено оптимальних методичних підходів або критеріїв щодо оцінювання результатів наукової діяльності, які б повною мірою врахували як доробок окремого вченого (науковця), так і статус наукової установи (організації, ВНЗ), в якій він працює.

Єдиним нормативним документом, що визначає рівень професійної підготовки наукового працівника та результативність його роботи в Україні є Положення про атестацію наукових працівників [14]. Цей документ містить основні вимоги щодо порядку проведення атестації, її періодичності та розгляду спорів з питань атестації наукових працівників. До початку даної процедури на наукового працівника, що підлягає атестації, складається характеристика, яка разом з атестаційним листом попередньої атестації подається на розгляд атестаційної комісії. На підставі поданих матеріалів, повідомлень та після їх обговорення атестаційна комісія приймає одне з таких рішень: науковий працівник або відповідає займаній посаді, або не відповідає. Загалом основна мета такого заходу – оцінити рівень професійної підготовки наукового працівника, визначити відповідність його кваліфікації

займаній посаді; виявити перспективи використання здібностей наукового працівника; визначити потребу в підвищенні кваліфікації чи професійної підготовки [4, ст. 21].

Серед вітчизняних науковців одним з перших розробників наукометричного аналізу можна вважати Доброва Г.М., який ще в 70-х рр. минулого століття зробив спробу кількісно оцінити продуктивність суб'єктів наукової праці на різних рівнях соціальних систем. Відомий вчений визначив головні наукознавчі проблеми – ефективність наукових систем, оцінка наукового потенціалу і наукова прогностика [2, с. 27]. Оцінку ефективності науки або наукових систем дослідник вважав однією з найскладніших проблем наукознавства, яку можна визначити на основі аналізу всіх показників, які характеризують діяльність наукових працівників. Для цього методи оцінки наукової діяльності Г.М. Добров згрупував за трьома підходами: економічним, наукометричним, проблемно-орієнтовним. До найважливіших показників, що характеризують економічну ефективність наукової діяльності він зачислив: кількість виданих патентів та авторських свідоцтв, чисельність і рівень підготовлених наукових кадрів, розмір капіталовкладень в науку, витрати на дослідження і розробки, показники зростання продуктивності праці. Для оцінки ефективності теоретичних досліджень вчений запропонував використовувати такі наукометричні методи, як кількість наукових публікацій у періодичних виданнях вищого ґатунку та індекс цитувань. Величина останнього визначається кількістю посилань на працю або прізвище науковця в інших наукових джерелах. Проблемно-орієнтовний підхід стосувався проблеми ефективності використання наукового потенціалу відповідно до поставлених цілей, оскільки для досягнення мети необхідні не лише ресурси, але й комплексні заходи щодо планомірного розвитку всіх складових потенціалу [11; 8].

Сьогодні як окремі наукові школи, так і поодинокі дослідники намагаються запропонувати щонайкращі, на їх думку, показники оцінювання ефективності наукової роботи. Так, представники хмельницької наукової школи спробували оцінити результати науково-технічної діяльності за такими критеріями, як: новизна, значущість для науки і практики, об'єктивність, доказовість та точність. В основі даної методики закладено експертний метод, коли відомим експертам пропонується оцінити результати наукової діяльності в розрізі названих вище критеріїв за кількома показниками. Кожному показнику відповідає визначений рівень та відповідна кількість балів. Наприклад, для визначення критерію новизни за показником «Новизна результату фундаментального дослідження» пропонуються такі чотири рівні: вище світо-

вого, на рівні світових досягнень, наближається до світових досягнень, тривіальний, кожному з яких відповідає 10, 7, 5 та 1 бал відповідно. На думку розробників, підсумкове оцінювання результатів наукової діяльності є прерогативою або спеціально створеної експертної комісії, або вченої ради наукової організації-виконавця [6].

Нещодавно працівники Інституту експериментальної патології, онкології і радіобіології ім. Р.Є. Кавецького розробили власну систему рейтингових критеріїв атестації наукових співробітників – «Анкету наукового співробітника». Фахівці, на основі Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність», запропонували достатньо широкий спектр критеріїв наукової діяльності під назвою «Онтологія складових наукової діяльності співробітника». Розроблені показники охоплюють усі види діяльності наукового співробітника – наукову, науково-інноваційну, науково-методичну і науково-педагогічну та враховують його кваліфікаційний потенціал. Чималою перевагою даної анкети є те, що вона повністю автоматизована і відповідає вимогам відкритості, зручності, прозорості та неможливості стороннім особам втрутитися в роботу системи. Як вважають самі розробники, дану систему рейтингових критеріїв атестації наукових співробітників можна застосовувати в інших галузевих академіях наук і використовувати її як додатковий інструментарій моніторингу продуктивності наукової і науково-інноваційної діяльності співробітників та їх відповідність займаній посаді [16].

На думку президента Академії наук вищої школи України М.І. Дробнохода, Україні слід відмовитися від некритичного застосування формальних показників, таких як кількість захищених дисертацій, наукових співробітників тощо, оскільки фаховий рівень науковців, дисертацій та публікацій може суттєво різнитися. Професор переконаний, що єдиним критерієм оцінки в науці є думка сформованого наукового середовища, а кількісними показниками, що визначатимуть міжнародний науковий статус установи та її конкурентоспроможність можуть бути: публікації в провідних фахових міжнародних виданнях та посилання на ці публікації; доповіді на міжнародних конференціях; отримані міжнародні гранти на проведення наукових та технологічних розробок; участь у міжнародних наукових програмах та ін. [3].

Зарубіжні та вітчизняні науковці намагаються оцінити ефективність наукової діяльності вчених, наукових установ, освітніх закладів на основі бібліометричного аналізу наукових досліджень. Цей метод базується на аналізі бібліографічних посилань на наукові публікації, що знаходяться у всесвітньовідомій американській базі даних *Science Citation Index (SCI)* та нідерландській *Scopus*. Причому база даних

Scopus представлена видавничою корпорацією *Elsevier* як найбільша в світі універсальна реферативна база даних з можливостями відстеження наукової цитованості публікацій [18].

Науковці НАН України переконані, що оцінювання результатів наукової діяльності виконавців значною мірою залежать від їх участі у міжнародних проектах, програмах чи виконанні міжнародних грантів, а також від показника загальноновизнаних у світовій практиці індексів – цитування, Хірша (*h*-індекс) та імпаکت-фактора.

Індекс цитувань ввів американський вчений Ю. Гарфілд, він широко розповсюджений у світовій науковій спільноті з метою визначення впливу окремого вченого або наукової організації на світову науку загалом та якість виконаних робіт зокрема. Значною мірою цей показник залежить від галузі науки, напрямів наукових досліджень, кількості науковців, які вивчають певну проблему тощо. За допомогою спеціальних модулів бази *Web of Science* (реферативно-бібліографічної бази даних Інституту наукової інформації США) розраховуються кілька індексів цитувань, наприклад: індекс цитування з природничих і точних наук, індекс цитування з соціологічних наук, індекс цитування з мистецтвознавства та гуманітарних наук. Загалом більшість вчених схиляється до думки, що індекс цитувань є найоб'єктивнішим з усіх доступних нам сьогодні показників успішності професійної діяльності науковця, основним бібліометричним показником [18].

Індекс Хірша, або *h*-індекс обчислюється з 2005 р. і визначає ступінь впливовості науковця шляхом підрахунку кількості цитувань його праць. Якщо індекс дорівнює *h*, то це означає, що в науковця *h* із його *Np* статей цитуються як мінімум *h* разів кожна, а решта (*Np* – *h*) статей – менше, ніж *h*. Індекс Хірша був розроблений з метою одержання адекватної оцінки ефективності наукової роботи дослідника та свідчить про вагомості досягнення окремого вченого у певній галузі. Наприклад, середній *h*-індекс американського професора дорівнює приблизно 20 пунктів [9, с. 18]. У рейтингу найбільш цитованих у *Scopus* науковців – працівників українських інституцій лідирують вчені, *h*-індекс яких дорівнює 25 [12]. Загалом для різних галузей досліджень індекс цитувань може суттєво відрізнятись. Так, в галузях, які нестримно розвиваються, – медицина, біологія цей показник буде набагато вищим, а ніж в гуманітарних науках.

Імпакт-фактор, або коефіцієнт впливовості, – числовий показник значущості наукового журналу, який обчислюють з 60-х рр. ХХ ст. Розрахований імпакт-фактор відображає науковий рівень журналу, якість опублікованих статей, окрім цього він слугує орієнтиром для скерування адресної фінансової підтримки перспективним науковцям,

його значення перебуває в полі зору роботодавців. У цілому імпаکت-фактор визначає ступінь частоти (або періодичність), з яким окрему статтю або журнал цитують інші видання протягом певного проміжку часу. Він характеризує престижність журналу для науковців і відіграє важливу роль під час академічної атестації та оцінки претендентів на наукові чи викладацькі посади [18].

Окрім зазначених показників розраховують «персональний» імпакт-фактор як відношення кількості посилок (цитат-індекс) на праці окремого науковця до загальної кількості його публікацій. При цьому середнє значення індекса коливається в межах від 2 до 4, а високе – від 10 до 15. Високий особистий імпакт-фактор навіть при відносно невисокому цитат-індексі вважається достатньо престижним, оскільки характеризує (відображає) незаперечну ефективність практично кожної публікації науковця. Загалом на рейтинг окремого науковця впливають як публікації у «жорстко» реферованих журналах, так і підготовлені ним монографії, наукові огляди, виступи, доповіді, викладацька робота [9, с. 18].

Нещодавно почали використовувати новий показник – *E*-індекс (від прізвища Ейнштейна), який визначає кількість згадувань прізвища того чи іншого вченого в назвах або анотаціях статей. Показник враховує іменні результати у випадку відсутності посилок на саму роботу [там же].

Вчений Хайтун С.Д. у другій половині ХХ ст. відстежував період, за який кількість цитувань зменшується вдвічі. Цей процес одержав назву «час «півжиття» публікацій»; результати досліджень подані у табл. 1.

Таблиця 1

Час «півжиття» публікацій залежно від галузі знань [17, с. 96]

№ з/п	Галузь науки	Час «півжиття», років
1.	Економіка	33,0
2.	Географія	16,0
3.	Геологія	11,8
4.	Ботаніка	10–11,8
5.	Хімія	8,1
6.	Математика	5,42–10,5
7.	Біологія	5
8.	Обчислювальна математика	4,95
9.	Фізика	3,9–4,6
10.	Біомедицина	3

В Україні з 2009 року за ініціативою Національної академії наук України та Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського оприлюднюються рейтинги науковців, наукових установ, ВНЗ, наукових журналів. У цілому започаткована практика наукометричних досліджень проводиться у трьох напрямках. Перший напрямок стосується порядку зберігання електронних копій періодичних друкованих видань на сайті бібліотеки Вернадського, окрім цього розпочато рейтингування періодичних видань за ступенем їх інтегрованості в систему соціальних комунікацій. Другий напрям пов'язаний із розробкою комплексу наукометричних досліджень стосовно представлення української науки в базі даних *Scopus*, публікаційній активності та показників цитувань вітчизняних суб'єктів системи наукових комунікацій. У рамках третього напрямку досліджень був проведений аналіз інформаційних ресурсів реферативної бази даних «Україніка нова» у видовому та тематичному аспектах [15].

Станом на липень 2012 року до бази даних *Scopus* потрапили 104 вищі навчальні заклади України, найвищий індекс Хірша серед яких мають Київський національний університет імені Т.Г. Шевченка – 55, Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна – 45 та Львівський національний університет імені Івана Франка – 36. Серед установ Національної академії наук *h*-індекс становив 64 пункти [10].

Таблиця 2

Рейтинг країн за кількістю цитувань у 2011 році*

№ з/п	Країна	Загальна кількість публікацій	Кількість цитувань	Кількість само-цитувань	Цитувань на одну публікацію	<i>h</i> -індекс
1	США	519 573	625 753	353 259	1,2	1 305
2	Китай	373 756	177 334	103 245	0,47	353
3	Великобританія	145 899	183 651	60 479	1,26	802
4	Німеччина	137 519	169 355	60 341	1,23	704
5	Японія	115 416	94 705	34 116	0,82	602
6	Франція	97 343	110 533	33 442	1,14	646
7	Індія	88 437	46 137	20 121	0,52	281
8	Канада	80 679	97 201	25 652	1,2	621
9	Італія	77 838	86 373	26 546	1,11	550
10	Іспанія	71 155	74 935	24 291	1,05	448
16	Російська Федерація	39 005	17 850	6 336	0,46	308
20	Польща	29 143	19 937	6 303	0,68	281
45	Україна	7 629	4 390	1 302	0,58	132

* Джерело: <http://scimagojr.com/>

За даними іспанського агентства *SCImago* у 2011 році Україна посіла 45 позицію у рейтингу найбільш цитованих країн.

Із появою глобальної мережі Інтернет та електронних баз даних набувають популярності вебметричні методи дослідження, які поряд із наукометричними та бібліометричними використовуються з метою оцінювання результатів наукової діяльності. Перевагою вебметричного наукового дослідження є можливість його застосування для визначення пріоритетних напрямів науково-технологічного розвитку, постійного оновлення електронних баз даних, вільного доступу користувачів наукової інформації до джерел її походження тощо [7, с. 82].

Фахівці Центру досліджень науково-технічного потенціалу та історії науки ім. Г.М. Доброва НАН України на основі критичного аналізу методів оцінювання ефективності роботи наукових установ в Україні та в кількох зарубіжних країнах, сформували новий цільовий підхід щодо формування критеріїв оцінювання наукової діяльності. В оприлюдненому звіті зазначено, що запропоновані ними показники та критерії повинні визначати не тільки досягнутий рівень та масштаби наукової діяльності, а й динаміку розвитку наукового потенціалу установи, умови його нарощування та підвищення рівня релевантності до поставлених завдань [5, с. 7].

Російські колеги-науковці також заявляють про необхідність розробки методичних підходів до оцінки результатів наукової діяльності. Значна частика науковців приділяє чималу увагу методології оцінки ефективності науки. Так, професор О.Є. Варшавський вбачає, що результативність витрат на науку можна оцінити за показником конкурентоспроможності вітчизняної продукції на світовому ринку, який характеризує частку експорту високотехнологічної продукції у загальному обсязі продукції обробної промисловості [1, с. 153]. Вчений розмежовує критерії оцінки результатів наукової діяльності для прикладних та фундаментальних досліджень. Для прикладу, основним показником оцінювання результативності прикладної науки та розробок він вважає кількість патентів та заявок, а для переважної більшості напрямків фундаментальної науки – кількість статей і цитувань. Однак, на думку професора, недоліком усіх цих методів є те, що їх не співставляють із затратами на науку.

Нещодавно у Росії створено національну інформаційно-аналітичну систему Російський індекс наукового цитування (РІНЦ), що охоплює понад 2 млн. публікацій із більш як 2000 російських журналів. Дана система створена на базі наукової електронної бібліотеки *elibrary.ru* з метою ефективного забезпечення наукових досліджень довідково-бібліографічною інформацією, оцінювання результативності

наукової діяльності організацій, установ, науковців та визначення рівня цитувань наукових журналів.

Заслуговує на увагу розроблена українським вченим І.В. Отодюком концепція оцінювання результатів наукової діяльності, мета якої – визначення та систематизація інструментарію об'єктивного оцінювання результатів наукової діяльності, узагальнення наукової і практичної цінності виконаних наукових досліджень. Документ є своєрідною підвалиною в питаннях організації та здійснення процедури оцінювання результатів наукової діяльності в Україні. Автор пропонує оцінювати результати наукової діяльності за двома групами критеріїв: до першої відносить критерії (показники) новизни, значення для науки і практики, об'єктивності, доказовості, точності, а до другої – показники теоретико-методологічного, суспільно-практичного та ціннісно-культурного критеріїв. Основними формами визнання наукових результатів розробник вважає публікації наукових статей, видання навчальних посібників, підручників, наукових монографій, наукових доповідей та затвердження підсумкових наукових звітів про результати виконання НДР вченими радами наукових установ [13].

Висновки. Розробка методичних підходів до оцінювання якості наукового дослідження й результативності діяльності наукових працівників залишається однією з основних проблем наукознавства, оскільки, попри численні роботи в галузі наукометрії, сьогодні відсутня універсальна методика, яка б вирішила питання поєднання кількісних та якісних методів аналізу. Перспективи подальших досліджень стосуватимуться напрацювання новітніх методологічних підходів щодо оцінки рейтингів наукових працівників із застосуванням системного аналізу.

1. Варшавский А. Проблемы науки и ее результативность / А. Варшавский // Вопросы экономики. – 2011. – № 1. – С. 9–19.

2. Добров Г.М. Наука о науке: Начала науковедения / Г.М. Добров. – 3-е изд., доп. и перераб. – К.: Наук. думка, 1989. – 304 с.

3. Дробноход М.І. До концепції реформування наукової сфери України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.anvsu.org.ua/index.files/Articles/Drobnokhod1.htm>

4. Про наукову і науково-технічну діяльність: Закон України від 13.12.1991 р. № 1977-ХІІ. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua/>

5. Звіт про діяльність Центру досліджень науково-технічного потенціалу та історії науки ім. Г.М. Доброва НАН України у 2011 р. – К., 2012. – 137 с.

6. Катеринчук І. Принципи оцінювання результатів науково-технічної діяльності / І. Катеринчук, В. Кулик, В. Кравчук // Вісник ТНТУ. – Т. 65. – С. 154–161.

7. Корецький А.І. Ідеї Г.М. Доброва та сучасні можливості щодо використання обчислювальної техніки для визначення пріоритетних напрямів науково-технологічного розвитку / А.І. Корецький // Наука та наукознавство. – 2011. – № 2. – С. 80–83.

8. Лебеда Т.Б. Використання ідей Г.М. Доброва в сучасних дослідженнях оцінювання ефективності наукової діяльності / Т.Б. Лебеда // Наука та наукознавство. – 2011. – № 2. – С. 75–79.

9. Локтев В.М. Збереження та відновлення нвуки – запорука розвитку України як передової держави / В.М. Локтев // Вісник НАН України. – 2012. – № 1. – С. 9–19.

10. Наука України в дзеркалі наукометричної бази даних *SciVerse Scopus*. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.jisi.net.ua/scopus/ratings_nanu/index.html

11. Научно-технический потенциал: структура, динамика, эффективность / [Г.М. Добров, В.Е. Тонкаль, А.А. Савельев, Б.А. Малицкий]. – К.: Наук. думка, 1987. – 347 с.

12. Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/>

13. Отодюк І.В. Оцінка результатів наукової діяльності в Україні: нормативно-правовий аспект / І.В. Отодюк // Проблеми інноваційно-інвестиційного розвитку. – 2011. – № 3. – С. 38–44.

14. Положення про атестацію наукових працівників: Постанова КМУ від 13 серпня 1999 р. № 1475. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua/>

15. Савенкова Л.В. Роль библиометрических исследований в управлении научной деятельностью вуза. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.gpntb.ru/win/inter-events/crimea2010/disk/133.pdf>

16. Система рейтингового оцінювання наукової діяльності // Вісник НАН України. – 2012. – № 4. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nas.gov.ua/Chronicle/Publishers/nov/press/Pages/75839100.aspx>

17. Хайтун С.Д. Наукометрия: Состояние и перспективы / С.Д. Хайтун. – М.: Наука, 1983. – 344 с.

18. Шостак А.В. Використання бібліометричних показників для оцінювання рівня наукових досліджень у дослідницькому університеті / А.В. Шостак // Науковий вісник НУБіПУ; редкол.: Д.О. Мельничук (відп. ред.) та ін. – К., 2010. – Вип. 155. – Ч. 3. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/chem_biol/nvnau/index.html

Ревак І.А. Методические подходы к оценке научной деятельности в Украине.

Проанализирован ряд методических подходов к оценке результатов научной деятельности как отдельного ученого, так и научного учреждения (вуза), рассмотрены возможности их использования в Украине.

Ключевые слова: *методические подходы, наукометрические методы, библиометрические методы, вебметрические методы, индекс цитирования, h-индекс, импакт-фактор.*

Revak I.O. Methodological Approaches to the Evaluation of Scientific Activity in Ukraine

The succession of methodological approaches concerning the evaluation of the results of the scientific activity of a particular scientist as well as the Scientific Institution in general was analyzed. Various possibilities of the implementation of the suggested methodological approaches in Ukraine were observed.

Key words: *methodological approaches, scientifically measurable methods, bibliometric methods, webometric methods, quote index, h-index, impact-factor.*

Стаття надійшла 3 грудня 2012 р.

УДК 336.14.352

Р.С. Сорока

АНАЛІТИЧНА ОЦІНКА ФІНАНСУВАННЯ ВИДАТКІВ МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ

Виявлено бюджетні пріоритети у фінансуванні видатків місцевих бюджетів, які відображають рівень виділених фінансових ресурсів на виконання основних функцій держави. Визначено проблеми у фінансуванні видатків місцевих бюджетів та запропоновано напрями вдосконалення кошторисного фінансування бюджетних установ.

Ключові слова: *місцеві бюджети, фінансування видатків, бюджетні пріоритети, динаміка видатків, напрями вдосконалення.*

Постановка проблеми. Важливу роль для становлення самостійних місцевих бюджетів відіграє порядок здійснення видатків та їх склад. Використання бюджетних коштів пов'язане з виконанням державою та органами місцевого самоврядування покладених на них завдань.

В той же час, видатки місцевих бюджетів безпосередньо пов'язані з інтересами широких верств населення й суттєво впливають на соціальні процеси в державі та насамперед на рівень добробуту населення, освіченості, забезпеченості медичними послугами, а також послугами у галузі культури, спорту, соціального захисту.

Видатки дають змогу розкрити та дослідити економічну сутність місцевих бюджетів. Крім того на видатковій частині цих бюджетів найбільше позначаються наслідки економічних і соціальних змін, які відбуваються у державі. Все це і обумовлює актуальність теми дослідження.

Стан дослідження. Проблеми формування самостійних місцевих бюджетів викликають значний науковий інтерес. Різнобічні теоре-

тичні засади формування і використання фінансових ресурсів бюджетів місцевого самоврядування висвітлюються у працях О. Василика, К. Павлюк, Ю. Пасічника, В. Кравченко, С. Юрія, В. Федосова, О. Кириленко, М. Карліна та ін.

Однак, у працях цих економістів основна увага приділяється теоретичному обґрунтуванню механізму бюджетного фінансування, в той час як аналіз структури державних видатків здійснено недостатньо повно.

Метою статті є аналітична оцінка фінансування видатків місцевих бюджетів з ціллю визначення бюджетних пріоритетів та виявлення найсуттєвіших проблем удосконалення системи бюджетного фінансування.

Виклад основних положень. Виконання державою її функцій залежить від рівня їх фінансування та ефективності використання виділених коштів. У свою чергу, про рівень фінансування основних функцій держави, а також про те, які функції є пріоритетними на кожному етапі соціально-економічного розвитку країни і чи співпадають вони з проголошеними в бюджетних резолюціях пріоритетами бюджетної політики дозволяє судити аналіз структури державних видатків, тобто частка видатків на виконання кожної функції держави у їх загальній сумі.

Дослідження структурних співвідношень видатків місцевих бюджетів за функціональним призначенням наведено у табл. 1 та на рис. 1.

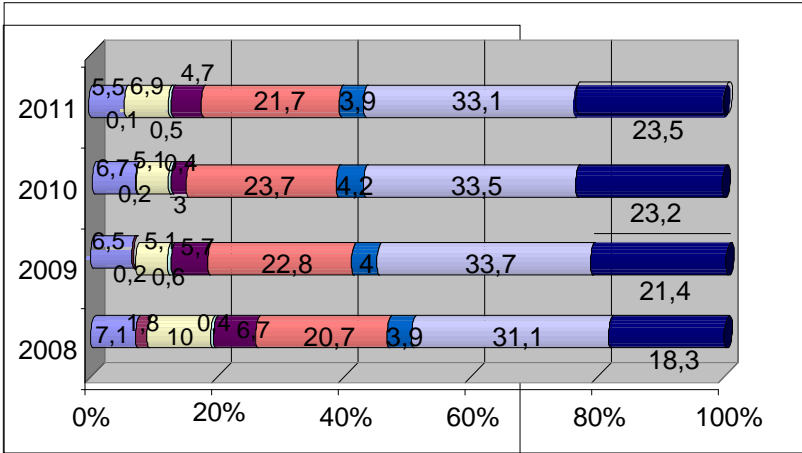
Дані табл. 1 дозволяють дослідити рівень фінансування основних функцій держави, а також про те, які функції є пріоритетними. Аналіз видатків місцевих бюджетів свідчить про позитивну динаміку збільшення як загального обсягу їх видатків, так і переважної частини видатків за функціональною класифікацією. Упродовж 2008–2011 рр. номінально суттєво скоротилися лише видатки на громадський порядок, безпеку та судову владу (на 1987,3 млн. грн.), що було обумовлено суттєвим збільшенням обсягу фінансування за даною функцією держави у 2008 р. у зв'язку з ліквідацією наслідків повені в обсязі 2206,1 млн. грн., тобто вони носили випадковий характер. Скорочення видатків на економічну діяльність держави та житлово-комунальне господарство протягом досліджуваного періоду було несуттєвим. У 2011 р. зріс обсяг видатків за всіма статтями, крім фінансування загальнодержавних функцій та громадського порядку і безпеки, – скорочення становило 330 млн. грн. і 32,4 млн. грн. відповідно і було обумовлене проведенням адміністративної реформи, що призвело до скорочення чисельності державних службовців.

Таблиця 1

Склад і структура видатків за функціональною класифікацією місцевих бюджетів за 2008–2011 рр.*

Групи видатків	2008 р.			2009 р.			2010 р.			2011 р.			Відхилення 2011 р. від (+/-)		
	сума, млн. грн.	у % до підсумку	сума, млн. грн.	у % до підсумку	сума, млн. грн.	у % до підсумку	сума, млн. грн.	у % до підсумку	сума, млн. грн.	у % до підсумку	2008р.		2010р.		
											в сумі	у %	в сумі	у %	
1. Загально-державні фонди	9059,7	7,1	8305,6	6,5	10208,2	6,7	9878,2	5,5	818,5	9,0	-330,0	3,2			
2. Оборона	-	-	-	-	-	-	1,1	0,001	1,1	100,0	1,1	100,0			
3. Громадський порядок, безпека та судова влада	2209,8	1,7	186,9	0,1	254,9	0,2	222,5	0,1	-1987,3	-89,9	-32,4	-12,7			
4. Економічна діяльність	12629,3	10,0	6458,7	5,1	7802,4	5,1	12352,5	6,9	-276,8	-2,2	4550,1	58,3			
5. Охорона навколишнього природного середовища	534,5	0,4	714,5	0,6	579,7	0,4	882,3	0,5	347,8	65,1	302,6	52,2			
6. Дітлово-комунальне господарство	8524,5	6,7	7227,4	5,7	4586,9	3,0	8355,1	4,7	-169,4	-2,0	3768,2	82,2			
7. Охорона здоров'я	26194,4	20,7	29029,9	22,8	35986,3	23,7	38737,8	21,7	12543,4	47,9	2751,5	7,6			
8. Духовний та фізичний розвиток	4998,5	3,9	5113,5	4,0	6359,8	4,2	6924,4	3,9	1925,9	38,5	564,6	8,9			
9. Освіта	39405,1	31,1	42847,9	33,7	51018,5	33,6	59020,8	33,1	19015,7	49,8	8002,3	15,7			
10. Соціальний захист та соціальне забезпечення	23271,4	18,3	27257,8	21,4	35223,6	23,2	41894,5	23,5	18023,1	80,0	6670,9	18,9			
Всього видатків	126827,3	100,0	127142,2	100,0	152020,3	100,0	178269,2	100,0	51441,9	40,6	26248,9	17,3			

* Складено за даними Міністерства фінансів України.

- Загальнодержавні функції
- Економічна діяльність
- Житлово-комунальне господарство
- Духовний та фізичний розвиток
- Соціальний захист та соціальне забезпечення
- Громадський порядок, безпека та судова влада
- Охорона навколишнього природного середовища
- Охорона здоров'я
- Освіта

Рис. 1. Структура видатків місцевих бюджетів за функціональною ознакою за 2008–2011 рр. [2]

В Україні, як і в інших європейських країнах, пріоритетними напрямками державних видатків є видатки на соціальний захист і соціальне забезпечення, економічну діяльність, освіту, виконання загальнодержавних функцій, охорону здоров'я. На їх фінансування йде понад 80% коштів місцевих бюджетів.

Аналіз видатків місцевих бюджетів України (табл. 1 та рис. 1) свідчить, що найбільшу частку в сукупних видатках у 2011 р. становлять видатки на охорону здоров'я (21,7%), на соціальний захист та соціальне забезпечення (23,5%), і на освіту (33,1%).

Видатки на фінансування духовного і фізичного розвитку, житлово-комунальне господарство, утримання органів місцевої влади, економічну діяльність становлять найменшу частку в загальній сумі, отже, формуються за залишковим принципом.

Видатки на оборону, громадський порядок, безпеку та судову владу, а також охорону навколишнього природного середовища складають менше 1% сукупних видатків, що обумовлено переважним фінансуванням вказаних функцій держави за рахунок ресурсів державного бюджету згідно принципу бюджетної системи – субсидіарності.

Щодо головного бюджетного пріоритету, тобто функції, на фінансування якої виділяється найбільше коштів, то він є незмінним – освіта, видатки на яку протягом 2008–2011 рр. стабілізувалися на рівні 31–33%.

Незмінність бюджетного пріоритету вказує на достатню керованість соціально-економічного розвитку України, що полегшує реалізацію довгострокових цілей і досягнення відчутних результатів.

Структуризація пріоритетних напрямів використання бюджетних ресурсів місцевих бюджетів відображена на рис. 2.

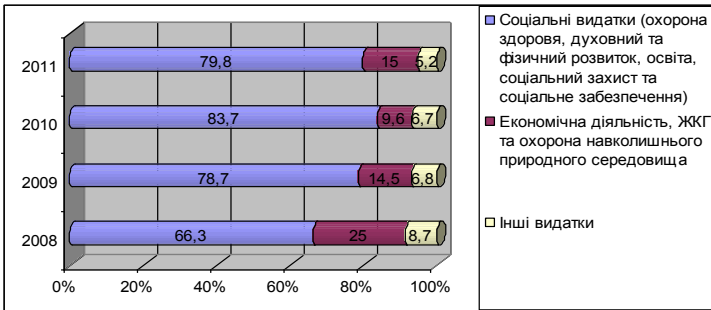

Рис. 2. Структура пріоритетних напрямів використання бюджетних ресурсів місцевих бюджетів за 2008–2011 рр., % [2]

Аналогічні тенденції щодо ранжування бюджетних пріоритетів спостерігаються і на рівні міського бюджету м. Львова – найбільшу частку складають видатки на освіту (у 2011 р. 26,7%);

на другій позиції знаходяться видатки на соціальний захист і соціальне забезпечення (24,7%);

на третій – видатки на охорону здоров'я (17,8%);

на четвертій – видатки на житлово-комунальне-господарство (8,0%).

Частка інших видатків міського бюджету не перевищує 5% і, як правило, суттєво коливається (рис. 3).

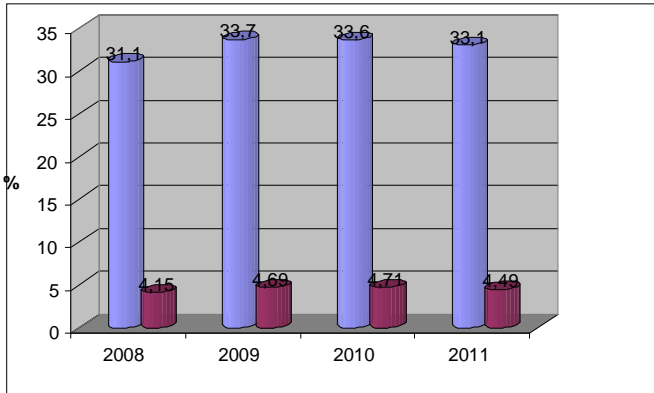
Рис. 3. Ранжування бюджетних пріоритетів міського бюджету м. Львова за 2008–2011 р., % [3]

Аналіз видатків міського бюджету засвідчив спадну тенденцію видатків, пов'язаних з економічною діяльністю, до яких відносять видатки на житлово-комунальне господарство (далі ЖКГ), будівництво, транспорт та інші видатки, пов'язані з економічною діяльністю, навіть незважаючи на підготовку м. Львова до Євро-2012 (із 28,9% у 2008 р. до 17,3% у 2011 р.), що свідчить про відсутність довгострокової стратегії розвитку інфраструктури міста та недостатнє формування бюджету розвитку міста.

Розглянемо більш детально видатки за двома пріоритетними напрямками – соціальні видатки і видатки на економічну діяльність.

Соціальні видатки включають видатки на соціальний захист і соціальне забезпечення, освіту, охорону здоров'я, духовний і фізичний розвиток та становлять у 2011 р. 79,8% видатків місцевих бюджетів та 72,6% видатків бюджету м. Львова. При цьому головним бюджетним пріоритетом у сучасному світі, як вже зазначалося, є видатки на освіту, оскільки вони мають вирішальний вплив на соціально-економічний розвиток країни.

Динаміка видатків на освіту у ВВП і сукупних видатків місцевих бюджетів відображена на рис. 4.

- Частка видатків на освіту у видатках місцевих бюджетів
- Частка видатків на освіту у ВВП

Рис. 4. Динаміка видатків на освіту у ВВП і сукупних видатках місцевих бюджетів України у 2008–2011 рр. [2]

Незважаючи на те, що в останні роки на освіту спрямовується все більше коштів (частка видатків на освіту у видатках місцевих бюджетів протягом 2008–2011 рр. зросла на 2,0 відсоткових пункти, досягнувши позначки 33,1%), у тому числі як частка від ВВП (протягом досліджуваного періоду зросла на 0,34 відсоткових пункти склавши у 2011 р. 4,49% від ВВП), фінансування освіти не повною мірою відповідає сучасним вимогам.

Тенденції фінансування освіти з бюджету м. Львова (рис. 5) засвідчують, що упродовж 2008–2011 років номінальний обсяг видатків збільшився з 400,9 млн. грн. у 2008 р. до 565,3 млн. грн. у 2011 р., або на 41%.

Ріст видатків на освіту в абсолютних показниках зумовив збільшення частки видатків на освіту в загальних видатках міського бюджету із 22,4% у 2008 р. до 26,7% у 2011 р.

Державна політика зростання витрат на освіту не є стабільною і послідовною, а якісні показники освіти, на думку фахівців, не зростають, тоді як проблеми накопичуються.

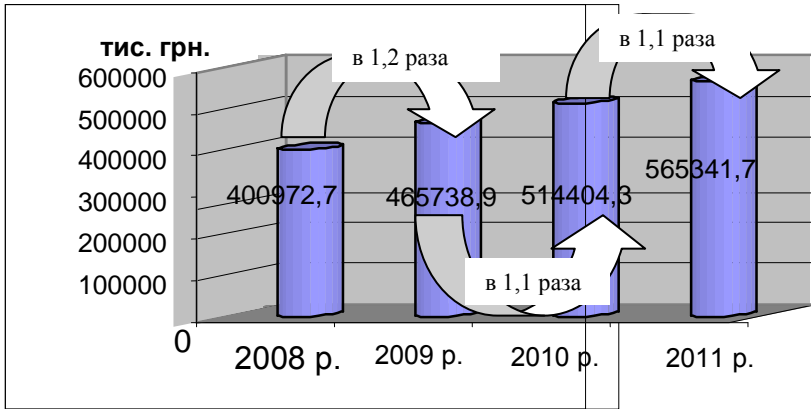

Рис. 5. Динаміка видатків бюджету м. Львова на освіту за 2008–2011 рр. [3]

До основних з них можна віднести:

- недостатній рівень фінансування професійно-технічної освіти, внаслідок чого на сьогодні в Україні не вистачає висококваліфікованих робітників низки спеціальностей;
- наявність різних стандартів надання послуг загальної середньої освіти у різних типах державних навчальних закладів, а також у міській і сільській місцевостях;
- зниження вимог до якості навчання у вищих навчальних закладах, що є передусім наслідком запровадження навчання на комерційних засадах, яке, з одного боку, відкриває доступ до вищої освіти дітям з низьким рівнем базових знань, а з іншої – спонукає до зниження критеріїв оцінки рівня знань з метою недопущення виключення студентів, що вчаться на платній основі, з вищих навчальних закладів і звуження внаслідок цього фінансових можливостей останніх;
- низький рівень заробітної плати освітян (один з найнижчих за видами економічної діяльності), що є гальмом на шляху залучення на роботу у цю сферу здібної молоді.

Однак основною проблемою у сфері освіти є, на нашу думку, відсутність рівного доступу до якісної освіти дітей з різних соціальних верств населення, що було перевагою радянської школи і що таїть у собі загрозу майбутньому української нації, оскільки нерівність можливостей щодо отримання якісної освіти у довгостроковій перспективі веде до деградації суспільства.

Шляхами вирішення цих проблем можуть бути:

- запровадження освітніх кредитів, які б молодь могла повертати вже після закінчення навчання;
- запровадження єдиних освітніх стандартів в усіх типах шкіл, на яких мають будуватися вимоги незалежного оцінювання;
- запровадження системи пільг для вчителів, які працюють у сільській місцевості;
- підвищення престижу праці вчителя, викладача, передусім шляхом підвищення заробітної плати у сфері освіти.

Іншим напрямом соціальної політики є політика у сфері охорони здоров'я.

Джерелами фінансування закладів охорони здоров'я в Україні в основному є кошти державного та місцевих бюджетів.

Слід відмітити, що переважна частина видатків на фінансування даної функції держави здійснюється за рахунок коштів місцевих бюджетів, що об'єктивно обумовлено розподілом видатків між державним та місцевими бюджетами на основі принципу субсидіарності, тобто максимального наближення джерела здійснення видатків до їх безпосередніх споживачів.

Динаміка видатків на фінансування закладів охорони здоров'я та інших цільових програм у цій галузі, а також їх частка у ВВП здійснених за рахунок бюджетних ресурсів територіальних громад відображена у табл. 2.

Дані табл. 2 дозволяють відслідкувати стійку тенденцію до зростання обсягу фінансування закладів охорони здоров'я за рахунок місцевих бюджетів України.

Так, протягом 2008–2011 рр. обсяг видатків на охорону здоров'я за рахунок ресурсів територіальних колективів зріс на 47,9%, а протягом 2011 р. на 7,6%, що дозволило направити на фінансування медицини у 2011 р. 38,7 млрд грн.

Таблиця 2

Динаміка суми і частки видатків на охорону здоров'я у видатках місцевих бюджетів України та ВВП за 2008–2011 рр.*

Показники	Роки					
	2008	2009	2010	2011	2011 р. у % до	
					2010	2008
Всього видатків місцевих бюджетів, млн. грн.	126827,3	127142,2	152020,3	178269,2	117,3	140,6

Показники	Роки					
	2008	2009	2010	2011	2011 р.	147,9
					у % до	2008
					2010	2008
Частка видатків на охорону здоров'я, %:						
у видатках місцевих бюджетів	20,65	22,83	23,67	21,73	91,8	105,2
у ВВП	2,76	3,18	3,32	2,95	88,63	106,94

* Складено за даними Міністерства фінансів України.

Випереджальна динаміка росту обсягу видатків на охорону здоров'я над сукупних обсягом видатків місцевих бюджетів та обсягом ВВП протягом досліджуваного періоду дозволило забезпечити зростання їх частки у видатках місцевих бюджетів на 1,08 та ВВП 0,19 відсоткових пунктів відповідно.

Загалом на фінансування охорони здоров'я у 2011 р. було направлено 21,73% сукупних видатків місцевих бюджетів України, що склало 2,95% від обсягу ВВП.

Кількісна тенденція фінансування охорони здоров'я в м. Львові за 2008–2011 рр. є позитивною, адже обсяг видатків зріс на 111955,4 тис. грн., що дозволило направити на виконання даної функції держави у 2011 р. 375842,9 тис. грн. сукупних бюджетних ресурсів (рис. 6).

Динаміка видатків на охорону здоров'я, відображена на рис. 6, засвідчує про існування стійкої тенденції до росту як загального їх обсягу, так і частки в сукупних видатках міського бюджету.

Ріст номінальних видатків на охорону здоров'я дозволив забезпечити зростання їх частки протягом досліджуваного періоду на 3,1 відсоткових пункти і спрямувати на охорону здоров'я у 2011 р. 17,8% всіх видатків міського бюджету.

Разом з тим, незважаючи на важливість сфери охорони здоров'я (здоров'я людини – одна зі складових національного багатства, передумова суспільного прогресу), вона фінансується на недостатньому рівні.

Львова частка фінансування охорони здоров'я – до 80% – витрачається на зарплату медиків і нарахування на неї, 10–15% – на оплату комунальних послуг, утримання приміщень, ліжкового фонду та ін. А те, що залишилося, – на лікування.

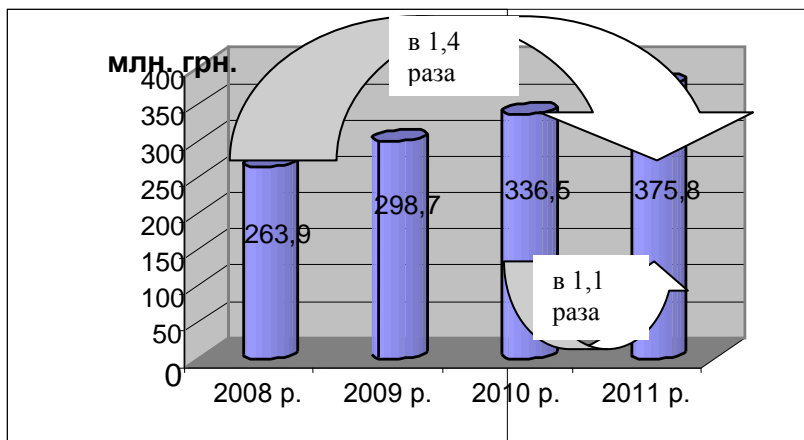

Рис. 6. Динаміка видатків бюджету м. Львова на охорону здоров'я за 2008–2011 роки [3]

Тобто хворий у цій системі охорони здоров'я – зайвий.

Система працює фактично сама на себе. Корінь зла полягає в тому, що у нашій країні дотепер панує принцип утримання мережі медичних установ (державних і комунальних), а не оплати медичних послуг.

Система охорони здоров'я, хоч як це парадоксально, і сьогодні продовжує працювати в рамках моделі, розробленої першим радянським наркомом М. Семашком. Вона має відбиток конкретно-історичних умов її формування і є неприйнятною в умовах ринкових відносин, що складаються в Україні.

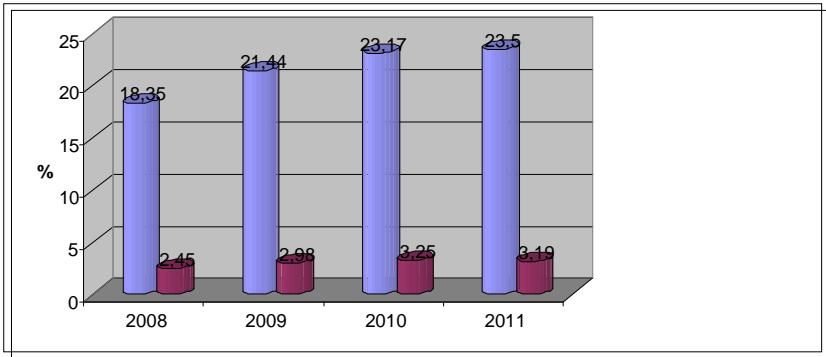
Незважаючи на зростання видатків на оплату праці, остання у сфері охорони здоров'я є однією з найнижчих в економіці та несумісною з сучасними вимогами до якості медичних послуг. Фактично держава ставить лікарів перед необхідністю корупційних зловживань, оскільки нормальне існування на таку зарплату неможливе.

Усе це свідчить про нагальність збільшення бюджетного фінансування охорони здоров'я, однак лише паралельно з її реформуванням, оскільки в іншому випадку виділені кошти навряд чи будуть витрачатись ефективно.

Про необхідність реформування системи охорони здоров'я пишуть уже не один рік.

Першочерговими на цьому шляху вважаються заходи, що включають поступове запровадження страхової медицини; перехід від кошторисного утримання лікарняних закладів до фінансування за результатами надання медичних послуг населенню; розробку державних мінімальних стандартів надання безоплатних медичних послуг, що використовуватимуться при розрахунках трансфертів місцевим бюджетам; удосконалення системи управління медичними закладами. Однак жоден уряд не розпочав зазначену реформу, що призводить до подальшого загострення проблем у цій сфері, роблячи неприпустимим зволікання з її проведенням.

Видатки на соціальний захист також належать до бюджетних пріоритетів у складі видатків місцевих бюджетів України (рис. 7).

- Частка видатків на соціальний захист і соціальне забезпечення у видатках місцевих бюджетів
- Частка видатків на соціальний захист і соціальне забезпечення у ВВП

Рис. 7. Динаміка видатків на соціальний захист і соціальне забезпечення у ВВП і сукупних видатках місцевих бюджетів України у 2008–2011 рр. [2]

Кількісні тенденції фінансування видатків на соціальний захист і соціальне забезпечення місцевих бюджетів України за 2008–2011 рр. є позитивними, адже обсяг видатків зріс на 18623,1 млн. грн., або на 80%, що дозволило скерувати на виконання даної функції держави у 2011 р. 41894,5 млн. грн. сукупних бюджетних ресурсів та підвищити

їх частку у видатках з 18,35% у 2008 р. до 23,5% у 2011 р, а частку у ВВП – відповідно з 2,45% до 3,19%.

Тенденції видатків на соціальний захист і соціальне забезпечення бюджету м. Львова відображені на рис. 8 та засвідчують, що їх обсяг у 2011 р. порівняно з 2008 р. подвоївся і склав у 2011 р. 523,1 млн. грн., або 24,7% всіх бюджетних видатків. Протягом досліджуваного періоду частка видатків на соціальний захист і соціальне забезпечення бюджету м. Львова збільшилась на 10,2 відсоткових пункти.

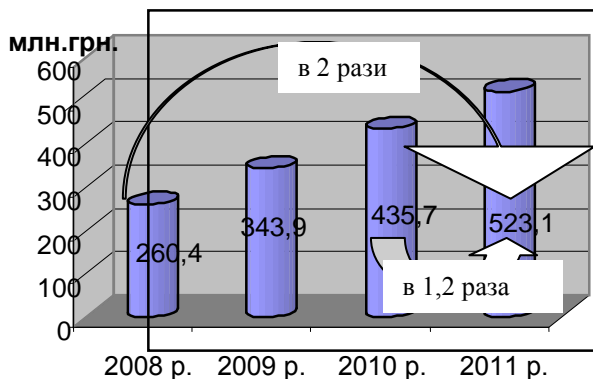

Рис. 8. Динаміка видатків бюджету м. Львова на соціальний захист і соціальне забезпечення за 2008–2011 роки [3]

Загалом можна констатувати, що упродовж 2008–2011 рр. здійснено важливі кроки на шляху посилення соціального захисту тих категорій громадян, що потребують особливого державного піклування – зросла допомога сім'ям з дітьми, одноразова допомога при народженні дитини, розмір прожиткового мінімуму, мінімальна зарплата зрівнялася в сумі з розміром прожиткового мінімуму тощо. Разом з тим, існує ще ціла низка проблем в галузі соціального захисту населення, які потребують державного вирішення, а саме: підвищення розміру допомоги з догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку, зростання середньої заробітної плати в економіці, збільшення податкових пільг для сімей з дітьми, створення рівних умов для здобуття освіти, у тому числі вищої, для дітей з різних сімей тощо.

Крім соціальних, важливим напрямом державних видатків є видатки на економічну діяльність. Динаміка цих видатків характеризується певною взаємозалежністю: підвищення видатків на економічну діяльність за незмінних фінансових можливостей держави часто супроводжується скороченням соціальних програм, а збільшення соці-

альних видатків – зменшенням державної активності в економічній сфері. Вказану тезу яскраво засвідчують дані рис. 2, коли, наприклад, у 2011 р. соціальні видатки скоротилися на 3,9 відсоткових пункти, видатки на економічну діяльність збільшилися на 5,4 відсоткових пункти склавши 15% сукупних видатків місцевих бюджетів України. Однак збалансований соціально-економічний розвиток вимагає й збалансованої структури державних видатків, оскільки для економічного зростання тривале недофінансування соціальної сфери є більш небезпечним, ніж нестача державних інвестицій.

Із урахуванням цього для збільшення як обсягу, так і частки видатків на економічну діяльність, що в перспективі збільшить надходження до бюджетів, а, відповідно, і обсяг соціальних видатків, державі необхідно вжити заходів, спрямованих на стимулювання переходу до інноваційно-інвестиційної моделі розвитку, забезпечення ефективної дії ринкових регуляторів:

1. Ефективне виконання державою її фундаментальних функцій, що належать до сфери її виняткової компетенції, від якого залежить створення сприятливого (у тому числі інвестиційного) клімату в країні:

- створення надійного правового поля для здійснення підприємницької діяльності;
- надійний захист прав власності, конкуренції і контрактів;
- переорієнтація на економічне зростання податкової системи;
- забезпечення прийняттого рівня безробіття та інфляції.

2. Розвиток системи ринків та ринкових інститутів.

3. Розвиток інформаційної структури ринку.

Висновки. Місцевому самоврядуванню відведена вирішальна роль у наданні суспільних послуг у галузі освіти, охорони здоров'я, житлово-комунального господарства, культури та мистецтва, транспорту, дорожнього господарства, зв'язку та інформатики.

Проведена аналітична оцінка фінансування видатків місцевих бюджетів засвідчила, що проблеми витрачання видаткової частини бюджету міста Львова є аналогічними з проблемами усіх місцевих бюджетів України, а тому потребують державного вирішення, що насамперед передбачає формування пріоритетних цілей при складанні цільових програм і є пріоритетом подальших досліджень у даній галузі.

1. Бюджетний кодекс України: Офіційний. – К.: Атіка, 2010. – 128 с.

2. Міністерство фінансів України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minfin.gov.ua>.

3. Львівська міська рада. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://city-adm.lviv.ua>.

Сорока Р.С. Аналитическая оценка финансирования расходов местных бюджетов.

Выявлены бюджетные приоритеты в финансировании расходов местных бюджетов, отражающих уровень выделенных финансовых ресурсов на выполнение основных функций государства. Определены проблемы в финансировании расходов местных бюджетов и предложены направления совершенствования сметного финансирования бюджетных учреждений.

Ключевые слова: *местные бюджеты, финансирование расходов, бюджетные приоритеты, динамика расходов, направления совершенствования.*

Soroka R.S. Analytical Evaluation of Local Budgets Expenditures Funding

Budget priorities in the financing of local budget expenditures, reflecting the level of financial resources aimed to perform the basic functions of the state are discovered. The problems in the financing of local expenditures are determined and ways of improvement of budget financing of the budget institutions are suggested.

Key words: *local budgets, to finance the expenses, budget priorities, spending dynamics, ways of improvement.*

Стаття надійшла 23 жовтня 2012 р.

УДК 332.1

О.П. Сосновська

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПРИКОРДОННОГО РЕГІОНУ

Розглянуто теорії міжнародної торгівлі та прямих іноземних інвестицій, а також теоретичні підходи до питання транскордонної співпраці, які вважаються основою для розуміння формування зовнішньоекономічного потенціалу держави та регіону, акцентуючи на прикордонному регіоні. Описано основні виклики, які несе глобалізація для розвитку регіону і політики транснаціоналізації економіки.

Ключові слова: *зовнішньоекономічний потенціал, міжнародна торгівля, транскордонна співпраця, прикордонний регіон, європейська інтеграція, глобалізація, транснаціоналізація.*

Постановка проблеми. В сучасних умовах стрімкого розвитку міжнародної торгівлі та появи все нових її форм Україні на державному та регіональному рівні важливо зайняти стабільну нішу на міжнародному ринку, бути його повноправним учасником шляхом ведення ефективної зовнішньоекономічної діяльності. На основі теоретичних

засад зовнішньоекономічного потенціалу (ЗЕП) можна виокремити головні фактори, що впливають на обсяги імпорту та експорту, а також інвестиційну привабливість країни чи регіону. Отже, за допомогою оцінки ЗЕП можна охарактеризувати місце та перспективи країни у міжнародному поділі праці, ефективність участі конкретного регіону в транскордонній торгівлі.

На нашу думку, *зовнішньоекономічний потенціал регіону* в сучасних умовах – це сукупність природно-ресурсних, виробничих, просторових, науково-технічних, інформаційних та управлінських можливостей, спрямованих на нарощування обсягів експорту та оптимізацію імпорту товарів і послуг, а також формування сприятливих умов для зростання притоку прямих іноземних інвестицій та активізацію транснаціонального співробітництва.

Метою статті є дослідження теорій, що характеризують зовнішньоекономічний потенціал регіону і зокрема прикордонного регіону. На нашу думку, сюди насамперед можна віднести теорії, що пояснюють такі явища, як міжнародна торгівля, прями іноземні інвестиції. Беручи до уваги те, що зовнішньоекономічна політика держави сьогодні реалізується на регіональному рівні, спробуємо дослідити теоретичні засади регіонального розвитку з точки зору транскордонного співробітництва, процесів транснаціоналізації економіки регіону (впливу транснаціональних компаній).

Стан дослідження. Теорії міжнародної торгівлі, їх вплив на економічний розвиток держав та регіонів вивчалися багатьма економістами. Серед них такі вітчизняні вчені, як О.Г. Білорус, І.В. Бураковський, М.П. Бутко, В.К. Євдокименко, Ю.В. Макогон, С.М. Макуха, В.Ю. Матвєєв, Ю.М. Пахомов, С.І. Пирожков, А.С. Філіпенко та ін. Вагомий внесок при дослідженні цієї теми зробили Г. Гожеляк, М. Полезе, Ф.Р. Рут, М. Рута, Я. Тінберген, П. Хурскі та ін. Однак, на нашу думку, недостатньо розкритим є питання теоретичних засад формування саме зовнішньоекономічного потенціалу прикордонного регіону.

Виклад основних положень. Важливість міжнародної торгівлі для економічного благополуччя і розвитку держави ґрунтовно досліджувалася в економічній літературі з часів Адама Сміта, який був ініціатором вивчення суті та причин добробуту держав. Обґрунтування, що лежить в основі цього зв'язку, полягає в тому, що економіка держави потребує експорту товарів та послуг з метою накопичення надходжень для фінансування імпорту товарів та послуг, що не можуть вироблятися всередині держави. Одним із найбільших показників міцності національної економіки є валовий внутрішній продукт, оскільки ця величина є оцінкою вартості товарів та послуг, виготовлених

економікою протягом певного періоду. Поняття про те, що міжнародна торгівля може впливати на ВВП, було в центрі уваги економістів-теоретиків і вилилося у теорію про зростання, стимульоване експортом. Принципом, що лежить в основі цього кола досліджень, є те, що якщо експортні продажі зростають, за інших рівних умов, ВВП держави збільшуватиметься і забезпечуватиме надлишок для покращення економічного добробуту та суспільного процвітання [1; 2]

Цей зв'язок можна інтерпретувати таким чином, що ефективність експорту має стимулюючий ефект на всю економіку країни у формі технологічних ефектів та інших відповідних сприятливих наслідків [1]. Експортна діяльність може спричинити такі наслідки, оскільки залежність від міжнародних ринків вимагає покращеної ефективності, заохочуючи інновації продуктів та процесів, у той час, як розширення спеціалізації сприяє вигідній експлуатації економії масштабу [3]. Таким чином, теорія про зростання, стимульоване експортом, передбачає, що зростання експорту спричинить приріст продуктивності у сфері економіки у вигляді збільшення рівня ВВП.

Іншим механізмом, за допомогою якого експорт пов'язаний зі стабільними показниками економічного зростання, є платіжний баланс. Гранична умова платіжного балансу може бути описана наступним чином. Загалом економічне зростання створює різноманіття попиту, який не може бути задоволений лише внутрішніми обсягами виробництва. Отже, поза певним рівнем, чим більший темп внутрішнього попиту, тим швидше відбувається зростання імпорту [4]. Проте, будь-який надлишок імпорту над експортом вимагає фінансування торговельного дефіциту або державними позиками з закордону або використанням запасів основних фондів економіки. Якщо подібна ситуація є тривалою, для уряду важливо контролювати такий торговельний дисбаланс [5; 6].

Класична теорія торгівлі наголошує, що об'єми експорту та імпорту країни визначаються структурою її торгівлі з іншими країнами. Тобто країни можуть отримати вигоди, якщо кожна з них виділяє ресурси для накопичення товарів та послуг, в яких у них є економічна перевага (Д. Рікардо, А. Сміт). Відповідно класична теорія торгівлі ефективно описує сценарій, коли країна накопичує товари і послуги, в яких в неї є перевага, для внутрішнього споживання і як наслідок, експортує надлишок. Отже, раціонально для країни буде імпортувати ті товари і послуги, в яких в неї є економічні недоліки.

Економічні переваги та недоліки можуть виникати з відмінностей країн у таких факторах, як забезпечення ресурсами, праця, капітал, технології та підприємництво. Таким чином, класична теорія торгівлі

відстоює твердження, що першоджерелом міжнародної торгівлі може бути різниця у виробничих характеристиках і забезпеченні ресурсами, яка базується на внутрішніх відмінностях у природних та набутих економічних перевагах. Проте, поза таким загальним поглядом на міжнародну торгівлю, класична теорія торгівлі не може запропонувати жодного пояснення тому, що спричинює відмінності у порівняльних перевагах.

Теорія співвідношення факторів виробництва, на противагу класичній теорії торгівлі, може надати пояснення відмінностям у перевагах, наявних у торгуючих країнах. Відповідно до цієї теорії країни будуть хотіти накопичувати і експортувати товари та послуги, котрі використовують велику кількість надлишкових факторів виробництва, якими вони володіють, а імпортуватимуть товари та послуги, які потребують великої кількості факторів виробництва, яких може бути відносно недостатньо (Е. Гекшер і Б. Олін) [7].

Таким чином, ця теорія розширює поняття економічної переваги, враховуючи забезпеченість факторами виробництва та їх вартість. Обидві ці теорії очевидно є недостатніми для пояснення більш сучасних прикладів міжнародної торгівлі. Наприклад, у 60-х роках спостерігалися значний технологічний прогрес і зростання мультинаціональних компаній, що в результаті викликало потребу в нових теоріях міжнародної торгівлі, які б відображали зміну комерційних реалій (В. Леонт'єв) [8].

На той час теорія життєвого циклу товару в міжнародній торгівлі була визнана як важлива для пояснення і прогнозування прикладів міжнародної торгівлі, а також поширення мультинаціональних компаній. Згідно з цією теорією цикл виробництва виникає там, де товар виробляється материнською компанією, її іноземними філіалами і нарешті будь-де в світі, де витрати будуть найнижчими можливими (Р. Вернон; Л.Т. Уелс) [9; 10]. Крім цього вона пояснює, як товар може виникнути як експортний для країни і працювати протягом життєвого циклу, ставши в результаті імпортом. Сутність міжнародного життєвого циклу товару полягає в тому, що технологічні інновації і розширення ринку є критичними пунктами для пояснення прикладів міжнародної торгівлі. Тобто технології є ключовим фактором створення і розвитку нових товарів, а розмір та структура ринку впливають на об'єм та тип міжнародної торгівлі.

Останнім часом з'явилися нові теорії міжнародної торгівлі, що враховують інші важливі моменти, такі, як втручання уряду і регулювання. Проте ці теорії містять кілька припущень, що зменшують їх потенційну важливість і внесок у міжнародний бізнес. Наприклад,

припускається що фактори виробництва є нерухомими між країнами; існує ідеальна інформація для можливостей міжнародної торгівлі; традиційний імпорт та експорт є єдиними механізмами переміщення товарів та послуг через національні кордони (М.Ф. Бредлі) [11].

Питання участі регіонів держав у міжнародній торгівлі визначає поняття транскордонної співпраці, останній як інструменту регіонального розвитку присвячується все більше уваги з середини 90-х років. Процес розширення ЄС також підняв питання регіонального розвитку та регіональної інтеграції. Останнім часом проведено декілька теоретичних та емпіричних досліджень у цій сфері. Одна з найпоширеніших теорій регіональної співпраці та розвитку є модель «центр-периферія».

Модель «центр-периферія» – основа нової економічної географії, була вперше представлена П. Кругманом в 1991 р. Вона описує зв'язки між зростаючою дохідністю низки компаній, транспортними витратами та мобільністю факторів (праці), а також як вони можуть спричинити та розвинути територіальну структуру економічного розвитку [12].

Р. Болдвін і Р. Форслід (1999 р.) інтегрували нову теорію зростання і нову теорію економічної географії, запропоновану П. Кругманом (1991 р.). Вони показали, що зростання може бути дестабілізуючою силою, в той час як міжрегіональні супутні ефекти від накопичення досвіду є стабілізуючим моментом. Вони також довели, що територіальна концентрація промисловості збільшує зростання як в центральних, так і в периферійних зонах. Модель «центр-периферія» базується на факті, що прикордонні регіони належать до периферійних регіонів [13].

Г. Еркут та К. Озгун (2003 р.) аналізували регіональну нерівність регіонів та країн з використанням статистичних даних з NUTS II¹. Їхні висновки полягають у тому, що існує велика регіональна нерівність розвитку і що поділ регіонів на центр та периферію в економічному розвитку збільшився після розширення ЄС [14]. Цей результат також відповідає висновкам Т. Броджіцко (2002 р.). Проаналізовано, що прикордонні регіони найбільше страждають з точки зору інфраструктури і економічного розвитку. Згадані економісти вважають, що транскордонна співпраця є важливим способом покращення низького рівня економічного розвитку прикордонних регіонів [15].

¹ NUTS II – Nomenclature of Units for Territorial Statistics II – Номенклатура територіальних одиниць для статистичних цілей, другий рівень; стандарт для територіального поділу країн для статистичних цілей, що був розроблений ЄС і містить три рівні.

Подібні результати були отримані економістами Дж. Петракос і Д. Економоу в 2002 році, які дійшли висновку, що розбіжність у розвитку між центральними та прикордонними регіонами збільшується, та існує потреба у певній політиці підвищення розвитку і транскордонної співпраці в прикордонних регіонах [16]. Ш. Кретке розрізняє регіональну інтеграцію «по головній дорозі» і «по другорядній дорозі» та наголошує на важливості якості транскордонного співробітництва. Він також показує проблему регіонального розвитку у світлі екзогенного та ендегенного впливу на нього. Дослідження було проведено на основі німецько-польських прикордонних регіонів [17]. Висновок полягав у тому, що регіональна інтеграція відбувається на все нижчому рівні, оскільки неможливо визначити жодного транскордонного економічно інтегрованого регіону.

А. Нібур аналізувала ефект розширення ЄС до 27 країн на економічний розвиток прикордонних регіонів ЄС. За основу дослідження була взята теорія економічної географії на три регіони. Для оцінки впливу змін доступу до ринку на ВВП на душу населення прикордонних регіонів використовувались регресивний аналіз у поєднанні з технікою імітаційного моделювання. Результати вказують на те, що ефекти інтеграції від зміни доступу до ринку є навіть сильнішими, ніж передбачалось відповідно до теоретичних основ [18].

Г. Готум досліджував ефект державного кордону на транскордонні економічні зв'язки. Для розрізнення етапів транскордонної співпраці була запропонована теоретична модель. Основними етапами транскордонних економічних зв'язків компаній були: контакт, залучення, взаємодія, операції, відносини. Модель тестувалась на численній вибірці компаній голандсько-бельгійських прикордонних регіонів. Емпіричні результати дослідження показали, що подібність і довіра були найважливішими факторами успіху транскордонних зв'язків компаній [19].

Л. Топалоглу і Дж. Петракос показали на основі системи EXLINEA¹, яка застосовувалась в північно-грецьких прикордонних регіонах, що розмір ринку прикордонного регіону і близькість великого міста є важливими факторами транскордонної торгівлі та інвести-

¹ Проект «EXLINEA» (Lines of exclusion as arenas of co-operation: reconfiguring the external boundaries of Europe -- policies, practices, perceptions) включає вісім дослідницьких регіонів в Європі і вивчає процеси транскордонної взаємодії і різноманітні форми співпраці на прикордонних територіях Росії – Естонії, Росії – Фінляндії, Польщі – України, Австрії – Угорщини, Угорщини – Румунії – України, Молдови – Румунії та Албанії – Болгарії- Греції- Македонії.

ційних потоків прикордонного регіону. Цей результат вказує на позитивну залежність між успішністю транскордонної торгівлі та загальною економічного і соціального розвитку прикордонного регіону [20].

Концепція трикутника зростання є іншим поглядом на транскордонну регіональну інтеграцію. Перший офіційний трикутник зростання був проголошений в 1989 році між регіонами в Сінгапурі, Малайзії та Індонезії та називався Південний трикутник зростання. Трикутник зростання є транскордонною економічною зоною, що включає території трьох чи більше країн. Основними позитивними ефектами трикутника зростання є економія масштабу (економія за рахунок розширення виробництва) і економія в результаті диверсифікації виробництва, зростання агломерації, передача технології, приваблення прямих іноземних інвестицій [21].

Незважаючи на великий оптимізм щодо позитивних ефектів програм добросусідства ЄС на розвиток прикордонних регіонів (TACIS, INTERREG), існують також великі сумніви щодо ефективності цих програм. Е. Пітоска на основі прикладу співпраці балканських країн з ЄС доводила, що ці програми мають позитивний, але незначний ефект на соціально-економічний розвиток прикордонних регіонів [22].

Отже, можна сказати, що існує декілька теоретичних та емпіричних досліджень, які показують, що транскордонна співпраця є одним із найефективніших інструментів політики регіонального розвитку. І все ж у деяких випадках існує багато перешкод на шляху успіху транскордонної співпраці.

Розглядаючи сучасне середовище формування зовнішньоекономічного потенціалу регіону, важливо також враховувати вплив такого потужного процесу в розвитку світової економіки, як глобалізація. Її основними ознаками є лібералізація торгівлі, інтенсивний розвиток фінансової сфери, експансія транснаціональних корпорацій, утворення міжнародних фінансових інститутів тощо [23].

В умовах глобалізації регіональна політика України потребує вдосконалення, а саме важливим напрямком тут має стати політика транснаціоналізації економіки регіонів. Адже на сьогодні процеси транснаціоналізації є рушійною силою глобалізаційних процесів у світі. Власне що стосується дослідження діяльності ТНК, основною проблемою є те, що основна частка доданої вартості належить не територіям розміщення виробництва, а центрам управління таких компаній, країнам розташування материнських компаній, які і є центрами розпорядження прибутком. А виробничо-технологічні комплекси ТНК на території певних регіонів стають центрами витрат – виснажують

природні ресурси, деформують структуру економіки регіону, втручаються у галузі його спеціалізації, руйнують внутрішню мережу виробничо-коопераційних зв'язків та налагоджених пропорцій територіального поділу праці.

Сучасні процеси глобалізації, лібералізація участі регіонів у процесах глобалізації має як позитивні, так і негативні наслідки для економіки регіонів України. Так, безумовно перевагами для регіонів є можливість участі у міжнародному поділі праці, наповнення внутрішнього ринку за рахунок вільного руху капіталів, товарів, послуг, доступ до глобальної інформації – світових досягнень у сфері техніки, науки, культури.

Проте є чимало загроз, які несе глобалізація для регіонів. Серед них спеціалісти називають локалізацію іноземного інвестування за комерційним критерієм при відсутності національного центру планування інвестиційної діяльності, порушення єдності відтворювального циклу та регіональних пропорцій через хаотичне входження іноземних капіталів, втрату державного контролю над використанням і збереженням природних ресурсів, посилення конкуренції між іноземними компаніями та місцевими виробниками, входження на ринок регіону транснаціональних компаній, які можуть монополізувати цілі сектори економіки тощо [24].

Та важливою складовою процесу входження регіонів в глобальне середовище та загального розвитку національної економіки є комплексна дія таких традиційних форм міжнародної активності регіонів, як транскордонне співробітництво регіонів та утворення єврорегіонів; вибіркоче або виважене залучення іноземних інвестицій; формування спільних підприємств із зарубіжними партнерами, в т.ч. в науково-технологічній сфері; міжнародна співпраця регіональних торгово-промислових палат; взаємодія з міжнародними фінансово-кредитними установами [25].

Українські науковці серед основних рис сучасної міжнародної економіки також відзначають як її цілісність, глобалізацію, так і диференціацію економічних процесів у світі, регіоналізацію. Серед них автор багатьох праць з міжнародної торгівлі А.С. Філіпенко. На його думку, головними суб'єктами цієї глобальної взаємодії є великі транснаціональні корпорації та їх філії, а взаємовідносини національна держава і ТНК належать до найгостріших проблем глобалізації [26].

За визначенням професора С.М. Макухи, економічна глобалізація є новим рівнем інтернаціоналізації та міжнародної економічної інтеграції, що характеризується інтенсифікацією та новою якістю внутрішніх міжнародних зв'язків у планетарних масштабах, перетворен-

ням національних господарств та їх суб'єктів на складову частину планетарного відтворювального процесу [27].

Висновок. Отже, розглянувши теорії, які лежать в основі формування зовнішньоекономічного потенціалу регіону, а також закономірності розвитку сучасної міжнародної економіки, можна виокремити основні фактори, що впливають на ЗЕП.

Беручи до уваги вже визнані теорії міжнародної торгівлі та прямих іноземних інвестицій, насамперед слід окреслити державну зовнішньоекономічну політику і роль конкретних регіонів в ній. Держава, що має на меті отримати вигоди від міжнародної торгівлі, повинна визначити для себе нішу в міжнародному поділі праці і боротися з конкурентами, максимально лібералізувавши свій внутрішній ринок та зовнішньоекономічну політику таким чином, щоб обсяги імпорту були меншими за обсяги експорту за рахунок розвитку внутрішнього виробництва, технологій, створення сприятливих умов для діяльності експортоорієнтованих підприємств, а не як наслідок обмеження кількості імпорту певною митною політикою.

Розвиток внутрішньої інфраструктури, зняття певних законодавчих обмежень для виробників має також привести до залучення прямих іноземних інвестицій на ринок.

Децентралізація економіки, участь конкретних регіонів у формуванні своєї зовнішньоекономічної стратегії, їх активне залучення до транскордонної торгівлі (адже 19 з 25 регіонів України є прикордонними) повинна зменшити існуючі диспропорції розвитку регіонів і збільшити прибутки, що були б скеровані на розвиток самих регіонів. Важливою є правильна політика транснаціоналізації економіки регіонів, адже бути активним учасником транскордонного ринку і бути успішним його учасником – різні речі, особливо в умовах посилення такої глобалізаційної тенденції, як «виснаження» транснаціональними компаніями менш економічно розвинутих регіонів через розміщення на їх територіях виробництв з центрами розпорядження прибутком в інших регіонах/державах.

Разом з тим актуальним є й питання розвитку прикордонної торгівлі (особливо з європейськими прикордонними регіонами) як методу сприяння європейській інтеграції.

1. Marin, Dalia, 1992. «Is the Export-led Growth Hypothesis Valid for Industrialized Countries?» Munich Reprints in Economics 3112, University of Munich, Department of Economics.

2. Meier, G.M. and Seers, D. (Eds) (1984). *Pioneers in Development*. New York: Oxford University Press for the World Bank.

3. Temple P. (1994), «Overview: understanding Britain's economic performance: the role of international trade», in Buxton, A. Chapman, P. and Temple, P. (Eds), *Britain's Economic Performance*, Routledge, London, p. 31–56.
4. Abdel-Malek T. (1969), «Import substitution vs. export orientation», *Columbia Journal of World Business*, September-October, p. 29–38.
5. de Jonquires G. (1994), «ECGD to step up support for UK exporters» *Financial Times* 30 June p. 3.
6. Hornby D. (1994) «BOTB – building a UK edge in exptring», *INSTEP*, April, p. 12.
7. Hecksher E. And Ohlin B. (1933) *Interregional and International Trade* Harvard University Press, Cambridge, M.A.
8. Leontief W. (1966), *Input-output Economics*, Oxford University Press, Oxford
9. Vernon R. (1966), «International investment and international trade in the productive cycle», *Quarterly Journal of Economics*, May, p. 190–207.
10. Wells L.T. (1969), «Test of product cycle model of international trade», *Quarterly Journal of Economics*, February, p. 152–162.
11. Bradley M.F. (1991), *International Marketing Strategy*, Prentice-Hall International, London.
12. P.R. Krugman, 'Increasing returns and economic geography'. *Journal of Political Economy* 99, (1991), p. 483–499.
13. Richard E. Baldwin & Rikard Forslid, 1999. «The Core-Periphery Model and Endogenous Growth: Stabilising and De-Stabilising Integration,» NBER Working Papers 6899, National Bureau of Economic Research, Inc.
14. ERKUT G., ÖZGEN C. (2003) «The Economic and Spatial Peripherality of Border Regions in Southeastern Europe», 43th ERSA, 27-31 Agustos 2003, Finlandiya.
15. Tomasz Brodzicki, 2002. «Is The Membership In The Eu Going To Induce Regional Convergence?» Working Papers 0203, Economics of European Integration Department, Faculty of Economics, University of Gdansk, Poland.
16. Petrakos George & Economou, Dimitri, 2002. «The spatial aspects of development in south-eastern Europe,» ERSA conference papers ersa02p139, European Regional Science Association.
17. Kraetke S. (1998): *Problems of Cross-border Regional Integration: The Case of the German-Polish Border Region*. In: *European Urban and Regional Studies*, Vol. 5, No. 3.
18. Annekatrin Niebuhr, 2005. «The Impact of EU Enlargement on European Border Regions,» ERSA conference papers ersa05p114, European Regional Science Association.
19. Van Houtum H. (1998), *The Development of Crossborder Economic Relations, a Theoretical and Empirical Study of the Influence of the State Border on the Development of Cross-border Economic Relations between Firms in Border Regions of the Netherlands and elgium*. Tilburg: CentER.
20. Topaloglou L., Kallioras D., Manetos, P., Petrakos, G. (2006) *A border regions typology in the enlarged European union*. *Journal of Borderlands Studies*, Vol 20 (2), p. 67–89.

21. Kivikari U. 2001. A Growth Triangle as an Application of the Northern Dimension Policy in the Baltic Sea Region. Policy Paper. Russian-European Centre for Economic Policy.

22. ELEKTRA PITOSKA, The Role of Euro – Balkan Economic Collaboration in the Local Development of Frontier Regions: Doubts and Delays in the Prefecture of Florina. STUDIA. UNIVERSITATIS BABEȘ-BOLYAI NEGOTIA. Румунія, 2006.

23. Бутко М.П. Регіональні особливості економічних трансформацій в перехідній економіці / М.П. Бутко. – К.: Знання України, 2005. – 476 с.

24. Гонта О.І. Політика транснаціоналізації економіки регіонів: теорія, методологія, практика: монографія / О.І. Гонта. – Чернігів: Чернігівський ЦНТЕІ, 2008. – 496 с.

25. Соціально-економічні системи продуктивних сил регіонів України / [Дорогунцов С.І., Чернюк Л.Г., Борщевський П.П., Данилишин Б.М., Фашевський М.І.]. – К.: Нічлава, 2002. – 691 с.

26. Філіпенко А.С. Глобальні форми економічного розвитку: історія і сучасність / А.С. Філіпенко. – К.: Знання, 2007. – 670 с.

27. Міжнародна економіка: навч. посібник/ [Л.С. Шевченко, О.А. Гриценко, Т.М. Камінська та ін.]; за заг. ред. С.М. Макухи. – Х.: Право, 2012. – 192 с.

Сосновская А.П. Теоретические принципы формирования внешне-экономического потенциала приграничного региона.

Рассмотрены теории международной торговли и прямых иностранных инвестиций, а также теоретические подходы к вопросу трансграничного сотрудничества, которые считаются основой для понимания формирования внешнеэкономического потенциала государства и региона, акцентируя на приграничном регионе. Описаны основные вызовы, которые несет глобализация для развития региона и политики транснационализации экономики.

Ключевые слова: внешнеэкономический потенциал, международная торговля, трансграничное сотрудничество, приграничный регион, европейская интеграция, глобализация, транснационализация.

Sosnovska O. Theoretical backgrounds of the forming of border region's foreign economic potential

The theories of international trade and the direct foreign investments as well as theoretical approaches to the question of cross-border cooperation are analyzed in the article. They are considered to be the basis for understanding the forming of country's and region's foreign economic potential, in particular, a border region. The main challenges of globalization for region's development and the policy of economic's transnationalization are also examined in the article.

Key words: foreign economic potential, international trade, cross-border cooperation, border region, European integration, globalization, transnationalization.

Стаття надійшла 30 жовтня 2012 р.

ОСНОВНІ МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ЕКОЛОГІЧНОГО СТРАХУВАННЯ АГРОВИРОБНИЦТВА

Наголошено на необхідності державної підтримки агровиробників, в тому числі страхового захисту їхньої діяльності. На основі встановлення кількісної залежності між рівнем екологічного забруднення регіонів та рівнем розвитку аграрного виробництва запропоновано методика визначення зон екологічного страхування саме за екологічним принципом та розрахунок індексу екологічної загрози.

Ключові слова: державна підтримка агровиробників, страховий захист, зони екологічного страхування, індекс екологічної загрози.

Постановка проблеми. Насамперед варто зробити наголос на тому, що до регуляторних функцій держави віднесено соціальні та екологічні питання. Такий підхід видається надзвичайно актуальним, оскільки ці питання на сучасному етапі можна вважати доленосними у розв'язанні проблем відродження села як важливої складової розвитку суспільства.

Аналізуючи рівень розвитку економіки за роки становлення самостійної України, можна зробити висновок, що держава не забезпечувала ефективного управління економікою, а відтак стали закономірними кризові явища у розвитку аграрного виробництва.

У Законі «Про державну підтримку сільського господарства України» значне місце відведено законодавчому забезпеченню державного регулювання ринку страхування сільськогосподарської продукції. Враховуючи те, що об'єкти сільського господарства переважно перебувають в екстремальних умовах, значно залежать від кліматичних та природних факторів, то страхування ризиків загибелі або втрати сільськогосподарської продукції та інвестиційних вкладень можна вважати важливим чинником підтримки аграрного виробництва.

Стан дослідження. Проблема вітворення родючості ґрунтів присвятили свої праці такі вітчизняні вчені, як П.П. Борщевський, О.М. Димов, О.А. Корчинська, М. Лісовий, А.В. Мелашич, П.О. Мосіюк, В.М. Трегобчук та багато інших.

Останнім часом ціла низка проблем страхування діяльності аграрних товаровиробників була висвітлена в працях О.М. Віленчука, С.М. Гречанюка, А.В. Гордійчука, О.Є. Гудзя, С.В. Клюя, О.В. Ога-

ренка, О.М. Онищенко, О.Ф. Савченко та ін. Проте на сьогоднішній день ще немає єдності серед науковців щодо суті самого страхування і, зокрема, екологічного страхування агровиробництва.

Метою статті є обґрунтування ролі екологічного страхування агровиробників та розробка методики виділення зон екологічного страхування й розрахунку індексу екологічної загрози.

Виклад основних положень. Окреслюючи основні причини, які зумовили занепад АПК та економіки країни загалом, можна виділити: переоцінку можливостей ринку у створенні саморегульованого механізму господарювання; послаблення державного контролю за ходом економічних реформ та неналежне їх законодавче забезпечення; недостатню наукову обґрунтованість здійснюваних державних заходів стабілізації розвитку АПК; недосконалість фінансових механізмів підтримки АПК, у тому числі зародковий стан розвитку страхового ринку.

Основними напрямками державної підтримки АПК в Україні повинні стати чинники, які відповідають основним критеріям СОТ, а саме:

- створення та використання для продовольчої безпеки і стабільності ринку резервів сільськогосподарської продукції, закупка і продаж якої мають здійснюватися прозоро, за поточними ринковими цінами;
- підтримка купівельної спроможності населення з низькими доходами за допомогою надання прозорих та адресних субсидій тощо;
- прямі виплати (грошові й натуральні) виробникам сільськогосподарської продукції на підтримку їхніх доходів;
- непряма підтримка доходів товаровиробників, яка не пов'язана з обсягами виробництва та цінами на продукцію;
- підтримка програм страхування доходів сільськогосподарських товаровиробників на випадок стихійних лих, хвороб і пошкодження шкідниками рослин і тварин;
- часткова компенсація зниження доходів сільськогосподарських виробників порівняно із середнім рівнем за попередні 3–5 років через неврожай чи стихійне лихо;
- підтримка програм, спрямованих на вилучення з виробництва надлишку працівників;
- підтримка програм вилучення з виробництва землі, худоби та інших виробничих ресурсів;
- підтримка сільгоспдприємств у регіонах з несприятливими природно-кліматичними умовами.

Важливим заходом у системі державної підтримки повинен стати моніторинг ринку, зокрема висвітлення в засобах масової інформації

ції матеріалів про ситуацію на вітчизняному і зарубіжному аграрному ринках. Як у заходах щодо виконання Програми по нарощуванню обсягів сільськогосподарської продукції на 2010–2015 рр., так і в системі заходів державної підтримки АПК передбачено розробити і втілити у життя дійову систему страхування.

Очевидно, що економічна природа політичних ризиків та система їх страхування може бути предметом окремого наукового дослідження, проте сам факт постановки питання про їх страхування ще раз підтверджує особливу актуальність цього виду фінансової діяльності в ринкових умовах.

Серед страхових послуг, спрямованих на підтримку аграрного виробництва, важливе місце займає екологічне страхування.

Так, ринкові механізми в певних виробничих ситуаціях можуть виявитись неефективними. Зокрема, власна вигода підприємця може не збігатися з певними видами суспільних потреб. Це яскраво можна прослідкувати на прикладі суспільної потреби зберегти навколишнє середовище.

Економічна діяльність людей, як пише В. Кредисов, породжує зовнішні ефекти, названі так тому, що вони не вловлюються ринковим механізмом, отже – частково або повністю «вислизують» з-під його впливу [1, с. 55].

Ця своєрідна неспроможність ринкових механізмів охопити своїм впливом (регулюючим механізмом) зовнішні ефекти виробництва і споживання стала причиною участі держави у господарській діяльності за ринкової моделі економіки. Вона впливає не тільки на продавців і покупців товарів і послуг, а й на «третіх» осіб, які не беруть участі у виробництві та споживанні відповідних товарів. За словами В. Кредисова, негативні зовнішні ефекти виникають тоді, коли діяльність одних осіб або фірм завдає іншим особам, фірмам або всьому суспільству шкоди, яка, до того ж, не відшкодовується через ринковий механізм [1, с. 55].

Негативні зовнішні ефекти виражаються передусім у забрудненні навколишнього середовища та у надмірній експлуатації обмежених природних ресурсів.

Незаперечним є той факт, що без відповідної регламентації умов використання навколишнього середовища, а також експлуатації обмежених природних ресурсів кожний їх користувач завдає шкоди інтересам партнерів, суспільства, внаслідок чого загальна ефективність виробництва знижується.

Це підтверджується результатами виробничої діяльності агропромислового комплексу України за 2009 р. Для знаходження залежно-

сті між рівнем забруднення територій та рівнем віддачі ресурсів аграрного сектора всі області України, включаючи АР Крим, були згруповані у чотири групи за обсягом викидів шкідливих речовин в атмосферне повітря в розрахунку на 1 км² в тоннах. Відповідні розрахунки подані в табл. 1.

Таблиця 1

Розподіл областей України за рівнем викидів шкідливих речовин у повітря, т/км², 2009 р.*

Група областей за рівнем викидів шкідливих речовин у повітря, т/км ²	Кількість областей у групі	Області
I до 4	9	Волинська, Житомирська, Кіровоградська, Миколаївська, Рівненська, Сумська, Херсонська, Хмельницька, Чернігівська
II 4,1–8,0	8	АР Крим, Вінницька, Закарпатська, Одеська, Полтавська, Тернопільська, Черкаська, Чернівецька
III 8,1–12,0	4	Запорізька, Київська, Львівська, Харківська
IV понад 12	4	Дніпропетровська, Донецька, Івано-Франківська, Луганська
В Україні	25	–

* Джерело: [2, с. 521].

У наших дослідженнях ми використали метод аналітичних групувань з метою кількісного встановлення взаємозалежності між екологічною ситуацією, яку як фактор-причину було виражено показником шкідливих викидів у повітря (т/км²), та рівнем розвитку аграрного виробництва. Як результативну ознаку зроблено спробу використати такий досить, на наш погляд, узагальнюючий показник як урожайність зернових культур. У своїх міркуваннях ми виходили з наступного: поперше, понад 60% посівних площ сьогодні зайнято зерновими культурами, і їх середня урожайність мала б відображати як культуру землеробства, так і рівень економічного розвитку агроформувань різних форм власності; по-друге, рівень розвитку зернового господарства визначає рівень розвитку кормової бази, а отже й рівень розвитку тваринництва.

Проте наші міркування не підтвердилися наступними дослідженнями, оскільки висока ліквідність зернових культур стимулювала різке розширення їх посівних площ при одночасному згортанні тва-

ринництва, яке є більш затратним і менш прибутковим. У кінцевому результаті загальний рівень продуктивності аграрного сектора має тенденцію до зниження. Так, наприклад, у I групі областей, де найменші викиди в атмосферу шкідливих речовин, середня урожайність зернових у 2009 році складала 23,0 ц/га, а у IV групі, де екологічна ситуація катастрофічна, урожайність зернових становила 25,6 ц/га. Таким чином, якщо робити висновки про зв'язок між економічною ситуацією в регіонах України та продуктивністю сільського господарства, то можна дійти висновку, що погіршення екологічної ситуації в аграрному секторі є благом, оскільки в тих регіонах, де вища забрудненість територій, продуктивність сільськогосподарського виробництва (за показником урожайності зернових) є вищою. Проте належить, як показують результати наших досліджень, брати для оцінки рівня розвитку аграрного виробництва більш комплексний, об'єктивний і узагальнюючий показник. На жаль, як показали результати наших досліджень, таким показником не може бути урожайність зернових культур. Є підстави вважати, і результати наших досліджень це підтвердили, що екологічна ситуація, її негативні наслідки мають ширший і узагальнюючий вплив на рівень та ефективність суспільного розвитку, і насамперед соціальні. Тому для оцінки рівня розвитку аграрного виробництва нами використано такий узагальнюючий показник, як продуктивність праці, визначена за обсягом виробництва валової продукції сільського господарства на одну особу (у порівнянних цінах 2000 р., грн.) [3, с. 203].

Виділений групам областей у табл. 1 ми присвоїли за рівнем екологічної ситуації такі градації:

I група – зона низької екологічної загрози;

II група – зона середньої екологічної загрози;

III група – зона високої екологічної загрози;

IV група – зона загрозової (критичної) екологічної ситуації.

Оскільки в науковій літературі з питань страхування обґрунтовується необхідність формування страхових зон, то ми вважаємо, що виділені нами зони за показником екологічної забрудненості можуть бути використані страховими компаніями в організації екологічного страхування. Виділені А.В. Гордійчуком страхові зони за географічними, кліматичними та адміністративними ознаками не можуть бути прийнятими при організації екологічного страхування [4, с. 85]. Це стає очевидним із таких фактів.

Наприклад, вказаний автор відносить Івано-Франківську область до західної зони страхування, до якої належать такі області, як Волинська, Рівненська, Львівська, Тернопільська, Закарпатська

та Чернівецька. За запропонованими нами екологічними принципами формування страхових зон Івано-Франківська область належить до групи загрозливої екологічної ситуації поряд з такими індустріальними областями, як Дніпропетровська, Донецька, Запорізька та Луганська. Водночас Львівська область із західної страхової зони, визначеної А.В. Гордійчуком, нами віднесена до зони високої екологічної загрози поряд з такою індустріальною областю, як Харківська.

Таким чином, підтримуючи ідею доцільності формування страхових зон, що повинно значно полегшити формування методологічних засад страхування взагалі і екологічного страхування зокрема, напрошується висновок, що формування страхових зон повинно здійснюватись диференційовано залежно від виду страхування.

Для більшої аналітичності та вибору об'єктивного критерію формування страхових зон доцільно провести їх порівняльний аналіз (табл. 2).

Вважаємо за доцільне використовувати зони екологічного страхування для таких потреб: формування страхових тарифів; визначення доцільності видів страхування (добровільного, обов'язкового); обґрунтування видів ризиків та форм їх страхового захисту; формування податкової політики; формування критеріїв дозвільної системи; формування розміру штрафних санкцій за принципом «забруднювач – платить»; формування фондів підтримки екологічної рівноваги на випадок форс-мажорних ситуацій; формування організаційно-правової політики Міністерства з надзвичайних ситуацій; формування державної політики підтримки аграрного сектора.

Таблиця 2

Порівняльний аналіз страхових зон, утворених за різними критеріями

Формування страхових зон за кліматичним принципом (розробка А.В. Гордійчука)*		Формування страхових зон за екологічним критерієм (розробка М.Є. Стадник)**	
1		2	
І західна зона	Волинська, Рівненська, Львівська, Тернопільська, Івано-Франківська, Закарпатська, Чернівецька	І зона низької екологічної загрози	Волинська, Житомирська, Кіровоградська, Миколаївська, Рівненська, Сумська, Херсонська, Хмельницька, Чернігівська

1		2	
II центральна зона	Житомирська, Хмельницька, Вінницька, Київська, Черкаська, Чернігівська, Кіровоградська, Миколаївська, Полтавська, Дніпропетровська, Запорізька	II зона середньої екологічної загрози	АР Крим, Вінницька, Закарпатська, Одеська, Полтавська, Тернопільська, Черкаська, Чернівецька
III південно-східна зона	Сумська, Харківська, Луганська, Донецька	III зона високої екологічної загрози	Запорізька, Київська, Львівська, Харківська
IV південна зона	Одеська, Херсонська, частково Миколаївська, АР Крим	IV зона загрозованої (критичної) екологічної ситуації	Дніпропетровська, Донецька, Івано-Франківська, Луганська

* Джерело: [4, с. 85].

** Власна розробка М.Є. Стадник.

Не заперечуючи правомірності практичного застосування страхових зон, утворених за кліматичним принципом, в екологічному страхуванні належить використовувати лише екологічний принцип зонування. Адже фактор антропогенного навантаження за аналогією з кліматичними чинниками має високий рівень стабільності та консервативності.

Є підстави стверджувати, що урбанізаційні та чинники промислового розвитку є найвагомими у формуванні екологічної ситуації, а отже повинні бути враховані при формуванні системи екологічного страхування.

Результати подальших розрахунків щодо встановлення кількісної залежності між рівнем екологічного забруднення регіонів та рівнем розвитку аграрного виробництва підтвердили, що між факторною ознакою (рівнем викидів шкідливих речовин в атмосферу) та результативною (рівнем розвитку аграрного виробництва за показником продуктивності праці – обсягом продукції сільського господарства у вартісній формі на одну особу) має місце досить тісний обернений зв'язок, що підтверджується результатами досліджень, викладеними в табл. 3.

**Вплив забруднення регіонів на рівень розвитку
аграрного виробництва, 2009 р.***

Група областей за рівнем викидів шкідливих речовин у повітря, т/км ²	Кількість областей у групі	У середньому в групах областей				Коефіцієнт зниження про- дуктивності аграрного ви- робництва від- носно базових областей (K ₃)
		викиди шкідливих речовин у повітря		вартість валової продукції сільського господарства на одну особу		
		т/км ²	до I групи, %	грн.	до I групи, %	
I до 4,0	9	3,1	100,0	3025	100,0	1,000
II 4,1-8	8	4,6	148,4	2909	96,2	0,962
III 8,1-12	4	10,0	322,6	1730	57,2	0,572
IV понад 12	4	32,5	10,5 р.	1502	49,6	0,496
В Україні	25	10,7	345,2	2217	73,3	0,733

* Розраховано за джерелом: [2, с. 521; 5, с. 203]

За матеріалами табл. 3 можна переконливо стверджувати, що екологічна ситуація в областях, які належать до IV групи (Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Івано-Франківська та Луганська), на фоні решти регіонів України є вкрай критичною, оскільки рівень забрудненості тут у 10,7 рази перевищує відповідний показник у відносно сприятливих в екологічному сенсі областях I групи та в 3,5 рази – середній рівень забрудненості по Україні. Між рівнем екологічного забруднення регіонів та продуктивністю аграрного виробництва має місце пряма обернена залежність, тобто із зростанням показника забрудненості показник віддачі аграрних ресурсів відповідно знижується. Екологічна ситуація в областях IV групи вимагає термінового втручання із застосуванням всього арсеналу законодавчих, фінансових, страхових та технологічних заходів з боку як державних, так і приватних інституцій. Підприємства IV групи областей внаслідок екологічного забруднення їх територій в аграрній сфері мають до 40% втрат продукції порівняно з більш благополучними областями I групи.

Для того, щоб остаточно довести залежність економічного розвитку аграрної сфери від екологічної ситуації в регіонах України, ми провели рангову оцінку залежності між показниками, які кількісно характеризують екологічне та економічне середовища (табл. 4).

Оцінка залежності за допомогою коефіцієнта рангової кореляції між забрудненням території та продуктивністю аграрного виробництва, 2009 р.*

Область	Забрудненість повітря, т/км ² (X)	Валова продукція сільського господарства на одну особу, грн. (Y)	Ранги відповідних ознак		Різниця рангів (X-Y) d	Квадрат різниці рангів, d ²
			X	Y		
Рівненська	2,6	2520	1	13	-12	144
Волинська	2,8	2856	2	17	-15	225
Житомирська	2,8	2555	3	14	-11	121
Херсонська	2,8	3674	4	22	-18	324
Чернігівська	2,9	3331	5	20	-15	225
Кіровоградська	3,1	3614	6	21	-15	225
Миколаївська	3,5	2857	7	18	-11	121
Сумська	3,5	2684	8	15	-7	49
Хмельницька	4,0	3133	9	19	-10	100
Тернопільська	4,4	2846	10	16	-6	36
АР Крим	5,3	1887	11	9	2	4
Одеська	5,3	1772	12	5	7	49
Чернівецька	5,3	2283	13	12	1	1
Полтавська	6,4	3786	14	24	-10	100
Черкаська	6,4	5196	15	25	-10	100
Закарпатська	6,8	1780	16	6	10	100
Вінницька	7,3	3721	17	23	-6	36
Харківська	8,5	1792	18	7	11	121
Київська	9,5	1473	19	3	16	256
Запорізька	10,3	1942	20	11	9	81
Львівська	11,6	1713	21	4	17	289
Івано-Франківська	19,6	1852	22	8	14	196
Луганська	22,2	1165	23	2	21	441
Дніпропетровська	31,0	1890	24	10	14	196
Донецька	57,1	1103	25	1	24	576
В Україні	10,7	2217	-	-	+146 -146	4115

* Джерело: власні розрахунки авторів.

Оскільки коефіцієнт кореляції рангів визначається за формулою:

$$R = 1 - \frac{6 \Sigma d^2}{n(n^2 - 1)} \quad (1)$$

де b – стале число; d^2 – квадрат різниці рангів; n – число показників досліджуваної статистичної сукупності (число пар рангів, у нашому випадку 25 областей), то, використовуючи підсумкові дані табл. 4, розрахуємо коефіцієнт кореляції рангів для нашого випадку:

$$R = 1 - \frac{6 \Sigma d^2}{n(n^2 - 1)} = 1 - \frac{6 \cdot 4115}{25(25^2 - 1)} = -0,5827.$$

Одержане значення коефіцієнта кореляції рангів дає підстави для таких висновків:

- від’ємний знак перед коефіцієнтом кореляції рангів на основі математичної обробки інформації підтверджує, що зростання забрудненості територій шкідливими викидами в атмосферу призводить до відповідного зниження продуктивності аграрного виробництва;

- зниження негативного впливу забруднення територій шкідливими викидами на розвиток аграрного виробництва, збереження довкілля та забезпечення екологічної безпеки проживання населення може бути розв’язане двома шляхами: технічним – за рахунок запровадження безпечних технологій виробництва, та економічним – запровадженням екологічного страхування;

- оскільки значення коефіцієнта кореляції рангів може лежати в межах ± 1 , то його значення (-0,5827) свідчить про високу залежність продуктивності аграрного виробництва від екологічного стану регіонів, оскільки у 59 випадках із 100 його показники розвитку визначаються екологічним станом регіону. Враховуючи високий вплив екологічного чинника на рівень розвитку аграрного виробництва, у прогнозних розрахунках його розвитку необхідно розробляти дійовий механізм попередження, важливою складовою якого може бути екологічне страхування.

На основі даних табл. 3 можна визначити такий важливий аналітичний показник, як індекс екологічної загрози, за умови, що зона низької екологічної загрози (перша група областей у табл. 3) є базовою і прирівнюється до одиниці. Індекс екологічної загрози можна визначити за формулою:

$$I_{e3} = 1K_3 \quad (2)$$

де K_3 коефіцієнт зниження продуктивності аграрного виробництва відносно базових областей з низьким рівнем екологічної загрози.

Для окремих страхових зон України, визначених за екологічним критерієм (М.Є. Стадник), індекс екологічної загрози розраховано у табл. 5.

Таблиця 5

Екологічне зонування

Страхова екологічна зона		Індекс екологічної загрози
I	зона низької екологічної загрози	1,0000
II	зона середньої екологічної загрози	1,0395
III	зона високої екологічної загрози	1,7361
IV	зона загрозової (критичної) екологічної ситуації	2,0161

Якщо відповідні чинники, які мають нівелювати (попереджувати) негативний вплив екологічного чинника на навколишнє середовище та результати господарської діяльності, у II зоні проти I мають бути вищими на 3,95%, то в III зоні відповідно на 73,61%, а в четвертій – на 101,6%.

Висновки. Застосування методики страхового зонування одночасно з використанням такого важливого аналітичного показника, як індекс екологічної загрози, дозволить поставити запропонований інструментарій екологічного страхування на надійну методологічну основу, здійснювати наукове управління системою екологічного страхування.

1. Кредисов В. Держава і ринок: необхідність взаємодії у перехідній економіці / В. Кредисов // Економіка України. – 2002. – № 2. – С. 50–57.
2. Статистичний щорічник України за 2009 рік. – К.: Інформаційно-аналітичне агентство, 2010. – 566 с.
3. Сільське господарство України: стат. зб. – К., 2010. – 375 с.
4. Гордійчук А.В. Страхування як засіб захисту сільськогосподарських товаровиробників / А.В. Гордійчук // Економіка АПК. – 2004. – № 2. – С. 84–87.
5. Бернштейн Б.Л. Формування аграрного ринку / Б.Л. Бернштейн, О.П. Комарніцька // Економіка АПК. – 2006. – № 2. – С. 98–103.

Стадник М.Е., Тринько Р.И. Главные методические основы экологического страхования агропроизводства.

Отмечена необходимость государственной поддержки агропроизводителей, в том числе страховой защиты их деятельности. Установив количественную зависимость между уровнем экологического загрязнения регионов и уровнем развития сельскохозяйственного производства, предложено методу определения зон экологического страхования именно по экологическому принципу и расчет индекса экологической угрозы.

Ключевые слова: государственная поддержка агропроизводителей, страховая защита, зоны экологического страхования, индекс экологической угрозы.

Stadnik M.E., Trynko R.I. Basic methodological principles of environmental insurance in Agriculture.

The necessity of state support for agricultural producers, including insurance coverage of their activities is described in the article. The method of determining areas of environmental insurance for the environmental principles and the index of environmental threats is proposed on the basis of the establishing of quantitative relationship between the level of environmental pollution of regions and the level of development of agriculture.

Key words: state support for agricultural manufacturer, insurance coverage, areas of environmental insurance, index of environmental threats.

Стаття надійшла 17 жовтня 2012 р.

УДК 336.145.1

**Т.Д. Таукешева,
Г.В. Даудова**

ПРАКТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ: ПРОГРАМНО-ЦІЛЬОВИЙ МЕТОД

Наведено досвід інших країн щодо управління фінансовими ресурсами, проаналізовано сучасний стан бюджетного планування в Україні, доведена необхідність застосування програмно-цільового методу складання та виконання місцевих бюджетів, запропоновано вдосконалення нормативних та методологічних засад ефективного впровадження програмно-цільового методу бюджетування на місцевому рівні.

Ключові слова: місцевий бюджет, управління бюджетними коштами, бюджетне планування та прогнозування, програмно-цільовий метод, бюджетна програма.

Постановка проблеми. В умовах подальшого продовження структурних перетворень у всіх галузях економіки особливого значення

ня набуває питання щодо вдосконалення системи управління державними фінансами. Це зумовлює необхідність застосування в практичній площині фінансової діяльності сучасних методик та інноваційних підходів до забезпечення оптимального фінансування пріоритетних напрямів соціально-економічного розвитку України та окремих її територій через реалізацію загальнодержавних та відповідних місцевих цільових програм. При цьому, враховуючи обмеженість доходів органів місцевого самоврядування, одним із інструментів підвищення ефективності та результативності використання наявних фінансових ресурсів місцевих бюджетів виступає комплексне використання програмно-цільового методу бюджетування на місцевому рівні. Застосування програмно-цільового методу в процесі планування та виконання місцевих бюджетів сприятиме досягненню конкретного довгострокового результату та ефективності використання коштів.

Стан дослідження. В останні десятиліття наукова та прикладна проблематика удосконалення організації бюджетного процесу, пов'язаного з підвищенням рівня бюджетного планування, привернула увагу багатьох вітчизняних та зарубіжних наукових фахівців [1]. Аналіз міжнародних практик дає підстави констатувати, що впровадження елементів програмно-цільового методу створює підвалини для підвищення ефективності управління бюджетними ресурсами та раціонального їх використання [1]. У контексті бюджетної реформи в Україні дослідженнями вітчизняних науковців В.М. Федосова, М.І. Кульчицького, І.Я. Чугунова та інших була обґрунтована необхідність запровадження компонентів програмно-цільового методу як найпрогресивнішого інструменту бюджетного управління.

Невирішені раніше частини загальної проблеми. Науковцями окреслено технологію вдосконалення програмного фінансового планування, підтвердженого світовим досвідом та визначено, що середньострокове планування бюджету з використанням програмно-цільового методу виступає дієвим важелем державного управління коштами. Але, вивчення прикладних аспектів застосування положень щодо планування місцевих бюджетів за програмно-цільовим методом підкреслює необхідність подальшої розробки цього питання. Існуючі нормативні, методичні та навчальні матеріали будуються на загальнотеоретичних засадах, які в практичному сенсі не повною мірою відображають результативні показники бюджетних програм для місцевих бюджетів за видатками, що не враховуються при визначенні обсягу міжбюджетних трансфертів. Недостатньо дослідженою залишається методологічна база в частині впровадження програмно-цільового методу в сфері житлово-комунального господарства.

Метою статті є історичний аналіз становлення програмно-цільового методу в поєднанні з аналізом правових та економічних заasad середньострокового планування бюджету в Україні, визначення показників реалізації місцевих програм та оцінки фактично отриманих результатів.

Виклад основних положень. Необхідність вдосконалення системи управління фінансовими ресурсами пов'язана з підвищенням якості надання державних послуг та ефективністю використання бюджетних коштів.

Розв'язання цієї проблеми полягає у застосуванні складових бюджетного менеджменту: бюджетного планування (стратегічного планування та планування реалізації стратегії), організації й обліку виконання бюджету та контролю за його виконанням [3].

Інструментом, який поєднує складові бюджетного менеджменту, визначає пріоритети соціально-економічного розвитку регіону та органу місцевого самоврядування, відображає стратегічні цілі на середньостроковий період, конкретизовані завдання, відповідні індикатори результату від управлінських рішень та діяльності розпорядників бюджетних коштів, є програмно-цільовий метод бюджетування.

Як свідчить світова практика, на сьогодні найкращого методу формування, реалізації, моніторингу і контролю виконання бюджету, оцінки результативності бюджетних програм неіснує [2].

Еволюція розвитку фінансового планування відноситься вперше застосування елементів стратегічного планування на початок 60-х років минулого століття Міністерством оборони Сполучених Штатів Америки. В подальшому підґрунтям здійснення реформ державного управління в країні став схвалений у 1978 році закон «Про реформування суспільних послуг», у 1993 році – закон «Про оцінку результатів діяльності державних установ».

Прийняття цих законодавчих актів мали за мету перетворити діяльність урядових організацій на досягнення певного результату, впровадивши оцінки їх діяльності та систему заохочення за успішне виконання функцій.

У Новій Зеландії інновацією реформування бюджетного процесу як складової комплексної реформи системи державного управління є впровадження контрактних взаємовідносин між міністрами та керівниками департаментів, підставою яких виступає закон «Про державний сектор» (1988 р.). Згідно закону «Про державні фінанси» (1989 р.) основою реформ у сфері фінансів виступає зміщення акцентів з фінансування державних (бюджетних) установ на придбання послуг, що надаються цими установами.

Використання програмно-цільового методу в Австралії поєднує реструктуризацію системи державного управління з проведенням бюджетної реформи. В бюджетній сфері урядова концепція «Про реформування державного сектора» (1983 р.) акцентує питання переходу діяльності уряду з «відповідності нормативам» на «контроль за виконанням». Поряд з цим, реформи торкалися системи доходів бюджету, прогнозу видатків на середньострокову перспективу (плановий рік та три наступні роки), звітуванню за результатами бюджетних послуг за бюджетними програмами та відповідності загальнодержавним пріоритетам.

Наслідком проведення реформ у Великій Британії стало впровадження системи управління за результатами, надання державних послуг на конкурентній основі, залучення громадян до прийняття політичних рішень та використання показників виконання для покращення якості послуг.

Результати застосування цього підходу базуються на Угоді про бюджетні послуги і Договорі про надання послуг. В Угоді про бюджетні послуги визначається мета і завдання для кожного міністерства, показники якості та кількості бюджетних послуг, очікуваний результат від їх реалізації тощо [1].

Зазначені компоненти програмно-цільового методу регламентовані відповідним законодавством у країнах з перехідною економікою: Румунії, Болгарії, Росії, Литві, Естонії, Словенії, Словаччині, Казахстані та інших.

Правові, економічні та організаційні засади формування цілісної системи прогнозних і програмних документів соціального і економічного розвитку України, окремих галузей економіки та окремих адміністративно-територіальних одиниць визначені Законом України «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України» (2000 р.) [4]. Для розроблення проекту Програми діяльності Кабінету Міністрів України прогноз економічного і соціального розвитку України складається на середньостроковий період (п'ять років), для розроблення державних цільових програм та для оцінки надходжень і формування показників Державного бюджету України – на короткостроковий період (щорічно).

Практика застосування програмно-цільового методу в Україні співпадає з бюджетною реформою, а саме з прийняттям Бюджетного кодексу України (2001 р.).

Концепцією застосування програмно-цільового методу в бюджетному процесі, затвердженою Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 14.09.2002 року № 538-р, визначено, що метою запрова-

дження програмно-цільового методу в бюджетному процесі є встановлення безпосереднього зв'язку між виділенням бюджетних коштів та результатами їх використання, що спрямоване на:

- забезпечення прозорості бюджетного процесу, що чітко визначає цілі і завдання, на досягнення яких витрачаються бюджетні кошти, підвищення рівня контролю за результатами виконання бюджетних програм;

- забезпечення за результатами виконання бюджету здійснення оцінки діяльності учасників бюджетного процесу щодо досягнення поставлених цілей та виконання завдань, а також проведення аналізу причин неефективного виконання бюджетних програм;

- упорядкування організації діяльності головного розпорядника бюджетних коштів щодо формування і виконання бюджетних програм шляхом чіткого розмежування відповідальності за реалізацію кожної бюджетної програми між визначеними головним розпорядником бюджетних коштів відповідальними виконавцями бюджетних програм;

- посилення відповідальності головного розпорядника бюджетних коштів за дотриманням відповідності бюджетних програм законодавчо визначеній меті його діяльності, а також за фінансове забезпечення бюджетних програм і результати їх виконання;

- підвищення якості розроблення бюджетної політики, ефективності розподілу і використання бюджетних коштів [5].

Поряд з цим визначено наступні елементи програмно-цільового методу: формування бюджету в розрізі бюджетних програм, відповідальні виконавці бюджетних програм, прив'язка коду бюджетної програми до коду функціональної класифікації видатків бюджету, складові елементи бюджетної програми (мета, завдання, напрями діяльності, результативні показники), застосування середньострокового бюджетного планування, паспорт бюджетної програми.

У бюджетному процесі України програмно-цільовий метод застосовується з 2002 року на рівні державного бюджету.

Виходячи з принципу єдності бюджетної системи України (єдиної правової бази, єдиної бюджетної класифікації, єдності порядку виконання бюджетів), запровадження програмно-цільового методу складання та виконання місцевих бюджетів обумовлено наступними чинниками:

- на рівні державного бюджету застосовується програмна класифікація видатків та кредитування державного бюджету, а на рівні місцевих бюджетів – тимчасова класифікація видатків та кредитування місцевих бюджетів;

– затвердження державного бюджету здійснюється в розрізі бюджетних програм, місцевого бюджету – в розрізі утримання бюджетних установ;

– бюджетні запити головних розпорядників коштів державного бюджету формуються на підставі пріоритетів програм та показників їх виконання, місцевого бюджету – на підставі попереднього бюджетного періоду;

– обсяг видатків головного розпорядника коштів державного бюджету ґрунтується на визначенні соціальної потреби та економічної результативності, місцевого бюджету – на виконанні державних повноважень у частині фінансування галузей соціально-культурної сфери та реалізації соціальних проектів;

– використання коштів державного бюджету передбачає звітність за результатами (складання звітів про виконання паспортів бюджетних програм з заповненням показників затрат, продукту, ефективності, якості), звітність про виконання місцевих бюджетів таких показників не містить;

– головні розпорядники бюджетних коштів державного бюджету здійснюють оцінку ефективності бюджетних програм, керівники установ та організацій несуть персональну відповідальність за якість послуг, що надаються, місцевих бюджетів – здійснюють внутрішній контроль за повнотою надходжень, взяттям бюджетних зобов'язань і витрачанням бюджетних коштів.

Протягом 2009–2010 років проведено експеримент із запровадження програмно-цільового методу складання та виконання місцевих бюджетів у Автономній Республіці Крим, Житомирській, Луганській та Львівській областях. Поширення програмно-цільового методу в інших регіонах планується з 2014 року.

На сьогодні Міністерством фінансів України здійснено підготовчу роботу з розробки методологічної бази застосування програмно-цільового методу на рівні місцевих бюджетів, а провідними експертами країни реалізовано науково-дослідну роботу «Теоретико-методологічні засади запровадження програмно-цільового методу формування місцевих бюджетів».

Згідно з заходами щодо реалізації Основних підходів до запровадження програмно-цільового методу складання та виконання місцевих бюджетів у 2012 році всі обласні бюджети та бюджети міст обласного значення залучені до експерименту.

Синтез експериментальних ситуацій, що виникли в процесі розробки бюджету міста Харкова на 2012 рік із застосуванням елементів програмно-цільового методу, свідчить про необхідність удоско-

налення нормативної та методологічної бази складання та виконання місцевих бюджетів.

Найвпливовішим елементом програмно-цільового методу, що потребує чіткого розуміння, є паспорт бюджетної програми, який розробляється головними розпорядниками бюджетних коштів щороку за кожною бюджетною програмою.

У практичній площині бюджетного процесу існує низка ситуацій, коли складання паспорта за деякими бюджетними програмами не має сенсу (наприклад, використання коштів резервного фонду бюджету, здійснення видатків на обслуговування боргу тощо). Виникає також питання щодо доцільності складання паспортів бюджетних програм, бюджетні призначення за якими встановлено державним бюджетом (субвенції, дотації) та місцевими бюджетами в частині коштів, що передаються до державного бюджету та інших місцевих бюджетів. Зазначені приклади потребують внесення змін до Концепції застосування програмно-цільового методу в бюджетному процесі, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 14.09.2002 р. №538-р та інших нормативних документів, що регламентують організаційно-правові засади формування паспорта бюджетної програми.

Необхідність удосконалення методичних матеріалів планування місцевих бюджетів на основі програмно-цільового методу пов'язана з відсутністю механізму складання та затвердження паспортів бюджетних програм у разі несвоєчасного прийняття рішення про місцевий бюджет. Бюджетним кодексом України визначено особливості надходжень та здійснення витрат місцевого бюджету, проте в інструктивних документах щодо застосування практик програмно-цільового методу така можлива ситуація не розглядається.

Серед суттєвих заходів стосовно внесення змін до нормативно-правової та методологічної бази з питань запровадження програмно-цільового методу на рівні місцевих бюджетів є застосування підпрограм за видатками на житлово-комунальне господарство. Це обумовлено тим, що система житлово-комунального господарства міста, як складний комплекс житлового та дорожнього господарства, теплозабезпечення та освітлення, водопостачання та водовідведення, благоустрою та озеленення, санітарної очистки та поводження з відходами тощо, передбачає багато різноманітних видів видатків за кожною складовою цієї сфери.

Наприклад, капітальний ремонт житлового фонду комунальної власності (наказ Державного Комітету України з питань житлово-комунального господарства від 10.08.2004 р. № 150) включає широкий спектр послуг (робіт), пов'язаних з ремонтом фундаментів та підваль-

них приміщень, стін та фасадів будівель, дахів та покрівель, сходів та балконів, центрального опалення та вентиляції, внутрішньодомових водопровідних мереж та каналізаційних випусків, газопостачання та електроосвітлення, ліфтів та систем диспетчеризації тощо. Фінансування зазначеного напрямку житлово-комунального господарства здійснюється за окремо визначеними заходами, виконання яких супроводжується обов'язковими витратами на обстеження стану об'єкта, розробку технічних висновків, проведення експертного звіту проектно-кошторисної документації.

Експериментальна практика визначення результативних показників за програмою «Капітальний ремонт житлового фонду» з урахуванням зазначених компонентів вимагає деталізації цієї програми. Аналогічна структура видів послуг (робіт) за програмою «Благоустрій міст, сіл, селищ» та іншим програмам житлово-комунального господарства.

Таким чином, стає очевидним доопрацювання Примірною переліку результативних показників бюджетних програм для місцевих бюджетів за видатками (наказ Міністерства фінансів України від 27.07.2011 р. № 945) в частині формування підпрограм у житлово-комунальному господарстві.

Наступним питанням, яке підлягає врегулюванню в процесі реалізації експерименту із запровадженням програмно-цільового методу на місцевому рівні, є стратегічне планування соціально-економічної діяльності органу місцевого самоврядування. Відсутність загальнодержавного стратегічного планування гальмує підвищення ефективності управління бюджетними коштами та результативності їх використання. На даний час політика держави свідчить про зрушення концептуальних уявлень відносно формування цілісної системи державного стратегічного планування соціально-економічного розвитку України.

На виконання Національного плану дій на 2011 рік щодо впровадження Програми економічних реформ на 2010–2014 роки «Заможне суспільство, конкурентна економіка, ефективна держава» розроблено та внесено на розгляд Верховної Ради України проект Закону «Про державне стратегічне планування», який прийнято у першому читанні та підготовлено до другого читання [6].

Серед основних новацій цього законопроекту слід відзначити регіональний аспект – систему документів, які повинні впливати на регіональний розвиток (Стратегію регіонального розвитку, стратегію розвитку Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва та Севастополя; регіональні та місцеві цільові програми; плани соціально-

економічного розвитку Автономної Республіки Крим, областей, районів, міст; прогнози місцевого бюджету та місцеві бюджети). Прийняття зазначеного законодавчого акта дозволить скоротити розрив між завданнями, які визначаються першочерговими та необхідними у рішеннях Кабінету Міністрів України, інших центральних та місцевих органів виконавчої влади та фінансовими ресурсами, що закладаються в проекти державного та місцевих бюджетів.

Висновки. Отже, вищевикладене дає всі підстави стверджувати, що важливим напрямом управління бюджетними коштами на рівні місцевих бюджетів є запровадження програмно-цільового методу, який орієнтується на досягнення результативності. Забезпечити комплексний підхід до формування місцевих бюджетів та підвищити результативність управління бюджетними коштами на рівні місцевих бюджетів дозволить стратегічне планування.

Систематизації цих питань сприятиме поєднання механізмів оптимізації наявних цільових загальнодержавних, регіональних та місцевих програм з удосконаленою методологією впровадження програмно-цільового методу.

Перспективи подальших розвідок. Виходячи з цього, подальшого дослідження потребує вивчення питання щодо визначення основних інноваційних орієнтирів, які вимагають стратегічного формування та підготовки загальної структурної схеми соціально-економічного розвитку територіальних громад органів місцевого самоврядування.

1. Планування місцевих бюджетів на основі програмно-цільового методу: навч. посібник / під заг. ред. І. Щербини; ІБСЕД, Проект «Зміцнення місцевої фінансової ініціативи», USAID. – 2-ге вид., випр. та доп. – К.: Нора-Друк, 2011. – 104 с.

2. Огонь Ц.Г. Програмно-цільовий метод та ефективність бюджетних програм / Ц.Г. Огонь // Фінанси України. – 2009. – № 7. – С. 20–29.

3. Клець Л.Є. Бюджетний менеджмент: навч. посібник / Л.Є. Клець. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 640 с.

4. Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України: Закон України від 23.03.2000 р. № 1602-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>

5. Про схвалення Концепції застосування програмно-цільового методу в бюджетному процесі: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 14.09.2002 р. № 538-р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>

6. Про державне стратегічне планування: проект Закону від 3 листопада 2011 р., реєстр. № 9407 // Інформаційно-аналитический центр «Ліга», 2012.

Таукешева Т.Д., Даудова Г.В. Практические основы формирования местных бюджетов: программно-целевой метод.

Освещен опыт других стран по управлению финансовыми ресурсами, проанализирована существующая ситуация бюджетного планирования в Украине, доведена необходимость внедрения программно-целевого метода составления и исполнения местных бюджетов, предложено усовершенствование нормативных и методологических основ эффективного применения программно-целевого метода бюджетирования на местном уровне.

Ключевые слова: *местный бюджет, управление бюджетными средствами, бюджетное планирование и прогнозирование, программно-целевой метод, бюджетная программа.*

Taukesheva T.D., Daudova H.V. Practical principles of forming local budgets: programme and target method.

The experience of other countries as to financial resources management is given, the current situation of budgetary planning in Ukraine is analyzed, the necessity of applying the programme and target method of compiling and implementing local budgets is proved, the improvement of normative and methodological principles of effective introduction of programme and target method of budgeting at the local level is offered.

Key words: *local budget, budget management, budgetary planning and prediction, programme and target method, budgetary programme.*

Стаття надійшла 9 жовтня 2012 р.

УДК 631.15.017.3

О.В. Федик

ІНФРАСТРУКТУРНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ ОСОБИСТИХ ПІДСОБНИХ ГОСПОДАРСТВ ЛЬВІВЩИНИ

Розглянуто роль інфраструктури у забезпеченні розвитку особистих підсобних господарств. Визначено її складові елементи: виробничу, торгіву, фінансово-кредитну, інформаційну, правову та соціальну інфраструктуру. Досліджено вплив інфраструктури на розвиток ОПГ Львівщини.

Ключові слова: *особисті підсобні господарства, АПК, інфраструктура, ринкові відносини, послуги суб'єктів інфраструктури*

Постановка проблеми. Реформування сільського господарства України, викликане переходом економіки до ринкових відносин, привело до значного спаду виробництва на великих сільськогосподарських підприємствах, різкого скорочення посівних площ, поголів'я вели-

кої рогатої худоби, свиней і т.д. Основною причиною цих негативних явищ є те, що в державі не були створені умови для розвитку підприємницької діяльності, не відбулося формування ефективного ринкового середовища. Як правильно зазначає Ф. В. Горбонос, «...чинниками сприятливого економічного середовища мали стати державна зважена цінова політика, фінансово-кредитне забезпечення товаровиробників і розвиток інфраструктури. Низький рівень розвитку останньої може негативно відбитися на створенні та діяльності ринків сільськогосподарської продукції» [1, с. 244].

Метою дослідження є визначення місця та ролі галузей інфраструктури у розвитку особистих підсобних господарств Львівщини.

Стан дослідження. Вагомий внесок у дослідження питань розвитку інфраструктури АПК зробили такі вітчизняні та зарубіжні вчені як М.А. Белов, В.Ф. Стукач, Л.Г. Чернюк, М.Й. Хорунжий, М.Н. Якубенко та ін. Проте недостатньо дослідженими залишаються питання впливу інфраструктури на діяльність ОПГ.

Виклад основних положень. Кризові явища, що є характерними для економіки України впродовж останніх років, привели до значного зниження реальних грошових доходів населення, особливо у сільській місцевості і спонукали людей до самозабезпечення продовольством за рахунок особистих підсобних господарств.

У сучасних умовах особисті підсобні господарства (ОПГ) все більше стають важливим структурним елементом агропромислового комплексу країни й виконують важливі соціально-економічні функції: виробництво додаткової сільськогосподарської продукції; збільшення доходів сільського населення шляхом реалізації виробленої продукції, поліпшення структури споживання продуктів харчування; використання ресурсів праці й засобів виробництва, які недоступні суспільному господарству.

Ефективність розвитку ОПГ значною мірою визначається розвитком ринкової інфраструктури, призначенням якої є створення належних умов для ефективного функціонування продовольчого ринку, забезпечення стабільної та ефективної роботи виробників сільськогосподарської продукції шляхом вивільнення їх від виконання невластивих функцій. Разом з тим і на національному, і на регіональних рівнях спостерігаються невисокі темпи розвитку ринкової інфраструктури загалом та її складових елементів, які неспроможні повністю задовольнити потреби суб'єктів аграрного сектора, розміщених у сільській місцевості, оскільки більшість з них функціонує в обласних центрах.

Враховуючи кризовий стан галузей АПК та роль, яку відіграють особисті підсобні господарства у виробництві сільськогосподарської

продукції, а також те, що для значної кількості населення вони поступово перетворилися з додаткового джерела надходження продовольства в основне, ОПГ мають значні перспективи для розвитку. При цьому, на нашу думку, слід виділити дві категорії ОПГ: автономні (самостійні) та залежні.

Автономні господарства самостійно виробляють (вирощують) сільськогосподарську продукцію і організують її збут. Власники цих господарств не працюють на сільськогосподарських підприємствах, а основний дохід отримують від реалізації самостійно виробленої сільськогосподарської продукції. Такі господарства посідають незначну частку в загальній кількості ОПГ.

Залежні господарства поряд з особистою працею сільської родини (як правило, в порядку вторинної зайнятості) через певні причини вимушені для виробництва і реалізації продукції користуватися послугами суб'єктів інфраструктури. Такі господарства, як показало проведення у 6 районах Львівщини опитування власників 150 особистих підсобних господарств (що задовольняє вимогам безповторної вибірки) становлять переважну більшість (рис. 1).

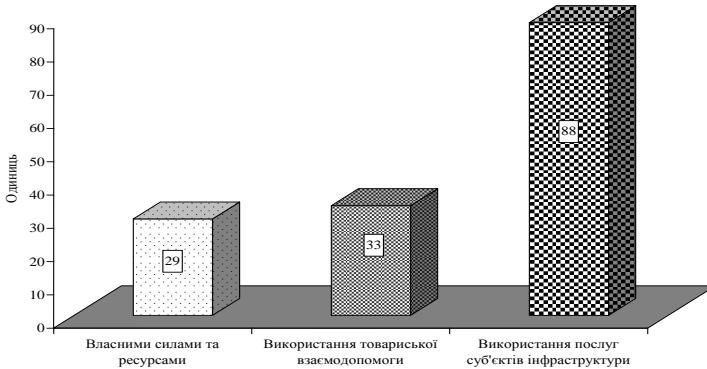

Рис. 1. Розподіл ОПГ Львівщини за способом ведення господарства

* Джерело: власне дослідження.

Як видно з рисунка, тільки 29 господарств (19,3%) з числа опитаних відносять себе до автономних, тобто здійснюють діяльність без залучення сторонньої допомоги чи послуг суб'єктів інфраструктури. Кількість же залежних господарств більш як утричі (88 од., або 58,7%) перевищує кількість автономних господарств. На рис. 2 наведено

основні причини, що спонукають власників особистих підсобних господарств при веденні господарства користуватися послугами суб'єктів інфраструктури різних галузей діяльності та форм власності.

Як видно з рисунка, основною причиною (46,6%) залучення послуг суб'єктів інфраструктури до ведення особистого підсобного господарства на Львівщині є неможливість задовольнити існуючу потребу власними силами та засобами. Майже п'ята частина власників ОПГ вважає, що використання відповідних послуг дозволить їм зекономити сили та кошти. Сприяють скористатися послугами інфраструктури широкий асортимент надаваних послуг та висока якість їх виконання (відповідно 13,6% та 10,2%).

Рис. 2. Основні причини, що спонукають ОПГ Львівщини користуватися послугами інфраструктури

* Джерело: власне дослідження.

Наведені дані свідчать про те, що для забезпечення ефективного розвитку ОПГ необхідно паралельно розвивати й відповідну інфраструктуру, покликану забезпечити ефективну організацію виробництва сільськогосподарської продукції у всіх категоріях господарств, прозору та стабільну взаємодію всіх учасників ринку, вільне просування продукції від виробників до кінцевих споживачів, що сприятиме підвищенню ефективності сільськогосподарського виробництва в цілому.

Інфраструктура (від лат. *infra* – «нижче», «під» та лат. *structura* – «будівля», «розташування») сукупність галузей та видів діяльності, що обслуговують як виробничу, так і невиробничу сфери економіки (транспорт, зв'язок, комунальне господарство, загальна і професійна освіта, охорона здоров'я тощо) [2]. Інфраструктура особистих підсобних господарств наведена на рис. 3.

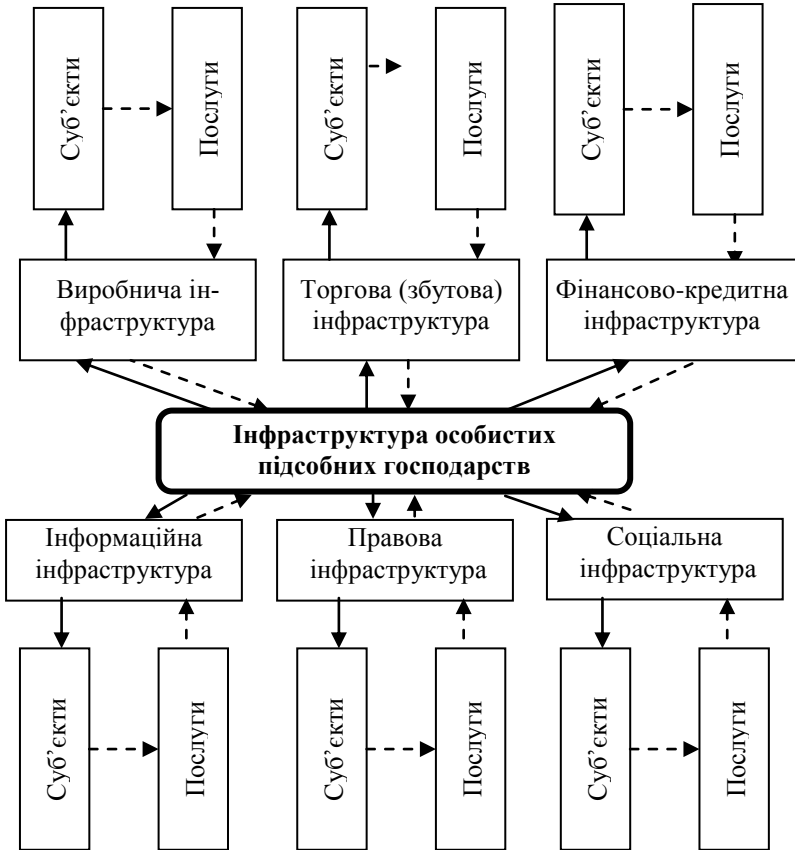

Рис. 1. Інфраструктура особистих підсобних господарств

Джерело: запропоновано автором.

До основних функцій інфраструктури особистих підсобних господарств, як зазначає В.Ф. Стукач [3], входить:

- забезпечення населення засобами і предметами праці для здійснення процесу відтворення;
- надання всебічних виробничих і ринкових послуг;
- здійснення організованої торгівлі сільськогосподарської продукції;
- прискорення і здешевлення процесу просування продовольства і сировини від особистих підсобних господарств до переробних підприємств чи кінцевих споживачів;
- створення нових робочих місць;
- забезпечення об'єктивного формування ринкових цін на сільськогосподарську продукцію;
- надання об'єктивної інформації про попит та пропозицію на ринку;
- створення ефективної системи пільгового кредитування та ін.

Інфраструктура, вдосконалюючи взаємовідносини і взаємозв'язки, покликана забезпечити необхідні умови формування розвинутих ринкових відносин підсобних господарств з іншими формами господарювання, створити умови для переходу всіх категорій підприємств АПК на якісно вищий організаційний рівень розвитку. Надаючи матеріальні й нематеріальні послуги, інфраструктура забезпечує ефективне функціонування особистих підсобних господарств у ринкових умовах. Разом з тим, значна кількість власників ОПГ (загалом 31 господарство, або 20,7% від числа опитаних) уникає користування послугами суб'єктів інфраструктури через різні причини (табл.).

Таблиця

Причини відмови ОПГ Львівщини від послуг суб'єктів інфраструктури

Варіанти відповіді	Кількість підприємств, од.	Частка, %
Високі ціни	12	38,7
Нестача коштів	10	32,3
Нааявні власні ресурси	4	12,9
Недостатня якість послуг	2	6,5
Немає пропозиції	2	6,5
Негативний досвід співпраці	1	3,2
Разом	31	100,0

Джерело: власне дослідження.

Як свідчать наведені дані, незначні доходи сільського населення приводять до того, що основною причиною відмови від послуг суб'єктів інфраструктури є достатньо високі ціни на послуги (38,7%), які до того ж, на думку власників ОПГ, є необґрунтовано завищеними. Кожен третій власник ОПГ відмовляється від послуг інфраструктури через свою низьку купівельну спроможність. В умовах низької конкуренції на місцевих ринках суттєвою причиною відмови від придбання послуг (6,5% власників ОПГ) є дисбаланс між високими цінами та недостатньою якістю послуг обслуговуючих підприємств.

Слід особливо зауважити, що пропозиція на ринку сільськогосподарських послуг не повною мірою відповідає попиту власників ОПГ на них. У результаті відсутності пропозиції залишається незадоволеним попит 6,5% особистих підсобних господарств.

Висновки. Таким чином, інфраструктурне забезпечення діяльності особистих підсобних господарств повинно бути направлено на підвищення їх здатності до подальшого нарощування обсягів виробництва сільськогосподарської продукції, досягнення більш повного задоволення соціальних потреб і якості життя сільського населення, збереження і примноження об'єктів інфраструктури.

Отримані результати дозволили виявити проблеми і тенденції розвитку інфраструктури, усунення яких сприятиме як підвищенню ефективності особистих підсобних господарств, так і власне суб'єктів інфраструктури.

1. Горбонос Ф.В. Економіка підприємства: підручник / Ф.В. Горбонос, Г.В. Черевко, Н.Ф. Павленчик. – К.: Знання, 2010. – 345 с.

2. Економічна енциклопедія [Електронний ресурс]: Режим доступу: <http://enbv.narod.ru/text/Econom/encyclo/index.html>

3. Стукач В.Ф. Інфраструктура обслуговування личних підсобних хозяйств сільського населення / В. Ф. Стукач, М. Н. Якубенко // Електронний журнал «Современные проблемы науки и образования». Экономические науки. – 2008, № 6. – стр. 152-155.

Федык О.В. Інфраструктурное обеспечение развития частных подсобных хозяйств Львовского региона.

Рассмотрена роль инфраструктуры в обеспечении развития частных подсобных хозяйств. Обозначены ее основные элементы: производственную, торговую, финансово-кредитную, информационную, правовую и социальную инфраструктуру. Исследовано влияние инфраструктуры на развитие ЧПХ Львовского региона.

Ключевые слова: частные подсобные хозяйства, АПК, инфраструктура, рыночные отношения, услуги субъектов инфраструктуры.

Fedyk O.V. Infrastructure ensuring of the development of private subsidiary farms in Lviv region.

The role of infrastructure in ensuring the development of private subsidiary farms is considered and its such components as production, trade, finance and credit, information, legal and social infrastructure are defined. The effect of infrastructure on the development of private subsidiary farms in Lvivregion is investigated.

Key words: private subsidiary farms, agro-industrial complex, infrastructure, market relations, infrastructure subjects services.

Стаття надійшла 26 листопада 2012 р.

УДК 343.3/7:61:712:712.1:713

В.В. Черепушак

ДІЯЛЬНІСТЬ ПІДРОЗДІЛІВ ОВС ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ВІД ЗЛОЧИННИХ ПОСЯГАНЬ

Розглянуто питання діяльності підрозділів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, і органів досудового слідства у протидії корисливим злочинам.

Ключові слова: безпека, загрози, оперативно-розшуковий підрозділ, орган досудового слідства, форми взаємодії.

Постановка проблеми. Аналіз стану злочинності у сфері економіки однозначно свідчить, що вона починає набувати певного поширення у господарському механізмі, стимулюючи розвиток загальнокримінальної злочинності, та як підсумок стає наймогутнішим фактором протидії перетворенням, які відбуваються в Україні. У системі злочинності у сфері економіки нині різко позначилися тенденції, що пов'язані з ростом найбільш небезпечних посягань, організованих форм протиправного поведіння, кримінального професіоналізму, протидії правоохоронним органам. Злочинність характеризується застосуванням нових способів здійснення злочинів, посиленням коруптованості державних управлінських структур, які функціонують в економічній діяльності, з метою створення протиправним шляхом первинного капіталу для зміцнення економічних позицій з наступним заволодінням важелями влади [1].

Стан економічної безпеки визначається конкурентоспроможністю національної економіки, прийнятним рівнем життя населення, низьким рівнем економічної злочинності, тіньової економіки, захищеністю економіки від зовнішніх та внутрішніх загроз, забезпеченістю

країни власними стратегічними ресурсами, свободою підприємницької діяльності, вмінням своєчасно визначати та попереджати дію нових загроз та скасовувати (пом'якшувати) дію чинних.

Здійснення ефективної протидії корисливим злочинам у цілому стримують прогалини чинного законодавства, низький рівень відомчої нормативної бази, недосконалість організаційно-тактичних моделей оперативно-розшукового забезпечення стадії досудового слідства, а також наявність недоліків у сучасній науковій та методичній розробці щодо оперативно-розшукового забезпечення розслідування корисливих злочинів.

Стан дослідження. Окремі аспекти діяльності підрозділів правоохоронних органів у забезпеченні економічної безпеки щодо протидії злочинності досліджувалися в роботах К.В. Антонова, О.М. Бандурки, В.Л. Грохольського, В.Є. Духова, Е.О. Дідоренка, О.Ф. Долженкова, В.Л. Ортинського, К.Я. Петрова, Б.Г. Розовського, І.М. Червякова та ін.

Мета дослідження полягає у визначенні та теоретичному обґрунтуванні організації діяльності оперативно-розшукових підрозділів й органів досудового слідства у забезпеченні безпеки держави від злочинних посягань.

Виклад основних положень. Забезпечення економічної безпеки є гарантом державної незалежності, умовою сталого розвитку і підґрунтям підвищення рівня добробуту населення.

Концептуальний виклад різного виду негативних факторів, які впливають на економічну безпеку країни (як складову частину національної безпеки), може бути відбитий у державній стратегії стосовно до зовнішніх і внутрішніх загроз. До зовнішніх загроз економічній безпеці належать недосконалість зовнішньоекономічної діяльності, нездатність відстоювати національні інтереси у діяльності міжнародних організацій. Внутрішніми загрозами економічній безпеці є: зростання економічних злочинів, тіньової економіки, криміналізація економічних відносин, корупція.

Масштаби і темпи зростання економічної злочинності в Україні, що завершила лише початковий етап трансформаційних перетворень і ще недостатньо чітко врегулювала економічні відносини, характеризуються як формуванням злочинних форм бізнесу, так і криміналізацією усього господарського механізму. Економічні злочини нині включають широке коло різних за своїми кримінально-правовими ознаками діянь, боротьба з якими вимагає адекватного державного підходу, ресурсного забезпечення та вдосконалення чинного законодавства, котре не відповідає реаліям сьогодення. Внаслідок цього інтереси держави

вступають у протиріччя з інтересами суб'єктів господарювання, що змушує їх приховувати прибутки, не сплачувати податки та здійснювати окремі операції в тіньовому секторі. Держава, зі свого боку, з метою дотримання задекларованого правопорядку, вимушена переходити на адміністративні методи управління економікою, застосовувати жорсткі фіскальні заходи, посилювати кримінальне переслідування за «тіньову» економічну діяльність. Але такими методами навряд чи можливо запобігти зростанню економічної злочинності, в тому числі її організованих форм, які весь час видозмінюються. Щоб зрозуміти логіку таких змін, треба визначити об'єкт економічної злочинності та закономірності її розвитку.

Останнім часом простежується стійка тенденція до зростання організованої економічної злочинності, що являє собою новий якісний рівень групової професійної злочинності. Організовані злочинні угруповання у сфері економіки характеризуються високим ступенем згуртованості кримінальних осіб у межах регіону, країни з розподілом на ієрархічні рівні, з виділенням лідерів, які не беруть участь у конкретних злочинах, а здійснюють організаторські, управлінські, ідеологічні функції, тісно пов'язані з корупцією. Вони втягують в економічну злочинність державних чиновників, у тому числі працівників правоохоронних органів з метою прикриття їх злочинної діяльності та усунення конкурентів по бізнесу.

Відбувається зрощування економічних злочинців із представниками загальнокримінальної злочинності, з одного боку, та тіньової економіки – з іншого.

На думку фахівців, однією з основних причин зростання злочинності у сфері економіки стало те, що економічні реформи проводяться без створення адекватного механізму захисту майнових інтересів суб'єктів економічної діяльності.

Відсутність єдиної кримінальної політики в умовах кардинальних змін ситуації у сфері економіки, різкого спаду правозастосовчої практики у бік лібералізації, власне кажучи й призвели до такого становища, коли багато норм основних галузей права фактично перестали існувати [4, с. 7].

Концептуальні засади економічної безпеки визначають її як підсистему, органічно вбудовану в систему національної безпеки. Вони зорієнтовані на забезпечення економічних інтересів та сприяють реалізації національних інтересів у кожній з її сфер, які взаємодіють та взаємообумовлені з економічною сферою.

Найважливіше місце серед суб'єктів забезпечення економічної безпеки посідає Міністерство внутрішніх справ України, що являє со-

бою систему державних органів виконавчої влади, на які покладені обов'язки забезпечення внутрішньої безпеки держави, включаючи й економічну безпеку.

Виходячи з того, що МВС України представляє собою багатофункціональну систему, структурні підрозділи якої всебічно забезпечують внутрішню безпеку держави, доцільно зупинитися на висвітленні діяльності лише тих підрозділів, скерованість роботи яких націлена на захист економіки від протиправних діянь. У системі МВС України створені оперативно-розшукові підрозділи й органи досудового слідства, основні зусилля яких спрямовані на забезпечення економічної безпеки від злочинних посягань.

Провідна роль оперативних підрозділів Державної служба боротьби з економічними злочинами (ДСБЕЗ) по забезпеченню економічної безпеки випливає з поставлених перед ними завдань, основних напрямків їх діяльності, структурної побудови, функціональних обов'язків керівників і співробітників тощо.

З інших служб та підрозділів органів внутрішніх справ безпосереднє відношення до забезпечення економічної безпеки мають підрозділи по боротьбі з організованою злочинністю (УБОЗ), карного розшуку (КР) та досудового слідства.

Підрозділи по боротьбі з організованою злочинністю представляють собою централізовану систему спеціалізованих підрозділів МВС України, специфіка діяльності яких виражена в системно-функціональній побудові. В МВС України створено Головне управління по боротьбі з організованою злочинністю.

По областях України сформовані Управління по боротьбі з організованою злочинністю, у складі яких створені відділи по боротьбі з організованою злочинністю, що не входять до складу кримінальної міліції і в порівнянні з іншими її службами володіють значно більшою самостійністю (ведуть свої обліки та звітність, мають інформаційні системи).

Організаційні основи діяльності органів внутрішніх справ щодо розкриття злочинів залежать від готовності особового складу до виконання завдань у сфері боротьби зі злочинністю та до дій в умовах ускладненої оперативної обстановки комплексним використанням наявних сил і засобів, належним рівнем організації оперативно-розшукової і слідчої роботи, застосуванням сучасної тактики розкриття злочинів, високим професіоналізмом працівників структурних підрозділів ОВС.

Складовими такої діяльності є наступне: вивчення, аналіз і оцінка оперативної обстановки на території обслуговування, на об'єктах

та за лініями роботи; планування оперативно-розшукової діяльності або прийняття іншого управлінського рішення, виходячи з оцінки оперативної обстановки; розміщення сил і засобів згідно з потребами боротьби зі злочинністю та оперативно-тактичними характеристиками; налагодження взаємодії оперативних та інших підрозділів ОВС, правоохоронних органів, державних установ та громадських організацій, які залучаються до боротьби зі злочинністю; контроль та перевірка виконання прийнятих рішень.

На нашу думку, оперативним підрозділам ОВС необхідно відслідковувати найбільш уражені в криміногенному плані сфери і напрямки господарювання, а саме:

- виробництво матеріальних цінностей і послуг;
- кредитно-фінансову систему, оскільки банківська система перетворилася на центральну ланку технологічного ланцюга з відмивання капіталів, здобутих злочинним шляхом:

- безліцензійну діяльність комерційних структур, які з приводу вигідного розміщення залучають капітали фізичних і юридичних осіб, після чого повідомляють про своє банкрутство, привласнюючи зазначені кошти. Крім того, правова нерегульованість діяльності фінансових інститутів, безконтрольність з боку держави за створенням і функціонуванням комерційних банків та інших комерційних підприємств призвели до поширення шахрайських операцій щодо заволодіння кредитними коштами банків, підприємницьких, які нібито збираються для інвестування різних проектів, здійснення трастових, селенгових та інших операцій. Відсутність належного контролю за походженням первинних капіталів, незахищеність каналів проходження платіжних та інших документів сприяли залученню до цієї сфери великої кількості злочинців. При цьому підрозділи ДСБЕЗ, зосередивши основні зусилля на банківській системі, не змогли адекватно «закрити» від злочинних посягань діяльність бірж, страхових компаній та інших структур соціальної спрямованості, які скориставшись цією обставиною, заволоділи мільйонами гривень, отриманих обманним шляхом від громадян;

- сферу валютного обігу, яку широко використовують для відмивання незаконно нажитих грошей. До цього варто додати, що ріст валютних злочинів визначається відсутністю механізму захисту валютного ринку від угод з відмивання незаконних доходів і операцій, які підривають його стабільність;

- сферу зовнішньоекономічної діяльності. Лібералізація зовнішньоекономічної діяльності, скасування квотування і ліцензування експорту, залучення до неї значної кількості українських і закордонних господарських структур, скорочення виробництва з вивільненням у

зв'язку з цим величезних обсягів сировинних ресурсів, істотно ускладнили криміногенну ситуацію на цьому напрямку [5, с. 3].

Завдання виявлення злочинів й осіб, які їх учинили, стоїть і перед слідчими та оперативно-розшуковими підрозділами. Так, ст. 103 Кримінально-процесуального кодексу України зазначає, що на органи дізнання покладається вжиття необхідних оперативно-розшукових заходів з метою виявлення ознак злочину і осіб, що його вчинили. Згідно 41 КПУ України слідчий має право за кримінальними провадженнями давати оперативним підрозділам доручення про виконання окремих слідчих дій [6, с. 20].

Процесуально й тактично правильно організована взаємодія між оперативними підрозділами й органами досудового слідства дозволяє об'єднати й на цій основі більш ефективно і раціонально використати їхні оперативно-розшукові й кримінально-процесуальні можливості для вирішення завдань кримінального судочинства.

У ст. 2 КПК України, зазначено, що завданнями кримінального судочинства є захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу, і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура [6, с. 3].

Співвідношення ОРД і кримінального процесу [7, с. 53] проявляється і в тому, що ОРД починається з отримання в установленому порядку достатньої інформації, що потребує перевірки за допомогою оперативно-розшукових заходів, про наступне: злочини, що готуються або вчинені невстановленими особами; осіб, які готують або вчинили злочин; осіб, які переховуються від органів розслідування, суду або ухиляються від відбування покарання (ст. 6 Закону про ОРД), тобто ОРД може починатися як до початку кримінального процесу, так і з його початком і супроводжувати його до набрання чинності відповідним кримінально- процесуальним рішенням, виконуючи інформаційно-забезпечувальну функцію кримінально-процесуальної діяльності на всіх її стадіях (пункти 1, 2, 3 ст. 9 Закону про ОРД), відіграючи особливу роль у формуванні інформаційної основи для прийняття процесуальних рішень у кримінальному процесі.

Досліджуючи взаємозв'язок ОРД і кримінального процесу через аналіз структурних елементів їх змісту, форм та їх сутнісних ознак, ми

дійшли висновку про необхідність уточнення понять кримінального процесу і ОРД, а також їх взаємозв'язку.

Поняття «форма ОРД», «форма кримінального процесу», виходячи з філософського розуміння цієї категорії, слід вживати у розумінні зовнішньої межі їх змісту, внутрішньої структури змісту, а також змісту їх окремих стадій, етапів, проваджень. Форма в ОРД і кримінальному процесі забезпечує взаємозв'язок, найдоцільнішу залежність їх елементів, що вносить до їх співвідношення упорядкованість, доцільність, стабільність, чітку спрямованість на досягнення певного результату. Слід зазначити, що не лише ОРД і кримінальний процес в цілому, а й оперативно-розшукові дії, ОРЗ, оперативно-розшукова операція й процесуальна дія, а також будь-які стадії, види проваджень ОРД і кримінального процесу мають свої форми, котрі, як і структурні елементи їх змісту, відрізняють ці види діяльності одну від одної, а також від інших видів діяльності. Оперативно-розшукова діяльність і кримінальний процес, як і будь-які інші види діяльності, є змістовними і складаються з окремих самостійних елементів, що перебувають між собою у певному взаємозв'язку та взаємозалежності. Кожен з цих видів діяльності являє собою соціально-правове утворення, що природно має свою індивідуальність та внутрішню структуру [8, с. 270–272].

Взаємозв'язок ОРД і кримінального процесу – це відношення їхньої залежності одне від одного, що проявляється в об'єкті їх спрямування, в меті та завданнях, засобах здійснення, у взаємодії їх суб'єктів й отриманих результатах [9, с. 13].

Як зазначає Л.І. Щербина, швидке і повне розкриття злочинів та викриття винних багато в чому залежать від процесуально, тактично й психологічно правильно організованої взаємодії органів досудового слідства та оперативних підрозділів [10, с. 185].

Висновки. Обрання конкретних форм протидії злочинності зумовлено слідчою або оперативно-розшуковою ситуаціями, що на даний час складаються у галузях економіки, а також від розслідування конкретної кримінальної справи. Специфіка цих форм полягає в тому, що у процесі взаємодії формується система правовідносин між слідчим й органом дізнання, яка поряд з кримінально-процесуальними включає й інші правовідносини (адміністративно-процесуальні, службові та ін.), що в кінцевому підсумку має за мету забезпечення об'єктивності, всебічності й повноти дослідження обставин, які підлягають доказуванню у кримінальній справі.

1. Про Концепцію (основи державної політики) національної безпеки України: Постанова Верховної Ради України від 16 січня 1997 р. № 3/97-вр // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 10. – Ст. 85.

2. Основи економічної безпеки: підручник / [О.М. Бандурка, В.Є. Духов, К.Я. Петров, І.М. Червяков]. – Х.: Вид-во ун-ту внутр. справ, 2003. – 236 с.

3. Антонов К.В. Державно-правове забезпечення економічної безпеки України від злочинних посягань (за матеріалами підрозділів ДСБЕЗ): монографія / К.В. Антонов // МВС України, Луг. акад. внутр. справ ім. 10-річчя незалежності України. – Луганськ: РВВ ЛАВС, 2004. – 408 с.

4. Бандурка А.М. Преступность в Украине: причины и противодействие: монографія / А.М. Бандурка, А.М. Давиденко. – Х.: НУВС, 2003. – 368 с.

5. Рік позаду: протистояння криміналітету більш жорстке і маневрове. Звіт МВС України перед українським народом // Іменем закону. – 2003. – № 6 (5342). – 7 лютого. – С. 3–5.

6. Кримінально-процесуальний кодекс України. – К.: Центр наукової літератури, 2012. – 254 с.

7. Галаган В.І. Співвідношення кримінально-процесуальної та оперативно-розшукової діяльності органів внутрішніх справ. Теорія оперативно-службової діяльності правоохоронних органів України / В.І. Галаган; гол. ред. В.Л. Регульський. – Львів: ЛІВС при НАВС України. – С. 50–54.

8. Кельман М.С. Загальна теорія держави і права: підручник / М.С. Кельман, О.Г. Мурашин. – К.: Кондор, 2006. – 477 с.

9. Погорецький М.А. Функціональне призначення оперативно-розшукової діяльності у кримінальному процесі: монографія / М.А. Погорецький. – Х.: Аріс ЛТД, 2007. – 576 с.

10. Щербина Л.І. Взаємодія органів досудового слідства та дізнання: психологічний аспект. Проблеми вдосконалення підготовки слідчих та експертів в умовах реформування права / Л.І. Щербина. – Львів: ЛІОІВС, 2005. – С. 185–187.

Черепушак В.В. Деятельность подразделений ОВД по обеспечению экономической безопасности от преступных посягательств.

Рассмотрен вопрос деятельности подразделений, осуществляющих оперативно-разыскную деятельность, и органов досудебного следствия в противодействии корыстным преступлениям.

Ключевые слова: *безопасность, угрозы, оперативно-разыскные подразделения, органы досудебного следствия, взаимодействие, формы.*

Cherepuschak V.V. Activity of units of internal affairs organs as to ensuring economic security against criminal encroachments.

The problems of the activity of units carrying out operative-search work as well as organs of pre-trial investigation in counter acting mercenary crimes are considered.

Key words: *security, threats, operative-search unit, organs of pre-trial investigation, cooperation forms.*

Стаття надійшла 8 жовтня 2012 р.

СУЧАСНІ ЕКОНОМІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ: ПРОБЛЕМИ ТА ВИМІРИ

В умовах посилення та поглиблення впливу глобальних факторів на економіку України, необхідності факторного аналізу стану економіки та визначення напрямів ефективного подолання наслідків світової, регіональної кризи та кризи національної економіки зростає актуальність здійснення адекватних економічних досліджень. Особливо значення набуває покращення наукової обґрунтованості напрямів розвитку національної економіки.

Визначення пріоритетів та напрямів розвитку потребує науково обґрунтованих і нетривіальних рішень, які б враховували специфіку трансформаційного стану економіки та суспільства, вплив внутрішньонаціональних структурних деформацій, значення зовнішніх геоекономічних викликів глобалізації.

У монографії професора Г. Колодка «Мінливий світ» описано особливості економічних досліджень з погляду компаративного аналізу економік в умовах глобалізації та пошуку ефективних напрямів розвитку національних економік.

Автор відзначає особливості здійснення сучасних економічних досліджень та формулювання істини в економічній науці. Наука – це зовсім не консенсус, консенсус не наука. Консенсус добре в політиці, а в науці потрібна істина (с. 15).

Проблеми та недоліки економічних досліджень, описані в роботі професора Г. Колодка, можуть бути сформульовані наступним чином: нехтування регіональною та національною специфікою. Змішування фактів з фікцією, їх опис – з їх створенням.

Переписування з англomовних дослідників є досить розповсюдженою практикою (с. 19). В економіці немає абсолютних і вічних істин. Соціально-економічні процеси зазнають постійних змін як кількісних, так і якісних (с. 20).

Отже, можна зробити висновок, що **мета економічних досліджень** полягає у розкритті суті явищ та процесів, викладі їх у вигляді закономірностей.

При цьому автор застерігає, що в силу ідеологічної мотивації або участі у замовних тенденційних роботах відбувається використання науки як політичної зброї (с. 27). Політику критикують вибірково, не всю і не завжди, часто на замовлення. Масштаби дезінформації, перекручувань та інтерпретацій залежать від характеру проблем, які висвітлюються. У політиці перекручування фактів є природнім, оскільки там йдеться не про істину, а про ефективність діяльності політиків.

Щодо наукових досліджень, то автор дає такі поради. Необхідно протистояти як науковому спрощенню, так і науковому ман'єризму, раціонально використовувати точні науки та адаптувати для аудиторії виклади результатів досліджень. Наукове знання не плутати з поверховими інтерпретаціями.

Для збереження загальної політичної і економічної рівноваги рекомендується використання **комплексного підходу в економічних дослідженнях глобальних процесів**. Цей підхід передбачає: географічний вимір, історичний вимір та міждисциплінарність. При цьому необхідно врахувати, що зростає взаємозалежність економічних процесів у просторі та часі, а також відбувається взаємопроникнення економічної, соціальної й технічної сфер. За допомогою численних статистичних порівнянь автор доводить, що позитивні результати економічних досліджень можуть бути отримані за рахунок компаративного аналізу стану економік та виявлення тенденцій змін.

Передумовами економічного розвитку професор Г. Колодко вважає: технічний прогрес; переваги критичного мислення та інноваційності над догматизмом у сфері культури та економіки; економічне знання та організація розширення виробництва й обміну; політична воля щодо здійснення інституціональних реформ; відкритість економіки країни для обміну знаннями, інформацією та культурою.

Аналіз особливостей глобалізації у XX та XXI ст. дозволяє авторові стверджувати, що глобалізацію можна розглядати як найвищу стадію капіталізму. Глобалізація як процес є нескінченною, через глибину економічних, соціальних та культурних відносин, яких вона торкається, так і через величезну кількість протиріч, котрі породжують ці процеси (с. 106).

Глобалізація – це рух у напрямі скорочення та знищення бар’єрів у міжнародному господарському обміні, це процес лібералізації та інтеграції ринків товарів, капіталу, робочої сили, технологій та інформації. Ключовими словами у цих процесах виділяються: **лібералізація, інтеграція та взаємозалежність**. Автор доводить, що антагоністичне протиріччя інтересів і взаємозалежності явищ і процесів, які відбуваються водночас, приводять до **криз**.

Наявність описаних рис глобалізації, загострення всіх взаємозалежностей та протиріч обумовлюють необхідність організації світового господарства за новітнім зразком. **«Новий прагматизм у своєму глобальному вимірі має потребу в новій інституціалізації, адекватній викликам розвитку»** (с. 352).

Обґрунтовується необхідність **інституалізації процесів глобалізації** (передумови інституалізації глобалізації вже існують та пов’язані з дією описаних у монографії факторів (с. 324–334).

У монографії обґрунтовується типологія інститутів, які поділяються на ті, що пояснюють та ті, які контролюють (с. 323). Вводиться поняття інституціональної врівноваженості, котра веде до такого стану економічних регуляторів і організаційної структури ринку, при якому спрямована до центру система гармонізується, а не розвалюється (с. 324).

Для вдосконалення параметрів виміру економічного розвитку пропонується замінити економічний розвиток індексом успіху та розділити ці виміри на чотири групи: економічна сфера – рівень виробництва ВВП на одну особу; сфера самопочуття – здоров’я, рівень задоволення прожитим життям і оцінками майбутньої тривалості; рівень освіти, якість колективного життя (правління і демократія); стан природного середовища – оцінка впливу на самопочуття, здоров’я, умови життя і роботи; оцінка вільного часу і культурних цінностей.

Однак теорія економічного розвитку повинна розвиватись адекватно до зміни факторів, що визначають еволюцію. Автор обґрунтовує необхідність використання не просто порівняльного та факторного аналізу при здійсненні економічних досліджень, а підкреслює важливість використання коінциденції вимірювань.

Теорія коінциденції передбачає такі виміри: історичні, географічні, культурні, інституціональні, політичні, соціальні, а також урахування проблемної конкретики з розмежуванням мети та засобів діяльності. Часто це може бути окремою теоретичною та прикладною

проблемою через труднощі у визначенні системи цінностей та інтересів, з одного боку, та їх поєднання – з іншого (балансування існуючих зв'язків) (с. 347–354).

Вочевидь, що такий підхід може бути використаний при розробці стратегій економічної безпеки держави та визначенні параметрів її рівня. Інша теза теорії коінциденції про використання потенціалу різного роду ресурсів є близькою до теорії потенціалів, яка активно розробляється в останні десятиліття українськими вченими в епоху зростання ролі м'яких факторів економічного розвитку, таких як знання та інтелектуальний капітал. Нова економічна політика повинна враховувати вимоги економічного, соціального та екологічного розвитку збалансовано (с. 360).

Колодко Гжегош В. Мінливий світ / Г.В. Колодко; пер. з пол. // НАН України; Інститут економіки та прогнозування. – К., 2012. – 448 с.

*І.П. Мойсеєнко,
професор*

19 жовтня 2012 року кафедрою фінансово-економічної безпеки економічного факультету Навчально-наукового інституту права, психології та економіки Львівського державного університету внутрішніх справ спільно з відділом організації наукової роботи був організований та проведений міжкафедральний круглий стіл «Проблеми забезпечення економічної безпеки держави та суб'єктів господарювання».

Доповіді учасників круглого столу стосувалися таких проблем, як: глобалізація, криза і безпека держави; безпека суб'єктів господарювання в умовах системної трансформації суспільства; інновації, кризи та безпека суб'єктів господарювання; компаративний аналіз в дослідженнях економічної безпеки; правові основи формування економічної безпеки; психоінформаційна безпека та інформатизація суспільства.

За результатами роботи круглого столу опубліковано збірку тез доповідей «Проблеми забезпечення економічної безпеки держави та суб'єктів господарювання».

НАШІ АВТОРИ

- Бабець І.Г.** кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів та економічної безпеки Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Башнянин Г.І.** доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економічної теорії Львівської комерційної академії.
- Бомба М.Я.** доктор сільськогосподарських наук, професор, професор кафедри менеджменту Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Васильчак С.В.** доктор економічних наук, професор, професор кафедри фінансів та економічної безпеки Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Висоцька І.Б.** кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів та економічної безпеки Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Возняк І.В.** магістр Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Галайко Н.В.** викладач кафедри теоретичної та прикладної економіки Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Гончарук Я.А.** доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри обліку і аудиту Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Горалько О.В.** кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів та економічної безпеки Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Горбан І.М.** кандидат економічних наук, доцент кафедри обліку і аудиту Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Григор'єва Я.В.** аспірантка Львівської державної фінансової академії.
- Гула Л.Ф.** кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри оперативно-розшукової діяльності та спеціальної техніки Львівського державного університету внутрішніх справ.

- Даудова Г.В.** кандидат наук з державного управління, доцент, доцент кафедри гуманітарних та економічних дисциплін Навчально-наукового інституту підготовки фахівців кримінальної міліції Харківського національного університету внутрішніх справ.
- Дубина М.П.** кандидат економічних наук, асистент ЛНУВМ та БТ імені С.З. Гжицького.
- Дубняк М.О.** викладач кафедри менеджменту Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Жабинець О.Й.** кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів та економічної безпеки Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Живко З.Б.** кандидат економічних наук, доцент, професор кафедри менеджменту Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Жидяк О.Р.** кандидат економічних наук, докторант НДФІ ДННУ «Академія фінансового управління» Міністерства фінансів України.
- Засадко В.В.** кандидат економічних наук, старший науковий співробітник Регіонального філіалу Національного інституту стратегічних досліджень у м. Львові.
- Захаров О.І.** кандидат економічних наук, професор, директор ННІ менеджменту безпеки Університету економіки та права «КРОК».
- Карпова К.В.** старший викладач кафедри управління безпекою та правоохоронною діяльністю Міжрегіональної академії управління персоналом.
- Кіржецький Ю.І.** кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економічної безпеки Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Кордюк Н.І.** викладач кафедри теоретичної та прикладної економіки Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Кундицький О.О.** доктор економічних наук, доцент, професор кафедри менеджменту Львівського національного університету імені Івана Франка.
- Кущенко М.А.** кандидат економічних наук, заступник начальника фінансово-економічного відділу Академії пожежної безпеки ім. Героїв Чорнобиля МНС України.

- Лисий Ю.В.** оперуповноважений відділу боротьби з корупцією УБОЗ УМВС України у Волинській області.
- Любенко А.М.** кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри обліку і аудиту Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Марченко О.М.** кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів та економічної безпеки Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Мельник С.І.** кандидат економічних наук, викладач кафедри економічної безпеки Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Михаліцька Н.Я.** кандидат наук з державного управління, доцент кафедри теоретичної та прикладної економіки Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Мойсеєнко І.П.** доктор економічних наук, професор, професор кафедри фінансів та економічної безпеки Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Нагачевський С.В.** здобувач кафедри оперативно-розшукової діяльності та спеціальної техніки Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Наконечна Н.В.** кандидат економічних наук, старший викладач кафедри обліку і аудиту Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Оробчук М.Г.** кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту Львівського національного університету імені Івана Франка.
- Панчишин Т.В.** кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри статистики Львівського національного університету імені Івана Франка.
- Піщур Я.С.** кандидат економічних наук, доцент, професор кафедри менеджменту Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Пригунов П.Я.** кандидат психологічних наук, доцент, професор кафедри фінансово-економічної безпеки та обліку і аудиту Харківської національної академії міського господарства.

- Прокіп А.В.** кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Пушак Я.Я.** кандидат економічних наук, старший науковий співробітник, доцент кафедри теоретичної та прикладної економіки Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Ревак І.О.** кандидат економічних наук, доцент, начальник кафедри економічної безпеки Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Руда О.І.** кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри теоретичної та прикладної економіки Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Свінцов О.М.** доктор економічних наук, доцент, завідувач кафедри менеджменту та адміністрування, проректор з науково-педагогічної роботи та соціально-економічного розвитку Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.
- Сельський А.А.** докторант, кандидат фізико-математичних наук, доцент Національної академії державного управління при Президентові України.
- Сенишин О.С.** кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту Львівського національного університету імені Івана Франка.
- Сорока Р.С.** кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів та економічної безпеки Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Сосновська О.П.** здобувач Інституту регіональних досліджень НАН України, відділ проблем ринкової інфраструктури та транскордонного співробітництва; фахівець із зовнішньоекономічної діяльності ТЗОВ «Альпі-Львів».
- Стадник М.Є.** кандидат економічних наук, доцент, завідувач кафедри теоретичної та прикладної економіки Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Таукешева Т.Д.** кандидат економічних наук, доцент, заслужений економіст України, заступник Харківського міського голови – директор Департаменту бюджету і фінансів Харківської міської ради.

- Томаневич Л.М.** кандидат економічних наук, доцент, заступник декана економічного факультету Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Тринько Р.І.** доктор економічних наук, професор, академік УААН, заслужений діяч науки і техніки України, завідувач кафедри менеджменту Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Турянський Ю.І.** кандидат економічних наук, доцент, здобувач кафедри економічної теорії Львівської комерційної академії.
- Федик О.В.** аспірантка Львівської комерційної академії.
- Флейчук М.І.** доктор економічних наук, професор, професор кафедри міжнародних відносин Львівської комерційної академії.
- Франчук В.І.** доктор економічних наук, професор, професор кафедри фінансів та економічної безпеки Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Хомин О.Й.** кандидат економічних наук, доцент, професор кафедри економічної безпеки Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Черепушак В.В.** кандидат юридичних наук, старший слідчий-криміналіст слідчого управління ГУМВСУ у Львівській області.
- Юрків Н.Я.** кандидат економічних наук, заслужений економіст України, завідувач відділу ДННУ «Академія фінансового управління» Міністерства фінансів України (м. Київ).
- Яремко Л.А.** доктор економічних наук, професор, професор кафедри міжнародних економічних відносин Львівської комерційної академії.

З М І С Т

Розділ I

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

Башнянин Г.І., Сельський А.А., Турянський Ю.І., Кундицький О.О.	
Лібералізація економічних систем у контексті економічної безпеки.....	3
Бомба М.Я.	
Екологічний стан водних ресурсів і шляхи вирішення прісноводної безпеки.....	12
Васильчак С.В., Жидяк О.Р., Дубина М.П.	
Оцінка розвитку аграрної сфери в системі економічної безпеки держави.....	21
Висоцька І.Б.	
Проблеми забезпечення стабільності та стійкості фінансової системи України.....	30
Вінічук М.В.	
Бідність в Україні: проблеми оцінки та методи подолання.....	38
Галайко Н.В.	
Значення державних та регіональних цільових програм для зміцнення національної безпеки держави.....	58
Дубняк М.О.	
Взаємодія держави з транснаціональними корпораціями в умовах глобальної економічної кризи.....	68
Кіржецький Ю.І.	
Ефективне державно-приватне партнерство при реалізації програм соціальної спрямованості як запорука економічної безпеки України.....	76
Кордюк Н.І.	
Економічна безпека України в умовах глобалізації.....	83
Кученко М.А.	
Вплив надзвичайних ситуацій на економічну безпеку України.....	89
Любенко А.М.	
Використання зарубіжного досвіду при реформуванні системи державного фінансового контролю України.....	100

Михаліцька Н.Я.

Еколого-економічна безпека як складова системи національної безпеки.....107

Наконечна Н.В., Возняк І.В.

Підходи до оцінки рівня тінізації економіки України.....120

Піцур Я.С., Сенишин О.С.

Використання світового досвіду державної підтримки розвитку агропродовольчого комплексу як напрямку забезпечення продовольчої безпеки України.....131

Прокіп А.В.

Оцінювання рівня енергоресурсної залежності країни.....141

Свінцов О.М., Башнянин Г.І., Панчишин Т.В.

Знання як вагомий економічний ресурс постіндустріального суспільства та чинник посилення економічної безпеки держави.....149

Томаневич Л.М.

Економічна безпека держави: системно-правові аспекти дослідження...158

Тринько Р.І., Жабинець О.Й.

Щодо питання безпеки страхових компаній в Україні.....165

Хомин О.Й.

Регулювання зайнятості в умовах модернізації національної економіки.....175

Юрків Н.Я.

Формування економічної безпеки держави: значення та особливості.....182

Яремко Л.А.

Базові концепції (моделі) економічної ролі держави.....189

Розділ II

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ
СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ**

Бабець І.Г.

Виробничо-технологічні загрози економічній безпеці регіону в умовах інтеррегіонального співробітництва.....199

Гончарук Я.А., Флейчук М.І.

Регіональні аспекти іллегалізації внутрішньої торгівлі.....210

Горалько О.В.	
Фінансовий моніторинг в банку як інструмент економічної безпеки.....	222
Горбан І.М., Мельник С.І., Лисий Ю.В.	
Діагностика рівня економічної безпеки комерційних банків України.....	234
Григор'єва Я.В.	
Фінансове забезпечення туристичної галузі: стан та проблеми.....	247
Гула Л.Ф.	
Особливості виявлення і припинення злочинів, пов'язаних з протидією законній господарській діяльності.....	254
Живко З.Б., Засадко В.В.	
Оцінка взаємозв'язку економічної безпеки та зовнішньоекономічної діяльності прикордонного регіону (на прикладі Волинської області).....	264
Захаров О.І.	
Стратегія економічної безпеки підприємства.....	272
Копитко М.І.	
Наслідки впливу корупції на діяльність вітчизняних підприємств автотранспортної галузі.....	283
Марченко О.М., Орбчук М.Г.	
Необхідність поліпшення економічної безпеки сільських домогосподарств.....	292
Мойсєєнко І.П.	
Синергетичні принципи управління інтелектуальним капіталом.....	304
Нагачевський С.В.	
Економіко-правова характеристика сфери державних закупівель товарів, робіт і послуг.....	312
Пригунов П.Я., Франчук В.І., Карпова К.В.	
Охоронна діяльність як специфічний інструмент фізичного захисту активів у системі економічної безпеки вітчизняних підприємств.....	320
Пушак Я.Я., Руда О.І.	
Удосконалення використання бюджетного потенціалу регіону.....	331
Рєвак І.О.	
Методичні підходи до оцінювання наукової діяльності в Україні.....	343
Сорока Р.С.	
Аналітична оцінка фінансування видатків місцевих бюджетів.....	353
Сосновська О.П.	
Теоретичні засади формування зовнішньоекономічного потенціалу прикордонного регіону.....	367

Стадник М.Є., Тринько Р.І.

Основні методичні засади екологічного страхування

Агровиробництва.....378

Таукешева Т.Д., Даудова Г.В.

Практичні засади формування місцевих бюджетів: програмно-цільовий метод.....

389

Федик О.В.

Інфраструктурне забезпечення розвитку особистих підсобних господарств Львівщини.....

398

Черепушак В.В.

Діяльність підрозділів ОВС щодо забезпечення економічної безпеки від злочинних посягань.....

405

НАУКОВЕ ЖИТТЯ.....413

НАШІ АВТОРИ.....418

СОДЕРЖАНИЕ

Раздел I

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИССЛЕДОВАНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ГОСУДАРСТВА

Башнянин Г.И., Сельский А.А., Турянский Ю.И., Кундицкий А.А. Либерализация экономических систем в контексте экономической безопасности.....	3
Бомба М.Я. Экологическое состояние водных ресурсов и пути решения пресноводной безопасности.....	12
Васильчак С.В., Жидяк О.Р., Дубина М.П. Оценка развития аграрной сферы в системе экономической безопасности государства.....	21
Высоцкая И.Б. Проблемы обеспечения стабильности и устойчивости финансовой системы Украины.....	30
Виничук М.В. Бедность в Украине: проблемы оценки и методы преодоления.....	38
Галайко Н.В. Значение государственных и региональных целевых программ по укреплению национальной безопасности государства.....	58
Дубняк М.А. Взаимодействие государства с транснациональными корпорациями в условиях глобального экономического кризиса.....	68

Киржецкий Ю.И.

Эффективное государственно-частное партнерство при реализации программ социальной направленности как залог экономической безопасности Украины.....76

Кордюк Н.И.

Экономическая безопасность Украины в условиях глобализации.....83

Куценко М.А.

Влияние чрезвычайных ситуаций на экономическую безопасность Украины.....89

Любенко А.Н.

Использование зарубежного опыта при реформировании системы государственного финансового контроля Украины.....100

Михалицкая Н.Я.

Эколого-экономическая безопасность как составляющая системы национальной безопасности.....107

Наконечная Н.В., Возняк И.В.

Подходы к оценке уровня теннизации экономики Украины.....120

Пицур Я.С., Сеньшын О.С.

Использование мирового опыта государственной поддержки развития агропродовольственного комплекса как направления обеспечения продовольственной безопасности Украины.....131

Прокип А.В.

Оценивание уровня энергоресурсной зависимости страны.....141

Свинцов А.Н., Башнянин Г.И., Панчишин Т.В.

Знание как весомый экономический ресурс постиндустриального общества и фактор усиления экономической безопасности государства.....149

Томаневич Л.М.

Экономическая безопасность государства: системно-правовые аспекты исследования.....158

Тринько Р.И., Жабинец А.И.

К вопросу безопасности страховых компаний
в Украине.....165

Хомин О.И.

Регулирование занятости в условиях модернизации национальной
экономики.....175

Юрків Н.Я.

Формирование экономической безопасности государства:
значение и особенности.....182

Яремко Л.А.

Базисные концепции (модели) экономической роли
государства.....189

Раздел II

**АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ
ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ
СУБЪЕКТОВ ХОЗЯЙСТВОВАНИЯ**

Бабец И.Г.

Производственно-технологические угрозы экономической
безопасности региона в условиях интеррегионального
сотрудничества.....199

Гончарук Я.А., Флейчук М.И.

Региональные аспекты иллегализации внутренней торговли.....210

Горалько О.В.

Финансовый мониторинг в банке как инструмент экономической
безопасности.....222

Горбан И.М., Мельник С.И., Лысый Ю.В.

Диагностика уровня экономической безопасности коммерческих
банков Украины.....234

Григорьева Я.В.

Финансового обеспечения туристической отрасли: состояние
и проблемы.....247

Гула Л.Ф.

Особенности выявления и пресечения преступлений, связанных с противодействием законной хозяйственной деятельности.....254

Живко З.Б., Засадко В.В.

Оценка взаимосвязи экономической безопасности и внешнеэкономической деятельности приграничного региона (на примере Волынской области).....264

Захаров А.И.

Стратегия экономической безопасности предприятия.....272

Копытко М.И.

Последствия влияния коррупции на деятельность отечественных предприятий автотранспортной отрасли.....283

Марченко О.М., Оробчук М.Г.

Необходимость улучшения экономической безопасности сельских домохозяйств.....292

Мойсеенко И.П.

Синергетические принципы управления интеллектуальным капиталом.....304

Нагачевский С.В.

Экономико-правовая характеристика сферы государственных закупок товаров, работ и услуг.....312

Прыгунов П.Я., Франчук В.И., Карпова Е.В.

Охранная деятельность как специфический инструмент физической защиты активов в системе экономической безопасности отечественных предприятий.....320

Пушак Я.Я., Руда А.И.

Совершенствования использования бюджетного потенциала региона.....331

Ревак И.А.

Методические подходы к оценке научной деятельности в Украине.....343

Сорока Р.С.

Аналитическая оценка финансирования расходов местных бюджетов.....353

Сосновская А.П.

Теоретические принципы формирования внешнеэкономического потенциала приграничного региона.....367

Стадник М.Е., Тринько Р.И.

Основные методические основы экологического страхования агропроизводства.....378

Таукешева Т.Д., Даудова Г.В.

Практические основы формирования местных бюджетов: программно-целевой метод.....389

Федык О.В.

Инфраструктурное обеспечение развития частных подсобных хозяйств Львовского региона.....398

Черепушак В.В.

Деятельность подразделений ОВД по обеспечению экономической безопасности от преступных посягательств.....405

НАУЧНАЯ ЖИЗНЬ.....413

НАШИ АВТОРЫ.....418

CONTENTS

Chapter I

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL BASIS STUDY OF ECONOMIC SECURITY STATE

Bashnyanyn G.I., Selsky A.A., Turiansky Y.I., Kundytskyy O.O. Liberalization of economic systems in the context of economic security.....	3
Bomba M.J. The ecological status of water resources and freshwater security solutions.....	12
Vasylichak S.V., Zhydyak O.R., Dubina N.P. The assessment development of agriculture in the economic security of the state.....	21
Vysotska I.B. The problems of the providing of the stability and the firmness of the financial system of Ukraine.....	30
Vinichuk M.V. The poverty in Ukraine: the problem of measurement and the methods of the counteraction.....	38
Halaiko N.V. The Value of State and Regional Target Programs for the National Security Strengthening.....	58
Dubniak M.O. Co-operating of the State with TNCs in the Conditions of Global Economic Crisis.....	68
Kirzhets'kyi Y.I. The Effective Public-private Partnership during the Realization of Social Programs as a Guarantee of Economic Security of Ukraine.....	76
Kordyuk N.I. The economic security of Ukraine in the context of globalization.....	83
Kutsenko M.A. Influence of emergencies on the economical safety of Ukraine.....	89

Lyubenko A.M.	
The use of foreign experience in reforming the system of public financial control of Ukraine.....	100
Myhalitska N.Y.	
Ecological and economic security as a component of national security system.....	107
Nakonechna N.V., Wozniak I.V.	
Approaches to assessment of the level of shadow economy of Ukraine.....	120
Pitsur Y. S., Senyshyn O.S.	
Using world experience of state support of agro-food complex as the direction providing food security of Ukraine.....	131
Prokip A.V.	
Evaluation of State Energy Resources Dependency.....	141
Svintsov O.M., Bashnyanyn G.I., Panchyshyn T.V.	
Knowledge as an important economic resource of postindustrial society and a factor of economic security of the state.....	149
Tomanevych L.M.	
The economic security of the state: systemic and legal aspects of the study.....	158
Trynko R.I., Zhabynets O.J.	
On the issue of insurance companies' security in Ukraine.....	165
Khomyn O.J.	
Regulation of employment in terms of the national economy modernization.....	175
Yurkiv N.Y.	
Formation of the state economic security: values and features.....	182
Yaremko L.A.	
The Basic Concept of Economic Role of the State.....	189

Section II

CURRENT PROBLEMS OF ENSURING BUSINESS ENTITIES' ECONOMIC SECURITY

BabetsI.G.	
Industrial and technological threats to economic safety of the region in interregional cooperation.....	199

Goncharuk Y.A., Fleychuk M.I.	
Regional aspects of illegalization of internal trade.....	210
Horalko O.V.	
Financial monitoring in the bank asan instrument of economic safety.....	222
GorbanI.M., MelnykS.I., LysyjJ.V.	
Diagnosis of the level of economic safety of commercial banks in Ukraine.....	234
Grigorieva Y.V.	
Financial support of a tourism sector: state and problems.....	247
Gula L.F.	
Features of detection and suppression of crimes related to counter action to the legitimate business activity.....	254
Zhivko Z.B., Zasadko V.V.	
Assessment of the relationship of economic security and foreign trade of the frontier region (for example, Volyn' region).....	264
Zakharov A.I.	
The strategy of enterprise economic security.....	272
Kopytko M.I.	
Effects of corruption on activities of domestic enterprises in the motor transport industry.....	283
Marchenko O.M., Orobchuk M.G.	
Necessity of improvement of economic security of rural households.....	292
Moyseyenko I.P.	
Synergistic principles of intellectual capital management.....	304
Nahachewsky S.V.	
Economic and legal description of public procurement of goods, works and services.....	312
Prygunov P.Ya., Franchuk V.I., Karpova K.V.	
Safeguard activity as a specific tool for physical protection of assetsin the system of economic security of domestic enterprises.....	320
Pushak Y.Y., Ruda O.I.	
Improving the Use of the Regional Budget Potential.....	331
Revak I.O.	
Methodological Approaches to the Evaluation of Scientific Activity in Ukraine.....	343
Soroka R.S.	
Analytical Evaluation of Local Budgets Expenditures Funding.....	353

Sosnovska O.P.	
Theoretical backgrounds of the forming of border region's foreign economic potential.....	367
Stadnik M.E., Trynko R.I.	
Basic methodological principles of environmental insurance in Agriculture.....	378
Taukesheva T.D., Daudova H.V.	
Practical principles of forming local budgets: programme and target method.....	389
Fedyk O.V.	
Infrastructure ensuring of the development of private subsidiary farms in Lviv region.....	398
Cherepuschak V.V.	
Activity of units of internal affairs organs as to ensuring economic security against criminal encroachments.....	405
ACADEMIC LIFE.....	413
AUTHORS.....	418

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

НАУКОВИЙ
ВІСНИК
ЛЬВІВСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Серія економічна

Випуск 2

Редактор *А.А. Черняк*

Комп'ютерна верстка *Н.М. Лесь*

Друк *Н.Я. Ганущак*

Здано до набору 31.10.2012 р. Підписано до друку 27.12.2012 р.
Формат 60×84/16. Папір офсетний. Умовн. друк. арк. 25,34.
Тираж 100 прим. Зам. № 183-12.

Львівський державний університет внутрішніх справ
Україна, 79007, м. Львів, вул. Городоцька, 26.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції.
ДК № 2541 від 26 червня 2006 р.